

ЖОРЖ САНД

АНДРЕ
МОРОА



АНДРЕ МОРОА ЖОРЖ САНД

Превод: Невяна Розева

chitanka.info

УВОДНА БЕЛЕЖКА

Защо Жорж Санд? Духовните приятелства възникват верижно, чрез срещи, така, както и сърдечните. Чрез приятел, от когото се възхищаваме, опознаваме неговите приятели и те започват да ни се нравят поради общите черти, които имат с него. С Жорж Санд се сближих чрез Марсел Пруст и Ален. Първите сериозни книги, дадени на Марсел Пруст от майка му и баба му, са романите на Жорж Санд. Когато е болен, те му четат на глас „Малката Фадет“ или „Подхвърленият Франсоа“. По-късно, когато става сам добър познавач на стила, той споделя вкуса им към тази гладка и сочна проза, от която, както от романите на Толстой, „лъха всякога доброта и нравствена изтънченост“. Ален говори с почит за Жорж Санд. „Тази велика жена“ казва той, а от тона му се разбира, че в неговите очи тази велика жена е един велик мъж. Добавете към тези двама поръчители и големите писатели, нейни съвременници. Припомнете си, че тя е вдъхновявала Шопен и Мюсе; че Делаacroa има ателие в дома ѝ; че Балзак идва да поиска от „другарката Жорж Санд“ сюжет за една от своите най-хубави книги, — „Беатриса“; че Флобер я нарича „скъпи маестро“ и се разплаква, когато узнава за смъртта ѝ; че Достоевски вижда в нейно лице писател, „почти неповторим по силата на ума и дарбата си“; и ще разберете защо пожелах да изуча тази жена, която е била приживе една духовна сила, а днес почти не я четат.

„Почти не я четат ли? — казват някои. — Защото не е за четене!“ Каква заблуда! Някои от романите ѝ, писани „за да изплати сметката на хлебаря“, не струват. Вярно е, но отворете „История на моя живот“, „Кореспонденцията“, „Писма на един пътешественик“, „Личните дневници“. Там тя се равнява с най-добрите. А кой автор е бил някога така плодовит по инвенция? Тя е „гласът на жената във време, когато жената мълчи“. Говори за музиката с умениято на Стендал и много по-добре от Балзак или Юго. Описва живота на френските селяни с идилично и епично величие. Чувствува и изразява една искрена любов към народа много време преди всеобщото гласоподаване да наложи

това отношение. „Аз не съм — казва тя — от търпеливите души, които възприемат спокойно несправедливостта“. В „Лелия“ тя зачеква първа проблемите на чувствения живот, които едва днес започват да се разглеждат откровено. И най-после, в своите най-добри дни, тя самата е роман и началото на „Консуело“ си остава един от най-добре водените разкази в нашата литература.

Това е, надявам се, отговор на въпроса: „Защо Санд?“ Оставаше мъчнотията да се възобнови описанието на един живот, който минава за така добре известен. Защо да се разказва още веднъж, след толкова други? На това има два отговора. Първият е, че имах щастливия случай да намеря множество документи, които ми позволяват да отдам заслужено значение на младостта и зрялата възраст на Жорж Санд, като поставям по този начин в по-правилна перспектива познатите случки.

Вторият отговор е, че повечето автори, писали за Санд, са изпитвали очевидна неприязън към личността и идеите ѝ. Дълго време е било модно за нея да се говори с насмешлива строгост. Аз се радвам на щастието — или на слабостта — да я обичам. Когато говори за друга жена, за Мари Дорвал, тя пише: „Това е една възхитителна, прекрасна личност, великодушна, нежна, с изключителен ум и живот, изпълнен със заблуди и страдания... Но затова пък още повече те обичам и уважавам, о, Мари Дорвал!...“ Тези редове прилягат и за жената, която ги е писала. И Жорж Санд е великодушна натура; и нейният живот е изпълнен със заблуди и страдания. Вискателен и опасен спътник за всички, за жената геният е още по-страшен гост; а когато два гения се влюбят, опожаряващите искри са неизбежни. Не ще скрия нито една от заблудите. Защо да лъжем? Надявам се, че ще накарам читателя да признае гения и да започне като мене да почита „тази велика жена“, като и даде в литературната история, почетното място, което ѝ се пада по право.

Но ако въпреки всички грижи, труд и приятелски сътрудничества читателят все пак намери някои грешки, нека прости на автора. Опитах се, доколкото ми беше по силите, да подредя това, което е известно днес за този велик живот. Обаче изследванията поднасят непрестанно изненади; утре може би учените ще намерят извори, до които аз не съм стигнал. Ако някой от тях сполучи тогава повече от мене, ще бъда първият, който ще го приветствува за това.

A. M.

ПЪРВА ЧАСТ

АВРОРА ДЮПЕН

Каква жена, драги мои! Помислете само колко същества са наблъскани в нея! Не можеш просто да го доогледаш това създание!

Пол Клодел

Историята на Жорж Санд е история на жена, която е по произход на границата на две социални класи, а по възпитание — на ръба между рационализма на XVIII и романтизма на XIX век; загубила още в детинство баща си, тя желае да го замести за своята любима майка и започва да се държи като мъж; държане, затвърдено от малко налудничавия наставник, който я възпитава като момче и я кара да се облича в мъжки костюм; независима, станала още на седемнадесет години господарка на имение и дом в Ноан, тя се стреми цял живот да възсъздаде този свободен рай от своята младост; не понася никакъв господар и търси в любовта това, което намира в майчинството: възможност да закриля по-слабо същество; неспособна да понася властта на мъжа, тя се бори да освободи от нея жената, да й осигури свобода на тялото и чувствата и така упражнява голямо и полезно влияние върху нравите; отначало католичка, тя си остава завинаги християнка и вярва, че е в мистично общуване със своя бог; става социалистка, както остава християнка — от великодушие; отдава се в 1848 година на революционното движение и след неговия провал съумява да запази своя престиж, без да се отрича от идеите си; и след като нарушава всички условности както в частния, така и в обществения живот, налага на всички да я почитат заради нейния гений, труд и смелост; а когато всички страсти угасват, успява да пресъздаде изгубения рай в дома на своето детинство; и намира най-

после в една ведрa, дейна, матриархална старост щастието, което е търсила напразно в увлеченията.

I

КРАЛЕ, ПЪЛКОВОДЦИ, КАНОНИСТИ, АКТРИСИ

Много лекомислено е да обясняваме един характер чрез наследствеността. Известна черта на някой працядо се появява внезапно едва в петнадесетото поколение. Един даровит човек има посредствени деца. В семейството на нотариус се ражда Волтер. Но при Жорж Санд е съвсем естествено този, който изучава историята на нейните прадеди, да ѝ предскаже необикновена и завидна съдба. Има семейства, в които се срещат една, две, три странни личности. При прадедите на Жорж Санд всички са необикновени. Тук се срещат крале и канонисти, велики пълководци и актриси. Всички жени, като в приказка, се наричат Аврора; всички имат синове и любовници и предпочитат синовете пред любовниците си. Извънбрачните деца се сипят като градушка, но биват припознати, въздигнати, възпитани по царски. Всички са пленителни, бунтари, нежни и жестоки. „На тази невъзпитана и силна, порода — казва Мора^[1] — Жорж дължи някои ярки физически черти: бруталния живот, воден с безсрамна смелост и неутолимата жажда в любовта.“ Нейният фамилен летопис напомня любовна комедия, епопея и Хиляда и една нощ.

Германо-шведският род Кьонигсмарк се прославя в една епоха, когато всеки преуспял пълководец отива от един кралски двор в друг и командва армии, срещу които вчера се е сражавал. Кьонигсмарките се подвизават из Европа още от времето на Тридесетгодишната война. Родоначалник е фелдмаршал Йохан-Кристоф Кьонигсмарк, коварен, грабител, негодник и грубиян. Всички мъже от рода след него се проявяват като герои, авантюристи и съблазнители: жените — като светици или очарователни грешници. В края на XVII век живее хубавата като зората Аврора Кьонигсмарк, сестра на прочутия Филип Кьонигсмарк, когото Хановерският електор, бъдещ английски крал под името Джордж I, заповядва от ревност да убият през 1694 година. Разследванията по смъртта на брата ѝ поставят Аврора във връзка с Филип Август, Саксонски електор и по-късно полски крал. Със своите големи тъмни и нежни очи, с френската си духовитост и блестяща

веселост тя е неотразима. Август Саксонски се влюбва в нея посвоему, тоест твърде просташки. Всяка жена е за него добра, стига да е изящна и достъпна. Той не съзира изтънчеността и възвишеността на Аврора, но тя му ражда през 1696 година син, когото кръщават Морис и му дават титлата Саксонски граф.

Връзката между любовниците се прекъсва още преди раждането и не се възобновява. Изоставената Аврора се оттегля надменно в блестящо усамотение в протестантското абатство Кведлимбург, гдето — за благочестив ужас на останалите канонисти — създава нещо като салон Ранбуе и дворец на любовта. Там устройва за Петър Велики прием, останал прочут поради това, че тя се явява като муза и чете свои собствени стихове на френски, очаровали и царевича, и престарялата, глуха абатиса, която взема музата за светица. Аврора пее италиански арии, като си акомпанира сама на клавесин, заради което шведската кралица я нарича „моя шведски славей“. Обикаля с пощенска кола от Дрезден до Виена и от Берлин до Стокхолм. Умира в 1728 година, разорена от бижутери, шивачки, аптекари и от любимия си син, за когото е мечтала блестящо бъдеще.

Синът, Морис Саксонски, има красивото лице и високото чело на своята майка. Честен, откровен, нежен по природа, той целува с тъга, като повечето извънбрачни деца, медальоните с образите на майка си и баща си. Още от най-ранна възраст проявява наклонност към военното дело. Бащата нарежда да го възпитават сурово. По негова заповед Морис се храни само със супа и хляб и пътува из цяла Европа пеша, с раницата гърба. На тринадесет години го произвеждат на бойното поле в първи офицерски чин, след което отвлича една своя връстница, забременяла от него. Наследил е безпътството на баща си. Любовните му истории с принцеса дьо Конти, Адриана Льокуврьор, мадам Фавар и херцогиня дьо Буйон вълнуват цял Париж. От болезнено желание да накара света да забрави незаконния му произход, този кралски син е обзет цял живот от манията за върховна власт. Така например прави опит да бъде избран за Курландски херцог. Майка му, Аврора Кьонигсмарк, и любовницата му, Адриана Льокуврьор, продават скъпоценностите си, за да му помогнат. Той решава да се ожени за вдовицата на последния херцог, бъдещата всерусийска царица Анна Ивановна, ѝ почти достига целта си, но извършва неблагоприятното да въведе в двореца своята млада любовница. Постъпката му е разкрита и

той трябва да се откаже от преследването на неосъществимите мечти. Любовта му струва този път една корона.

Но в ония времена любовта и славата съжителствуват прекрасно. Знаем, че Морис Саксонски постъпва най-после на военна служба при френския крал, с когото се сродява, като омъжва за престолонаследника своята племенница Мария-Жозефина Саксонска. Тази Мария-Жозефина става майка на трима френски крале: Людовик XVI, Людовик XVIII и Карл X. Като в брелан^[2]. На Саксонския граф, който е протестант, този брак е необходим, за да затвърди положението си в едно католическо кралство. Той води преговорите, както битките си — „на барабан, със запален фитил“, — и пише по този повод прекрасни писма с невъзможен правопис. Този неграмотен воин обича да размишлява. Той съставя „Мисли“, или „Бележки върху военното изкуство“, написани живо и прямо:

„Аксиома: повече мъртви — по-малко врагове. Извод: убивай и избягвай смъртта... — Дванадесет войници, за да се заеме малка позиция? Отгде накъде! Би могло да се допусне, ако бяха дванадесет генерал-лейтенанти... — Да се дават лоши заповеди е проява на голямо умение; само че трябва навреме да се заменят с добри: така най-лесно се обърква противникът: разчитал е на нещо, приготвил се е; а когато започне да напада, всичко се е променило...“

Това е първообраз за битката при Торес-Ведрас. В тези „Мисли“ той се показва като истински философ от своя век, заинтересован от преобразованията и след като е учил как да се унищожава човечеството, се опитва да посочи средства за размножаването му. „Бракът би трябвало да трае само пет години и с позволение на църквата да се сключва нов, ако през това време не се е родило дете“. Забележително е, че подобна мисъл е хрумнала тъкмо на прадядото на Жорж Санд.

Заслужено преуспял пълководец, Морис Саксонски става твърде скоро френски маршал. Този победител продължава да обича жените; и е обичан от тях. „Известно е — казва Мармонтел, — че наред с благородството и гордостта си маршал дьо Сакс е твърде леконравен. По личен вкус и по убеждение той желаше във войската му да владее радост и заявяваше, че французите се бият най-добре, когато ги водите с веселие, защото на война се боят най-вече от скука...“ Той поддържа във войската си трупа комедиантки, изпълняващи послушно всяка

негова прищявка. Представления се дават всяка вечер и всяка вечер от сцената се съобщава за утрешното сражение:

*Утре си даваме отпуск,
макар че директорът ще се сърди;
бихме желали пак да ви видим,
но трябва пред славата да отстъпим:
ние мислим как да ви веселим,
а вие бленувате само победи.^[3]*

„Славата на Морис в любовните похождения е всеизвестна“, затова към него именно насочват вниманието си съпрузите Ренто от дребната парижка буржоазия, прадеди на семейство Кардинал, когато в 1745 година пожелават да се възползват от необикновената красота на двете си дъщери — Мари и Женевиер. Мари е седемнадесетгодишна, Женевиер почти петнадесетгодишна. Старанието на отличните родители е възнаградено. Мари се ползува няколко години от благоволенieto на маршала; той ѝ дава самостоятелен дом в Париж, гдето двете сестри, живеят под името „госпожици дьо Вериер“; в 1748 година Мари му ражда дъщеря, Мари-Аврора, която наследява красотата на родителите си. Но нищо повече.

Мари дьо Вериер, не по-добродетелна от знатните дами на своето време, попада последователно в обятията на някакъв син на главен закупчик на данъците, господин д'Епине, след това на писателя Мармонтел, натоварен да я учи на хубава дикция. Когато се връща от едно пътуване в Саксония, маршалът „узнава едновременно и за уроците по драматургия на своята приятелка, и за начина, по който тя ги прилага“. Маршалът е човек със самолюбие; след смъртта му в 1750 година се установява, че майката и дъщерята са зачеркнати в завещанието. И Мари дьо Вериер може да предаде на дъщеря си като семеен спомен само една табакера, подарена на маршала от френския крал след победата при Фонтноа, един печат за писма и портрета на Аврора Кьонигсмарк.

„Госпожица Аврора, извънбрачна единствена дъщеря на Саксонския маршал“, изпраща молба до престолонаследницата, племенница на героя, за да иска пенсия. Върху бялото поле на

просбата е написано: „Кралят отпуска помощ от осемстотин франка на госпожица Аврора, докато тя се намира в манастир, избран от престолонаследницата“. Престолонаследницата избира девическия манастир Сен-Сир, гдето госпожица Аврора се възпитава като знатна девойка. В 1766 година, като не може да я върне на майка ѝ, престолонаследницата решава да я омъжи, но качеството „извънбрачна дъщеря от неизвестни баща и майка“ плаши желаните кандидати. Девойката страда много от това унижение и с нова молба до парламента иска към името на молителката да се добави: извънбрачна дъщеря на граф Морис Саксонски, френски фелдмаршал, и на Мари Ренто.

Парламентът утвърждава това посмъртно признание; сега вече се намира подходящ кандидат. Всичко писано от Жорж Санд в „История на моя живот“ за първия брак на баба ѝ и възпроизведено от покъсните ѝ биографи, е роман, твърде различен от действителната случка. Жорж Санд представя кандидата под името граф дьо Орн, незаконен син на Людовик XV; а самият брак за чисто фиктивен, приключил само след три седмици поради смъртта на съпруга, убит на дуел. В това няма нищо вярно. Годеникът е четиридесет и четири годишен пехотен капитан, по име Антоан дьо Орн. По случай сватбата на дъщеря си Мари дьо Верьер устройва разкошно празненство в своя дом „за развлечения“ в Отьой. Там Аврора се запознава със своя несъщещ брат, рицаря дьо Бомон, син на херцог дьо Буйон, заместил Морис Саксонски в сърцето на Мари дьо Верьер.

По случай брака си Орн е назначен за кралски наместник в Селеста, с други думи, комендант на малката крепост; но младата двойка заминава за Елзас едва след пет месеца. При пристигането си в Селеста кралският наместник и жена му не са били приети, както ни разказва Жорж Санд, с топовни салюти: не са им поднесли на златна табла ключовете на града, но „и двамата са весели и изпълнени с надежди“. Те пристигат в понеделник; във вторник господин дьо Орн „усеща задушаване в гърдите“; и въпреки кръвопускането умира в петък. Младата вдовица пада отново пред нозете на Людовик XV с молба да ѝ оставят длъжността на съпруга ѝ. Искането е безсмислено. Може ли жена да командува крепост? Освен това по същото време Аврора загубва покровителката си, престолонаследницата, която умира

в 1767 година. Младата вдовица се оттегля в манастир и продължава да праща молби.

Аврора дьо Орн, до херцог дьо Шоазьол, министър на войната:

Дъщеря на господин Саксонския маршал, узаконена с постановление на парижкия парламент, аз останах от най-ранно детство без баща. Убедена съм, че министърът, който ръководи така мъдро, великодушно и блестящо военното ведомство... не ще допусне дъщерята на Саксонския маршал да се измъчва в нищета...

Херцогът остава равнодушен към тази молба. Четири години по-късно, когато Шоазьол е изпаднал в немилост, тя се обръща към новия министър: „Дъщеря на господин Саксонския маршал, узаконена с постановление на парижкия парламент... като не мога да заплатя издръжката си в манастира, гдето се оттеглих, съм принудена да го напусна“. Тя се прибира наистина при майка си, Мари дьо Вериер, която живее със сестра си Женевиер в хубав частен дом на шосе д'Антен от щедрите помощи на богати покровители. Госпожици дьо Вериер имат приятен дом, гдето се събира добро общество и се представят театрални пиеси. Господин д'Епине е един от верните посетители, като дава прекрасен пример на „постоянство в незаконната любов“. Макар и попрезряла, майката на Аврора е запазила своята красота; поради връзките си с културни хора като Мармонтел и поета Колардо тя пише писма, които учудват и днес със своя стегнат стил и ясна мисъл.

Главният закупчик на данъците господин д'Епине има основание да се оплаква от съпругата си, прочутата мадам д'Епине, приятелка на Русо, Дидро и Грим; тя е влюбена в друг финансист, в Клод Дюпен дьо Франквой. Отличен музикант, той предлага на мадам д'Епине да ѝ преподава уроци по композиране, които превръща в уроци по любов. Единственото отмъщение на д'Епине е да заведе съперника си в дома на госпожици дьо Вериер; и Дюпен става любовник на по-младата — Женевиер. Наказанието е приятно. У госпожици дьо Вериер Дюпен вижда често племенницата на своята любовница, Аврора дьо Орн; и е възхитен от дарбите и образованието ѝ. Възпитана в Сен-Сир в

традициите на мадам дьо Ментнон, младата вдовица е изискана дама, даровита актриса и отлична музикантка. В частния театър на шосе д'Антен, ръководен от критика Ла Арп, тя играе ролята на Колет от „Селския гадател“, след това участва в опери от Гретри и Седен. Музикантка с изтънчен и верен вкус, тя обича главно Порпора, Хасе, Перголезе. Много е ухажвана, разбира се, но тъй като има повече здрав разум, отколкото чувства, не се поддава никога на увлеченията в тази твърде волна среда. А при това няма опората на някаква дълбока вяра; единствената ѝ религия е Волтеровият деизъм.

Но тя беше твърда, прозорлива душа, обзета главно от съзнанието за лична гордост и самоуважение. Не признаваше кокетството; беше достатъчно даровита, та не се нуждаеше от него, а този начин да предизвиква вниманието оскърбяваше разбиранията и навиците за собственото ѝ достойнство. Тя живя в една твърде волна епоха, в твърде покварена среда, без да остави нито едно перце от крилата си; осъдена по някаква странна съдба да не познае любов в брака, разреши тежката задача да живее спокойно и да не даде повод за зложелателство и клевета...

Нейни големи приятели са Бюфон, който посещава често салона Вериер, и приятният Дюпен дьо Франкьой, когото тя нарича папа. Представител на главния закупчик на данъците за Бери, господин Дюпен (или дю Пен) участва и във фабриките за сукно в Шатору, с други думи, е твърде богат.

Аврора дьо Орн е една от най-забележителните жени в една епоха, когато много жени блестят със своята култура. Ето нейно писмо до един поклонник, което дава представа за обаянието ѝ:

Вие желаете да ме запознаете, господине, и с философията, сякаш аз не съм почитателка на Платон още откакто съм дошла на тоя свят... Ако моята външност и възраст ви вдъхват недоверие, трябва да го превъзмогнете, както аз превъзможнах самолюбието си, за да направя това признание. Аз съм безкрайно чувствителна към приятелството и му се отдавам всецяло, защото колкото и да разширявам границите му, мога винаги да ги виждам; страхувам се обаче от чувство, което би ме заслепило и би

ме карало винаги да се боя дали не съм прекалила или не съм го проявила както трябва... Всякога съм живяла между много по-възрастни хора и неусетно стигнах до тяхното равнище. Не бях много време млада; това е може би загуба за мене, но затова пък съм по-разумна...

В 1775 година Мари дьо Верьер умира на четиридесет и седем години така леко, както е живяла. Безпътството не изключва щастието. Господин д'Елине, неин любовник отпреди двадесет и пет години, я оплаква дълбоко, след това заживява с по-младата сестра. Аврора намира, че животът при леля ѝ става труден, и се оттегля отново в манастир. Старият ѝ приятел Дюпен дьо Франквой често я посещава и въпреки възрастта си съумява да ѝ се понрави. В 1778 година той иска ръката ѝ и я получава. Мари-Аврора е на тридесет години; Дюпен дьо Франквой — на шестдесет и две; тя е вдовица; при това добродетелна отпреди петнадесет години.

Семейството е много щастливо. По-късно, вече старица, мадам Дюпен разказва на внучка си Аврора, нашата Жорж Санд:

Старият мъж обича по-силно от младия, а невъзможно е да не обикнете този, който ви обича безпределно. Аз го наричах моя старец или папа. Това беше по негово желание; сам той ме наричаше всякога дъще, дори пред хора. Имаше ли всъщност стари хора в наше време? Революцията докара старостта. Дядо ви, дъще, беше красив, елегантен, с грижливо поддържана външност, мил, парфюмиран, весел, приятен, нежен, всякога в добро настроение, до последния си час. На младини е бил сигурно прекалено обаятелен и не би имал такъв спокоен семеен живот; така че аз надали щях да бъда толкова щастлива с него; бих имала премного съперници. Убедена съм, че на мене се падна най-добрата възраст от неговия живот и никой младеж не е давал на младата си жена толкова щастие, каквото имах аз. Ние не се разделяхме никога и аз нито за миг не скучаех с него. Умът му беше неизчерпаема енциклопедия от мисли, знания и дарби. Той

притежаваше дарбата всякога да се занимава с нещо приятно за другите, както и за самия него. Денем свиреше заедно с мене; беше отличен виолонист и сам изработваше цигулките си, защото беше майстор на струнни инструменти; освен това беше часовникар, архитект, стругар, художник, ключар, декоратор, готвач, поет, композитор, дърводелец и на всичко отгоре умееше прекрасно да бродира. Не зная нещо, което да не умееше да върши. Нещастieto е, че пропиля състоянието си, за да задоволява тия различни хрумвания и да прави какви ли не опити; но аз бях заслепена и ние се разорихме необикновено приятно. Вечер, ако не бяхме някъде на гости, той рисуваше, а пък аз разнищвах сърма или коприна, като поред си четяхме на глас; или някои очарователни приятели идваха и в приятна беседа се наслаждаваха на тънкия му, разностранен ум. Аз имах много по-блестящо омъжени млади приятелки, но те постоянно ми повтаряха, че ми завиждат за моя стар съпруг.

Да, хората умееха да живеят и да умират в ония времена!... Никой не страдаше от досадни болести. Болният от подагра се движеше, без да се мръщи: доброто възпитание изискваше да не показваш, че страдаш. Нямахше делови грижи, които разстройват домашния живот и притъпяват ума. Хората умееха да се разоряват, без да се разбере, като добри комарджии, които губят, без да се тревожат и да се сърдят. Дори полумъртви, не пропускаха лов. Смятаха, че е по-добре да умреш на бал или в театър, отколкото в леглото си, между четири свещи и грозни мъже в черни дрехи. Бяха философи, не се преструваха на пуритани, макар че понякога бяха, без да се перчат с това. Добродетелните бяха сдържани по личен вкус, без педантизъм или прекалена скромност. Наслаждаваха се на живота, а когато дойдеше време да го напуснат, не се опитваха да вдъхнат на другите отвращение към него. Последните думи на моя старец бяха да го преживея дълги години и да бъда щастлива. Да проявиш такова

великодушие е най-добрият начин да накараш другите да скърбят за тебе...

Семейство Дюпен се занимава и с литература, и с музика. И двамата са поклонници на Русо и го приемат у дома си. Голяма част от годината прекарват в Шатору, гдето ги призовават официални задължения. Там живеят в княжески разкош в стария замък Раул. За музика, тунейдци и благотворителност пропиляват седем-осем милиона франка в тогавашна валута. Така че, когато умира в 1788 година, господин Дюпен оставя в голямо безредие и служебните, и частните си дела. След изплащането на всички дългове на мадам Дюпен остават седемдесет и пет хиляди франка годишен доход. Това именно тя нарича разорение.

[1] *Мора* (Шарл) — френски писател и държавник (1868–1952). — Б.пр. ↑

[2] *Брелан* (фр.) — игра на карти, при която всеки играч получава по три еднакви карти. — Б.пр. ↑

[3] Буквален превод. ↑

II РЕВОЛЮЦИЯТА И ИМПЕРИЯТА

Всяка революция разделя жителите в тази страна на три групи: едни могат да бъдат само революционери; други могат да бъдат само врагове на революцията, а трети са разкъсвани от противоречия, защото принадлежат към заплашената класа, но са били недоволни от нея. Към тази именно трета група принадлежи мадам Дюпен дьо Франкьо. По своите роднински връзки с кралски дворове, по възпитание, по богатство тя е аристократка; но опетнена по две линии с извънбрачен произход, тя е унижавана, оскърбявана и смята, че кралският двор се е отнесъл недостойно към нея. И у майка си, и у съпруга си тя се среща с философи и енциклопедисти; прекланя се пред Волтер и Русо; ненавижда камарилата на кралицата. Първите дни на революцията ѝ се струват като отплата срещу собствените ѝ врагове и тържество на нейните идеи.

След като овдовява, тя се премества да живее в Париж, на улица „Роа дьо Сисил“, заедно със сина си Морис, който в 1789 година е единадесетгодишен, и с „абат“ Дешартр.

„Абатът“, който изобщо не е бил ръкополаган в духовен сан, сваля от благоразумие монашеския нагръдник и става гражданинът Дешартр. Той е своеобразна личност, много образован, с приятна външност, но педант, прекалено взискателен по отношение на език и стил и невероятно самодоволен. Безумно смел и безгранично безкористен, той „притежава всички висши душевни качества, заедно с непоносим характер“. Ученикът му Морис Дюпен, също така благороден, се привързва нежно към този смешен и великодушен учител. Морис е красив като девойка, с фаталната красота на Кьонигсмарките; има техните кадифени очи, тяхната склонност към музика и поезия, тяхната естественост. Майка и син се обожават.

Когато революцията на Мирабо се сменя от революцията на Дантон, мадам Дюпен престава да ръкопляска. Извършва дори неблагоразумието да запише седемдесет и пет хиляди франка във фонда за подпомагане на избягалите принцове. Когато намисля да

напусне Париж, тя решава, че Бери, гдето е живяла щастливо със съпруга си, ще бъде едно доста сигурно убежище и на 23 август 1793 година купува за двеста и тридесет хиляди франка от граф дьо Серен, чиито имоти не са конфискувани, имението Ноан, между Шатору и Ла Шатр. В Ноан е имало някога феодален замък, купен в XIV век от „благородника Шарл дьо Вилалюмини, щитоносец“. От този замък е останала само една кула, гдето гукат гълъби. Новият замък е голяма сграда в стил Людовик XVI, проста и удобна, „разположена до площада на селището и скромна като най-обикновена селска къща“. Входът е срещу малкия селски площад, засенчен от столетни брястове. Мадам Дюпен се готви да се оттегли в тази още спокойна провинция, когато неочаквано изпада в голяма опасност.

В Париж тя е напуснала своето жилище, за да се настани на улица „Бонди“, с надежда „да я забравят в суматохата“. Неин хазяин е старият Амонен, камериер на граф д'Артоа^[1]. С помощта на камериера тя скрива „в тоалетната си, зад една птича клетка, във варовикова стена, покрита с ламперия“, своите сребърни съдове и накитите си. На 5 февруари (25 ноември 1793 година) някой си Вилар издава на революционния комитет от секция Бонконсей това забранено от закона скривалище. След обиска гражданката Дюпен е арестувана в манастира на английските августинки, станал „дом за задържани англичанки, на улица «Фосе Сен Виктор»“. Това е страшен удар за сина ѝ и за Дешартр не само защото са разделени от нея, но главно защото знаят, че я заплашва може би най-лоша участ. Терорът е в разгара си, а Дешартр знае, че в скривалището, запечатано от Комитета за сигурност, се намират твърде компрометиращи документи, между които и разписка за заем на граф д'Артоа. Той има смелостта да се промъкне една нощ заедно с Морис в жилището, да разбие печата и да изгори опасните документи. Такава постъпка заличава всичките му смешни черти. Морис възмъжава бързо при тези събития. Тази сурова младост създава „един несравнимо чист, храбър и добър мъж“.

Гражданинът Дешартр, а главно младият гражданин Дюпен се стараят, и не безуспешно, да спечелят членовете на секцията Бонконсей за каузата на задържаната. Самата тя, опитна в писане на просби, отправя прекрасно съчинени молби до Комитета за сигурност:

Граждани републиканци, не бъдете безучастни към мъката на една майка, отделена от сина, когото е отхранила, никога не е напускала и е възпитавала за родината. По време на бягството на тирана един гражданин, който живееше в същата сграда, ме попита не се ли страхувам за движимото си имущество и ми предложи да му поверя, ако желая, сребърните си съдове, за да ги скрие на сигурно място. Аз му ги дадох. Никога след това не съм ги използвала, за да не проявявам осъдителен разкош в такива тежки времена... Моето държане при всички обстоятелства, още от първия ден на революцията, искреното ми желание за общо добруване ме поставят извън всякакви подозрения. Освен това аз нямам никакъв — дори от най-далечна степен — роднина емигрант. Преди три години можех да замина за чужбина с цялото си богатство, което беше тогава на мое пълно разположение, но за моя независим нрав беше противно да дишам въздух, отровен от робство...

Настъпва най-после Термидор^[2], Гражданката Дюпен излиза от затвора и дори, по препоръка на бившия ѝ лакей Антоан, който е един от героите при превземането на Бастилията, получава свидетелство за благонадеждност. През октомври 1794 тя успява да се настани със сина си в Ноан. От голямото ѝ състояние, накърнено с отмяната на асигнатите и с принудителните заеми, ѝ остават петнадесет хиляди франка годишна рента. Още четири години тя продължава с Дешартр образованието на Морис. Каква кариера да му избере? Той иска да стане военен; тя го разубеждава. От времето на Терора мадам Дюпен е станала враждебна, ако не към принципите, то поне към прекалените изстъпления на революцията. Тя не отрича нито Волтер, нито Русо, но би предпочела да види Морис на служба в една ограничена монархия, която би признала завоюваните свободи. В Париж царува Барас; както и по-рано, честните хора се движат там пеша, негодниците — в носилки. „Чисто и просто негодниците се смениха.“

Това съждение е на Морис, който — с неверие, присъщо на епохите след големи преврати — наблюдава с удоволствие как

републиканците се сговарят с „контетата“, за да се преосигурят и да си запазят местата. Той се утешава, че не е в числото на „използвачите“ на новия режим и свири на цигулка в любителски оркестър в Ла Шатр. През 1798 година, заедно с тридесетина младежи и девойки — от семействата Дюверне, Латуш, Папе, Фльори — взема участие в домашни спектакли, в които играе „с вродена и неотразима дарба“. Но бездействието му тежи. Майка му напразно повтаря, че ако стане войник на републиката, ще служи на едно лошо дело; той смята, че всяко дело е добро, щом защитаваш отечеството си, и знае, че майка му, много по-голяма родолюбка, отколкото сама признава, се възхищава от победите при Жемап и Валми^[3], както от някогашните кралски победи при Фонтноа, Року и Лоуфелд. „Какво? Да заминеш като прост войник ли?“ — казва тя. Ла Тур д’Оверн, най-храбрият френски воин, комуто представят Морис, го пита: „Нима внукът на Саксонския маршал ще се страхува да участва в битка? — Не, разбира се.“ И Морис постъпва на военна служба.

Това е времето, когато французите смятат, че освобождават Европа и са нейни любимци. В Кьолн Морис Дюпен има блестящи успехи, които разказва на майка си. При все че е добродетелна, по-скоро по темперамент, отколкото по убеждение, все пак жена на осемнадесетия век и лесно прощава всяко прилично извършено безпътство. Верен на нравите на своите прадеди, още преди да напусне Ноан, Морис има син от една млада жена, която работи в дома на майка му. Мадам Дюпен се грижи за този незаконен внук, който не е бил припознат и носи името на майка си — Иполит Шатиرون. Дават го на дойка селянка, недалече от Ноан. Мадам Дюпен съобщава на Морис как е детето: „Ноан, 6 брюмер година VIII... В къщичката са добре. Малкият е грамаден. Прекрасно се смее. Всеки ден съм при него; отлично ме познава вече...“

Писмата на Морис са живи и поетични. Ако е бил в театър и е чул ария, изпълнявана някога от майка му: „Чувствувах, че съм при тебе, в светлосивия ти будоар на улица «Роа дьо Сисил»! Странно, как музиката ни потапя в спомени! Както и парфюмите. Когато вдишвам лъха от писмата ти, мисля, че се намирам в твоята стая в Ноан, и сърцето ми се разтуптява при мисълта, че ще те видя да отваряш инкрустираното си бюро, отгдето излита такова ухание...“ Мадам Дюпен желае да има мир; синът ѝ желае война, за да го произведат

офицер: „Ако се държи както трябва в някоя битка, човек може да бъде произведен още на бойното поле. Какво щастие! Каква прослава!“

В 1800 година, в Милано, адютантът Морис Дюпен, с жълт султан на каската и червен шарф със сърмени ресни, намира в стаята на своя генерал една красива, засмяна, любезна девойка, която украсява есента на този воин. Тя се нарича Антоанета-София-Виктория Делаборд:

„Споменавам и трите ѝ кръстни имена, защото в своя бурен живот тя е носила последователно и трите... В детинството ѝ са я наричали обикновено Антоанета, по името на френската кралица. Във време на завоеванията на империята естествено надделява името Виктория. А след като се оженва за нея, баща ми я нарича всякога София.“

София-Виктория Делаборд е дъщеря на продавач на пойни птици; държал в миналото малко кафене с билиярди, той продава сега канарчетата и кадънки по парижките кейове. София има тежка младост, като всяка бедна девойка в смутни времена.

„Майка ми — ще пише по-късно Жорж Санд — беше от презряната скитническа порода на циганите. Била е танцовачка, дори нещо по-лошо — просто статистка в един от най-незначителните парижки булевардни театри, когато любовта на един богаташ я измъкна от това падение, за да я захвърли в друго, още по-низко. Баща ми я вижда, когато тя е вече тридесетгодишна. И то при каква жалка обстановка! Но той е великодушен. И разбира, че това прекрасно създание може все още да обича...“

От една по-раншна връзка София-Виктория има дъщеря Каролина, която я придружава в италианската армия. Противно на всички йерархически правила София сменя генерала с лейтенанта, когото очарова с пламенната си нежност. С дамите в Ла Шатр и германските канонисти Морис е опознал леките удоволствия; тази смела и очарователна девойка му разкрива романтичната любов. Той споделя своето щастие с майка си: „Колко е приятно да те обичат, да имаш добра майка, добри приятели, красива любовница, малко слава, прекрасни коне и врагове на бойното поле!“ Чуваме сякаш Стендаловия Фабриций.

Тази любов се оказва трайна и от едната, и от другата страна и вдъхва сериозни безпокойства на мадам Дюпен. При все че е

последователка на Русо, тя се отнася повече с търпимост към цинизма в „Опасни любовни връзки“, отколкото към страстта в „Новата Елоиза“. Лишена в името на добродетелта от чувствени наслади, тя прехвърля към сина си своята страстна и ревнива обич. Когато идва през 1801 година в Ноан, Морис настанява любовницата си в Ла Шатр, в странноприемницата Тетноар. Дешартр, който никога не е любил и не познава плама на любовта, се заема от преданост към майката да прогони любовницата на сина. В странноприемницата стават бурни разправи. На София-Виктория не липсва нито жар, нито разум; тя нахква досадния гост, когото Морис би пребил, ако не си спомняше смелата преданост на Дешартр по време на Терора. Но тези увещания показват, че мадам Дюпен се страхува от брак, за какъвто двамата влюбени не са мислили досега; и „тъй като човек предизвиква всякога сам опасностите, с които се занимава повече, отколкото трябва, заплахата се превърна в предсказание“.

Морис Дюпен до майка си, май 1802: „Кажете на Дешартр, че със своя педантичен похват, аптекарски разсъждения и нравственост на евнух той представя достойно господин дьо Пурсоняк и нравствено, и физически...“ След това справедливо избухване Морис се хвърля в обятията на майка си и дори на възпитателя си; тримата се обичат толкова много, че не могат да се сърдят дълго един на друг; но остава верен на любовницата си. Макар да смята, че стои над аристократическите предразсъдъци, мадам Дюпен дьо Франквой все още поддържа, че един неравен брак води към раздори в семейството. Със своя войнишки здрав разум синът отказва да разбере, че в случая бракът ще бъде неравен.

Морис Дюпен до майка си, прериал година IX (май — юни 1801):

Нека поразмислим, мамо. Как е възможно моите чувства към една жена да бъдат оскърбление за тебе и опасност за мене, за да се тревожиш и проливаш сълзи?... Не съм вече дете и мога много добре да преценявам хората, които ми вдъхват любов. Съгласен съм, че някои жени — ще си послужи с езика на Дешартр — са уличници и твари. Тях нито обичам, нито търся... Но тези грозни думи не

могат никога да се приложат към една жена със сърце. Любовта пречиства всичко. Любовта облагородява най-презрените създания, следователно още повече тези, които са били захвърлени в света без опора, без средства, без ръководство. В какво е виновна една така изоставена жена?...

Междувременно Франция се променя. „Зад Бонапарт вече се съзира Наполеон.“ Морис е в Шарльовил заедно с генерал Дюпон; двамата републиканци не обичат много „господаря“. Дюпон казва, че човек не знае как да се държи с него; понякога изпадал в такива настроения, че бил просто недостъпен. Кариерите се уреждат в чакалните. Отдавна е забравено Маренго^[4]. „Ето какво става, когато управлява само една личност... Ти не си ме възпитала, майчице, за царедворец и аз не умея да вися пред вратата на покровители...“ Тя не го е възпитала нито за царедворец, нито за ласкател, но би предпочела да го вижда, че напредва и да не е така постоянен в любовта. Логиката не е най-изтъкнатата черта у тази толкова мила жена.

В 1804 година София-Виктория отива при капитан Дюпен в булонския лагер. Тя е бременна и когато приближава да роди, пожелава да се върне в Париж. Морис я придружава и на 5 юни 1804 година те сключват тайно брак във второ районно кметство, за да узаконят бъдещото си дете. Младоженката тръпне, от щастие; отдавна е желала този брак, но не е допускала, че е възможен. До последния момент предлага да се откажат от него, защото вижда, че любовникът ѝ, потиснат от угризения и страх, не смее да съобщи на майка си. След церемонията Морис заминава незабавно за Ноан „с надежда да признае всичко“. Но не успява: още при първите думи мадам Дюпен се разплаква и му казва „с нежно коварство“: „Ти обичаш една жена повече от мене, значи не ме обичаш вече!... Защо не умрях като толкова хора през деветдесет и трета година! Така нямаше да имам никога съперница в сърцето ти!“ И Морис премълчава тайната си.

На 1 юли 1804, година първа от империята, когато танцува в прекрасна розова рокля контрданс, импровизиран от Морис на цигулка от Кремона, София-Виктория чувства изведнъж, че ѝ става зле и минава в съседната стая. След миг сестра ѝ Люси си провиква: „Елате

по-скоро, Морис! Имате дъщеря! — Ще я наречем Аврора — казва той — като майка ми, която не е тук, за да я благослови, но ще я благослови един ден.“ Леля Люси, опитна жена, заявява: „Тя се роди с музика и в розово; ще бъде щастлива.“

Всичко на този свят се узнава. Мадам Дюпен дьо Франкьой научава за брака, опитва се да го обяви за недействителен и се сблъсква този път о твърдата воля на сина, който ѝ казва точно в стила на Русо: „Не ме упреквай, че съм такъв, какъвто си ме създала.“ А София-Виктория не смята, че е омъжена, щом не е венчана църковно. Затова не мисли, че е съучастница в бунта срещу свекървата, и не разбира защо тази „надменна знатна дама“ се сърди и на нея. Трябва да признаем, че упорството на мадам Дюпен дьо Франкьой след сключването на брака изглежда неуместно и жестоко. Но дълбоко привързана към този единствен син, за когото е мечтала блестящо бъдеще, тя не може да понася мисълта, че той се е оженил за „някаква уличница“, и живее в таван. Не му позволява да ѝ говори за жена си и отказва да я приеме. Налага се да прибягнат до сцена, достойна за Грьоз^[5], за да сложат с хитрост внучката на коленете ѝ. Тя познава веднага тъмните, кротки очи на Кьонигсмарките. И е победена. „Горкото дете! То съвсем не е виновно! Кой го донесе? — Лично господин синът ви, мадам; той е долу.“ Морис се качва през четири стъпала и прегръща разплакан майка си; разнежването е политично: то позволява да признаем грешката си, без да станем смешни.

След някое време се извършва църковен брак, на който присъствува и мадам Дюпен. Но отношенията между нея и снахата остават хладни. Най-доброто у София-Виктория е гордостта ѝ: „Като се чувства плебейка от глава до пети, тя се смята в същото време по-благородна от всички земни патриции и аристократи.“ Ненавиждаща всякакви интриги, тя се държи така затворено, че не дава повод дори за студенина. Щастлива е само в своя дом, а съпругът ѝ споделя в това отношение нейните чувства. „От тях съм наследила — казва Санд — скритото саможивство, поради което хората ми се струваха всякога непоносими, а моят Номе^[6] — необходим...“ От тях тя е наследила и ужаса от обществото, чиито предразсъдъци им са донесли, толкова нещастия.

- [1] Брат на Людовик XVI и бъдещ крал Карл X (1757–1836). —
Б.пр. ↑
- [2] Падането на Робеспьер и краят на Терора. — Б.пр. ↑
- [3] Победи на републиканците над европейската коалиция. —
Б.пр. ↑
- [4] Победа на Бонапарт над австрийците в 1800 г. — Б.пр. ↑
- [5] *Грьоз* (Жан-Батист) — френски художник (1725–1805). —
Б.пр. ↑
- [6] *Ноте* (англ.) — дом. — Б.пр. ↑

III

ДЕТСТВОТО НА АВРОРА

„Когато майка ми заминава за Италия, мене ме отбиват и предават на една жена в Шайо. У тази добра жена прекарахме с Клотилда до две-тригодишна възраст. В неделен ден ни водеха в Париж, на магаре, в отделни кошници, заедно със зелките и морковите, които носеха за продан на пазара...“

Клотилда Марешал е братовчедка на малката Аврора Дюпен, дъщеря на леля й Люси. Тъй като бащиният род отказва да приеме Аврора, до четиригодишна възраст тя познава само рода на майка си и се привързва към него. Баща й, войник на империята, е за детето блестящо видение в сърма, което идва да го целуне между два похода. Много по-късно, когато вече може да чете писмата на Морис Дюпен, тя разбира колко много прилича на него. И тогава открива с радост в този изгубен баща художника, воина и бунтаря, който смята патрицианството за химера, а бедността за полезна поука; и се гордее, че прилича на него: „Аз съм едно навярно слабо, но все пак твърде точно негово отражение... Ако бях момче и бях живяла двадесет години по-рано, зная и чувствавам, че всякога бих постъпвала като баща си.“

Що се отнася до майката, Аврора е буквално влюбена в нея още от най-ранно детство. София-Виктория има рязък език и тежка ръка, но чарът, веселостта и вродената поетичност изкупват всичко. Макар и необразована, тя притежава „вълшебен ключ“ да отваря съзнанието на дъщеричката си за своя примитивен, но дълбок усет към красотата... „Ето нещо хубаво, гледай!“ — казва тя и никога не се мами със своя вкус на парижка гризетка. По цял ден готви, плете, шие в своя тавански дом на улица „Гранж-Бателиер“. Настанява Аврора между четири стола върху закрит мангал без огън и й дава да гледа книжки с митологични и евангелски картинки. Обяснява й ги простичко и остроумно; разказва й приказки, учи я да декламира басни, а вечер да повтаря молитви. Аврора лесно се записва. Тя може да седи с часове на мангала като на трикрако столче и зяпнала, ококорила очи, да слуша

приказка или някой съсед, който свири на флейта в съседна мансарда. И си припомня всякога с тъга този живот, изпълнен с обич, очарование и бедност.

През 1808 година полковник Дюпен е адютант на Мюра в Мадрид. Примирил се е с Наполеон; все още упреква императора, че проявява към ласкателите слабост, недостойна за велик човек; но въпреки всичко го обича. „Никак не се боя от него — казва полковник Дюпен — и тъкмо по това разбирам, че той струва повече, отколкото иска да се представи.“ Ревнива до безумие, София-Виктория се страхува от ухажванията на испанските красавици, и макар че е бременна в осми месец, отива с Аврора при мъжа си. Тежко пътуване във враждебна страна. Аврора помни от него само двореца Годоа в Мадрид и детската адютантска униформа, в която я обличат, за удоволствие на Мюра.

Морис Дюпен до майка си. Мадрид, 12 юни 1808:

София роди тази сутрин едно едро момченце... Аврора е много добре. Ще натоваря всички в току-що купената карета и ще тръгнем за Ноан... Тази мисъл, скъпа майчице, ме изпълва с радост...

Той очаква невероятно щастие от тази първа среща в родния дом на всички близки и обичани от него същества. Но връщането е тежко. Каретата минава през бойни полета с неприбрани трупове; децата гладуват, разболяват се от треска, в мръсните ханища хващат краста и въшки. Неподвижна, пламнала от треска, Аврора идва в съзнание едва когато влизат в двора в Ноан. Посреща я баба й, която тя почти не познава; детето разглежда учудено бяло-розовото лице, къдравата руса перука и шапчицата с дантелена кокарда. Властна и сърдечна, мадам Дюпен дьо Франквой изпраща снаха си да си почине, а Аврора отнася в своята стая и я слага на леглото си. То има формата на катафалка с кичури пера на четирите ъгъла и дантелени възглавници. Малката, не видяла никога такива хубави неща, мисли, че е попаднала в рая.

Бабата изчиства децата от въшките и мръсотията; Дешартр, в къси панталони и дълги бели чорапи, ги подлага на лекарски преглед. Аврора се възстановява скоро, но малкият умира. Само след няколко

дни Морис, довел от Испания един прекрасен, но буен кон, Леонардо, се пребива една нощ на излизане от Ла Шатр, като се препъва и пада върху купчина камъни. Ужасно нещастие! Така случаят принуждава две жени, съвършено различни по рождение и навици, да живеят заедно: „Едната (бабата) светла, руса, сериозна, спокойна и важна, със свободно и покровителствено държане на знатна дама; другата (майката) тъмнокоса, бледа, страстна, стеснителна и плаха пред хора от висшето общество, но винаги готова да избухне; ревнива, пламенна, слаба и гневлива, едновременно лоша и добра...“

Бабата наблюдава с любопитство майката и се пита защо синът толкова много я е обичал. Но скоро разбира. София-Виктория е родена артистка, способна да напише едно прелестно, неграмотно писмо, да пее правилно, без да е учила солфедж, да рисува, без да знае никакви правила; тя е и вълшебница, която умее да шие прекрасни рокли, да прави шапки, да поправя разстроения клавесин. „Заемаше се с всичко и успяваше във всичко... Но изпитваше ужас към неща, които не служат за нищо, и казваше тихичко, че те са развлечения за стара графиня...“ Тя умее блестящо да критикува, с дръзкия език на парижки хлапак и можем лесно да си представим какво удоволствие изпитва дъщеря ѝ Аврора от тези „хапливи и живописни изрази“.

Докато са далеко една от друга, майката и бабата не се обичат; когато трябва да заживеят заедно, неволно започват да се харесват, защото и двете имат огромен чар. При спречквания Аврора взема страната на майка си, при все че тя ѝ се кара и я бие. От баба си не би търпяла нито една стотна от тази суровост. Тя чувствава, че „старите Графини“, които живеят в съседство, се отнасят с презрение към майка ѝ и изпитва мъжествено желание да я защити. Като вижда отчаянието, в което младата вдовица е изпаднала след смъртта на съпруга си, детето се опитва да я утеши с безумната си любов. Скоро Аврора се научава да чете и потъва в приказките на Перо и мадам д'Оноа. Нейни другарки по игра са несъщият ѝ брат Иполит Шатиرون, детето от „къщичката“, едро, намусено, но забавно момче, което твърди, че в пораншен живот е било куче, затова е грубо и сега; и селските деца Урсула, Пиеро, Розета, Силвен. Тя тича волно с тях из прекрасния парк и обиква земята с дълбока любов, която запазва през целия си живот.

„Още тогава — казва тя — обикнах страстно и всякога съм обичала поезията на селския живот.“ Обича едрите волове с наведени

чела и бавна стъпка, колите със сено, селските сборове и сватби, седенките, на които конопарят разказва старинни предания. Участва във всички работи в стопанството, грижи се за агънцата, храни кокошките. Майка ѝ я насърчава към това, играе с нея в малката ѝ градинка, прави ѝ водопадчета и пещери от раковини. Бабата се измъчва, като гледа как внучката ѝ придобива „селски маниери“. Тя се е привързала към това момиче и предчувства, че то ще стане много умно. Нарича я неволно Морис, а когато говори за нея, казва „син ми“. Така и майката, и бабата я приучват да съжалява, че не е момче: Аврора иска да закриля майка си; мадам Дюпен иска да възкреси сина си.

За да направи от внучка си достойна наследница на Ноан, мадам Дюпен дъо Франкьой иска да я изтръгне от „птичарския род“. Аврора знае, че старите графини я гледат критично. Една от тях, мадам дъо Пардаиан, я нарича всякога „горкичкото“ и я съветва: „Бъди добра, защото ще има много да прощаваш“. Пред нея често се говори за тежкото бъдеще, което я очаква поради неравния брак на баща ѝ. Бабата иска да я направи „мила, добре облечена, с изтънчени маниери“.

„Според баба ми, децата трябваше да се приучват от най-ранна възраст на грациозност, добра походка, изискан начин на сядане, поздравяване, вземане на ръкавиците, държане на вилица, подаване на вещ, за да могат тези навици да им станат втора природа. Майка ми намираше всичко това за много смешно и мисля, че беше права...“

Спечкване между двете жени възниква и по религиозните въпроси. Майката простодушно и горещо вярва в бога. Французойка от своята епоха, тя внася несъзнателно една романтична поезия в своите религиозни чувства. Бабата; жена от миналия век, приема отвлечената религия на философите. Тя изпитва — както казва сама — „голямо уважение към Исус Христос“; внук ѝ Иполит отива на първо причастие, но при доброто старо кюре от Сен Шартие, абат дъо Монпейру, чиято вяра е чисто външна. Жадуваща за чудеса, Аврора се възхищава от пламенната вяра на майка си и се огорчава, когато баба ѝ осмива от гледище на разума чудесата, които тя така много обича.

„С еднакво удоволствие четях древните еврейски и езически чудеса. Много бих искала да вярвам в тях. Но тъй като баба ми от време на време се опитваше кратко и сухо да ме вразуми, не можех

истински да вярвам; а за така преживяното огорчение си отмъщавах, като в душата си не отричах нищо...”

Разривът между двете дами Дюпен е неизбежен. Бабата не иска да приема Каролина Делаборд, несъща сестра на Аврора, родена преди връзката с Морис; майката отказва да изостави това дете, което няма никого друго на света. За София-Виктория е трудно да реши: „В Ноан ли Аврора ще бъде по-щастлива или при мене?“ Въпреки молбите на детето тя смята, че няма право да го лиши от блестящо възпитание и петнадесет хиляди франка годишен доход. Освен това всяка зима ще се виждат в Париж. За Аврора това е тежко изпитание: „Майка ми и баба ми разкъсваха на части сърцето ми“. Обичта към майката придобива у нея мъчителната сила на забранена любов. Тя се вижда предадена на една среда, която София-Виктория я е научила да презира. И много плаче.

Но след заминаването на майката Аврора се радва на пълна свобода в Ноан. Дешартр ѝ преподава естествознание и латински; баба ѝ създава от нея отлична музикантка и ѝ вдъхва своята любов към литературата. Аврора чете „Илиадата“, „Освободеният Ерусалим“. Описва селския живот в съчинения, които са пръв признак за призванието ѝ. Но и тя, като човечеството, търси преди всичко вяра, а никой не ѝ я предлага. В книгите, които чете, тя среща Юпитер и Йехова. Но би желала да види друг, по-човечен бог. При все че са я водили на първо причастие, никога не ѝ говорят за Христос. А тя има нужда да обича, да разбира. „Защо съм тук? Защо в Ноан? За какво е този свят? Защо има лоши хора? За какво са старите графини?“ Човек отправя въпросите си към световния екран, който ги отразява във вид на митове. Детето има нужда да чувствава опората на някаква свръхестествена сила. И Аврора си създава собствен бог, олицетворение на кротостта и добрината, и го нарича Коранбе. Издига му в един гъст храсталак олтар от мъх и раковини и отива там не да принася в жертва, а да пуска на свобода птички и бръмбари. Само че за да ги пусне на свобода, трябва най-напред да ги улови, значи да им причини страдание. Така и коранбейството, като всички религии, има свои тайнства.

Империята върви към гибел; Мария-Аврора Саксонска не съжaliaва; но София-Виктория Делаборд е запазила към Наполеон предаността на старата му гвардия. Нов повод за спречквания между

двете жени. Когато отива с баба си в Париж, Аврора вижда с радост в малкото жилище на майка си обстановката от своето детство, вазите с книжни цветя, мангалчето, гдето е изживяла първите си мечти. Но тези посещения стават нарядко; не ѝ позволяват да си играе със сестра си Каролина. От това следват винаги разправии и плач. „Потърпи — казва майка ѝ, — ще отворя моден магазин и ще те взема да ми помагаш.“ Тази невероятна мечта, в която София-Виктория сама не вярва, изпълва с възторг Аврора; тя започва да крие дребните си накити, за да ги продаде и да избяга. Наивното намерение е открито от госпожица Жули, камериерка на бабата; тази студена жена не обича детето: „Искате да се върнете в таванската стаичка ли?“ — казва презрително тя и предупреждава мадам Дюпен дьо Франкьой, получила по това време първия удар.

Настъпва тежка разправия. Старата дама кара внучката си да коленичи до леглото и започва да ѝ разправя своя собствен живот, живота на сина си и най-последно на снаха си, като разкрива някогашната и сегашната ѝ безнравственост. Всичко е представено без милост и без снизхождение. За да бъде справедлива към майката на Аврора, тя би трябвало да спомене за „причините на нейните нещастия: самотата, бедността още от четиринадесетгодишна възраст; покварата на богатите развратници, които дебнат гладните момичета, за да петнят невинността; безмилостната строгост на общественото мнение“. Би трябвало да каже също, че Морис Дюпен е бил обичан вярно осем години. Но горката баба, вдъхновявана от своята ненавист и от това, което смята за свой дълг, си служи с гръмки фрази: София-Виктория е „загубена жена“, а Аврора „заслепено дете, което иска да се хвърли в бездната“.

Тези разкрития предизвикват бурни последици. Аврора изоставя учението, става непокорна. „Дете мое — казва бабата, — вие сте станала съвсем неразумна... Затова реших да ви дам в манастир и за тази цел ще отидем в Париж.“ Аврора е доволна: надява се, че в Париж ще вижда майка си, а в манастира ще започне нов живот. И влиза там без съжаление и недоволство.

IV

ДЯВОЛЪТ В СЪДА СЪС СВЕТЕНА ВОДА

*Врата е като любовта. Намираш я,
когато най-малко я очакваш.*

Жорж Санд

Монастирът на английските августинки, британско религиозно братство, създадено в Париж по времето, когато Кромуел преследва католиците, постепенно превъзпитава пламенната и волна хлапачка, израснала в Ноан сред селския живот и семейните раздори. Когато пристига в Париж, тя се среща с майка си. Отива при тази „майчица“ с обичайния си възторг и със страстно желание да види у нея всички добродетели, които несправедливото общество ѝ отрича. А намира една равнодушна жена, която си е създала нов, свободен живот и одобрява настаняването в манастира с изрази, които нараняват дълбоко девойката.

Решителна случка. В тези най-важни години от своето детство Аврора е привързана към своята лекомислена и очарователна майка с чувство, което нищо вече не ще замени. По-късно тя ще пише: „О, майко, защо не ме обичате, когато аз толкова много ви обичам?“ Ще свикне, защото ѝ се налага, да живее без тази равнодушна майка, да не се съветва с нея, но никога няма да я отрече. Ще запази завинаги обич към нейната малко просташка веселост. Ако за Жорж Санд е приятно цял живот да възмуцава „обществото“, ако при всяка революция тя дава право преди всичко на народа, то е, защото си припомня с обич таванското жилище на София-Виктория. Тя ще намира естествено разумни обяснения за нейното поведение, но страданието от това, че ѝ е била отнета най-голямата любов в живота, не ще напусне сърцето ѝ и дълго време ще определя поведението ѝ към света.

На четиринадесет години тя е вече уморена да бъде „ябълка на раздора“ между две същества, които би желала еднакво да обича монастирът ѝ се струва чуден оазис в жестокия свят. Пансионът е

напълно английски; всички монахини са англичанки и Аврора придобива при тях навици, които запазва цял живот: да говори английски, да пие чай, дори да мисли понякога на английски. Монахините имат прекрасни, малко студени обноски. В предградието Сен Жермен ценят това заведение толкова, колкото и пансионите в Сакре Кьор или Абатството, така че Аврора се учи тук с девойки от висшата аристокрация. И малките, и големите носят рокли от тъмночервен шевиот; манастирът, напомнящ голямо село, е напълно скрит сред лозя и ясени; освен двамата свещеници, абат дьо Вилел и абат дьо Премор, тук никога не стъпва мъж. Ето „обещанията“, съставени за ученичките от абат дьо Премор и преписани от Аврора Дюпен:

„Всеки ден ще ставам в определен час... като оставям за сън само толкова време, колкото е необходимо, за да поддържам здравето си, и не ще се излежавам никога от леност... Старателно ще се въздържа от празни блянове, от безполезни мисли и няма да се отдавам никога на мечти, от които бих се изчервила, ако биха видели какво става в сърцето ми... Ще отбягвам всякога да оставам насаме с лица от другия пол; не ще им позволя никога и най-малка волност, независимо от възрастта и положението им. Ако ми направят някакво предложение, дори с най-почтени намерения, ще съобщя веднага на родителите си. Ще се старая да бъда добра и снизходителна към тези, които ще ми прислужват, но не ще им позволя никога да фамилиарничат с мене и няма никога да им доверявам мъките или радостите си...“

Препоръките за „лицата от другия пол“ са съвсем излишни по отношение на Аврора. Тя не мисли за мъжете. В манастира намира девойките разделени на три групи: благоразумните, набожни и кротки; дяволчетата, непокорни и забавни; между двете групи глупачките, бездейно, непостоянно множество, като тълпата по съборите. Първата година „Дюпен“ е дяволче, което участва във всички лудешки походи по покривите и зимниците. Приятелките ѝ изваждат прякор „бележник“, защото все записва нещо в бележничето си, или Somebread, английски превод на du pain^[1], монахините я наричат Madcap^[2] или Mischievous^[3], защото постоянно се провинява. Приятелките я обичат. Отначало я смятат апатична и мълчалива, „заспала вода“. Тя изпада в мрачен унес, който се дължи на размисли

за необичайното положение в семейството ѝ. Но животът показва, че се радва на чуждото веселие, а в тежки обстоятелства е сигурен и дори героичен другар. С нея може да се тръгне „за издирване на жертвата“, затворена в някое подземие, любима романтична игра в манастира.

Дяволчетата пишат по подвързията на книгите си — the Spelling book, the Garden of the Soul — инициалите на любимите приятелки (JSFA е тайната дума за Дюпен и означава: Изабела, София, Фанела, Анна), или шеговити изповеди:

„Уви, мили отец Вилел, често ми се случва да се изцапам с мастило, да загасявам свещта с пръсти, да се наплюскам с фасул, както казват във висшето общество, гдето съм възпитана; възмутих младите лейди от класа с нечистоплътноста си... Спах в час по катехизис и хърках във време на богослужение; казах, че не сте красив... Тази седмица направих най-малко петнадесет груби грешки на френски и тридесет на английски; опърлих obuцата си на печката и овоних класната стая. Виновна съм, виновна съм, много съм виновна... [4]“

Върху началния празен лист на една английска книга тя пише следния странен детински и предизвикателен текст:

Тази почтена и интересна книжка принадлежи на моята достойна особа: Дюпен, иначе казано, светлейши маркиз дьо Сент Люси, главнокомандуващ на френската армия в манастира, голям воин, способен пълководец, безстрашен войник, увенчан с дъб и лаври в битките, защитник на хоругвата.

Анна дьо Вим е котенце. Айзабела Клифърд is charming^[5].

Долу англичаните! Да пукнат всички английски псета! Да живее Франция! Не обичам Уелингтън.

Забавни овчици, мили сополанчета, безкрайно много жаля за вас, но все пак съм щастлива, че не съм вече в класа на малките. Лека нощ.

Английски девически манастир, 1818.

Първата година в пансиона е за Аврора епоха на сърдечна чистота, смелост и бунтарство. Тя е дяволче, „защото е отчаяна в

своята обич и се стреми да се забравя в лудории“. Нещастните деца са често — от яд и озлобление — непоносими. По това време Аврора не е и не може да бъде истинска католичка, защото е възпитана от един „разпопен“ свещеник и баба волтерианка. Тя изпълнява религиозните обреди от приличие и по задължение; не е пожелала нито веднъж да се причасти след първото причастие. Вярва в бога и в задгробния живот без страх, като мисли, че в последния миг все можеш да получиш опрощение и да се спасиш. Добрите ѝ качества са нежна преданост към приятелките и безспорна любов към изкуствата; тя свири на арфа, рисува с вкус и пише в бележника си ту бели стихове, ту проза. Когато минава в класа на по-големите и получава отделна килия, я описва талантливо:

„На първия етаж от небето надолу една нито кръгла, нито четвъртитата стая, в която можеш да направиш шест крачки, при условие че са съвсем малки. В съседство е водосточната тръба, всяка нощ има котешки концерти. Леглото ми, без завеси, е на най-широкото място, с други думи, до стената... Като казвам без завеси, не е редно, да се оплаквам, защото нямам нужда от тях. Гредите и наклоненият покрив са точно над главата ми, така че всяка сутрин, като се измъквам от леглото, удрям челото си... Прозорецът, от четири малки стъкла, гледа към редица керемидени покриви... Казват, че тапетите в стаята ми са били някога жълти. Но какъвто и да е, цветът им е много интересен, защото е надраскан по всички посоки с имена, сентенции, стихове, глупости, размишления, дати, оставени от всички досегашни обитателки на тази стая. Която дойде след мене, ще има с какво да се забавлява, защото аз ще ѝ оставя да разгадава по стените цели романи и поеми, както и интересни рисунки, издълбани с нож в камъка до прозореца ми, отвън...“

Много монахини си избират между девойките „дъщеря“, за която се грижат с майчинска обич. През втората година Аврора пожелала да бъде „осиновена“ от най-добрата, най-мила и най-умна монахиня, госпожа Мери Алиша. Майка Алиша е много красива. В големите ѝ сини очи с черни ресници, „огледала на непорочност“, се отразява цялата ѝ възвишена душа. Тя е изящна в своето расо с нагръдник, гласът ѝ е прекрасен. Аврора се влюбва в нея като дъщеря и отива храбро да бъде „осиновена“. „Вас ли? — казва госпожа Алиша. — Вас, най-голямото дяволче в манастира?“ Пансионерката настоява:

„Опитайте все пак. Кой знае? Може би ще се поправя, за да ви бъде приятна.“ Госпожа Алиша се решава. Аврора, която търси в тази прекрасна жена майка, каквато напразно е търсила у собствената си майка и дори у баба си, се привързва буйно и болезнено към госпожа Алиша. Приятелките ѝ я намират съвсем променена. You are low spirited today, Dupin? What is the matter with you?^[6] Всъщност тя има нужда да уважава някого, да го смята съвършен и да го боготвори като Коранбе. Това същество възприема сериозния и ведър образ на Мери Алиша.

Аврора започва да чете „Житиетата на светците“. Смелостта и стоицизмът на мъчениците отекват на някаква тайна струна в нея. В монастирския параклис има картина от Тициано, представляваща Христос на маслинената планина:

„Докато прелиствах «Житиетата на светците», аз поглеждах често към тази картина; беше през лятото, залязващото слънце не я осветяваше по време на вечернята, но съзерцаваната картина беше толкова необходима за погледа, колкото и за мисълта ми. Докато разглеждах несъзнателно тези величествени, неясни грамади, аз търсех смисъла в страданието на Христа, тайната на доброволното мъченичество и започнах да долавям, че то е по-велико и по-дълбоко, отколкото ми го бяха обяснявали; ставах безкрайно тъжна, почти съкрушена от непознато дотогава страдание и жал...“

Друга, не така хубава картина, представлява свети Августин под смокинята, а на чудния лъч са написани думите: tolle, lege^[7], които синът на Моника дочува из листака.

Това tolle, lege заставя Аврора да прочете отново евангелието; но споменът за волтерианските насмешки е задръжка: „Аз оставах равнодушна, когато четях за агонията и смъртта на Исус“. Нима ще остане цял живот дяволче? Тя е петнадесетгодишна; неопитомената детска буйност се сменя у девойката с неопределена, сериозна очаквателност. Тя пристъпва тъжно по монастирските плочи и гледа как минават като призраци „набожните“, които отиват безшумно да излеят душата си в нозете на този бог на „любовта и покаянието“. Тогава ѝ хрумва да ги погледне по-отблизо. Влиза в черквата, която има нощем поразителен чар. Средната ѝ част се осветява само от малкото сребърно кандило на олтара. През широко отворен прозорец нахлува ухание на орлови нокти и ясмин.

„Една звезда, залутана в безкрая, беше като изписана в стъклото и сякаш внимателно ме наблюдаваше. Птички чуруликаха; покой, очарование, молитвен унес, тайнственост, каквито никога не си бях представляла... Цялото ми същество бе потресено; зави ми се свят... Чувам, че някакъв глас казва в ухото ми: tolle, lege... Поток от сълзи обля лицето ми. Усетих, че обиквам бога... Като че някаква преграда рухна между огнището на безграничната любов и дремещия в душата ми плам...“

Мистицизмът, пряко общение с божията воля, която чувствава в себе си — такава ще бъде всякога нейната религия. Във вярата, както и в любовта, жената „обича да натрупва като робиня в сърцето си вълните на любов, изпратена свише“^[8]. От този ден съпротивата на разума ѝ се прекратява. „Щом сърцето бе завладяно, разумът бе прогонен решително, с някаква фанатична радост. Аз приемах всичко, повярвах във всичко без борба, без страдание, без съжаление, без неискрен срам. Да се изчервява човек за това, което боготвори? Как не!“

Тъй като е човек на крайностите, тя взема това приемане на вярата за призвание и решава да постъпи в манастир. Но мечтае — напълно според нрава си — да постъпи като послушница, натоварена с най-низшите задължения: да мете класните стаи, да превързва болните. Ако у Аврора Дюпен има зачатки не само на грешница, но и на светица, светицата е домакиня. „Между тенджерите ходи господ“ — казвала света Тереза. „Аз ще стана — мисли Аврора — капнала от умора слугиня, ще мета гробището, ще изнасям сметта, ще върша, каквото ми кажат... при условие, че само бог ще знае мъченичеството ми и само неговата любов ще ми бъде награда...“

Изповедникът ѝ, абат дьо Премор, мъдър стар йезуит, проповядва възвишен и здрав морал. Той се трогва, когато тя отива при него за обща изповед и помирение с небето, но не насърчава младата покаяница към мистицизъм, в който човек се слива с бога. Благоразумният абат не желае да се унасяме дотолкова в предварителни мечти за един по-добър свят, та да забравим задължението да се държим добре в този. „Ако не беше той — ще пише Санд на петдесет години, — уверена съм, че сега щях да бъда или луда, или монахиня.“ Защото набожността на девойката се превръща в страст. „Това цялостно отъждествяване с бога аз

възприемах като чудо. Буквално изгарях, като света Тереза; не спях вече, не се хранех, ходех, без да усещам движението на тялото си...“ Абат дьо Премор я укорява, загдето се топи като свещ в своя всеотдаен мистицизъм, вместо да изпълнява човешките си задължения. „Вие сте станали тъжна, мрачна, прехласната — казва ѝ той. — Вашите приятелки не могат да ви познаят вече... Внимавайте, ако продължавате така, ще ги накарате да намразят благочестието и да се страхуват от него... Баба ви пише, че създаваме от вас фанатичка... Без сама да съзнавате, във вашето болезнено външно смирение се крие много гордост. За наказание ви налагам да се върнете към невинните игри и забавления, присъщи на вашата възраст...“

Тя се подчинява. Мислите ѝ се успокояват. След шест месеца измъчване и мечтания тя слиза отново на земята, съчинява комедии, играе в тях, възстановява по памет „Еснафът благородник“, който е чела в Ноан, става вдъхновителка на всички развлечения в манастира и любимка на всички — монахини и съученички, но запазва в душата си своето религиозно влечение, и както казва по-късно, сигурно би станала монахиня, ако баба ѝ, много отслабнала и разтревожена от религиозния захлас на внучката си, не я бе повикала в Ноан: „Трябва колкото е възможно по-скоро да те омъжа, моето момиче, защото си отивам“. Старата дама смята смъртта си за предстояща и говори за нея с философско спокойствие; но заявява, че ще умре отчаяна, ако остави Аврора без защита срещу настояничеството на недостойната майка. И девойката трябва да напусне манастира, който е за нея рай.

Тя се връща със страх в мирския живот, решена да потърси отново подслон в някой манастир, щом разбере, че ще може да стори това, без да постави в опасност живота на баба си. На английския манастир Аврора дължи големи и щастливи промени. От благородната учтивост на монахините, от уроците на учителя по добро държане тя придобива очарователни обноски, които ще придават цял живот изисканост и на най-чудноватите ѝ волности. Придобива най-вече усет за сериозност и задълбочаване. Баба ѝ е украсила вече ума ѝ с изяществото на XVIII век; Ноан ѝ е показал поезията в природата; новата ѝ вяра я научава да обича другите, не само себе си. „Възторжената набожност упражнява възвишено въздействие, защото напълно убива в душата ни самолюбието и дори ако в известно отношение я притъпява, то поне я пречиства от много дребнавости и

недостойни грижи...“ Както някои английски поети, които са чели непрестанно стария завет, му дължат ориенталския облик на своята образност, така и Аврора Дюпен ще пресъздаде несъзнателно в прозата си сериозната доброта на госпожа Алиша и възвишената простота на евангелието.

[1] *Somebread*, както и *du pain*, значи хляб; но тази игра на думи е само фонетична, защото Аврора не е *Dupain*, а *Dupin*, което значи бор. — Б.пр. ↑

[2] *Madcap* — луда глава. — Б.пр. ↑

[3] *Mischievous* (англ.) — пакостница. — Б.пр. ↑

[4] Пародия на черковното покаяние на латински: *mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa*. — Б.пр. ↑

[5] *Is charming* (англ.) — е очарователна. — Б.пр. ↑

[6] *You are low spirited today, Dupin? What is the matter with you?* — Унила сте днес, Дюпен. Какво ви е? — Б.пр. ↑

[7] *Tolle, lege* (лат.) — вземи, чети. — Б.пр. ↑

[8] *Симон дьо Бовоар* — „Вторият пол“, с. 508. ↑

V

НАСЛЕДНИЦАТА НА НОАН

След като Аврора напуска манастира, бабата и внучката прекарват няколко дни в Париж. Аврора се ужасява от принудително омъжване. И на нея ли, като на Молиеровите героини, ще представят някое старче и ще ѝ кажат: „Ако не кажете да, моето момиче, значи да ме убиете!“ Но скоро се успокоява в това отношение. Една стара приятелка на баба ѝ, мадам дьо Понкаре, има в запас една „партия“. Аврора намира, че кандидатът е грозен, без да го погледне; мадам дьо Понкаре я нарича глупачка и твърди, че кандидатът е красив. Но не става вече дума за него. Госпожица Жули скоро опакова багажа за Ноан и Аврора чува как баба ѝ казва: „Толкова е млада! Ще трябва да ѝ дадем една година отсрочка.“

Девојката се надява, че майка ѝ ще дойде в Ноан, за да отпразнуват завръщането; но среща у нея недоверие и суровост. „Не, разбира се! В Ноан ще дойда само когато свекърва ми умре!“ Изпълнена с християнско милосърдие, Аврора настоява напразно за взаимно опрощение. Като не успява, предлага смирено да остане при майка си, но и това ѝ се отказва: „Ще бъдем пак заедно много по-скоро, отколкото мислят“ — отговаря ужасната София-Виктория. Тези намеци за скорошната смърт на бабата са тежки за Аврора. „Майка ти е толкова дива — казва от своя страна мадам Дюпен дьо Франквой, — че обича децата си както птица пиленцата си... Щом им пораснат крила, тя хвърква на друго дърво и започва да ги кълве.“ Света Аврора се вижда безпомощна пред тази взаимна ненавист и заминава за Бери с баба си.

В Ноан пристигат през пролетта на 1820 година в голямата синя карета. Дърветата са цъфнали, славеите пеят, а нейде отдалеко долита класическата, тържествена и проточена песен на земеделците. Аврора се трогва при вида на старата къща, но съжалява за манастирската камбана и за госпожа Алиша. На прозореца в стаята си написва с молив на английски следната жалба, която може да се прочете и днес:

Written at Nohant, upon my window, at the setting of the sun, 1820

— Go, fading sun! Hide the pale beams behind the distant trees. Nightly Vesperus is coming to announce the close of the day. Evening descends to bring melancholy on the landscape. With thy return, beautiful light, Nature will find again mirth and beauty, but joy will never comfort my soul...^[1]

Тази тъга е модна; всъщност Аврора се радва от сърце на своята почти пълна независимост. След получения удар старата кастеланка е доста отпаднала. Тя все още отива в трапезарията, изправена и елегантна в своя тъмнолилав ватиран пенъор, с леко начервени бузи и елмазени обици, но вече гасне неусетно. Като се изключат редките старчески избухвания, почти не участва в живота на Ноан. Реставрацията и остаряването са смекчили малко нейното волтерианство. Но тя си остава философ от XVIII век и води приятелски спорове с внучка си, която, без да подозира, е ученичка на Шатобриан.

Аврора се изненадва, че всичките ѝ другарки от детинство — Фаншон, Урсула Жос, Мария Окант — я наричат „госпожице“. За пръв път тя сега узнава самотността на господарите и съжaliaва за братските отношения в манастира. И брат ѝ Иполит дори, когато си идва в отпуск, се държи стеснително пред тази хубава девойка в тънка розова рокля. Той е хусарски подофицер и учи Аврора на езда с много прости поучения: „Цялото изкуство се състои от две неща — да паднеш или да не паднеш... Дръж се здраво! Залавяй се за гривата, ако желаш, но не изпускай поводите и не падай...“ Тя язди Колет, едра кротка кобила, която отгатва какво искат от нея. Аврора и Колет стават неразделни. След осем дни прескачат заедно през плетове и трапища. Манастирската „заспала вода“ е по-смела от хусаря.

На своята приятелка от манастира Емилия дьо Вим, дъщеря на анжерския префект, която вече се явява в общество, тя описва селския си живот: „Кой ли се е сетил да ми пише?... — учудва се Емилия. — Хайде, мила, припомнете си една приятелка от манастира...“ Не ѝ казва, че хубавият конник от Сомюр е неин несъщ брат; той е станал в писмото Иполит дьо Шатирон и я учи да язди, по английски маниер. С мадам дьо Понкаре и дъщеря ѝ Полина тя учи италиански и музика:

„На пианото има всякога разтворени три-четири партитури, дуети и романси се търкалят по всички столове. При тази обстановка мислим за тебе и съжаляваме, че не си тук да облекчиш пръстите на мадам дьо Понкаре, която така талантливо ни акомпанира. Играхме комедия: аз бях Колен; Полина — Люсет. Много сантименталност, която страшно ни разсмиваше. Както и да е, мина много добре. Танцуваме буре^[2]...“

Някой си господин дьо Лаку, „селски precious“^[3], им услужва с арфата си и чете с тях *la Gerusalemme liberata*^[4]:

„Изтегната по цял ден в креслото, шия или рисувам, докато Иполит ми чете или обръща и изпочупва всичко в стаята ми. А след като го нахокам, и аз върша същите детинщини. Баба ми ни гълчи, казва, че я заболява глава от нас, и накрай се разсмива... *Addio, cara amica; io ti abbraccio teneramente e ti amo con sincerita...*“^[5]

Януари, 1821: „Иполит замина, така че останахме съвсем сами. Скъсявам деня, като ставам късно, закузвам, понякога разговарям час-два с баба ми, прибирам се в стаята си и се занимавам с нещо — свиря на арфа, на китара, чета, грея се, не се отделям от камината... Преповтарям спомени в ума си, пиша върху пепелта с машата, слизам за обяд и докато баба играе карти с господин Дешартр, който е бил последователно възпитател на баща ми и на Иполит, аз се качвам отново в стаята си и започвам да записвам каквото ми хрумне в един зелен бележник, който вече е почти изписан...“

Разговорите с бабата стават нежни и сърдечни. Въпреки последиците от боледуването мадам Дюпен дьо Франквой си е останала забележителна по образование, прямота и смелост в големите въпроси. В обикновения живот се проявява като дребнава жена и маркиза, но Аврора отминава тези прояви. Отношенията им са се изменили напълно. Сега внучката се държи майчински снизходително. А бабата вижда, че Аврора ще трябва скоро да се омъжи, и разговаря съвсем интимно с нея. Макар че е живяла в епоха с много леки нрави, тя не е имала никога любовник:

„Често признавах пред жените, които настояваха да си избира любовник, какво отвращение ми вдъхват неблагодарността, егоизмът и грубостта на мъжете. Те направо ми се смееха, когато говорех така, и ме уверяваха, че всички мъже не приличали на моя стар съпруг, а освен това умеели да ви накарат да простите недостатъците и

пороците им... Когато ги слушах да изразяват такива вулгарни чувства, изпитвах унижение от това, че съм жена...

Не искам да кажа, че съм създадена от по-друга глина, отколкото останалите хора. Сега, когато не принадлежа вече към никакъв пол, мисля, че на времето съм била жена като всички, но просто не срещнах човек, в когото да се влюбя дотолкова, че това чувство да хвърли малко поезия в животинския живот..."

Тези разочаровани думи за „животинския живот“ не примиряват девојката с мисълта за омъжване. От разговорите между старите графини тя разбира, че е богата наследница, но не е удобна партия за младеж с добро бъдеще поради жалкото поведение на майката и многото извънбрачни деца в рода. Тези, които искат ръката ѝ, не са млади: един петдесетгодишен генерал от империята с голям белег от сабя през лицето; някой си барон дьо Лаборд, четиридесетгодишен генерал, вдовец. За този генерал Лаборд един негов роднина пише на виконтеса дьо Монлеви, съседка на господарката на Ноан:

Мадам, казвате ми, че имате една отлична партия близо до вашето имение: госпожица Дюпен, която ще има, доколкото си спомням, двадесет до двадесет и пет хиляди франка рента... Моят братовчед господин барон дьо Лаборд има засега доход от осем-девет хиляди франка... Той е дал вече доказателства, че може да бъде добър съпруг и е превъзходен човек във всяко отношение. При все че е четиридесетгодишен, във външността му няма нищо, което би отблъснало една млада жена... Забравих да добавя, че няма деца от първия си брак...

Такава сделка би предизвикала отвращение у Аврора. В отговор мадам дьо Монлеви съобщава произхода и богатството на своята „малка съседка, плод на неподходящ брак“.

Аврора, която виждах няколко пъти тази година, е стройна брюнетка с приятно лице, умна, музикална, с добро образование: пее, свири на арфа и пиано, рисува,

танцува, язди, ходи на лов, върши всичко с маниери на културно същество... Смята се, че има осемнадесет до двадесет хиляди годишна рента, която всеки миг може да мине в нейни ръце...

Този брак не става, както впрочем и никакъв друг. Аврора Дюпен не е в положението на повечето девойки от нейното време, които — измъчвани едновременно от пробуждане на чувствата, от желание да се измъкнат от робуване в семейството и от страх пред живота призовават пламенно чаровния принц, който ще ги освободи, господаря, който ще ги ръководи. Аврора властвува в Ноан; живее свободно и щастливо при баба си; все още мисли, че призванието ѝ е да постъпи в манастир. Стариият Дешартр, станал кмет на Ноан, я води на лов, съветва я да се облича в мъжки костюм, за да гони зайци, и тя върши всичко това с голям успех. В работнически комбинезон или в редингот и панталон тя се чувства по-силна; придобива мъжественост. Освен това смята, че има по-голямо обаяние пред приятелките си.

Аврора Дюпен до Емилия дьо Вим, май 1821:

Ти не излизаш в дълъг мъжки редингот, с фуражка, с пушка на рамо, да обикаляш изораните ниви, за да нарушиш покоя на някой нещастен заек и често пъти да не намериш нищо, а да се върнеш от лов само с жалки врабчета, които чувствителната ми камериерка ще оплаква!... Не си се учила на хусарския занаят от Иполит, който на урок по езда, ако кажете, че ви е страх от коня, за да ви успокои, така го шибва с дългия камшик, че — както казва баба ми — животното може да тръгне на два крака...

Дешартр я запознава с управлението на имението. По-късно, по политически съображения, тя твърди, че не се интересува от имотите си. В действителност си остава всякога селянка от Бери, която държи сметка дори за разточителството си. За Байрон, романтик от същата епоха, казват, че отличителната му черта била непоклатимият здрав

смисъл. След като отмине възрастта на увлеченията, тази черта се съзира и у Аврора. Тя ще мечтае всякога да си възвърне мъжката независимост, на която са я приучили Ноан и Дешартр. Всякога ще запази и здравия разум, който се получава при по-близък допир със земята и труда. Прекалено свободната мисъл не излиза напред въпреки усилията си; и тя, като птиците, има нужда от съпротива на околната среда. Дейността открива границите, които трябва да си поставя умът.

Когато след втори удар мадам Дюпен дьо Франкьой вече не става от леглото, Дешартр предава цялата власт в ръцете на девойката, налага ѝ да води сметките на домакинството и се държи с нея като с възрастен човек. „Великият мъж“, както тя го нарича с нежна насмешливост, е селски лекар и аптекар, и дори хирург. Той желае да научи Аврора да му помага. И тя свиква да гледа страдания и кръв. Страданието ѝ става дейно. Тя не се отвращава вече от човешкото тяло; ще говори за него винаги свободно, смело, професионално. По-късно любовниците ще я укоряват, че ѝ липсва стеснителност; спокойствието на една болногледачка обърква и разочарова развратника.

Освен с Дешартр тя се среща и с някои младежи от Ла Шатр. Често препуска до градчето, чиито тесни улици „криволичат между неравни островърхи кулички, обрасли с мъх“. Ниски къщи с обковани с гвоздеи врати, големи домове с огради от ковано желязо, където посещава синовете на бащините си приятели: Шарл Дюверне, гиганта Фльори, дребничкия и по-млад от нея Гюстав Папе. Много често вижда един младеж, който се готви да става лекар: Стефан Ажасон дьо Грансан. Той е красив, напомня донегде изгарящите от треска сеньори, рисувани от Ел Греко, от старинен аристократически род, но беден, защото има девет братя и сестри и ще наследи съвсем малка част от имота на прадедите си. Дешартр, който се грижи за този студент благородник, го представя на Аврора и предлага Грансан да ѝ дава уроци по анатомия и остеология^[6].

Тя поставя в стаята си скелет и младежът идва с радост да преподава на тази очарователна девойка. Аврора има разкошна черна коса, очи на андалуска, лице с „цвят на испански тютюн“ и необикновено гъвкава, стройна снага. Преподавателят, разбира се, много скоро се влюбва, но тя прекъсва признанията му с думите, че хора с техния ум се занимават с „Малбранш^[7] и съдружие“, не с

блудкави ухажвания. Всъщност Аврора би се омъжила с радост за него, но знае, че нито граф дьо Грансан, нито мадам Дюпен дьо Франкхой ще позволят това, бащата от класови предразсъдъци и от ужас пред мисълта да се сроди с дъщеря на София-Виктория, бабата — защото Стефан няма състояние и минава за „непрокопсан“. Аврора е малолетна и трябва да държи сметка за противопоставянето на семействата. Скоро Стефан започва да ѝ пише „със студена и рязка откровеност“. Тя продължава да се облича в мъжки дрехи, а това дава повод за приятни недоразумения. Когато се спира пред някой старинен готически замък, за да го рисува, оттам се показва понякога някое девойче, което прави мили очи на „младия господин“.

Аврора Дюпен до Емилия дьо Вим, юли 1821: „Тя ме поглеждаше скритом, а пък аз ѝ отвърщах с любезни поклони, които имаха голям успех...“

Нощни разходки на кон; фуражка, синя рубашка и панталон; части от скелет по мебелите — това своеобразно държане възмуцава добронравното Бери. Кюрето от Ла Шатр, изповедник на Аврора, е дочул клюките и я пита: „Не е ли влюбена в някого?“ Свикнала с изисканата съдържаност на абат дьо Премор, който по начало никога не разпитва, тя се чувствав засегната и напуска изповедалнята. Мнението на Ла Шатр ѝ е безразлично. „Говедата са ревали“, казва тя. Майка ѝ, чула същите клюки в Париж, ѝ прави строго мъмрене. Аврора отговаря с писмо, което доказва вроден писателски дар, защото всичко е изказано с великолепна сила и съдържаност:

Аврора до София-Виктория Дюпен, 18 ноември 1821:

С внимание и уважение прочетох писмото, което сте били така добра да ми напишете, и не бих си позволила да възразя нищо на вашите укори, ако не ми заповядахте сама веднага да го сторя... Вие казвате, майко, че господин Дешартр заслужава голям укор, загдето ми е оставил пълна свобода; преди всичко ще си позволя да ви забележа, че господин Дешартр няма и не може да има никаква власт над мене; той има право само да ми дава приятелски съвети... Господин дьо Грансан ви казал, че съм бойка личност; за да повярвате това твърдение, вие трябва да

смятате, майко, че господин дьо Грансан познава основно характера ми, а пък аз не мисля, че съм толкова близка с него, за да може той да познава качествата и недостатъците ми... Казал ви е истината, като ви е съобщил, че ми е давал уроци в стаята ми: къде да приемам тези, които идват при мене? Мисля, че моите гости биха безпокоили баба ми, когато е болна или спи... Искате да излизам на разходка подръка с камериерката си или с някоя прислужница. По всяка вероятност, за да не падна. Докато бях дете, ми бяха необходими презрамки... Но сега съм на седемнадесет години и мога да ходя...

Тя все още обича майка си, обаче почитта към нея е само външна.

Въпреки твърдия тон Аврора се чувствава смутена. Няма вече изповедник, който да я ръководи, защото тя не ходи вече при своя добър стар кюре от Сен Шартие, абат дьо Монпейру: „Бях много близка, в много свойски отношения с него“. Всеки неделен ден е обядвала у този изповедник между литургията и вечернята; след това той я отвежда с коня, зад себе си, в Ноан, гдето вечеря и прекарва вечерта. „Аврора е дете, което всякога съм обичал“ — казва той; а тя: „Да беше шестдесет години по-млад, щях да го накарам да танцува, ако поискам“. Един стар приятел, над когото имате такова влияние, не може да ви бъде ръководител. И тя трябва да търси сама истината край леглото на своята парализирана баба. „Противоречие от глава до пети, много образован и напълно лишен от здрав смисъл“, Дешартр я отчайва. Абат дьо Премор е далеко. В манастира „Подражанието на Исуса Христа“ е нейна настолна книга, но „подражанието“ е „монастирско четиво, смъртоносно за този, който не е съумял да скъса с човешкото общество“. А младата кастеланка на Ноан е мощно тласната в светския живот. Има професионални задължения: превързва гнойници и стрива лекарства; красивият Ажасон дьо Грансан я запознава с науката. В търсенето на християнство, приспособимо към съвременния живот, тя открива Шатобриан. Благодарение „Духа на християнството“ тя чувствава как набожността ѝ се позлатява отново с обаянието на романтичната поезия.

Жерсон^[8]? Шатобриан? Нима в лоното на църквата съществуват две противоречиви истини? А възниква и нов повод за съмнения и тревога; баба ѝ е на смъртно легло. Трябва ли да я предупреди за истинското ѝ състояние, да се опита да я върне към вярата или да я остави да си угасне спокойно? Аврора пише на абат дьо Премор, който я съветва да си мълчи: „Да кажете на баба си, че се намира в опасност, значи да я убие... Добре правите, като мълчите и молите бога направо да ѝ помогне. Не се страхувайте никога, когато следвате съвета на сърцето си. Сърцето не може да ни измами...“ Санд подчертава този израз, който толкова дълго ще ѝ служи за поука. „Четете поетите — пише по-нататък толерантният йезуит, — всички са религиозни. Не се страхувайте от философите; всички са безсилни срещу религията...“ Успокоената Аврора се провиква към неспокойната си душа: „Напред! Напред!“

Сега започва дълго бродене из света на мислите. Тя се качва в стаята си в десет часа и чете често пъти до три. Противоречията между великите умове я измъчват. Тя „се стреми да съгласува разноцветните светлини, които прелитат около нея, както в стаята ѝ прелитат пламъчета от огнището и отражения от луната... Опиянена от поетична набожност, тя мисли отначало, че ще може лесно да отрече философите; но започва да ги обича и да вижда бога още по-велик, отколкото ѝ се е струвал досега“. Вместо да затвърди, както се е надявала, нейното католичество, Шатобриан разкрива „бездната на изследванията“. Когато след „Духа на християнството“ прочита „Подражанието“ в издание, подарено ѝ от майка Мери-Алиша, която е написала със своята обична, почитана ръка името на Аврора Дюпен, девойката се изплашва. Или Жерсон казва истината и тя трябва да се откаже от природата, семейството, разума; или между небето и земята ще трябва да предпочете земята. На това Шатобриан отговаря: „Само в красотата на света, природата и любовта ще намерите жизнени сили, за да прославяте бога...“ Жерсон съветва: „Да бъдем кал и прах“. „Подражанието“ заповядва да не изследваме нищо. „Духът на християнството“ — да изследваме всичко.

„Бях напълно объркана. Докато препусках с Колет, бях изцяло с Шатобриан. На лампено осветление бях изцяло с Жерсон и вечерта се укорявах за утринните мисли...“

Надделява Шатобриан, който призовава в подкрепа на християнството „магията на ума и вълненията на сърцето“. След него Аврора изучава Мабли, Лок, Кондийак, Монтескьо, Бекън, Босюе, Аристотел, Лайбниц, Паскал, Монтен, а от поетите Данте, Вергилий, Шекспир, и то съвсем без ред. Лайбниц ѝ се струва най-велик от всички, защото никак не го разбира. Какво значение имат за нея монадите, предвечно установената хармония и още много други неразбираеми неща? Тя се чувства укрепена във вярата си, като вижда, че и този велик ум се прекланя пред божията мъдрост: „Да се стараеш да обичаш бога, като го разбираш, и да се стараеш да го разбираш, като го обичаш; да се стараеш да вярваш това, което не разбираш, но да се стараеш да разбереш, за да повярваш по-силно — в това е целият Лайбниц...“ На Дешартр, който я запознава с философията, тя захвърля книгата в лицето: „Не ме измъчвайте, велики човече! Това е прекалено дълго. А пък аз бързам да обикна бога.“

Жажда за познания? Да, но преди всичко жажда за любов. По това време тя чете за пръв път Русо: Емил, верската изповед на савойския свещеник. Това е наистина просветление: тъкмо такава храна ѝ е потребна. Този език я грабва като великолепа музика: „Сравнявах го с Моцарт; разбирах всичко!“ Тя има много общо с Русо — способност да се вълнува, копнеж за искреност, любов към природата. Той я научава, че трябва да живее съобразно с природата, да се подчинява на страстите и главно на любовта. От Русо се научава да говори с целомъдрени слова за сърдечните увлечения. Лайбниц и Русо, мъчният философ и обичният другар, остават завинаги нейни учители. За да я разберем добре, трябва да добавим и трети и да отбележим, че още по това време тя много чете Франклин. Забележително е, че почти еснафският оттенък на тази практическа мъдрост не само не я отблъсква, но ѝ се харесва.

Католичка ли е все още? По-късно, когато пише историята на своя живот, тя ще отговори: „Това е защитата на една зряла жена, която е скъсала с църквата, но иска да се убеди, че е все пак вярна на младостта си.“ В 1821 година Аврора признава своята вяроност към майка Алиша и абат дьо Премор. Но смята, че у Русо е намерила истинското християнство, което изисква пълно равенства и братство. Да обичаш и да се жертвуваш, това е, според нея, учението на Исус

Христос. Тя вярва в бога; вярва в безсмъртието на душата, в провидението и най-вече в любовта. Но без сама да го съзнава ясно, е привърженица на иманентизма. Не вярва вече в един себелюбив, вездесъщ бог, който гледа от страна борбите на хората: „Предпочитам да мисля, че бог не съществува, отколкото да смятам, че е равнодушен.“ Тази измъчена душа става понякога безбожна за едно денонощие, никога за по-дълго, защото вижда навред божиято присъствие:

„Ако всичко, и материята дори, е божествена; ако всичко, и човекът дори, е свръхчовешко, бог се намира навред, виждам го и го докосвам; чувствавам го неповторим, защото го обичам, защото всякога съм го познавала и усещала, защото той е и в мене, в съответствие с незначителността ми. От това аз не ставам божество, но изхождам от него и трябва да се върна към него.“

С една дума, тя се връща както по времето на *tolle, lege* към вярването за една свръхчовешка връзка между душата ѝ и бога. Русо я очарова, защото дава „неизчерпаема храна в това вътрешно вълнение, за този непрестанен божествен възторг“.

Нека се опитаме да си представим тази девойка, пламенна и мечтателна, хлапашки волна и мистично набожна, когато препуска из ливадите, очарована от сменящите се гледки, от срещаните стада, от шепота на водата, която ромони под краката на коня, или вечер в стаята ѝ, когато е запалила наръч съчки (защото си е все зиморничава), загледана през прозореца в големите неподвижни; борове и почти пълната луна, изгряла в ясното небе. Тя е забележителна личност. Поет, без да го съзнава, и философ по собствен стремеж, „измъчвана от въпроси за божественото“, жадуваща за геройски дела и саможертва. Под възглавницата си крие листове; защото е започнала вече да пише. Ето един портрет на Праведника: „Праведникът няма пол; може да бъде мъж или жена, според божията воля; но нравственият му закон е всякога един и същ, все едно дали е армейски генерал или майка и домакиня...“ Да запомним това желание за равенства между половете.

„Праведникът няма богатство, къща, роби. Прислужниците му са негови приятели, стига да заслужават това. Домът му принадлежи на всеки скитник, кесията и дрехите му на всички бедняци, времето и знанията му — на всички, които ги поискат... Праведникът е преди

всичко искрен, а това изисква от него необикновена сила. Защото светът е само лъжа, коварство и суетност, измяна и предразсъдъци...“

И по-нататък: „Праведникът е горд, но не и суетен“. Това е твърде точен израз на съществуването, което сама би желала да бъде. Горда? Несъмнено. Тя се чувства силна, презира мнението на тълпата, открива с удоволствие в своята душа презрението на баща си към условностите, а в ума си — уверената разсъдливост на своята баба. Дешартр ѝ проповядва благоразумие и ѝ припомня евангелските думи: „Тежко на този, който предизвиква съблазън“^[9]. Напразно. Това, което за света е съблазън, казва тя, Христос не би нарекъл съблазън. Благоразумие? „Тъй като личната съвест е единствен съдия, аз се смятам съвършено свободна да пренебрегвам благоразумието, щом съм готова да понеса всички укори и преследвания, свързани с опасни и тежки задължения...“ Възпитана като момче, тя има мъжки стремежи; възпитана като християнка, се надява да стане праведник.

„Тази своеобразна декларация на моите човешки права, както я наричах тогава, още като ученичка; тази наивна смесица от ереси и проста набожност, все пак съдържа редица установени разбирания, план за живот, избрани решения, стремеж към религиозно избран и възприет облик. Те почти ти обясняват какви са били химерите на моята младост и сред чувствата, наскоро пробудени от евангелието, ще видиш една бунтовна сдържаност, продиктувана от зараждаща се гордост и от вродено упорство; смътна мечта за човешко величие, свързана с по-дълбок християнски стремеж...“

[1] Върви си, залязващо слънце! Закрий бледните си лъчи зад далечните дървета. Вечерницата Венера възвестява края, на деня. Вечерта настъпва и придава тъга на околността. Когато ти се завърнеш, прекрасна светлина, природата ще стане отново весела и красива, но радост не ще утеши никога моята душа. ↑

[2] *Bure* (фр.) — овернски селски танц. — Б.пр. ↑

[3] *Precious* (англ.) — превзето конте. — Б.пр. ↑

[4] *La Gerusalemme liberata* (ит.) — Освобождението на Ерусалим. — Б.пр. ↑

[5] Сбогом, мила приятелко; прегръщам те нежно и искрено те обичам. — Б.пр. ↑

[6] *Остеология* (фр.) — наука за костите. — Б.пр. ↑

[7] *Малбрани* (Никола) — френски философ (1638–1715). — Б.пр. ↑

[8] *Жерсон* (Жан Шарлие, наричан) — френски богослов, канцлер на Парижкия университет (1363–1429). — Б.пр. ↑

[9] Ев. от Лука, 17:1. ↑

VI

ЕДНА ДЕВОЙКА ОТКРИВА СВЕТА

Поразителната свобода на Аврора Дюпен, съвсем необичайна за „млада особа“ от 1821 година и източник на такава самоувереност, се дължи на често сменящите се условия в нейния живот. Аврора е под властта на баба си, а бабата не упражнява вече никаква власт; Аврора зависи само от Дешартр, а добрият човек боготвори възпитаницата си. За нещастие към края на годината състоянието на мадам Дюпен дьо Франкьой се влошава. Тя загубва паметта си, непрекъснато дреме, но никога не спи. Аврора дежури през нощ при нея, като чете „Рене“ и „Лара“^[1]. Те я настройват тъжно. Тя мисли ту за самоубийство, ту за манастир, никога за женитба. Стефан, единственият младеж, който я интересува, се увлича от атеизъм и материализъм. „Това създаде пропаст помежду ни.“ Припомняме си, че абат дьо Премор я бе отклонил от желанието да увещава баба си да изпълни своите религиозни задължения:

„Молете се постоянно, надявайте се и какъвто и да бъде краят на горката ви баба, разчитайте на безграничната мъдрост и милосърдие. Вашият дълг към баба ви се състои само да я обкръжавате и занапред с най-нежни грижи. Като вижда вашата любов, вашата скромност и ако мога така да се изразя, ненатрапчивостта на вашата вяра, тя ще пожелае може би да ви възнагради, като удовлетвори тайното ви желание и изпълни сама религиозните си задължения...“

Това, на което се надява любезният и мъдър наставник, наистина става. Арлезианският архиепископ, роднина на семейството (защото е извънбрачен син на дядо Дюпен и мадам д'Епине), признателен към умиращата, която се е държала някога добре към този незаконен син на своя съпруг, идва да я види и да спаси душата ѝ: „Зная, че това ви размива — казва той. — Вие не вярвате, че ще отидете в ада, ако не изпълните това, което ви предлагам, но аз вярвам, а нищо не ви струва да ми доставите тази радост.“

За най-голяма изненада на внучката старицата се съгласява: „Да го направя, и аз мисля наистина, че смъртта ми е близка. Разбирам и

угризенията на съвестта ти. Зная, че ако умра, без да съм се помирила с ония хора, или ти ще се укоряваш, или те ще те укоряват. Не искам сърцето ти да е в разногласие със съвестта ти, нито ти — с приятелите си. Убедена съм, че не върша нито подлост, нито измама, като изпълнявам обред, който не е лош пример, когато се разделяме с близките си. Бъди спокоен, зная какво правя.“ Тя изпраца да повикат добрия стар кюре от Сен Шартие и иска Аврора да присъствува при изповедта ѝ, която е достойна и откровена. Старият абат ѝ казва на селския си говор: „Мила сестро, синца ни ще бъдем опростени: нали господ ни обича и знае, че се покаяваме, защото го обичаме“. Архиепископът, прислугата и всички ратаи от стопанството присъствуват на причестяването.

Тя умира на Коледа 1821 година. Последните ѝ думи са към Аврора: „Ти загубваш най-добрата си приятелка“. Свежа и розова, с дантелената шапчица на глава, тя е много красива на смъртния си одър, недостижимо спокойна, царствено величествена, повече от всякога дъщеря на Саксонския маршал. На Дешартр, почти обезумял от мъка, хрумва една романтична, но зловеща мисъл. Натоварен да приготи в семейната гробница място за новия ковчег, той отваря ковчегата на Аврориния баща Морис Дюпен и завежда в тази мразовита нощ девойката до частното гробище под дърветата в парка. Главата на Морис се е отделила от тялото. Дешартр я взема и кара Аврора да я целуне. На дълбоко развълнуваната и сломена дъщеря това се струва съвсем естествено.

„Загубваш най-добрата си приятелка“, казва бабата. Аврора загубва и единствената си защита срещу злобата и алчността. Седемнадесетгодишна девойка, с голямо наследство — тя притежава в Париж големия дом Нарбон, в Бери имението Ноан, както и голям годишен доход — тя е изкушение за кандидатите за женитба. Баба ѝ е определила много благоразумно за настойник граф Рене дьо Вилньов, внук на съпруга ѝ; Аврора ще живее при него в Шенонсо^[2]; госпожа дьо Вилньов ще въведе заедно с дъщеря си Ема (бъдеща графиня дьо ла Рош-Еймон) в подходящо общество Аврора, повтаряла всякога: „Не, не бих могла вече да живея в град, бих умряла там от скука. Обичам самотата си...“ Този план се приема от семейство Вилньов при условие, че тяхната братовчедка ще скъса напълно с „ужасната среда“ на своята майка и ще забрави „войнишкия брак“ на баща си. Господин

дъо Вилньов идва веднага в Ноан и очарова Аврора; той е приветлив, весел и знае наизуст хиляди стихове; тя се радва, че има такъв настойник.

Но сметката е била направена, без да се вземе предвид буйният нрав на София-Виктория, която тръгва за Ноан със сестра си, леля Люси Марешал, още щом научава за смъртта на свекървата, Ноан е станал отново достъпен за нея! Аврора я посреща с обич, ласките на първо време нямат край. После лошите спомени вземат връх и госпожа Морис Дюпен излива омразата си към мъртвата. Тя просто съкрушава дъщеря си със своите непристойни нападки, но решена да се държи смирено, Аврора отговаря на този порой само със спокойствие и почит. „Не постъпваш правилно — казва лелята. — И ти трябва да крещиш, да вилнееш като нея.“ Разбиранията на Аврора не ѝ позволяват това. Когато отварят завещанието, яростта на застаряващата фурия вече няма граници. Тя заявява, че е естествена и законна настойница на дъщеря си и никога няма да се откаже от това право.

Аврора се покорява, без да продума. Не изпитва вече някогашната любов към майка си: толкова злоба я отвращава, но се покорява по дълг. Надява се може би, че София-Виктория ще я изпрати отново в английския манастир или ще я остави в Ноан; обаче майката я отвежда в Париж. Преди да замине, Аврора дава на Дешартр разписка, че е напълно отчетен за управлението на Ноан, при все че нещастният „велик мъж“ е бил много лош управител и не е събрал осемнадесет хиляди франка наеми за наети земи. Аврора се заклева, че ги е получила, за най-голямо възмущение на своята майка и настойница и с надежда, че бог ще ѝ прости тази лъжа.

В Париж семейство дъо Вилньов я изоставя. Като смятат, че „авантюристката“ не е от тяхното общество, те не желаят нито да търпят оскърбленията ѝ, нито да споделят с нея настойничеството над Аврора. Тяхното безразличие разплаква девойката, която ги е обикнала. Но може ли тя да „потъпче синовната почит“ и да даде повод на хората да мислят, че признава „кастите и неравенството по рождение“? Това великодушно поведение я предава напълно в тиранията на майката. А София-Виктория, навлязла в критична възраст, е налудничава, прекалено мнителна и избухлива. Тя не може да се примири със старостта и търси бурни преживявания. Заклева се, че ще „сломи прикритостта“ на дъщеря си, грабва от ръцете ѝ книгите,

упреква я, че е порочна и безпътна. Когато е в добро настроение, си възвръща своя чар, но такива мигове на просветление са редки. „Вярно е — казва в такива минути тя, — че вбесявам всички, щом пожелаая... Но не мога да постъпвам иначе. Главата ми работи много.“

През пролетта на 1822 тя се озлобява до умопобъркване. Иска да омъжи Аврора за човек, когото девойката не иска да види.

Дневник на Аврора:

Запазих докрай хладнокръвие и превъзходство. Лицето ми посърна, здравето ми се разстрои... Но волята ми остана твърда като желязна стена... Отдавна вече ме заплашват, че ще ми отнемат свободата. Задоволявах се да отговарям: „Няма да бъдете толкова жестока!“ Опитаха се да ме сплашат, като ме заведоха до вратата на затвора... Монахините дойдоха да отворят желязната врата и след като минахме през тесните и мрачни монастирски коридори, отвориха вратата на килия, която мога да сравня с тази от „Монастира“ на Гресе^[3]:

„Искахте да отидете в манастир — ми казаха тогава. — Надявахте се, че като се върнете там, гдето са ви възпитали и гдето сте получили лошите си привички, ще се радвате на по-голяма свобода. Много добре знаем, че биха ви приели. Биха затворили очи пред всичките ви недостатъци, оправдали всичките ви постъпки, прикрили поведението ви. Тук ще бъдете много по-добре. Общежитието е предупредено за вас и ще съумее да се пази от хубавите ви приказки. Пригответе се да прекарате в тази килия останалите три и половина години до пълнолетието ви. Не се надявайте да искате помощ от закона. Никой няма да чуе оплакванията ви; нито вашите защитници, нито вие самата ще узнаете името и мястото на затвора си...“

После, било че се укориха за тази деспотична постъпка, било че се уплашиха от възмездието на закона, било че просто са искали само да ме сплашат, се отказаха от това намерение...

Какъв урок за наивната девойка, която се е смятала така силна и властна по времето, когато господарува в Ноан! Тя открива, че една малолетна е буквално робиня. Разболява се; свиван от потискания гняв, стомахът ѝ отказва да приема храна; и тя се надява да умре от недохранване. За щастие тази борба дотяга на София-Виктория. През април 1822 година тя отвежда за няколко дни Аврора у бившия полковник от стрелкови полк Джеймс Ръотие дю Плеси, някогашен другар по оръжие на Морис Дюпен.

Джеймс и Анжела Ръотие дю Плеси (на четиридесет и двадесет и седем години) живеят недалече от Мелън, в имението дю Плеси. И двамата са добри и откровени. Те отглеждат пет деца в един парк, където Аврора, която не може да живее без зеленина и цветя, намира ако не поезията на Ноан, то поне прекрасна растителност и хора, заети с полски труд. Само след един ден София-Виктория започва да скучае и решава да заминат. Тя сменя местожителството като цвѐта на косата си. Забеляза, че Аврора е огорчена от завръщането в Париж, мадам дю Плеси ѝ предлага да остане една седмица. Майката се съгласява, може би с тайната мисъл да компрометира непокорната си дъщеря; видяла е, че в Плеси идват много офицери и животът изглежда доста волен.

Съпрузите дю Плеси обикват Аврора; тя става приятелка на децата им и радост за тях; а майката като че напълно я забравя. Домакините я задържат няколко месеца, обличат я (защото е останала без дрехи) и се отнасят с нея като със своя дъщеря. Тя обожава своя „татко Джеймс“ и „мама Анджил“. Полският въздух ѝ възстановява апетита. Като гледа щастливото семейство, Аврора се примирява постепенно с мисълта за женитба. Но има и друго основание да изпитва нужда от покровител. В Плеси живеят, както казахме, много младежи, главно военни, пред които майка ѝ не пропуска да я опише като „своенравна, непоследователна девойка, за да не кажа нещо повече“. И тези хора започват да се държат с досадно нахалство към нея. „Мадам Анджил, добра и великодушна, не е достатъчно разсъдлива, за да ме предпази от окръжаващите ме опасности...“ Самата Аврора, подвижна, лекомислена, палава, изглежда че насърчава ухажванията, които всъщност я дразнят.

Тя размишлява тъжно за мъчното положение на жена, незащитена от мъж, когато една вечер в Париж, докато яде сладолед със семейство дю Плеси на терасата в кафе „Тортони“, Анжел казва на

съпруга си: „Я виж: Казимир!“ Слаб елегантен младеж с весело лице и военна походка идва да им стисне ръка и да отговори на настойчивите въпроси за здравето на баща му, полковник барон Дюдеван, обичан и уважаван от семейство дю Плеси. Младежът запитва тихо коя е девойката и си припомня, че баща му е бил приятел с полковник Дюпен. Аврора също се интересува кой е младежът. Оказва се, че е признат извънбрачен син на един барон от времето на империята и слугинята Августина Суле. Семейството му, притежава седемдесет-осемдесет хиляди франка годишен доход и имение в Гаскон, в Гийери. След няколко дни Казимир Дюдеван идва в дю Плеси и започва да играе другарски с децата. Той проявява особено интерес към положението на Аврора и ѝ дава полезни съвети.

„Ти беше този добър, честен, безкористен покровител, който не ми говореше за любов, не мислеше за богатството ми, а се опита с мъдри съвети да ми посочи какви беди ме заплашват. Аз ти бях благодарна за това приятелство; скоро започнах да гледам на тебе като на брат; разхождах се, прекарвах с тебе по цели часове; играехме заедно като деца и нито веднъж мисъл за любов или брак не смути невинните ни отношения. По това време именно писах на брат си: «Тук имам един другар, когото много обичам, с когото скачам и се смея както с тебе». Знаеш как нашите общи приятели ни внушиха мисълта да се оженим. Между предлаганите кандидати П... ми беше непоносим, С... противен, мнозина други бяха по-богати от тебе. Ти беше добър, а това, според мене, беше единственото истинско достойнство. Като те виждах всеки ден, аз все повече и повече те опознах; оцених всичките ти добри качества и никой не те обича сега по-нежно от мене...“

Тя е искрена. В зеления си бележник записва: „Нечувано щастие“ и „неизразима радост“. Приятно е да има най-последен един сигурен приятел. Тя не го намира красив: носът на Казимир е малко дълъг; но с удоволствие прекарва по цели часове с него. Като всяка девойка, която се чувства самотна и беззащитна, тя се увлича „в огледалото на мъжествеността“. Този нов кандидат ѝ се харесва особено с това, че иска ръката ѝ направо от самата нея, преди да направи официално предложение на родителите. Освен това тя е сигурна, че Казимир не се жени за парите ѝ. Той ще бъде един ден по-богат от нея. Всъщност финансовото му положение не е толкова просто. Единствен син, но

извънбрачно дете, Казимир няма право да наследи баща си. Баща му е направил само едно дарение от шестдесет хиляди франка и завещава всичките имоти на съпругата си, баронеса Дюдеван, при условие тя да предаде на Казимир семейното богатство. Докато се ожени, Казимир Дюдеван има все пак право да живее в бащиния дом; след брака си ще трябва да се примири с по-скромно съществуване в Ноан. Не могат следователно да го обвинят, че се жени за Аврора от материален интерес.

Въпреки това мнителната София-Виктория не пропуска този удобен случай да прояви властта си. Очарована е от красивото лице, изисканата външност и добротата на стария полковник. „Съгласих се — казва тя на дъщеря си, — но не окончателно. Още не зная дали харесвам сина. Не е хубав. А бих предпочела да вървя под ръка с красив зет.“ След петнадесет дни тя пристига неочаквано в Плеси. Научила, че Казимир е авантюрист и бил някога келнер в кафене! Кой ѝ е разправял подобни глупости? Аврора предполага, че майка ѝ ги е сънувала. След това майката настоява за отделно владение на имотите, което Аврора намира оскърбително за Казимир. Въпросът за женитбата отново се разисква, решава и пак се отменя. Така върви до края на лятото. Госпожа Дюпен не се примирява с носа на Казимир и непрестанно хули пред дъщеря си бъдещия ѝ съпруг. Най-последно, на 10 септември 1822 година, ги венчават и младите съпрузи заминават за Ноан, гдето Дешартр ги посреща с радост.

[1] „Рене“ — роман от Шатобриан; „Лара“ — поема от Байрон — Б.пр. ↑

[2] Когато се оженва за Аврора Саксонска, Дюпен дьо Франквой е вдовец. От първия си брак има единствена дъщеря, омъжена за граф дьо Вилньов, собственик на замък Шенонсо. — Б.а. ↑

[3] Гресе (Жан-Батист) — френски поет и драматург (1709–1777). — Б.пр. ↑

ВТОРА ЧАСТ МАДАМ ДЮДЕВАН

*Желанието е много по-низше чувство от
любовта, а може би и не води към любовта.*

Ален^[1]

I

ЕДИН СЪПРУЖЕСКИ ЖИВОТ

Странно преживяване е да се намери отново в Ноан и да споделя с мъж голямото легло на мадам Дюпен дьо Франкьой, напомнящо погребална колесница с кичури пера в четирите ъгли. Но Аврора иска да намери щастие в брака. „Бях невинна тогава“ — ще каже по-късно тя. Да, невинна е още и при това пропита от манастирски морал.

Аврора Дюдеван до Емилия дьо Вим:

Струва ми се, че след женитбата един от двамата съпрузи трябва напълно да се отрече от себе си, да се откаже не само от волята, но и от мненията си; да реши, че ще гледа на всичко през очите на другия, да обича това, което той обича, и така нататък... Какво мъчение, какъв горчив живот, ако си свързан с човек, когото ненавиждаш!... И какъв източник за неизчерпаемо щастие, когато се подчиняваш на човек, когото обичаш! Всяко отречение е ново удоволствие; правиш жертва едновременно пред бога и пред съпружеската любов, изпълняваш дълга и твориш щастието си... Трябва да обичаш, много да обичаш съпруга си, за да стигнеш дотам, за да можеш да продължиш до безкрайност медения месец. И аз, преди да се привържа към Казимир, имах като тебе жалка представа за брака и ако я промених, това се отнася само до моя случай...

Напълно искрена ли е? Признава ли някога една млада жена разочарованието си пред своя неомъжена приятелка? Всъщност Аврора сама още не съзнава ясно чувствата си. Омъжена през септември, още в началото на октомври тя разбира, че е бременна, и изпада в блаженото отпускане, присъщо на нормалните бременности. Всеки мъж, ако не е чудовище, става от гордост много внимателен и

добър към жената, която очаква дете от него. През зимата 1822–1823 Казимир е необикновено грижлив. На Карон, негов пълномощник в Париж, той прави постоянно поръчки за Аврора. Тя иска да има песните на Беранже: „Не забравяйте да изпълните тази поръчка, защото тя е желание на бременна жена, и тежко ви, ако жена ми не остане доволна...“ Иска бонбони: „Тя има невероятен апетит и ако не задоволите лакомията ѝ, би могла да се нахвърли на вас, затова ви съветвам да ви захаросат като китра...“

Духовитостта на господин Дюдеван е, както се вижда, груба и просташка. Жена му не се оплаква от нея. Волнодумството ѝ е неприятно; но грубите шеги я размиват. Отпаднала от бременността, тя изоставя без съжаление четенето и умствените занимания. Навън вали сняг. Казимир е страстен ловец и прекарва по цели дни из полето и горите. Аврора мечтае, следи с трепет първите движения на детето, шие пеленки и дрешки за него. Никога не е кроила и шила. Сега се заема с увлечение за това занимание, изненадана, че то е толкова лесно и че може да вложи „толкова изкуство и изобретателност“ в кроежа. Шевът ще я привлича непобедимо през целия ѝ живот и ще успокоява душевните ѝ вълнения.

Старият Дешартр, в сиво-синкав фрак със златни копчета, живее при младото семейство. Казимир го оставя много любезно да управлява Ноан, но чака с нетърпение времето, когато „великият човек“ ще пожелае да се оттегли. Под управлението на стария възпитател имението не дава особени приходи и доходът на младото домакинство не надхвърля петнадесет хиляди франка. От тях Аврора желае да дава по три хиляди франка годишно на майка си и пенсии на някои стари прислужници. Това, което остава, им позволява да водят твърде скромна живот. И все пак зимата минава, „без да я усетят“, с изключение на шестте седмици, които Аврора трябва да прекара в пълна неподвижност на легло, по предписание на Дешартр. Това ѝ се случва за пръв път. Покриват леглото ѝ със зелена покривка; в ъглите поставят клони от ела и тя живее в тази горичка, заобиколена от кадънки, червеношийки и врабчета. Внучката на птицепродавеца се чувства прекрасно в това поетично общество.

Когато приближава време да се освободи, тя заминава със съпруга си за Париж, гдето се настанява в мебелирано жилище, в хотел „Флоренция“ на улица „Ньов де Матюрен“. Там на 30 юни 1823 година

се ражда без усложнения Морис Дюдеван, едро, пъргаво бебе. Дешартр, решил вече да се оттегли, идва да види новороденото. Студен и важен, той го развива и разглежда от глава до пети, „за да види дали всичко е в ред“. След това се сбогува по обичая си с престорена студенина. До безумие влюбена в сина си, Аврора решава сама да го кърми. София-Виктория одобрява намерението.

Госпожа Морис Дюпен до госпожа Дюдеван: „Искаш значи да го кърмиш. Много добре; това е естествено и ти прави чест...“ Но майката е недоволна от зетя, който се страхува от влиянието на тази дръзка безнравствена жена и отдалечава от нея дъщеря ѝ: „Защо ме държи настрана? Ако не бях родила майката, той нямаше да има сега син...“

Тъй като след оттеглянето на Дешартр Казимир ще трябва да поеме управлението на Ноан, младото семейство се връща да прекара есента и зимата там. Новият господар, като всички нови господари, променя всичко. Сега има повече ред, по-малко злоупотреби от страна на прислугата, алеите са по-добре оплевени и поддържани. Казимир продава старите коне и разстрелва старите кучета. „Ноан е по-уреден, но е обърнат с главата надолу.“ Тези преобразования вдъхват необяснима тъга на наследницата на имението. Тя не намира вече в този добре почистен парк „тъмните запуснати кътчета, гдето се бе разхождала като девойка“. Чувствува се господарка на Ноан, затова ѝ е тежко, че никой не я пита нищо. Нима се е отървала от родителските ограничения, за да стане робиня на съпруга си? Тя разбира, че законът е суров към жените. И най-незначителната тяхна постъпка изисква одобрение от съпруга. Прелюбодеянието на жената се наказва със затвор; прелюбодеянието на мъжа се позволява. Като девойка, Аврора очаква от брака сигурност и покой, каквито дава вярата. А нецензурните приказки на Казимир и неговите приятели, собственици на съседни имения, ѝ доказват съвсем ясно, че подобна мистична любов им е непозната.

След като се съвзема от своето униение, тя се връща с радост към книгите си.

Аврора Дюдеван до Емилия дьо Вим:

Живея все така самотно, ако човек може да се смята сам, когато живее със съпруг, когото обожава. Докато той е на лов, аз работя, играя с малкия Морис или чета. Препрочитам „Есетата“ на Монтен, моя любим автор... Милият Казимир е необикновено деен. Едва мога да го накарам вечер да отдели по час-два за четене. Но четох някъде, че за съвършена любов са потребни еднакви принципи и различни вкусове...

Ако различните вкусове са залог за щастие, Аврора би трябвало да бъде много щастлива. Тя се опитва да даде книги на съпруга си; но той сучае с тях, задремва и ги изпуска от ръцете си. Ако му заговори за поезия, за нравствени въпроси, той не знае нито един от авторите, за които става дума, и я нарича романтична глупачка. Когато му описва своите религиозни вълнения, трепети и изблици, вдига рамене и заявява, че такъв захлас е „естествена последица на раздразнителен характер, повлиян от случай на склонност към нервничене“. Тя се опитва да пробуди у него интерес към музиката; но звукът на пианото го прогонва. Интересуват го само ловните хайки, гуляите и местната политика.

Понякога чувственото удоволствие споява бракове, необясними нито за разума, нито за сърцето. „Давам им нощи, които ги примиряват с дните.“ Но и тук разочарованието е дълбоко. Книгите са подготвили Аврора за сантиментална любов; физическата любов я изненадва, но не я задоволява. За жената насладата се командува от въображението. Тя има нужда, особено при своя пръв опит, да чувствава, че я обичат и да се възхищава от своя партньор. Мъж от типа на Казимир, чувствен егоист, очаква, че кротката домакиня от дневните часове ще се превърне изведнъж през нощта в пламенна любовница. Това не може да стане и не става. „Бракът е приятен само преди женитбата“ — казва тя. Казимир на свой ред я намира много студена: „Ти отблъскваш ласките ми — казва той — и струва ми се, че си просто без чувства...“

Тези разпри не траят дълго. Аврора продължава да хвали положителните качества на своя съпруг. Той е честен, способен да обича, отличен баща. Те са добри другари и подписват заедно писмата си: „двамата Казимировци“. Когато Дюдеван пътува, а тя не може да го

придружава, той ѝ пише нежни писма. Отдалеко чувственият съпруг се превръща отново в писмата си в безпльтен любим, за какъвто е мечтала доскоро девойката.

Казимир до Аврора:

Току-що ставам и първата ми мисъл е за моята миличка... Довиждане, ангелче; притискам те до сърцето си и те целувам милион пъти по хубавите бузки, в награда за сълзите от обожаваните ти очи...

Много строго ме мъмриш, любов моя, загдето не ти писах от Париж. Но нямам нито миг свободен, както ти писах от Шатору. Много съм трогнат, че така скърбиш за мене. Вярвай, съвсем искрено споделям тази скръб и като се върна, ще бъда много мил, за да те наградя за мъката ти, да, мило ангелче... А защо, мило ангелче, не се развличаш?... Аз броя миговете, които прекарвам далече от тебе. Довиждане, любов моя. Притискам те до сърцето си, и мъничкия също.

Вечерно време в Ноан двамата Казимировци играят на пикет, а печалбите се събират, за да си купят гъши пастет от Шеве. Или Аврора поръчва на Карон „четири кутийки коралов прах за зъби, едно шишенце розово масло, бутилка ром за Казимир, два аршина широк левантин^[2], за да си уشيا престилка без шев, няколко буркана кайсии в ракия...“ и китара.

Обичаен живот, бихте казали, на млади земевладелци. Но през пролетта на 1824 година една сутрин на закуска Аврора „неочаквано се разплаква безутешно“. Казимир се разсърдва; никаква неприятност не може да обясни този изблик от отчаяние. Аврора иска извинение, признава, че изпада често в лошо настроение и навярно е душевно разстроена. Сигурно, казва Казимир, я угнетява къщата, изпълнена още със спомени за баба ѝ. Пък и на него не му е много приятно тук. И уговарят със своите приятели да прекарат известно време в Плеси, при условие че ще си плащат за престоя.

Сред това младо, жизнерадостно общество, гдето дават представления, гдето има много девойки, Аврора си възвръща

веселостта. Тя блести и Казимир дори започва да ревнува, че мъжете се възхищават от съпругата му. Трябва да признаем, че въпреки непорочността си Аврора е кокетка по природа. Хубавите ѝ очи, дарбата ѝ да внася оживление завъртяват много глави. Обезпокоеният съпруг става рязък. Един ден, когато тя хвърля като палаво дете шепа пясък, от който няколко зрънца падат в чашите с кафе, той ѝ заповядва да престане; тя не му обръща внимание и хвърля нова шепа; това публично пренебрегване на съпружеската власт го засяга дълбоко. И той я плясва лекичко. В момента случката не ѝ прави особено впечатление. Когато съпругът ѝ заминава да провери как вървят работите в Ноан, тя му пише все така нежно.

Аврора до Казимир, 1 август 1824:

Колко тъжно, любими ангеле, че трябва да ти пиша, вместо да разговаряме; че не си при мене и че днес е едва първият ден. Колко дълъг ми се струва той, колко самотна се чувствавам! Надявам се, че няма да ме оставяш често, защото ми е тежко и никога не ще свикна да оставам без тебе. Не зная какво ще правя довечера, толкова съм уморена и замаяна от плач. Но не се тревожи много, мили; ще направя всичко възможно да не се разболеем нито аз, нито малкият. Такива дни не бива често да се повтарят! А не мога да сдържа сълзите си, като си припомня заминаването ти... Господи, как бих искала да е вече събота, когато ще се върнеш!... Довиждане, любов моя, скъпи мой. Ще си легна и ще плача сама в леглото...

Плеси, четвъртък, 19 август 1824:

Бебето ме събуди, като няма кой да пази съня ми... Когато се върнеш, ще спя като пън в обятията ти. Син ти не знае какво върши... Никога не ми е било толкова мъчно, когато те няма, и никога не съм изпитвала по-голямо нетърпение и нужда да бъда отново с тебе, в обятията ти. Бих искала да се върнеш за бала на празника свети

Людовик, за който съм се приготвила великолепно, като си уших рокля от плата, изпратен от Карон. Но мисля, че ако тръгнеш в понеделник, ще пристигнеш в сряда много уморен и без настроение да отидеш на бал. Може би за тебе ще бъде по-добре да тръгнеш от Ноан във вторник. Размисли, мили... Сбогом, скъпи ангеле, любов моя, живот мой. Обичам те, обожавам те, целувам те от все сърце, притискам те хиляди пъти в обятията си...

Юни 1825: единадесет часа вечерта:

В леглото съм, но без тебе... Миналата нощ ми беше студено, почти се поболях. С нетърпение очаквам петъка...

Не трябва да приемаме буквално всичко, което се пише. С този тон мадам Дюдеван иска да поласкае своя владетел и господар. В действителност и двамата се страхуват вече да се озоват насаме в Ноан. Но не го признават и по мълчаливо взаимно съгласие отбягват обясненията. Тя се старее да гледа с очите на съпруга си и се насилва да постигне това. Последницата е недоволство от себе си и от всичко. Къде да живеят? В Париж ли? Доходите няма да им стигат. Наемат си малка къща в Ормесон. Този тъжен пейзаж с градини и големи дървета е особено красив. Аврора се чувства много добре тук и напуска със съжаление този самотен кът, след едно спречкване между Казимир и градинаря. Но тъй като тъгата се връща отново, угнетителна, неоправдана, тя отива да види някогашния си изповедник, абат дьо Премор.

Той се е променил твърде много. Гласът му е толкова слаб, че тя едва го чува. Но духовникът все пак си възвръща ласкавото красноречие, за да я утеши: „Изтъкна ми, че тъгата, на която се поддавам, е едно от най-опасните душевни състояния, защото дава достъп на лоши впечатления и слабост. Бих била щастлива, ако можех да следвам съветите му и да възстановя веселието и смелостта си!“ Абат дьо Премор не успява да ѝ ги възвърне. Премного умен, премного толерантен, премного човечен, старият йезуит не може да излекува

болест, която му е свършено ясна. Аврора жадува за безусловна вяра. Земният живот ѝ е отказал това, което се е надявала да получи от него; тя би предпочела да се приюти в младежките си вярвания. Абатът я съветва да се усамоти за известно време в своя някогашен манастир. Игуменката, госпожа Евгения, се съгласява да я приеме. Казимир одобрява намерението: „Моят мъж не беше никак религиозен, но намираше, че е добре аз да съм“. Сигурно се надява, че вярата, която той не споделя, би успокоила жена му и би му осигурила спокойствие. Монахините посрещат майчински Аврора. Тя ходи всеки ден да се моли в черквата, гдето бе чула някога божия зов. Не е ли сбъркала, като избра мирския живот, гдето не намира щастие? „Имате прекрасно дете — казва добрата майка Алиша, — а това е достатъчно, за да бъдете щастлива на този свят. Животът е кратък.“ Аврора си казва, че животът е кратък за монахините, но дълъг за хора, чиито чувства и страсти превръщат всеки ден в цял мир от страдания и умора. Тя признава своите метафизически съмнения. „Няма значение! — казва за нея майка Алиша. — Всъщност тя обича бога и бог знае това.“ Аврора Дюдеван изпада скоро под обаянието на чудния манастирски покой и изпитва изкушение да остане повече време тук. Но в манастира е студено; тя е зиморничава; малкият се е разболял и тя трябва да се върне заради него. Дребни неща определят важни решения.

[1] *Ален* (Емил Шартие) — френски философ и писател (1868–1951). — Б.пр. ↑

[2] *Левантин* (фр.) — едноцветен копринен плат. — Б.пр. ↑

II ПЛАТОНИЧНАТА ЛЮБОВ

„Майчинството дава неизразими радости, но, все едно дали с любов или с брак, то се заплаща с цена, каквато никого не съветвам да даде.“ Тази цена е физическото отдаване. Аврора се ужасява от плътската любов. По-късно се осмелява да опише какво е преживяла през първите месеци след женитбата си. Когато брат ѝ Иполит жени в 1843 година дъщеря си Леонтина, Аврора го предупреждава за опасността, която ѝ е добре известна:

„Не допускай зет ти да бъде груб към дъщеря ти в първата брачна нощ, защото много заболявания и тежки раждания у нежни жени се дължат само на това. Мъжете не разбират, че това забавление е мъченичество за нас. Кажу му да бъде по-сдържан в удоволствията и да почака, докато приучи постепенно жена си да ги разбира и възприема. Няма нищо по-ужасно от уплахата, болката и отвращението на едно нещастно дете, насилвано от някой скот.

Възпитаваме девойките като светици, а след това ги предаваме като кобилки!...“

Аврора е прекарала младостта си във възвишени мечти за любов в духа на Русо; и не може вече да се принизи към такава груба похот. Брачното легло е арена на жестока истина, гдето една романтичка се чувствува изведнъж сразена. За Казимир, един съвсем обикновен мъж, любовта е съвсем просто нещо; той има опитността на леконравен ерген; надява се, че ще пробуди лесно у жена си приятни усещания, като тия, които сам така леко изпитва. Не сполучва и дълго не разбира, че е така. Тя се примирява да дава удоволствие, което не споделя, но след като безгрижният груб съпруг заспи, тя плаче до разсъмване. „Сладострастието се превръща за нея в танталови мъки. То е благотворна освежителна вода, която я обгражда отвред, без да утолява жаждата ѝ; то е неоткъснат вкусен плод, но ръцете ѝ не могат да го достигнат, за да утолят мъката от глада. Само любовта дава истински живот; тя не я изпитва; а би желала на всяка цена да я изпита.“

При подобна безизходица други жени си търсят любовник. Аврора все още обича твърде много своя съпруг; иска да му дари щастие, да му бъде полезна, да слее съществуванятията им. Но той сякаш не придава никаква стойност на щедро раздаваните съкровища.

„Деветнадесетгодишна, освободена от действителни тревоги и скърби, омъжена за превъзходен човек, майка на прекрасно дете, заобиколена с всичко, което можеше да задоволи вкусовете ми, аз изпитвах досада от живота. Ах! Това душевно състояние е лесно обяснимо. Настъпва време, когато човек има нужда да обича, да обича с изключителна любов. Когато всяка наша постъпка трябва да е свързана с обекта на любовта ни. Искаме да бъдем и красиви, и надарени само за него. Ти не забелязваше никакво качество у мене. Знанията ми бяха излишни; ти не ги споделяше. Аз не казвах и на себе си дори всичко това; но го усещах; прегръщах те в обятията си, ти ме обичаше, и все пак нещо неопределимо липсваше за щастието ми...“

Ето какво би желала да каже тя. И се осмелява да го каже едва след съпружеската драма.

Бременността, раждането, черковният обред след това забавят обяснението; завръщането в Ноан през 1825 година открива, че животът там няма да е щастлив. Аврора се оплаква от сърцебиене, от главоболие; кашля и мисли, че е туберкулозна. Раздразнен до крайност, убеден, че тези болести са въображаеми, Казимир нарича жена си „глупачка, идиотка“. Една тъжна вест окончателно угнетява мадам Дюдеван. Старият ѝ възпитател Дешартр е починал в Париж. Този самоуверен догматик със своеобразни разбирания, е започнал да се занимава със спекулации, да дава в заем пари на непознати. Разорен, не се оплаква никому от гордост и умира като стоик. София-Виктория, която го мрази, ликува: „Най-после Дешартр се махна от този свят!“ След като загубва своя „велик човек“, Аврора се чувства още по-осиротяла. Кой ли ще я обича? Брат ѝ Иполит? Той е животно от породата на Казимир, гуляйджия, който обича само виното и жените. Сключил е съвсем неочаквано блестящ брак с госпожица Емилия дьо Вилньов и се е настанил да живее в замъка Монживре, в съседство с Ноан. Приятен съсед, само че „пиянството ще погуби този очарователен ум“. Що се отнася до София-Виктория, тя пише, само за да се оплаква или да се хвали.

Госпожа Морис Дюпен до Аврора Дюдеван:

Вие се оженихте, дъще, на същата дата, когато бе погребан баща ви, веселихте се на именния му ден, свети Морис, и аз съм убедена, че не сте се и сетили за майка си, която никак не е щастлива. Като не сте добра дъщеря, постарайте се да бъдете добра съпруга, добра сестра, а един ден и добра майка...

Какъв грозен недостатък е ревността! За щастие не я изпитвам вече, но от това не съм по-весела и бих била доволна да се върна към ония добри времена. Ако, разбира се, не ми хрумне... Господи, какво приказвам? На моята възраст! Слушай, Аврора, ще трябва да смърриш майка си. Ето какво става, когато човек заговори за бракове...

6 януари 1824:

Получих тримесечната пенсия и четирите страници глупости, които ме разсмяха, както и писмото за Нова година, което много ме зарадва... Адресът ми е: хотел „Майнц“, улица „Дюфо“ №6. Ще търсите мадам дьо Ноан-Дюпен...

Жената от простолудието си присвоява името на старата графиня! В тази нравствена самота за Аврора е истинска радост да приеме в Ноан две свои съученички от манастира заедно с баща им — Джейн и Еме Базуен. Двете девойки ще отидат през юни в Котре; Казимир иска да прекара лятото у баща си, в Гийери. Уговарят, че семейство Дюдеван ще прекара известно време в Пиренеите, преди да отидат в Гаскон. „Сбогом, Ноан — пише Аврора, — може би няма да те видя вече.“ Тя мисли, че е на умираше; а не страда от никаква болест освен от жажда за любов. Казимир се опитва понякога неумело да я утешава, но често изпада в нетърпение и лошо настроение. На минаване през Перигьо прави незаслужена бурна сцена; Аврора скита дълго из старинните улици и горчиво плаче. Най-после се показват планините от чер мрамор и тъмносиви шисти, после се разкрива

пропаст, а на дъното ѝ бучи планински порой. „Всичко ми се стори страхотно и прекрасно.“

В Котре се прегръща с Джейн и Еме. Те живеят в съвсем примитивен и прекалено скъп хотел. Казимир тръгва още на следния ден на лов из планината: „Стреля по сърни и орли. Става в два часа сутринта и се връща по мрак. Жена му е недоволна от това. Той сякаш не предвижда, че може да дойде време, когато ще се радва на отсъствието му...“

В Котре вее бунтарски вятър. Аврора се сприятелява с една млада жена от Бордо, Зое Льороа, която става нейна довереница, следователно естествена неприятелка на съпруга. Мадам Дюдеван пише в дневника си: „Бракът е прекрасен за влюбените и полезен за светците... Бракът е крайната цел на любовта. Когато любов вече няма или не е имало изобщо, остава само жертвата... Отлично за този, който разбира жертвуването... Не съществува може би нищо средно между силата на великите души, която води до святост, и удобната тъпост на дребните души, която води до безчувственост. Всъщност, не: има и нещо средно — отчаянието...“

Има и още нещо: вдетиняването. Тя е толкова млада! Да тича, да се катери, да язди — всичко я забавлява. „Толкова малко бях глезена, откакто съм на този свят! Нямах нито майка, нито сестра да изсушават сълзите ми...“

Щом една жена с красиви очи търси сродна душа, ще я намери. Сродната душа на Аврора Дюдеван се нарича Орелиен дьо Сез. Този двадесет и шест годишен младеж с благородна душа и поетични склонности е заместник-прокурор в Бордо. В Пиренеите е дошъл със семейството на годеницата си, но веднага се увлича от чара на Аврора, от циганската ѝ красота, от умолителния, питащ поглед на големите очи, от ума и културата и най-после от тихата тъга, прикрита зад външната екзалтация. Ловецът на орли и диви кози е наредил на жена си да го следва и тя го намира от време на време в Люз или Баньер. Орелиен дьо Сез я придружава из снеговете, покрай порои и леговища на мечки, подкрепя я по ръбове на пропасти. Еме Базуен я мъмри за тези разходки без съпруга. „Не виждам нищо лошо в това, защото той върви напред, а аз отивам там, гдето ще отиде и той... Еме не разбира, че понякога имаме нужда да се зашеметим, да забравим... Какво да

забравим? — пита тя. — Знам ли какво? Да забравим всичко, да забравим главно, че съществуваме...“

Орелиен дьо Сез се влюбва още в първите дни. Кой не би се влюбил? Когато започва изповедите, Аврора иска да го върне при годеницата му. Той заявява, че „няма никакви чувства към тази много красива, но съвсем не умна жена“.

Орелиен дьо Сез до Аврора Дюдеван:

Вашите качества, душата, дарбите, съвършената ви скромност при такъв необикновен ум и такова богато образование — ето какво обичам във вас... Дори да бяхте грозна, пак щях да ви обичам...

Тя го отблъсква отначало рязко, защото желае да остане вярна на съпруга си, но се трогва, като вижда зад любезната и духовита външност на светския човек една романтична, нежна душа.

Аврора Дюдеван до Орелиен дьо Сез, 10 ноември 1825:

Господи! Колко щастливи бяхме! Как се очаквахме! Как дори най-общ разговор на съвсем чужди за нас теми притежаваше чар за мене! С каква наслада ви слушах да разказвате най-незначителни неща! Струваше ми се, че те стават интересни, щом минат през вашите устни. Никой не говори като вас, няма вашия тон, вашия глас, смеха ви, начина на мислене, на разглеждане и изразяване въпросите, никой освен вас, Орелиен, не би ме зарадвал, както когато отидохме на разходка в Медуз със Зое и вие ми казахте: „Не само съм щастлив, но съм и доволен. Вие не само ме очаровахте, но ми се нравите, допадате ми...“

Той иска доверие, приятелство, нищо повече.

„По радостта, с която го слушах, аз чувствавах, че ми е по-скъп, отколкото се осмелявах да призная дотогава; и се изплаших за душевното си спокойствие, но в чувствата му виждах такава чистота, така чисти ми се струаха и моите, та не можех да ги сметна за престъпни...“

Един ден, когато се разхождат с лодка по езерото Гоб, той заговорва за любов: „Какво е непорочността в смисъла, който и придавате? Условност ли? Предразсъдък ли?“ Тя си припомня майка си и леля си Люси, които казваха: „Всичко това няма никакво значение“. Дали не са били прави... Той изрязва с ножче в дъската на лодката първите три букви от имената им: AUR и забелязва, че имената им започват еднакво. Тя все още не иска да признае своята любов и си дава вид, че се е разсърдила. Сърцето ѝ тупти от радост, но Орелиен не открива преструвката. Чувства се оскърбен и три дни ней продумва. Тя е отчаяна. На Зое Льороа признава, че ако Орелиен не може да се задоволи с отношения на брат и приятел, ако настоява за повече, тя „ще направи жертвата“. Бог ще ѝ прости. Орелиен заминава за Гаварни; Аврора завлича там Казимир, който смътно се тревожи и не одобрява тези хрумвания. Но как да спре жена, която тича подир любовта?

Една нощ, на бал, тя успява да прекара цял час насаме с господин дьо Сез. Той се обяснява; не иска да бъде прелъстител; сгрешил е, като е ухажвал омъжена жена; ще се опита да я забрави. Но и тя, като повечето жени, иска да запази това, което има. Предлага едно нежно приятелство. Времето е прекрасно, кътчето тъмно; той я прегръща.

„Ако бях отстъпила на първите му пориви, сигурно бихме съгрешили. Кой мъж, насаме нощем с жена, чиято любов отгатва, би овладял чувствата си, би ги накарал да замълчат? Но аз се изтръгнах веднага от обятията му и го помолих да ме пусне да си отида. Той се опита напразно да ме успокои, кълнеше ми се в честта си. Аз настоявах да напуснем това кътче и той се подчини без възмущение...“

При едно изкачване по доста стръмен склон Орелиен я прегръща, а когато я оставя, „запечатва пламенна целувка на врата ѝ“. Тя избягва и както тича, среща Казимир: „Ти ми заговори грубо; сигурно го заслужавах, но ми беше тежко. Ако не чувствавах, че е необходимо да запазя хладнокръвие, сигурно бих припаднала от

страха, който ми вдъхваше...“ Чистосърдечие на първите прегрешения:

„Той се сбогува с мене в пещерата Лурд, до самата пропаст; въображението ни бе поразено от страшната гледка. «Пред тази величествена природа — каза той — искам да ти дам на сбогуване тържествена клетва, че ще те обичам цял живот като майка, като сестра, и ще те уважавам като тях.» Притисна ме до сърцето си — най-голямата волност, която си е позволил някога към мене...“

Тя си тръгва опиянена от щастие. „Пиренеи, Пиренеи, кой от двамата ни ще може някога да ви забрави?...“ Намерила е най-последна благородна, прекрасна душа, един силен, правдив ум, човек, който може да ѝ бъде ръководител и образец. Съпругът ѝ я отвежда в Гийери, в дома на барон Дюдеван, гдето ще прекарат няколко месеца. Това е малък гасконски замък с керемиден покрив, фасада с пет прозореца, удължена с две едноетажни крила. Въпреки богатството на господарите тази „вила“ е мебелирана, по-скромно от Ноан. Младото семейство се настанява в две стаи на приземния етаж, гдето зимно време вълци идват да гризат вратите. Отначало Аврора намира много грозен този пейзаж от пясък, бор и обрасли в мъх коркови дъбове. Съседите гасконци са чудесни хора, не така културни като жителите на Бери, но „несравнимо по-добри от нашите“. Тя се разбира добре със свекъра и свекървата, които я хранят с угоени кокошки, с тлъсти гъски и трюфели, за голяма вреда на черния ѝ дроб, който не е бил никога особено добре.

Но сърцето ѝ е в Бордо. Тя се чувства разкъсана. От страх да не я загуби Казимир е станал отстъпчив, любезен и добър. Тя се укорява, че се е променила към него: „Орелиен обичам повече — казва тя, — но Казимир обичам по-дълбоко“. По-късно описва на съпруга си какво е изпитвала по това време: „Необходимостта да скривам грижливо от тебе това, което ставаше в сърцето ми, ужасно ме измъчваше; страдах от ласките ти. Страхувах се, че лицемеря, ако им отвърщам, а ти мислеше, че съм студена...“ Би желала да коленичи пред Казимир, да целува ръцете му, да поиска прошка. Но успокоявайки по този начин съвестта си, би направила съпруга си нещастен. Дали да скъса с приятеля? Както и да постъпи, ще доведе до отчаяние или Казимир, или Орелиен. С една дума, тя изживява едно от

ония дълбоки страдания на съвестта, които доставят на жената парлива и приятна наслада.

Поканени от Зое в Ла Бред, младите Дюдеван минават през Бордо. Орелиен идва да ги поздрави в хотела. Аврора се опитва да използва един миг, когато са останали сами, за да убеди Орелиен, че е необходимо да скъсат. Разговорът е драматичен. Тя залита и се обляга на приятеля си; в този момент съпругът влиза ненадейно и я намира сложила глава върху рамото на Орелиен. Неопитна и добросъвестна, Аврора се хвърля в нозете на Казимир, моли за пощада и загубва съзнание. Неспособен да се справя с драми, нещастният съпруг не знае как да постъпи. Не иска да прави скандал, защото се страхува от общественото мнение. „Стори ми се — казва тя, — че е разкъсан от две чувства: от желание да ми повярва и от глупав срам, че може да бъде измамен.“

За Аврора, все още набожна и вярна, положението е ужасно. Тя е така невинна още, че се смята истинска грешница. „Гневът, а най-вече скръбта на съпруга ми, мисълта, че няма да ви видя вече!... Стисках зъби. Не виждах нищо. Мислех, че умирам...“ В това време Казимир изглежда също зашеметен: „Главното е — казва най-после той — да не привлечем вниманието на обществото върху станалото. — Още ли се страхуваш? — пита тя. — Погледни лицето ми! — Да, то наистина не умее да се прикрива. Затова когато ви изненадах, беше така смутено и виновно. Веднага разбрах по него позора и нещастията си. — Кажете по-добре, че сте видели моето разкаяние и отчаяние; вашата чест ми е по-скъпа от живота и никога... — Вярвам, да, вярвам ти, защото не мога да приема мисълта, че умееш да мамиш...“

Излетът за следния ден в Ла Бред с Орелиен и Зое Лъороа не се отменя. Там, както и вечерта в Бордо, на излизане от големия театър, влюбените приятели могат да разменят няколко думи. И двамата четат „Принцеса дьо Клев“ и „Новата Елоиза“^[1], вярват, че няма нищо лошо в „семејство с приятел“, ако между тримата не съществува лъжа. Те решават да запазят отношенията на брат и сестра; ще се обичат, но няма да ги свързва никаква плътска връзка. Така честта на Казимир остава незасегната. „Тази зима и двамата ще се погрижим за щастията и спокойствието му. Той прояви толкова великодушие и добрина, че сме длъжни да вселим в душата му същото спокойствие, което изпитваме сами...“

За Аврора настъпват дни на екзалтация. Тя се завръща в Гийери и кореспондира с Орелиен чрез Зое. Започва да води дневник за него; разказва с оттенък на снобизъм детството си; записва победите си в Гийери, защото всички дребни благородници от околността я ухажват, в това число и кюрето Гандлот, който ѝ пуска неусетно в ръката стихове, като се изчервява до уши. Но главното ѝ занимание е да препрочита до безкрайност писмата от Орелиен. Любовните писма ни позволяват да изживеем отново щастливите мигове, които те ни напомнят. Превръщат отсъствието в по-съвършено и по-приятно присъствие. Аврора смята, че може да чете тези писма без колебания и угризения на съвестта. Приела е да пожертвува щастието си. Влюбените от Котре ще се обичат вечно, но никога няма да си принадлежат. Те са опиянени от възвишена любов.

Мислено никога не се разделят. Когато препуска с кобилката Колет из обраслите с храсти поля, когато слуша древни гасконски предания или си ляга да спи, Орелиен е все с нея. Той споделя всичките ѝ мисли. Тя е намерила най-послед човек, способен да обича без егоизъм, свенливо и изтънчено. Около нея кипи непоносима веселост. Безпътните гасконци говорят за любовта лакомо и волнодумно; те смятат за гордост да презират красивите чувства. „Ах, тия нещастници! Понятие нямат за невинност, непорочност, постоянство!“ Колко признателна трябва да бъде на Орелиен, загдето ѝ помогна да остане в пътя на добродетелта! Защото Аврора признава пред себе си, че ако би настоял малко повече, тя би я пожертвувала, за да не го загуби:

„На света няма нито един мъж, нито един, който би се задоволил продължително време само със сърцето на жената. Орелиен разчита сигурно на победа. Е ако я отлага, то е само защото е уверен, че ще я постигне. Ако трябва да се съглася, ще умра от това, ако откажа, ще загубя сърцето му!...“

Но той се е закълел да я пощади: „Вие именно, Орелиен, ме убеждавате да ви се съпротивлявам, да не се страхувам, че ще ви огорча. О, ангеле!...“ При такива ангелски отношения тя започва да мисли за вечния живот: „Нали вярвате, Орелиен, че има по-добър свят?“ Тази пращинка, способна на такава любов, бог ще я възвърне за нов живот: „Той ще ни свърже тогава навеки, в един спокоен свят, гдето обичта ще бъде законна и щастието безкрайно...“ А ще могат ли

да се видят отново на този свят? Зависи от Казимир. Щом има клетвата им, че ще се обичат целомъдрено, би трябвало да им позволи да се срещат, да си пишат. „Слушай, Казимир, ти имаш велика, благородна душа, доказа ми това, зная го...“

По съвет на Орелиен тя пише за съпруга си Изповед от осемнадесет страници...

„Уви! В какво ужасно положение се намирам! Когато се чувствавам готова да се отдам на покаяние, на вълненията си, усещам, че нещо ме възпира, принуждава ме да търся приемливи, но студени доводи вместо изявите на сърцето си. Как да определя какво ми пречи и ме смразява? Сигурно не суровата безчувственост на зло сърце, а изблик на гордост, която ту възприемам като благородно чувство, ту отхвърлям като внушена от човешка надменност... Ти ми искаше неведнъж обяснения, признания; не можах да се реша на такова нещо; и не само от затруднение да призная грешките си, а от страх да не те огорча. Трябваше да забия острието направо, да навляза в подробности, които щяха да те наскърбят, може би да те разгневят; трябваше да ти кажа също, че и ти си малко виновен към мене; виновен не е точната дума: ти имаше само добри намерения, беше всякога добър, великодушен, внимателен, грижлив, но без да съзнаваш, имаше неволна вина. Ти беше, ако смея да се изразя така, невинната причина за моето отклонение от правия път...“

След това разказва живота си, тъжен, лишен след брака им от всичко, което би могло да го направи по-красив. Изоставила е музиката, защото пианото го прогонва:

„Когато разговаряхме, особено за литература, поезия или нравственост, ти не познаваше авторите, за които говорех, намираше, че разбиранията ми са налудничави, чувствата ми — занесени и романтични. Аз преставах да говоря, но започвах да изпитвам истинска мъка от мисълта, че никога не ще има съответствие в нашите вкусове...“

Тя признава, че Казимир е много добър: за да задоволи хрумванията на жена си, той е похарчил тридесет хиляди франка (златни), половината от сумата, която е получил от баща си. Обича я, притиска я в обятията си, но дълбока духовна близост между тях не се установява. От това настъпва отвращение и сълзи. По-нататък тя

разказва искрено — или поне така мисли — приключението с Орелиен, който е трогнат от благородното държане на Казимир:

„Аврора — каза той, — аз ще говоря с вас само това, което той може да чуе и одобри. Ще обединим усилията си да го направим щастлив; ще вложим всичките си грижи за тази цел; ако в съзнанието ни влезе някога лоша мисъл, ще я отблъснем с отвращение; ако почувствуваме, че се връщаме към миналото, ще си припомним, че той ви каза: «Можеш пак да ме мамиш, но аз имам доверие е тебе». А може ли човек да злоупотреби с такова доверие? Искам да ви смърря, Аврора: вие не обичате достатъчно съпруга си; никога не бяхте ми говорили за него. Аз не го смятах способен на такова душевно величие. Лично аз го обичам от все сърце... Аз се усмихвах от радост: «Сега вече го познавате — казах. — Аз също го познавам, обичам го, държа на него и се разкайвам за прегрешенията си...»“

Отсега нататък всичко ще бъде леко. Ангелски добрият Казимир, опознал вече по-добре Орелиен, ще го обича като брат.

„Ето — ще кажат студентите същества, които не могат да изпитат в тесния си свят една велика и красива мисъл, — ето едно безсмислено, неискрено, романтично, невъзможно намерение. То е сигурно такова за хора, които разсъждават така. Но за нас, приятелю мой, скъпи ми Казимир, не е. Чуй ме, разбери ме, размисли! Никой не те е научил да си даваш сметка за своите чувства; те са в сърцето ти, бог ги е поставил там. Умът ти не е образован, но душата ти е останала такава, каквато бог я е създал, във всяко отношение достойна за моята. Аз не те познавах до днес, мислех те неспособен да ме разбереш; никога до сега не бих се осмелила да ти напиша подробно писмо; бих се страхувала, че след като го прочетеш, ще ми кажеш: «Горката ми жена си е загубила ума!» Днес ти разкривам с радост душата си, оставям те да четеш в нея; уверена съм, че ме разбираш, че ме одобряваш...“

Дотолкова е уверена в това, че съставя харта за бъдещия им семеен живот:

Член първи. — Няма да отидем в Бордо тази зима. Раните са още пресни и чувствувам, че не бива да се иска прекалено много от твоето доверие... Ще отидем, където

искаш, и ти ще уредиш престоя ни за зимата в Париж или в Ноан; ще се съглася без съжаления.

Член втори. — Кълна ти се, обещавам ти да не пиша никога тайно на Орелиен. Но ти ще ми позволиш да му пиша по веднъж в месеца... Ще виждаш всякога и неговите писма, и моите отговори. Вричам се пред бога да не скрия нито ред от тях.

Член трети. — Ако отидем в Париж, ще вземаме заедно уроци по езици. Ти ще можеш да допълниш образованието си, да споделяш заниманията ми. Това ще бъде истинска радост за мене. Докато аз рисувам или работя ръкоделие, ти ще ми четеш и дните ни ще минават по този начин възпитателно... Не настоявам да обикнеш музиката. Ще ти досаждам колкото е възможно по-малко с нея. Ще свиря, когато ти си на разходка...

Член пети. — Ако прекарваме зимата в Ноан, ще четем много полезни книги, каквито има в библиотеката и които ти не знаеш. Ти ще ми ги разказваш след това, ще разговаряме по тях. Ще споделяш с мене размислите си, аз ще ти казвам моите. Всичките ни мисли и удоволствия ще бъдат общи.

Член шести. — Ти няма никога да се сърдиш или ядосваш, аз няма да съм тъжна. Ако въпреки волята си избухнеш, няма да премълча, че ме огорчаваш, и като ти го кажа кротко, ти веднага ще се опомниш. Ще говорим за миналото без горчивина, без яд, без недоверие. Защо би изпитвал недоверие, когато знаеш вече всичко? Щом сме щастливи, защо ще съжаляваме за станалото? Нали тъкмо тези събития ни сблизиха, и обединиха? Нали тъкмо след тях ти ми стана много по-мил? Без тях нямаше да зная колко си добър! А ти нямаше да знаеш как да постъпваш, за да бъда щастлива.

Член седми. — Най-после ще бъдем щастливи, спокойни, ще прогоним съжаленията, горчивите мисли. Ще се надпреварваме кой ще бъде по-съвършен...

Член последен. — Някоя друга година, когато работите ни позволят, ще отидем да прекараме зимата в

Бордо, ако намираш, че е възможно. Ако не, ще отложим това намерение. Но ще ми позволиш да разчитам, че все някой ден ще отидем.

Такъв е моят план. Прочети го внимателно, размисли и ми отговори. Не смятам, че той може да те засегне. Ще очаквам с трепет решението ти. А дотогава искам да живея с надежда...

Когато четете този странен текст, Казимир е обзет от желание да не разочарова жена си, от угризения, че е станал причина тя да се чувства нещастна, и от страх да не стане смешен. На своя полушурей, който живее в Шатору, той прави през ноември 1825 година горчиви изповеди след добре полята вечеря. Иполит е циничен реалист; и не разбира нищо от възвишени чувства. Той изпраща на Аврора писмо с укори и упреци. Тя го нахоква рязко:

„Ти се отнасяш към мене с презрение; твърдиш, че имам всички недостатъци на лоша съпруга. Кой ти е казал това? Не може да бъде Казимир; целият свят да ми каже, че е така, пак няма да повярвам...“

Братя и сестри се съдят взаимно с по-жестока прозорливост, отколкото съпрузите. Иполит обича своя зет, който му е и другар по чашка, затова укорява Аврора, че Казимир страда и е нещастен по нейна вина. А зетя си съветва да бъде по-строг. Но Казимир отказва да чуе съветите на любезния пияница. И той е обзет от романтично главозамайване; иска да се издигне над собственото си равнище, иска жена му да не се срамува заради него. Страданието изостря ума, нещастиято води към чувствителност; сърцето крепне при тревога. Вечният съпруг изпитва неочаквано желание за саможертва.

Казимир до Аврора, 13 ноември 1825:

Мило ангелче, не мога да ти кажа всичките си сънища от тази нощ. Ще ти разправа само два, всъщност вторият е може би продължение на първия. Бях с баща си, не зная где. Той ме попита: „Защо си тъжен, Казимир? Измъчва ли те нещо? — Не, боже мой — отговорих аз, — но съм уморен от живота, искам да умра. — Добре, приятелю, много добре, чудесно чувство! — извика той; —

такова чувство въздига душата и вдъхва най-велики и благородни постъпки.“ Много работи ми наговори по този повод. Накрай му казах: „Сбогом, татко, сбогом“. И си тръгнах, за да отида пак не зная къде. А се озовах на някаква вечеря в Париж, где то беше нашата компания от лятото и парижките ни познати. Когато влязох в салона, виждам Станислав^[2], а до него ти лежиш на някакви дъски бледа, неузнаваема, на издъхване... Стори ми се, че оставам сам на света. И сега не се чувствам по-добре; главата ми е замаяна. Нещо стяга постоянно челото ми; мислите ми са объркани, не мога да смятам... Не зная откъде нахлуха всички тия черни мисли... Най-много съжалявам за времето, когато ти ме мъмреше. И плачеше, котенцето ми. Аз си давах вид, че се сърдя, но всъщност бях доволен. Ти ме обичаше, мила, и често ми казваше това. Карай ми се, както тогава... Аз бягам от стаята си като от чума; щом вляза, усещам сто кила тежест на сърцето си. Нито една душа не съчувствува на мъката ми, нито едно сърце не може да ме разбере. О, човече! Съставен си само от надменност и завист!... Спирам. Много високо стигнах. Страх ме е да не падна.

В Ноан той взема от библиотеката „Мислите“ на Паскал и се опитва честно да ги прочете, както го увещава жена му: „Съжалявам, че от леност не съм прочел тази книга, която възвисява душата и учи да мислите и да разсъждавате...“ Във всяко писмо до Гийери той повтаря уверения в голямата си любов. Успехите и победите на Аврора го карат да мисли, че тя го превъзхожда. В Бордо мнението за нея го изненадва и същевременно го кара да изпитва гордост: „Ти се радваш тук на блестящо име: всички говорят само за твоя изключителен ум... Можеш да си представиш колко се гордея... Надувам се, както предполагаш...“ Възнамерява да се върне с книги, с английски речник: „Отказвам се от лова; няма да излизам вече сам; ще бъда постоянно с тебе...“ Злото е, че в съпружеския живот добрите решения идват почти всякога след събития, които ги правят излишни.

Казимир не е „измамен“, но е загубил уважението на жена си. Неговите жалки, нежни, трогателни, простовати писма се сравняват с насмешка с лиричните излияния на Орелиен. В Гийери Аврора се отнася към него мило, но високомерно. Един ден, на трапезата, след една малко безсолна шега на съпруга си, тя се навежда към него и му казва полугласно, но така, че да я чуят: „Колко си глупав, мили Казимир! Но и такъв те обичам!“ Най-голямата вина в брака не е изневярата, а пренебрежението.

Ролите са се разменили. Докато Казимир става мрачен и замислен, Аврора си възвръща щастието и здравето. Отвратена чрез своя брачен живот от „естествената, цялостна любов“, тя се надява да намери спасение в дълбока, платонична любов, но като се страхува, че тази дума може да изплаши всеки мъж, поддържа у Орелиен убеждението, че става дума само за спокойно и свято приятелство. Тя му се отдава само в своите мечти. „Аз се усамотявах в моята тайна, егоистична радост; отказвах да споделя с обекта на моята странна любов изтънчените наслади на мисълта си...“ Когато доверчивият съпруг се съгласява (още през февруари 1826 година) да я заведе в Бордо, тя се среща отново с Орелиен. И сигурно е била очарователна, защото задълго го завладява. „Обичах сладострастните мъчения на тази тайна борба.“ Гледката на желанието е за нея толкова приятно, колкото обладанието е противно. Тя чувства своята власт над любимия, знае, че с един поглед, с едно ръкостискане може „да разтупти сърцето му“.

И ето че тъкмо по това време, когато е така ухажвана в Бордо, Казимир влиза един ден пребледнял у Зое Лъороа и казва: „Починал е“. Аврора мисли, че става дума за сина ѝ и пада на колене. „Не, умрял е свекър ви!“ — извиква Зое. „Майчините чувства са жестоки; в първия миг страшно се зарадвах; но то бе само за миг. Аз обичах истински стария татко и горчиво се разплаках...“ Младото семейство заминава веднага за Гийери. Полковникът е умрял от внезапно усложнение на подагратата му. Снахата прегръща горещо свекървата; свекървата е студена като лед. Баронеса Дюдеван умее да се държи, но е лишена от чар и нежност. Тя си е осигурила по завещание цялото богатство на барона, нещо напълно законно. Казимир е извънбрачно дете; макар че е много богата, мащехата не отделя на заварения син нищо от наследството на бащата. Не остава друго, освен да се отделят от „тази

безплодна и горчива съдба“. Казимир и Аврора заминават за Ноан, решени въпреки досегашните неуспехи да се настанят окончателно там. Икономиката диктува политиката, дори в областта на чувствата.

Аврора до Карон:

Много големи скъперници сме тази година. Строим хамбари, които ни разоряват, а не забогатяхме от наследство...

[1] *Принцеса дьо Клев* — роман от графиня Мари дьо Лафайет (1634–1693); *Новата Елоиза* — роман от Жан Жак Русо (1712–1778). — Б.пр. ↑

[2] *Станислав Ажасон дьо Грансан*, брат на Стефан. — Б.а. ↑

III ПЪРВАТА СТЪПКА

Ноан: малък селски площад, засенчен от столетни брястове; двор, засаден с акации и люляци; алеи, посипани с пясък; беседки, обградени с габър; голяма стая в приземния етаж; птича песен; божествени ухания.

Аврора Дюдеван до Зое Льороа:

Истинска наслада е да си отново под свой покрив, сред свои хора, свои животни и свои мебели. Всичко това ти е мило... Този кът ми припомня целия ми живот. Всяко дърво, всеки камък ми пресъздава една глава от моето съществуване. Разбирате, мила приятелко, че дишам с удоволствие въздух, който ми беше необходим...

С удоволствие ли? Може би. Сигурно се радва да види отново своите стари прислужници, да бъде както някога аптекар и лекар на селяните, да приготвя помади и сиропи, да слага синапизми и да пуска кръв, да играе в градината с момченцето си, което не може да изрече името Орор^[1] и я нарича „мамо Оло“, да слуша в лунни нощи „жабките, които имат само по един тон в гласа си, но всяка го издава посвоему, когато се събират нощем край някоя ливада да изпеят серенада на луната“.

В този шумен и цъфнал Ноан не всичко върви, както трябва. Тя обича много своите берийци, но ги намира не така весели като гасконците; за да се спасят от вродената си флегматичност, мнозина пият. Брат й Иполит, който живее много близо в замъка Монживре, се напива често до припадък, а Казимир му подражава, сигурно за да забрави мъката си. Въпреки взаимните уверения семейният живот не върви. Имението е постоянен повод за спречквания. Аврора го управлява в отсъствие на съпруга си; така например тя ръководи жътвата в 1826 година. Но би желала да царува напълно в това

мъничко, нейно собствено кралство. Принцът съпруг се съгласява за една година; опитът е жалък провал. Казимир ѝ е отпуснал десет хиляди франка кредит; тя изразходва четиринадесет хиляди и загубва с голямо огорчение дължността си. Кoresпонденцията с Орелиен продължава. (Куриер е понякога сам Казимир, когато отива в Бордо.) А невидимият любовник е денонощно край нея:

„Един отсъстващ, с когото разговарях непрестанно, комуто поверявах всичките си размишления, всичките си блянове, всичките си скромни добродетели, целия си платоничен възторг; един действително прекрасен човек, когото аз доукрасявах с всички съвършенства, несъвместими с човешката природа, с една дума, човек, когото виждах само няколко дни, понякога само няколко часа в годината. Романтичен в мое присъствие, колкото съм и самата аз, той никога не вдъхна страх на вярата и смут в съвестта ми — беше опората и утехата ми в моето изгнание в действителния свят.“

Бордо и Ноан си разменят подаръци. Аврора му плете кесийка, бродира му тиранти; той ѝ праща испанска барета, книги. Писмата на Орелиен са по-скоро шеговити или сериозни, отколкото нежни. Като не може да говори за любов, той разисква политически въпроси и оспорва (защото е монархист) наследствения бонапартизъм и вродения либерализъм у дъщерята на Морис Дюпен. Тя пише повече от него и понякога го упреква за мълчанието му; в такъв случай той се оплаква, че писмата ѝ са много кратки. Всъщност въпреки няколко посещения в Бордо, разрешени от великодушния Казимир, тази любов без любов линее.

Политиката, която разделя влюбените приятели, сближава за кратко съпрузите. И Казимир е либерал като Аврора; те подкрепят заедно в Ла Шатр кандидата на опозицията Дюри-Дюфрен, републиканец, „човек с антична правдивост, любезен и благосклонен, все още запазил елегантността от времето на Директорията: малка перука, обици, живо, изтънчено изражение, с една дума, безкрайно общителен и възпитан якобинец“. За да подкрепи кандидатурата му, семейство Дюдеван се настанява в Ла Шатр, наема там жилище, дава вечери и балове. Аврора намира там своите приятели от детинство, към които съпругът се отнася отначало с недоверие, но по-късно свиква с тях, защото те имат неговите политически разбираня: русия Шарл Дюверне, „младеж с тъжна замечтаност“; „гиганта Фльори“, по

прякор Галът, „с огромни лапи, страхотна брада, ужасен поглед, изкопаемо, първобитно същество“; духовития Алекси Дютей, адвокат със сипаничаво лице, но блестящ и весел събеседник, който утешава Аврора в дни на лошо настроение: поетичният Жул Неро, по прякор Малгаша, защото е бил в Мадагаскар, поклонник, като мадам Дюдеван, на Русо и Шатобриан.

Тази палава дружина тича в лунни ноци по друмищата, из горите и улиците, събужда гражданите, издебва влюбени двойки или влиза в работнически балове, за да танцува овернски танци. Понякога, докато Казимир хърка, Аврора се измъква с брат си от Ноан, пристига на кон в Ла Шатр и отива да изпее серенада под прозореца на Дютей. Или тръгва призори с Неро, който е естественик, да изучава растения, минерали, насекоми. Една есен е посветена на изучаване гъбите, друга на мъховете и лишеите. Около тази двойка, която събира лечебни билки, витае сянката на Русо. Тези другари по игри и излети се влюбват естествено в хубавата жена в панталон и рубашка, която се държи другарски с тях. Дютей е женен; въпреки това я ухахва, но без успех. Макар че е без зъби и женен, Малгаша също си опитва щастието. И той е отблъснат. „Безчовечната“ разказва шеговито на Казимир получените признания: „Нямам сърце, способно да люби, затова не изпитвам любов нито към него, нито към когото и да е“; но в същото време признава на Малгаша, че „обича другиго“; това не пречи на госпожа Неро да ѝ пише „писмо, пълно с глупости“, за да я укори за „лицемерието, кокетството и всичко, което свършва на «то».“

Вярно е, че тя все повече и повече се увлича да буди желаня, които няма никакво намерение да задоволи. Местните дребни благородници и гражданите от Ла Шатр осъждат закачките и волностите ѝ. Не и ли хрумва да покани на един и същи бал хора от първа, втора и трета класа? Не убеди ли заместник-префекта дьо Периньи да покани учителя по музика и съпругата му? „Още едно подражание на мадам Дюдеван“, казват хората, когато чуят за нещо нередно. Тя знае това и смята, че провинцията е глупава и зла. Още повече защото неотстъпчивото градче е твърде неморално: „Мъжете прекарват нощите в кръчмата, пиянствуват и се отдават на всякакви безпътства. Жените, дори най-добрите, са нечувано леконравни.“

Тези примери и незаслужени укори подбуждат към волност младата жена, която дотогава е била неблагоприятна, но целомъдрена.

Писмата на Орелиен, все по-редки и все по-малко нежни, не са защита срещу изкушенията.

„Отсъстващият, бих могла да кажа дори невидимият, когото бях превърнала в третия образ от Троицата (бог, той и аз), беше уморен от този стремеж към възвишена любов... Неговите страсти имаха нужда от друга храна, не от възторжено приятелство и живот чрез писма... Чувствувах, че за него съм ужасна верига или може би само интелектуално развлечение... Аз го обичах още дълго, безмълвно и угнетено... Щом взех решение, всичко свърши без обяснения и укори.“

Какво решение? Тя все още се колебае. В 1827 година, при едно пътуване в Оверн, Аврора води дневник, който не е бил обнародван, но има вече стил:

„Какво да правя? Вали. Никога не съм имала такова желание да се разхождам. Днес имам своенравно настроение. Представям се за хубава жена. О! Не съм кой знае колко жена! А хубава — още по-малко. Хубаво беше преди десет години... Дали да пиша някому? Да, на майка си например... О, майко! Какво ви съм сторила? Защо не ме обичате? Все пак съм добра. Знаете, че съм добра. Понякога избухвам, и то ужасно. Имам стотици недостатъци, но в основата си съм добра... Нещастна майко, лекомислена сте, но не сте лоша. Не, никак не сте лоша. Само сте странна... А дали всъщност да не се оплача на себе си?... Да разкажа житието си? Добра идея. Да пишем мемоари...“

Следва първообраз на това, което по-късно става „История на моя живот“. Тази двадесет и три годишна жена говори за предивременното си остаряване:

„Сърцето — заключава тя — си остана чисто като огледало... Беше пламенно, искрено, но заслепено; не можа да помътнее; и се счупи. Заминах за Пиренеите... Какво чувам? Вечеряте ли вече?...“

И първият опит спира при звука на звънеца.

В този дневник се чувства дарба, чудноватост и отчаяние. Отказала се е да преобразява духовно съпруга си. Огорчен от това, че я е загубил, неспособен да си я възвърне, съзнаващ незначителността си, Казимир още повече се пропива. Тя чувствува, че Орелиен се отдалечава от нея. Заклел се е да я уважава, но не и да не търси удоволствия другаде. И сам събаря пиедестала, на който тя е пожелала да го постави.

Орелиен до Аврора, 15 май 1828:

Вие си имате един образец за разум и мъдрост, оформяте в съзнанието си някого според този образец и след като го завършите, след като го направите като себе си, казвате: това е еди-кой си. Не, аз нямам предварителни и установени разбирания за всяко нещо. И да дръзна ли да ви призная? Да разбия ли с един удар кумира? За голям мой срам казвам, че нямам установени разбирания за нищо...

Невъзможно ли е да задържиш един мъж без плътска връзка? Тя стига до тази мисъл. Да бъдеш обичана, без да се отдадеш, да бъдеш едновременно фатална жена и амазонка, безукорна съпруга и обожавана любима — прекрасни мечти, които не се включват в действителността.

Тя е срещнала отново онзи Стефан Ажасон дьо Грансан, който ѝ е преподавал някога в девическата ѝ стая сантиментална остеология. Той е станал още по-учен, а лицето му, оброчно със закръглена брада, е все така красиво, макар и предивременно застаряло: „Той все още оспорва на смъртта своята увехнала младост, която няма да се разцъфти. Донякъде туберкулозен, донякъде налудничав, дойде да дооздравее тук.“ Тя се трогва от хлътналите му бузи, блуждаещия поглед, прегърбената снага. Всичко в този човек я привлича. Той е пробудил у нея първите любовни трепети; учен е, а тя обича да се учи; твърди, че е атеист, а тя, макар и вярваща, се вълнува от тази смелост; вижда, че е болен, а тя обича да се грижи за болни. В 1827 година той живее в Париж и току-що е постъпил в естественоисторическия музей като сътрудник на Кювие^[2]. Добър познавач на латински и гръцки, естественик, той превежда научните трудове на велики гръцки и римски писатели. Написал е много добре проучено, но лишено от дарба предисловие за *De natura rerum* от Лукреции^[3]. Аврора мисли понякога, че е намерила в негово лице учителя, когото търси. Скоро в Ла Шатр намират, че тя се излага с него. Когато Стефан не е в Бери, Иполит Шатиرون, наел с младата си съпруга Емилия дьо Вилньов жилище в Париж, го приема там и пише за него на Аврора:

Иполит Шатиرون на Аврора Дюдеван:

Мисля, че всичките му болести се дължат на безредието му. Той е истински пробит кош и когато има пари, сърцето му е отворено за всички приятели, кесията за всички хора... Не зная по-добър човек, от него; образованието и умът му стоят много по-високо, отколкото се мисли; проклетата му глава е от огън. Няма съмнение, че ако поживее, скоро ще си създаде име и приличен доход...

Друго писмо на Иполит до Аврора:

Нашият приятел Стефан пак се разболя от неблагоприятие. Искаше да не почива нощем и треската не го отмина. Напразно му четох проповеди... Накрай започна да твърди, че аз съм по-луд от него...

Аврора до Иполит:

Това, което ми съобщаваш за Стефан, много ме огорчи. Той не се грижи нито за здравето, нито за работите си, не щади нито тялото, нито кесията си. Още по-лошо е, че се сърди на добрите съвети, отнася се с истинските си приятели като с доктори и ги посреща така, че им затваря устата. Знаех всичко това много време преди да ми го кажеш и преди тебе съм била неведнъж чудесно нахоквана... Бих желала да не го обичам, защото непрестанно се измъчвам, като го виждам из крив път, без да иска да го признае. Но трябва да обичаме приятелите си докрай, каквото и да правят, и аз не мога да си взема обратно обичта, щом веднъж съм я дала... Винаги ще има недоволни за тази моя привързаност, и при все че не смеят да го проявяват открито, виждам често укор по лицето на хора, които ме принуждават по този начин да го защитавам... Стефан ще ми бъде всякога скъп, колкото и да е нещастен. Той е вече нещастен, а колкото по-нещастен

става, толкова по-малко съчувствие ще буди; такъв е общественият ред. Аз поне ще се старая да облекча, доколкото е по силите ми, тези злочестини. Ще бъда с него, когато всички други биха му обърнали гръб... Човек не допуска никакви действителни грешки у хора, които обича.

През есента на 1827 година Стефан се връща у дома си, когато Казимир отсъства. Той носи в родния Бери парижка атмосфера и най-нови идеи. Аврора го вижда често и пише на мъжа си с чисто женско изкуство да казва истината, като я скрива зад булото на незначителността.

Аврора до Казимир, Ноан, 17 октомври 1827:

След заминаването ти, мили, почти не съм останала сама. Виждам Стефан, брат му Жул Неро, Дютей, Шарл и Урсула; научила от Стефан (който заминава за Ла Марш), че съм болна, тя дойде днес да се грижи за мене. Имам много силна треска...

19 октомври 1827:

Чувствувам се много по-добре. Още не се храня, но спя добре и ще се оправя. Страхувам се да не се разболея, но виждам, че това неразположение се дължи на датата... Умирам за сън и ще си легна рано... Забравих да ти дам една гета за образец. Ако Стефан се върне навреме, ще ти я изпратя по него. Но къде ли е и какво ли прави? Само бог знае. Той смята, че е несправедливо да го питаш какво мисли. Видях го тази седмица, както ти писах; замина отново за Гере с брат си... Ще ходят на лов... Много съм тъжна, нещастна, просто съм загубена без тебе. Но ти се чувствуй свободен, бъди щастлив и ме обичай. Никой няма да ти се отплати за това по-добре от мене. Пиши ми

кога ще се завърнеш, ако искаш да ти изпратя кола в Шатору...

Писмото е сърдечно: но щом Казимир се завръща в Ноан, тя заминава за Париж с Жул дьо Грансан и се среща със Стефан.

Аврора до Казимир, Париж, 8 декември 1827:

Тази сутрин закусих у майка си. Иполит ѝ казал, че съм пристигнала завчера. Много ѝ се искаше да ми се разсърди. Но след като ѝ доказах, че през цялото време съм си почивала, без да мърдам, се укроти и се държа колкото е възможно по-мило... Иполит доведе Стефан и го представи под истинското му име; тя го прие добре въпреки глупостите, които ѝ бяха разправяли... Сигурно ще бъда принудена да прекарам тук и цялата идуща седмица, но към края на седмицата ще замина, каквото и да стане. Стефан каза, че ще се завърне заедно с нас, обаче аз не разчитам много на това, като имам предвид колко често си мени решенията...

Глупостите са клюките за връзката между Стефан и Аврора, връзка, в която никой не се съмнява по това време. Аврора пътува с него, придружава го из Бери, отива подир него в Париж, а потомците на Стефан откриват, че двамата влюбени са си разменяли пламенни писма. Изпращаните от Аврора до Казимир са изпълнени с малко прекалената нежност на жените, които чувствуват, че са прегрешили. На 13 декември тя моли Казимир да не идва да я вземе от Париж; Стефан обещал да я придружи до Бери. Отишла е в Париж под предлог да се посъветва с лекари; посещава най-големите знаменитости и всички я намират съвършено здрава.

Всъщност страданията ѝ са само душевни. След като се завръща в Ноан, тя изпада отново в безразличие и тъга. Мрачна е като престъпница. На Зое Лъороа: „Не искам вече да ме обичате както досега. Не заслужавам ничие приятелство. Като ранено животно, което умира в някой ъгъл, не бих потърсила утеха и помощ от ближните

си...“ Защо е това неочаквано самоунижаване у едно толкова гордо същество? Тя се е завърнала бременна, може би от Стефан. Защото детето се ражда на 13 септември 1828, следователно зачатие то съвпада с престоя ѝ в Париж; Аврора уверява наистина, че то се е родило предивременно, защото се уплашила, като видяла, че Леонтина, дъщерята на Иполит, ще падне от стълбите в Ноан. Но дали Казимир се е мамил в това отношение?

Орелиен дьо Сез, който идва неочаквано в Ноан в ранно септемврийско утро, намира Аврора сама в салона да приготвя детски дрешки и пелени. „Какво правите? — пита той. — Нали виждате! Бързам за човечето, което може да дойде по-рано, отколкото предполагам.“ Орелиен не може да примири тази неочаквана бременност с уверенията в небесна любов и пълно целомъдрие, дори по отношение на съпруга, с които са изпълнени писмата на приятелката. Когато вижда господин дьо Сез, Зое Льороа се изплашва от мъката му. Той е почти обезумял; ту изглежда потънал в мислите си, ту подсилва огъня или тича до пианото и свири с два пръста.

Зое Льороа до Аврора Дюдеван:

„Като видях отново Орелиен, останах с впечатлението, че той е напуснал Ноан страдащ, отчаяно съкрушен ѝ страшно самотен...“

Раждането е тежко във всяко отношение. Иполит е дотолкова пиян, че просто се търкаля по килима в стаята на сестра си. Аврора слуша от леглото си разговора на своя съпруг, който е в съседната стая с прислужницата ѝ, испанката Пепита. Разговорът не оставя никакво съмнение за естеството на отношенията им. Детето, едро и красиво момиченце, кръщават Соланж. „По-късно — пише Луиза Венсан, — когато Стефан дьо Грансан отиваше в Ноан, приятелите му го закачаха. «Какво искате? — отговаряше той. — Отивам да видя дъщеря си!» Самата мадам Дюдеван наричаше понякога дъщеря си «госпожица Стефан».“ Но господин Дюдеван не споменава нито веднъж за намерение да се разведе. Той държи на Ноан, за сина си и дори за Аврора. Тя има над него надмощието на силния над по-слабия духом. „С ленив ум и пъргави нозе“, вечер той само хърка. Вложил е

несполучливо доходите на семейството; чувства вина си и му е стеснително. Пък и къде би отишъл, ако се разделят? Гийери е на мащеха му. Между двамата съпрузи се установява нещо като примирие. Тя се примирява със слугинските приятелства и с пиянството му; той я оставя на свобода, стига да не му иска пари. Но ѝ дава повод да ги иска, като води все по-зле и по-зле сметките. В 1828 година попада в лапите на някой си мошеник Дегранж, който „го обсебва, като го пои с шампанско и му отстъпва любовницата си“, освен това му продава само по картина „един търговски бриг“. Дюдеван го купува за двадесет и пет хиляди франка. А корабът изобщо не съществува и господин Дегранж е корабостроител *in partibus*^[4]. Аврора подозира това още отначало.

Аврора до Казимир, 20 декември 1829:

Ясно ми е като бял ден, че господин Дегранж се подиграва с тебе. Можеш да му кажеш това от мое име; мене поне няма да измами! Той те уверява, че някой иска да купи твоя дял, уговаря ти срещи, забавлява те с приказки, приспива те с обещания. Ти тичаш, чакаш, добросъвестно се надяваш, а господин Дегранж много добре знае, че не се е явявал никакъв купувач. Всеки ден разчиташ на следващия; следващият ти носи нова измама... Всичко това е последица от първоначалната ти глупост и би трябвало да ти послужи за поука. Търговски сделки не се сключват след вечеря, когато човек за жалост не е трезвен — а аз съм убедена, че тази сделка ти си сключил с чаша в ръка. Казвам ти мнението си за нея, за да не я спомняме вече; миналото е минало, а бъдещето е пред нас; и аз ще бдя над него. Досега отбягвах да правя сметки, защото имах безгранично доверие в разсъдъка и здравия ти разум. Но виждам, че и тебе човек може да те измами като всеки друг, а това се дължи на злополучния недостатък, придобит по време на военната ти служба, от който се бе поправил през първите години на брака ни, но после си възвърна въпреки волята ми. Не се сърди за това, което ти казвам. Правото да си казваме истината е взаимно... Аз

съм преди всичко майка, а когато е необходимо, имам и воля. Ще намериш у мене всякога готовност да те оправдая, да те утеша, но ще ти казвам открито мнението си по въпроси, които засягат бъдещето на децата ти...

Не трябва, както казваш, човек да изостави всичко, нито да остави в ръцете на една твърде съмнителна и не особено уважавана личност двадесет или петнадесет хиляди франка, които са същински пробив за състояние като нашето. Твоето нетърпение и обезсърчение не показват здрав разум. Когато човек сбърка, няма да поправи грешката, като ругае, въздиша или се укорява и с това пакости и на своето здраве и спокойствие, и на това на близките си. Човек трябва да има воля; да постави на мястото им лицемерите; да не приема поканите им за обеда (две са вече достатъчни); да не дружи с този, когото не уважава...

Не зная докъде е стигнал въпросът за мелницата, но струва ми се, че и той куца... Не можеш ли да започнеш някаква сделка, без да си навлечеш куп неприятности? Не ти върви при покупки; престани тогава с тях. По-разумно ще действваме, когато обсъждаме нещата заедно край огъня, отколкото всеки посвоему. Дютей, който разбира от сделки, и Иполит (когото ти дълго време смяташе за луд, макар че той има може би в това отношение повече разум и от двама ни), ще ни помогнат да направим план за домашните разходи... Ще правиш, каквото искаш в имението, ще купуваш всяка година, ако желаеш и ако можеш, по някоя педя земя. Но трябва да те предупредя, всички в нашия край казват, че ти умееш да купуваш всякога по-скъпо от другите хора...

Аврора отдавна вече не споделя стаята на съпруга си. Настанила е двете си деца в приземния етаж, в жълтата стая на мадам Дюпен Дьо Франкьой; а сама заема съседния будоар, гдето се чувствува в пълна сигурност, защото там се влиза само през стаята на децата. Спи на походно легло, а за бюро ѝ служи една подвижна дъска от ламперията.

Стаичката е пълна с книги, хербариуми, пеперуди и камъчета. Тук пише, мечтае, размишлява. Недоволна от живота, тя се възмездява, както може, като нахвърля планове за романи. И сега, както в манастира, търси пряк път за общение с бога. Но не отдава особено значение на външния култ, на религиозните обреди.

„В Ноан, както и в манастира, аз бях погълната от пламенно или тъжно, но винаги дълбоко желание да изуча отношенията, които могат, които трябва да съществуват между отделната и всемирната душа, наричана от нас бог. Тъй като аз не принадлежах към света нито с постъпките, нито с намеренията си; тъй като моята съзерцателна природа се изплъзваше напълно от влиянието му; тъй като, с една дума, можех и желях да постъпвам само според един по-висш закон от обичаите и общественото мнение, за мене беше много важно да намеря в бога разрешение за загадката на моя живот, познание за истинските ми задължения, потвърждение на най-съкровени ми чувства...“

Лицемерие ли? Животът ѝ доказва тъкмо обратното. Тя не се разделя никога от своя бог. Само че, както всяко човешко същество, за да живее, има нужда да е в съгласие със себе си, тя заличава от съзнанието си мисълта, че прелюбодеянието е смъртен грях. И започва да мисли като майка си: „Това няма особено значение, щом любовта е искрена“. Трябва да се съжалева, че Орелиен се е появил много рано в живота ѝ, по време, когато тя още не е готова да „направи скока“. Той би бил може би за нея мечтаният романтичен любовник. Аврора отива няколко пъти в Бордо и вижда пак своя приятел, но го намира „остарял и погрознял“. Никакво обяснение за миналото; кореспонденцията помежду им продължава още някое време.

Морис расте. Като добра последователка на Русо, Аврора започва да се грижи за възпитанието на своя „Емил“. Дюри-Дюфрен, депутатът, за чието избиране семейство Дюдеван се е борило храбро в Ла Шатр, разказва при едно пътуване на Шатирон, че едно от децата на генерал граф Бертран се научило по някаква нова метода да чете само с няколко урока. Тя иска по-точни сведения.

Аврора Дюдеван до Дюри-Дюфрен, 4 август 1829:

Ще ми простите ли, господине, че навлизам в такива подробности и ви досаждам — на вас, чието време е толкова ценно? Успокоява ме само това, че не ще погледнете може би на искания съвет само като на голяма услуга към една майка, но и като на възможност да се разшири подобрието на първоначалното образование. Вашето сърце и вашият живот са били всякога посветени на доброто на вашите съграждани и това обстоятелство ми вдъхва увереност да се обърна към вас и да предпочета вашето мнение пред всяко друго.

Депутатът съобщава името на възпитателя в семейство Бертран; това е Жул Букоаран. Мадам Дюдеван му пише и през септември 1829 го взема за учител на сина си; но опитът трае само три месеца.

Аврора до Казимир, 14 декември 1829:

Съобщи ми какво трябва да платя на господин Букоаран и ще го освободя. Ти ще ми отговориш с обикновеното: както искаш, което не означава нито да, нито не... А пък аз трябва да зная какво да правя и откъде да взема пари, защото не желая да държа вечно този младеж. Той не ми е много приятен, освен това предполагам, че не ще бъде недоволен да напусне...

Букоаран се връща у генерал Бертран. Не е вярно, че е неприятен на мадам Дюдеван. Той е млад южняк, симпатичен, услужлив, става ѝ приятел и естествено се влюбва в нея. Но тя го държи на разстояние. Най-много може да му обещае, когато го изпраща по работа в Париж, „да го целуне за труда му“. Той се проявява като добър учител, „безукорно познаващ граматиката“; шестгодишният Морис чете свободно; започва да изучава музика, правопис и география.

Аврора до Букоаран:

Възпитанието на Морис започва, а вашето не е завършено... Сбогом, драги сине... Децата и аз нежно ви прегръщаме. Разчитайте всякога на вашата стара приятелка... Получихте ли жилетката си?

При все че Букоаран е „малко апатичен“, присъствието му помага на мадам Дюдеван да понесе в продължение на няколко седмици един живот, който съвсем не е съпружески. Казимир поддържа съвършено явно две любовни връзки със слугини: с кастилката Пепита, бона на Соланж, и с Клер, камериерка на мадам Шатирон. Аврора се опитва да пише романи: „Кръстницата“, „Еме“. Тя учудва Букоаран със своя „едновременно гъвкав и силен характер, който ѝ позволява след най-бурни домашни спречквания да се смее на другия ден, като че нищо не се е случвало, и да не скланя глава под бремето на нещастieto си“. Понякога се връща вечер от Ла Шатр на кон, сама под звездното небе, по пътя, гдето се е пребил баща ѝ, и мисли за странното си положение. Тя смята всички около себе си за посредствени хора; но дали сама струва повече? Учила е повече от тях; по-чувствителна е, а смята, че е и по-искрено благочестива. Дали все пак не се мами?

„Аз търсех бога в звездното сияние и си спомням, че в тъмните, есенни нощи гледах как тежки облаци закриват небосвода над главата ми. Уви! Казвах си тогава, така ми се изплъзваш всякога ти, този, към когото се стрема! Боже, комуто се моля наслуки, тайна, възприета от мене като истинска сила, неуловими лъчи, които превърнах във факел на моя живот, къде си? Виждаш ли ме? Чуваш ли ме?... Избрана душа ли съм, натоварена от тебе, да изпълня свято и приятно поръчение на земята, или съм играчка на някакво романтично хрумване на жалкия ми мозък, като семе, разносяно от вятъра из пространството и захвърлено, където се случи?...“

Тогава, потисната и почти обезумяла от отчаяние, аз пришпорвах коня и се понасях наслуки в тъмната нощ... По този път, при завоя след тринадесетата топола, имаше едно място, злополучно за нашето семейство: почти на същата възраст, каквато имах тогава, баща ми бе паднал от коня си в една тъмна нощ и бе загинал на място. Понякога се спирах там, за да си спомня за него и да потърся на лунната светлина следи от кръвта му по камъните. Но обикновено, когато приближавах

мястото, отпусках поводите на коня и го оставях да се носи с все сила, като го насочвах към завоя, гдето пътят се спуска надолу и препускането става опасно...

Тя е уверена, че далеко от Ла Шатр и Ноан съществува любезно, изискано, просветено общество, гдето хората, удостоени с някаква дарба, могат да споделят чувствата и разбиранията си. Би изминала „десет левги, за да зърне Балзак“; почти боготвори Юго, но тези величия дотолкова я плашат, че и през ум не ѝ минава да пристъпи към тях. Когато отива с Морис в Париж, в жилището, което Иполит оставя на нейно разположение, тя вижда само майка си (придружавана всякога от един стар приятел на име Пиере), Карон, семейство дю Плеси и, разбира се, Стефан.

Аврора до Казимир, 2 май 1830:

Видях и Стефан, вчера сутринта и днес. Не зная как се е научил, че съм тук. Намерил писмо до мене при портиерката на Иполит и се подписал на плика — вместо на картичка, — а на следния ден се яви, много пригладен и мил. Днес *idem*^[5]. Ще видим колко ще трае този меден месец...

От Париж прескача до Бордо:

Оттук до Бордо се стига за тридесет часа; ще прекарам два дни и ще се завърна в началото на идната седмица. Не се решавах и дори не ми беше приятно да предприема това пътуване, защото почти няма да видя Орелиен, който е още на село... Ще ти кажа какво ме накара да се реша: един миг на лошо настроение и на скръб, която предизвика у мене желание и потребност да се раздвижа. Майка ми беше досега много мила към мене, а пък аз и не мога да бъда друга към нея... Получих писмо от осем страници, в което ме обсипват с всякакви измислици, внушени от омраза и гняв! Казва ми се между другото, че съм дошла в Париж да разигравам своите комедии и тя

(майка ѝ — Б.пр.) ми служи пред тебе за оправдание за това пътуване, и така нататък, и така нататък...

Ще ти се обадя, щом пристигна в Бордо. Не настоявам да ми пишеш там — ще престоя толкова малко, възможно е да не получа писмото ти. Но пиши ми тук; аз ще се върна почти едновременно с писмото ти... Тук не съобщавам никому, че отивам в Бордо... Казвам, че отивам за няколко дни „на село“, без повече обяснения... Така че не говори по този въпрос на мадам Дюдеван, ако ѝ пишеш...

Съпругът се превръща в довереник.

[1] *Ороп* — френско произношение на Аврора. — Б.пр. ↑

[2] *Кювие* (Жорж) — френски естественик, пожизнен секретар на Академията (1769–1832). — Б.пр. ↑

[3] *De natura rerum* (лат.) — За същността на нещата. Лукреций (Тит) — латински поет и философ епикуреец (99–55 пр.н.е.). — Б.пр. ↑

[4] *in partibus* (лат.) — тайно. — Б.пр. ↑

[5] *Idem* (лат.) — също. — Б.пр. ↑

IV МАЛКИЯТ ЖУЛ

1830 година. Животът в Ноан следва обичайния си ход. Казимир скита по поля и гори; вечер хърка или закача Пепита.

Аврора Дюдеван до Жул Букоаран: „Знаете как живеем в Ноан; вторник прилича на сряда, сряда на четвъртък и така нататък. Само зимата и лятото внасят малко разнообразие в този непрекъснат застой... Аз се чувствавам навсякъде добре, благодарение на висшата ми философия или на пълното ми нищожество...“ Единственото ѝ удоволствие е да властвува над младежите от съседните замъци. Почти всеки ден отива на кон в Ла Шатр или у приятели, без да иска и да знае за съпруга си.

На 30 юли тя отива у Шарл Дюверне, в замъка Кудре. Там намира Фльори (Галът), Гюстав Папе и един деветнадесетгодишен младеж, когото не познава: Жул Сандо. Очарователно русо момче, „с къдрава коса като малък свети Йоан от коледни картинки“. Баща му е бирник в Ла Шатр и Жул се е привързал към градчето. „Няма кътче, неудостоено с малко щастие.“ Тъй като още от малък е показал жив ум, родителите му, макар и бедни, правят големи жертви, за да му дадат добро образование. Отначало Жул се отличава в гимназията в Бурж, след това, през ноември 1828 година, заминава за Париж, гдето, иска да следва право. През ваканцията се връща в Ла Шатр; за него е радост да пристигне с раздрънкания дилижанс на моста с показатели за водното равнище, да се друсва по неравната настилка на улица „Роайял“, да види отново малкия площад, безлюдните, самотни улици, конюшната, която служи за театър, и хамбара, гдето танцуват. Златната младеж от Ла Шатр се опитва да привлече госта към своите развлечения, но малкият Жул не обича нито лова, нито шума. Малко ленив, със слабо здраве, той се сгущва с книжка до някой плет и заспива с мечти за бъдещи сполуки.

Когато мадам Дюдеван пристига у Дюверне, хубавото момче се отдалечава и отива да седне с книга в ръка на тревата под една стара ябълка. Тази сдържаност засяга младата жена. Тя отвежда всички към

ябълката и разговорът продължава около Сандо. Говорят за току-що избухналата революция в Париж. Известията са малко и противоречиви. Знае се, че е имало престрелки и барикади. Република ли идва? Винаги дейна и готова да се въодушеви, Аврора предлага да отиде за новини в Ла Шатр. Когато се качва на коня, тя се провиква: „Шарл, утре ще ми доведете на обяд всичките си приятели... Очаквам всички ви, господа.“ Шибва с камшика Колет и изчезва в галоп.

На другия ден, тридесет и първи юли, Сандо отива за пръв път в Ноан заедно с другарите си. Аврора им прочита писмо от Жул Букоаран. Наистина е избухнала революция и малкият либерален кръжок я посреща възторжено. Казимир, който винаги се увлича от политика, е назначен лейтенант в националната гвардия; скоро му дават да командува сто и двадесет души. Аврора не се безпокои за майка си, а главно за леля си, Люси Марешал, чийто съпруг е инспектор в кралския двор. Но „в такива моменти кръвта кипи и сърцето е толкова потиснато, че не може да се отдава на чувства“. Аврора се гордее, че Ла Шатр е по-решителен от Шатору. Ако жандармерията ги нападне, дори ако изпратят срещу тях полк от Бурж, ще се защитават: „Чувствувам такава енергия, каквато дори не мислех, че имам. Душата крепне чрез събитията.“ Малкият Сандо е омагьосан от дивата прелест, възторжения и властен характер, искрящите черни очи, гъвкавата снага на кастеланката от Ноан. А когато тя проявява интерес към него, се влюбва до безумие. Привързва се към Аврора Дюдеван, защото го е очаровала; защото говори на същите теми, но много по-добре от него; и главно, защото е силна, а той е слаб. Безволните младежи търсят любовници майки, а самите жени намират без унижение в тази великодушна закрила едно оправдание за своето любовно робство.

Тя се бори няколко седмици — цяло геройство при състоянието, в което се намира. Всичко в Жул я привлича: младостта, румените бузи, русата коса, умът, парижкият въздух, който носи със себе си романтичната му мечтателност.

„Ако знаехте как обичах горкото дете, как още от първия ден изразителният му поглед, рязкото, откровено държане, плахата му стеснителност към мене ми вдъхнаха желание да го видя, да го изуча! Това беше някакво особено любопитство, което се усилваше всеки ден, без да мисля да му се противопоставям... Казах му, че го обичам,

преди да бях признала това пред себе си. Усещах, че е така, но не исках да се съглася със сърцето си и Жул узна чувството ми едновременно с мене. Не зная как стана това. Четвърт час по-рано седях сама на стъпалата пред входа, с книга, в която само очите ми четяха. Съзнанието беше погълнато от една-единствена мисъл, прекрасна, сладостна, очарователна, а заедно с това неясна, неопределена, тайнствена...“

Дълго време ще си припомня тя с умиление за горичката, гдето са признали любовта си:

Едно кътче ми е особено мило. Това е пейка в хубавата горичка зад градината ни. Там сърцата ни си изявиха за пръв път своята любов. Там ръцете ни се стиснаха за пръв път. Там неведнъж той седнаше да си почине, когато пристигаше от Ла Шатр уморен, запъхтян, в буря или пек. Намираше там книга или копринената ми забрадка, а когато приближавах аз, се скриваше в съседната алея, оставил на пейката бастуна и сивата си шапка. Дреболиите не са глупост, когато хората се обичат, и вие няма да ми се смеете, нали, мили приятелю, като ви разправям тези глупости?...

Всичко, дори червеният кордон на шапката му, ме караше да трепвам от радост. Всички младежи, Алфонс, Гюстав и така нататък, имаха сиви шапки като неговата. Когато знаех, че са в салона, влизах в съседната стая, поглеждах шапките и по червения кордон познавах, че и Жул е между гостите; другите кордони бяха сини. Затова запазих като реликва този малък кордон. Когато го гледам, той ми напомня цял живот от спомени, вълнения и щастие...

Тя прави най-после и втория скок. В Ноан има малък павилион, в който се влиза откъм парка и откъм шосето. В 1828 година Аврора го е мебелирала, така че сега могат да го използват за срещи. Като мине оттам, гостът не влиза нито в селото, нито в замъка. Няма да привлече вниманието и на прислугата. Двамата влюбени се срещат понякога и в

гората, в така нареченото Сечище (Ла Купри), а приятелите им стоят на стража. В Ла Шатр приказват, разбира се, твърде недоброжелателно за тази връзка между една омъжена жена и майка и „Малкият Жул“.

Аврора Дюдеван до Жул Букоаран, 27 октомври 1830:

Клюките в Ла Шатр продължават повече от всякога. Които не ме обичат много, казват, че обичам Сандо (разбирате смисъла на думата); които не ме обичат никак, казват, че обичам едновременно Сандо и Фльори; които ме ненавиждат, твърдят, че не се страхувам от Дюверне, а на всичко отгоре и от вас. Това не е особено много за жена с такива пламенни страсти като моите. Злобни глупци! Съжалявам ги, че съществуват! Довиждане, сине... Пишете ми.

Какво значение имат за нея, в сравнение с щастието, клюките и празните приказки на Ла Шатр? „Аз усредявам вниманието си към тези, които обичам. Заобикалям се с тях като със свещена дружина, която плаши черните отчайващи мисли...“ За да разберем Аврора Дюдеван от 1830 година, нуждата ѝ от сантиментални и духовни приключения, трябва да си представим тогавашна Франция, интелектуалния кипеж в нея. Страстите царуват. Както някога са боготворили разума, така сега боготворят безумието. Новите поети, новите философски и социални учения опияняват младежта. Обявяват се като луди за поклонници на Юго, на Сен Симон, на Фурие^[1]. В Ла Шатр, както и в Ла Ферте-су-Жуар, Дюпюи и Котоне разискват за романтизма. Отделният човек не е вече както в седемнадесетия век отговорен член на една социална и религиозна общност; той става сам по себе си цел, обект на естетично съзерцание. „Тигрите са по-красиви от овцете. Но класицизмът държи тигрите в клетка. Романтиците разбиха решетките, за да се възхитят на великолепия скок, с който тигърът смазва агнето...“ Действителността подражава на фикцията. По времето на Астрея^[2] хората любят като герои на Скюдери^[3]. По времето на Гьоте любят като Вертер, преди да започнат да любят като Хернани.

Тигрицата на власт в Ла Шатр, младата баронеса Дюдеван, е муза на цялата околия. Но тя остава много самотна, когато лятната ваканция свършва и нейните велики хора заминават за Париж. Тя им пише писма, в които насмешката и една съвсем Шекспирова поезия прикрива храбро дълбоката тъга.

Аврора Дюдеван до Шарл Дюверне, 1 декември 1830:

Щастлив, тройно щастлив е Ла Шатр, родина на велики мъже, класическа страна на гениалността!... Откакто ти замина — о, светлокоси Шарл, младежо с тъжна замечтаност, мрачен като бурен ден, нещастен мизантроп, който бяга от лекомислената веселост на безразсъдната младеж, за да се отдаде на черните размисли на аскетичния си мозък — дърветата пожълтяха, загубиха блестящата си украса... А ти, великане Фльори, мъж с грамадни лапи, страшна брада и ужасен поглед; мъж от първите векове, откакто необятната ти снага не заема вече като Омировите божества седем стадии от областта, откакто вулканичната ти гръд не поглъща вече жизнения въздух, необходим за жителите на земята, климатът на тоя край стана по-студен, въздухът по-прозрачен... А ти, малък Сандо! Мил и лек като колибри от уханните прерии! Нежен и парлив като копривата, която се люшка по брулените от вятъра върхове на Шатобрьонските кули! Откакто не пресичаш площадчето бърз като сърна, с ръце в джебовете, дамите от града се събуждат като прилепите и кукумявките — към залез-слънце; не свалят вече нощните си шапчици, за да застанат на прозореца, и папийотките за къдрене сраснаха с косата им... А вашата нещастна приятелка, като не знае какво да прави, за да прогони тежкокрилата досада, уморена от слънчевата светлина, която не озарява вече нашите учени разходки и сериозни разговори в Ла Купри, тя реши да се разболеє от треска и чудесен ревматизъм, само за да се развлича и да минава някак времето...

Времето минава доста зле. Единственото общество на Аврора е снаха ѝ, Емилия Шатирон, мила, добра, но свикнала да се прибира още в девет часа, когато Аврора отива да пише или да рисува в будоара си. Двете хлапета хъркат в съседната стая. Соланж си е все така пълничка и свежа. Морис е прилежен, майка му го учи на правопис. Иполит и Казимир са почти винаги в приятно общество. Този замрял живот не може да продължава. Мадам Дюдеван е решила да отиде при малкия Жул в Париж. Съпружеският живот ѝ се струва все повече и повече недействителен. Би могла да стане отново това, което е била, само ако избяга.

Какво може да я задържи? Религията ли? Тя има все още някаква религия, но религия, която позволява любов. Моралът ли? Тя живее в епоха, когато и най-сериозните последователи на Сен Симон проповядват закона на удоволствието. Великите реформатори в изкуството учат, че „свещената фаланга“, проповядваща дръзки опити, е длъжна да презира еснафските условности. Тази интелигентна млада жена желае да следва най-добрите умове на своето време. Съпругът ли? Той има любовници, а тя не иска тази свобода да бъде едностранна.

Аврора Дюдеван до Жул Букоаран, 3 декември 1830:

Вие знаете домашната ми обстановка; знаете дали е поносима. Двадесет пъти сте се чудили, че успявам да вдигна глава на следния ден, когато в навечерието са я сломили. Но всичко има край... Като търсех нещо в бюрото на мъжа ми, намерих един пакет, адресиран до мене. Поразена бях от тържествеността му. Имаше надпис: Да не се отваря преди смъртта ми. Нямах търпение да чакам, докато овдовея... Щом пакетът е до мене, имах право да го отворя, без да извърша некоректност; а тъй като съпругът ми се радва на отлично здраве, можех хладнокръвно да прочета завещанието му. Господи боже! Какво завещание! Проклетия и нищо повече. Събрал всички изблици на лошо настроение и яд против мене, всичките си разсъждения за моята порочност, цялото си презрение към моя характер. И ми оставя това като доказателство за нежност! Помислих,

че сънувам, защото досега все затварях очи и не исках да видя, че той ме презира. Прочитането на това писмо ме събуди най-после от съня. Казах си, че да живееш с човек, който няма към жена си нито уважение, нито доверие, значи да желаеш да съживиш мъртвец. Взех решение и, смея да заявя, то е безвъзвратно...

Без да отлага нито ден, тя съобщава непоколебимото си решение: „Искам издръжка; ще отида в Париж; децата ще останат в Ноан.“ Казимир е смаян от непреклонността на жена си. Тя има желязната воля на Морис Саксонски. И дори хитруванията на стратега, защото изисква повече, отколкото в действителност желае. Няма никакво намерение да изоставя децата си, Ноан, нито дори съпруга си. По шест месеца в годината в Париж и шест месеца в Ноан; три хиляди франка издръжка; съгласява се да поддържа привидно семейния живот, ако условията ѝ бъдат приети. И те са приети.

Остава да се уреди съдбата на децата. Аврора има намерение да вземе със себе си „дебеличката дъщеря“, щом уреди въпроса за квартирата и гледането на детето. Три хиляди франка не са много за нея, защото тя обича да раздава, а не обича да прави сметки; ще трябва да припечелва малко; тя не се съмнява, че ще успее да го стори, като рисува, пише или украсява табакери. Що се отнася до Морис, баща му възнамерява да го даде в пансион в Париж; но детето е още много малко и слабичко. За него трябва домашен учител; Аврора настоява този учител да бъде Букоаран: „Ако вие сте в Ноан — пише му тя, — ще мога да дишам и да спя спокойно; детето ми ще е в добри ръце, образованието му ще напредва, ще има кой да се грижи за здравето му, няма да го разглезват с прекалена свобода, нито да го възпитават с прекалена строгост...“ Казимир Дюдеван, разбира се, не е любезен; но няма графиня Бертран е по-любезна? Семейство Бертран може да обещае на домашния учител жителство в Париж, тъй като генералът е назначен за директор на политехниката, но няма признателността на една жена и обичта на една майка са без значение? „Вие знаете, че не съм без сърце, а пък аз зная, че то ще съумее да ви се издължи...“ И Жул Букоаран, като всички млади хора, е омагьосан от мадам Дюдеван. Последната фраза открива прекрасни възможности. Той приема. Но

когато предлага да отидат заедно в Ним, на гости у семейството му, тя се изплъзва. Заявява, че трябва да щади съпруга си, да не пробужда у него подозрения срещу бъдещия възпитател на сина им. „Ще ви преследвам до гроб с благодарностите и неблагодарността си. Разбирайте го, както искате, както казва моето старо кюре...“

Аврора Дюдеван до Жул Букоаран:

Трябва да ви кажа какви глупави изводи се правят поради постоянното ви присъствие и непринуденото ми държане към вас. Знаете ли, че тази жена ме обявява полунашега-полусериозно за някакъв женски дон жуан, по нейно собствено подобие?... Никога една никаквица не е изпращала по-остри стрели към почтена жена... В Париж, в Бордо, в Хавр — навред съм имала любовници. Да ви развратя би било само ново развлечение за мене...

След настаняването на възпитателя нищо вече не я задържа. Само Иполит Шатирон се опитва да я вразуми. Духовитият пияница е много чувствителен, когато пийне, и нощем идва да плаче в стаята на сестра си: „Ти си въобразяваш, че ще можеш да живееш в Париж с детето си. С двеста и петдесет франка на месец? — казва той. — Просто смешно. Та ти не знаеш дори колко струва едно пиле! Няма да минат и петнадесет дни, и ще се завърнеш с празни ръце. — Добре — отговаря тя, — ще опитам.“ Вярно е, че тази богата наследница, законно ограбена чрез брака си, не притежава вече нито пара. Но тя се надява да си възвърне един ден децата, богатството и имота си. Не избира един скитнически живот, за да се освободи от домашните грижи: „Аз не съм от възвишените души, които не могат да слязат отново от облаците“. Обича да вари конфитюри и да сади зелки. Романтичка в желанието си да скъса с условностите, тя е еснафка в любовта си към Ноан и домашния живот. С готовност би възприела формулата: „Истински необикновеният човек е един съвсем обикновен човек“. Да шие, да готви, да пере — тя не се бои от работа, стига да я върши за любимо същество.

Когато разбира, че заминаването на жена му е неотменимо, Казимир започва да съжалява. „Днес — казва тя — плаче за мене!

Толкова по-зле за него! Доказвам му, че не желая да ме търпят като бремене, а да ме търсят и желаят като другарка...“ Когато отива в Париж при милия лекомислен Сандо, тя мечтае да бъде за него едновременно любовница, домакиня и майка. След омъжването си е изпаднала в летаргия. Най-после ще започне да живее: „Да живееш! Колко е приятно, колко е прекрасно! Въпреки скърбите, съпрузите, дълговете, роднините, клюките, въпреки жестоките страдания и досадни неприятности! Да живееш! Какво опиянение! То е щастие! И рай!“ На 4 януари 1831 година мадам Дюдеван напуска Ноан. Тя се радва, че е завоевала своята свобода, и скърби, че изоставя децата си. Морис се разплаква. Но скоро се успокоява с обещанието, че ще му изпратят униформа на войник от националната гвардия, с фуражка с червен кант.

[1] *Сен Симон* (Клод-Анри, граф дьо) — френски философ и икономист, водач на политическо и социално движение (1760–1825). *Фурие* (Шарл) — френски философ и социолог, основател на колективизма (1772–1832). — Б.пр. ↑

[2] Френски пасторален роман от XVII в. — Б.пр. ↑

[3] *Скюдери* (Жорж) — френски поет (1601–1667). — Б.пр. ↑

ТРЕТА ЧАСТ

ЖОРЖ САНД

Чувствеността ли ни увлича? Не, увлича ни жаждата за нещо съвсем друго: копнежът за истинска любов, която вечно ни примамва и бяга от нас.

Мари Дорвал

I

ДВЕ ПРОВИНЦИАЛНИ ВЕЛИЧИЯ В ПАРИЖ

Тя пристига отпаднала и премръзнала; пощенската кола не се е затваряла добре. Развълнуваният, внимателен Жул Сандо я очаква и настанява на ул. Сена №31, в жилището на Иполит Шатирон. Около нея се събира веднага малка група берийци: Феликс Пиа, студент по право и журналист, отявлен републиканец, заместил още преди „трите славни дни“ в една банкетна зала бюста на Карл X с този на Лафайет — постъпка, която му спечелва краткотрайна слава; Емил Реньо, студент по медицина, довереник и съветник на Сандо; великанът Фльори с галските мустаци; Габриел дьо Плане, основал в Париж берийски клуб, и Гюстав Папе, милорда, най-богатият от цялата дружина, който плаща в театъра захарните пръчки.

Между тези младежи, всички по малко влюбени в нея, Аврора се чувства щастлива. Париж от 1831 година е опияняващ: „Революцията продължава без прекъсване, като заседанията на камарата. А сред щикове, бунтове и разрушения се живее така весело, както ако би било съвсем спокойно. Всичко това ме забавлява...“ Литературата е не по-малко революционна от политиката. Това е времето на великите романтически премиери, когато млади бунтари предизвикват буржоазните зрители. През февруари 1831 година излиза от печат „Парижката Света Богородица“; Мишле обнародва своето „Въведение в световната история“; Бюло става директор на „Ревю де дьо монд“. Малко по-късно Мари Дорвал, боготворената актриса на младите бунтари, създава успеха на драмата „Антони“ от Дюма, защита на прелюбодеянието и извънбрачните деца. Усеца се „раздвижване, вълнение, кипеж, какъвто мъчно можем да си представим днес“. Аврора и приятелите ѝ са в партера, готови да защитят пиесата. В ония дни дамите отиват на театър само в ложа или на балкон. За да се движи свободно и да се облече по-евтино, мадам Дюдеван е в мъжки костюм. След като е ходила някога на лов с Дешартр в рубашка и гети, тя не изпитва стеснение от това облекло. Модата спомага за предрешаването. Мъжете носят широки рединготи,

наричани „собственишки“, дълги до петите и почти без талия. Аврора навлича такъв редингот от сиво сукно. Със сивата си шапка и дебел вълнен шал тя прилича на млад студент от първи курс. Но най-много се радва на високите си обувки. Какво щастие да се отърве от островърхите пантофки, които се плъзгат в калта като кънки по лед!

И, което е по-важно, да се отърве от женското робство. Да се разхожда под ръка с младеж, без да чува мърморенето на Ла Шатр: „Точно в тона на мадам Дюдеван!“ А за да се освободи напълно, тя прекъсва всякаква връзка с досегашните си познати. За съпруга си мисли само дотолкова, доколкото има нужда от него.

Аврора до Казимир: „Направи ми удоволствие да ми пратиш пари, за да си купя чорапи, обуца и така нататък... Пиши веднага на господин Салмон да ми даде триста франка. Сбогом, приятелю. Видях майка си, сестра си, Шарл Дюверне и Жул дьо Грансан. Ще отида да чуя Паганини... Целувам те от сърце...“ Тези писма са тежка, но кратка повинност.

Тя прави последно посещение и на своя любим английски манастир. Юлската оръдейна стрелба^[1] е разстроила общезитието. Тъжна и загрижена, майка Алиша отделя само миг за тази, която е била нейна „дъщеря“. Аврора разбира, че светските приятелства нямат голяма стойност за монахините. Тя отива да види двете си приятелки от Котре, Джейн и Еме Базуен. И двете са се омъжили, станали са богати, ухажвани графини. Когато си отива, тя решава никога вече да не идва; тези очарователни девойки са намерили за добре да се придържат към общоприетите правила в живота. Това е тяхно право; но Аврора Дюдеван предпочита да се разхожда свободно, с вдигната глава, из пустинята на мъжете, „да се плъзга по леда, със сняг по раменете, с ръце в джебовете, понякога с празен стомах. Затова пък с глава, препълнена с мечти, мелодии, багри, форми, лъчи и призраци“.

А трябва да се живее. Тя не може да остава у Иполит, който идва често в Париж и има нужда от жилището си. И най-малката мансарда струва триста франка годишно. Портиерката би вършила домакинската работа срещу петнадесет франка на месец. От някоя евтина гостилничка ще й носят храна за два франка на ден. В краен случай ще успее да прекарва някак с годишната издръжка от три хиляди франка, ако не си купува мебели и книги. Опитва се да си намери кътче за работа в библиотеката Мазарини. Уви! Аврора е зиморничава, а

библиотеката не се отоплява добре. Необходимо е да печели, но как? Да рисува кутии с гваш? Или портрети по петнадесет франка? Има бедняци, готови да ги надраскат и за пет; освен това тя не сполучва портрета на портиерката и си създава незавидна слава в квартала. Да пише? Защо не! „Установих, че пиша бързо, лесно, продължително, без да се уморявам: че мислите, дремещи в мозъка ми, се събуждат и свързват логично, щом започна да пиша...“ Не особено находчива в разговора, тя е духовита и жива в писмата си. С една дума, е роден писател и съзнава това. Всякога ѝ е доставяло удоволствие да записва впечатленията си. С багажа си е донесла и романа „Еме“, написан в Ноан. Но как да превърне в средство за прехрана нещо, което е било досега само забавление? И как да проникне в литературните среди?

Най-влиятелният човек, когото познава по това време в Париж, е Дюри-Дюфрен, депутатът от Ла Шатр. В няколко дни той става „моят добър стар приятел Дюри-Дюфрен“. Той се държи учтиво и любезно към своята красива землячка; „татко ви“, казват разсилните в камарата, когато Аврора идва да търси в кулоарите своя депутат; на него тя споменава за намерението си да пише. Естествената реакция на видна личност, от която се иска препоръка, е да предложи водача на партията си. Дюри-Дюфрен предлага да я представи на господин дьо Ла Файет. „Не отивайте толкова високо — казва Аврора. — Знаменитите хора нямат време за второстепенни въпроси.“ Той се спира тогава на един свой колега от камарата, господин дьо Кератри, бретонски благородник, романист, либерал при Реставрацията и консерватор след 1830 година. Аврора Дюдеван е чела неговия безсмислен роман „Последният Боманоар“, в който един свещеник изнасилва мъртва жена. „Вашият знаменит колега е луд — казва тя на Дюри-Дюфрен; — но човек може да бъде добър критик и лош практик.“ По-късно разказва, че срещата била комична и съкрушителна. Господин дьо Кератри, побелял старец, я приема много важно в осем часа сутринта в приятна стая, гдето под розов копринен юрган лежи младата му съпруга. „Ще бъда откровен — казва той; — жената не бива да пише... Вярвайте ми, не създавайте книги, създавайте деца. — Запазете тази препоръка за себе си, господине — отговаря със смях тя.“ Но този разказ е писан двадесет години след случката; документите разказват нещо съвсем друго.

Аврора Дюдеван до Жул Букоаран, 12 февруари 1831:

Отивам сутринта у Кератри и разговаряме край камината. Разказвам му колко сме плакали при четенето на „Последния Боманоар“. Той ми заявява, че предпочита подобен успех пред салонните ръкопляскания. Достоен човек. Много се надявам на неговата закрила, за да мога да продам романчето си...

Тя носи препоръка и от една приятелка от Ла Шатр, мадам Дюверне, до един писател-бериец — Анри дьо Латуш. С Латуш я свързват много неща — той е братовчед на семейство Дюверне, баща му е бил приятел на Морис Дюпен; но този човек минава за саможив. Хиацинт Табо дьо Латуш, „аристократ по произход, се забавлява да демагогствува, като ненавижда демокрацията“. Езикът му е толкова изискан, че оставя впечатление на превзетост; но това е естественият му говор. Опитвал е всичко: драми, романи, журналистика, наука, и блести във всичко — всякога на втори план. Неговият роман „Фраголета“, в който героинята, облечена като мъж, води непристоен живот, е възмутил обществото и възхитил Теофил Готие. Латуш е издал посмъртно Андре Шение, запознал е французите с Гьоте, но не е успял да „овладее чудовището“, тоест, славата. Оттук и едно болезнено самолюбие; едно тъжно, обидчиво настроение; вечно болен стомах и разстроени нерви. Превъзходен ценител на другите хора, той създава безброй гениални писатели, но сам не достига гениалност. „Създал съм повече автори, отколкото творби“, казва горчиво той. Така например той е придирчив учител на младия Балзак, когото много мъдро насочва към Уолтър Скот и Фенимор Купър. Обаче Балзак не го обича много. Само един човек вярва пламенно в Латуш: това е Шарл Нодие, чиято дъщеря се дразни от похвалите на баща си и казва: „Добре че господ вече е създал света, иначе щеше да го създаде господин дьо Латуш.“

За малката мадам Дюдеван Латуш е велик човек. Тя отива да го посети у дома му на кея Малаке и намира там един четиридесет и пет годишен, доста пълен мъж с живо, умно изражение и прекрасни маниери. Той има глух, приятен, покоряващ глас, едновременно ласкав и насмешлив. Едно пострадало от детските години око никак не го обезобразява; единствената следа от злополуката е припламваща

червеникава искра от мъртвата зеница, която ѝ придава някакъв фантастичен блясък. Имал е големи успехи между жените и е вдъхнал трагична любов на Марселина Деборд-Валмор, от която има син.

Аврора Дюдеван до Казимир, 15 януари 1831:

Видях господин дьо Латуш, който беше много любезен. В неделя ще ме заведе в Абей-о-боа, у мадам Рекамие. Делфина Ге ще чете там стихове и аз ще видя всички съвременни знаменитости. Тази вечер отивам у него, за да му дам да прочете романа ми; много съм заета и с една статия, която трябва да излезе в „Ревю дьо Пари“. Той ми предлага да напиша нещо и за „Фигаро“, обаче аз не искам. Много хубави обещания. Но какво ще излезе от тях? Не зная...

Латуш изслушва търпеливо ръкописа на „Еме“, донесен от Аврора. Когато четенето приключва: „Имате ли деца, госпожо? — запитва той. — Уви, да, но не мога да ги взема при себе си, нито да се върна при тях. — Смятате да останете в Париж и да се издържате с писане? — Налага ми се. — Неприятно, защото не виждам изгледи за успех. Повярвайте ми: постарайте се, да се върнете в семейното огнище.“ Тя го слуша почтително, упорита като всяка берийка. Когато той ѝ казва, че книгата ѝ е лишена от здрав смисъл, тя отговаря: „Имате право“. Че трябва изцяло да се преработи: „Възможно е“. На Казимир съобщава: „Между нас казано, никога няма да се разбере с човек като Латуш“. Но скоро ще открие, че „след като изхвърли прекаления си ум“, Латуш разкрива едно нежно, предано и великодушно сърце.

Той току-що е застанал начело на сатиричния вестник „Фигаро“. След като се е сражавал заедно с републиканците през революцията от 1830 година, Латуш, опозиционер по природа, е открил сега война с вицове и епиграми срещу краля-гражданин и предлага на младата Аврора да я включи в списъка на своите редактори, „цяло гнездо орлета, които се готвят за полет“ — казва гордо той. Вестникът се подготвя край камината в дома на кея Малаке. Всеки си има отделна масичка. Аврора се настанява до самата камина, като внимава да не

изцапа хубавия бял килим на своя директор. Той обича да поучава, да мъмри, да показва и подхвърля на орлетата си теми на изрязани от него хартийки, в които трябва да сместят статията или „новината“ (така наричат тогава във „Фигаро“ отзивите). Отличен метод да се научат на краткост; но тъкмо на това е неспособна „послушницата“. Напразно Латуш запазва за нея сантиментални разказчета: „Аз не умеех нито да ги започна, нито да ги довърша в това строго определено пространство, където трябваше да свършвам, когато току-що съм започнала... Това беше истинско мъчение...“ А през това време редакторите разговарят и се смеят. Латуш блести със своята язвителност, възхитителен е с бащинската си доброта. „Аз слушах, забавлявах се, не вършех нищо ценно, но в края на месеца получавах дванадесет франка и петдесет сантима...“

Все пак на 5 март 1831 година тя има малък успех. В този ден е осмяла със следния отзив предпазните мерки на режима:

Господин полицейският префект ще издаде ново постановление със следните главни положения: 1. Всички граждани, годни да носят оръжие, ще бъдат свиквани всеки ден от седем сутринта до единадесет вечерта, за да охраняват кралския дворец; а всяка нощ от единадесет часа до седем сутринта ще бъдат свиквани, за да пазят храмовете и други обществени сгради. През това време жените, децата и старците ще бъдат пред вратите на домовете си. Семействата, които не изпълнят това нареждане, ще бъдат лишени от правото на закрила от страна на въоръжените сили и оставени на благоволенieto на бунтовниците. 2. За да не се смущава занапред спокойствието на гражданите, всяка сутрин на разсъмване ще се дават по двадесет и пет оръдейни изстрела от площадите. Камбани и барабани ще звънят и бият за сбор всеки час през цялата нощ. Патрул от националната гвардия ще обикаля по улиците с викове: „Бдете!“, както е прието да се вика в крепостите. 3. Всеки собственик се задължава да изкопае около къщата си ров, широк седем и половина стъпки, да укрепи вратата към двора, да постави

решетки на прозорците и да има в къщи най-малко двадесет пушки, за да въоръжи наемателите и прислугата си в случай на нужда. С тези предпазни мерки правителството обещава на жителите едно пълно и трайно спокойствие. То се задължава да не разкрива повече от дванадесет заговора на месец и да не търпи повече от три бунта в седмица. Дните понеделник, сряда и петък ще се използват за предотвратяване на всякакви събирания, а вторник, четвъртък и събота — за разпръскването им...

Веселящите по кафенетата ръкопляскаат, но кралят гражданин се разсърдва. „Фигаро“ е конфискуван. Мадам Дюдеван се надява за някое време, че правосъдието ще потърси автора на анонимната дописка и ще заведе дело срещу нея.

Аврора Дюдеван до Шарл Дюверне, 6 март 1831:

Слава богу! Какво възмущение в Ла Шатр! Какъв ужас, какво отчаяние в моето семейство! Но аз спечелих известност; намерих издател да печата плоските ми шеги и глупци да ги четат. Бих дала девет франка и петдесет сантима за щастието да бъда осъдена...

Уви! Главният прокурор прекратява делото. „Господин Вивиен предписа на съда да прекрати делото. Жалко! Една политическа присъда би ми осигурила сполука занапред...“

„Малкият Жул“ прави също първите си стъпки в литературата. Аврора се колебае отначало да го препоръча на Латуш, защото не желае да прекалява с искания за подкрепа. След като сама е получила „право на гражданство“, тя се осмелява да представи една статия от Жул, която се харесва. И Сандо се настанява в директорското помещение, на масичка, покрита с красиво сукно. По-късно той занася в „Ревю дьо Пари“ един „невероятен“ текст, написан от двамата любовници, но подписан само от Жул. Доктор Верон, директор на списанието, го одобрява. „Възхитена съм заради Жул! Това доказва, че ще може да успее. Аз реших да го приобщя към моите трудове или —

ако желаете — да приобща себе си към неговите. Както и да е, той ми дава името си, защото аз не искам да излизам с моето. А пък аз ще му помагам, когато има нужда от това.“ Но тя държи „литературното сдружение“ да остане в тайна: „Така ме нареждат в Ла Шатр, та само това липсва, за да ме довършат.“ И дума не може да става за нея да пише под свое име. Свекърва ѝ, вдовстващата баронеса, се учудва, че Аврора живее толкова дълго време в Париж без Казимир, и я пита: „Вярно ли е, че имате намерение да издавате книги? — Да, мадам. — Не е лошо, но надявам се, че няма да поставите едно име, което нося и аз, по кориците на печатни книги? — О, разбира се, че не, мадам; такава опасност не съществува.“

И така, двамата се подписват отначало: Ж. Сандо. Влюбените се чувствуват щастливи. На своя приятел и довереник Емил Реньо Аврора пише:

Потребно ми беше пламенно сърце, което да ме обича така, както умея да обичам аз, да ме утеши за всички злочестини, помрачили младостта ми. И макар че вече остарях, намерих това сърце, младо като моето, намерих обич за цял живот, която от нищо не се разколебава и всеки ден все повече укрепва. Жул ме привърза отново към живота, който ми бе дотегнал и който понасях само по задължение — заради децата си. Той разхубави едно бъдеще, което предварително ме отблъскваше, а сега го виждам изпълнено с него, с трудовете и успехите му, с честното му и скромно държане... Ах! Да знаете колко го обичам!... Горкото дете страда толкова много от неволните пристъпи на тъга, за които толкова го обвиняват... Вие поне не го принуждавате никога да се черви от тях!... Човек трябва да разбере, че у него съществува горещо приятелство и безгранична преданост като възмездие за привидната студенина, която понякога го обзема...

Тя се застъпва за Сандо, защото берийците в Париж не го обичат много. „Той е необикновено умен — отбелязва по-късно Дюверне, — но е коравосърдечен, изпълнен с дребно тщеславие и фалшиво

честолюбие.“ Сандо чувствава тази враждебност и се оплаква от нея: „Не му трябват много приятели, за да бъде щастлив — казва Аврора; но той страда горчиво, когато има повод да се усъмни в тях.“ Тя го утешава и се грижи за него по-скоро с майчинска, отколкото с любовна нежност. Той не е много здрав и често забравя да се храни; тя следи да не остава гладен. Не е много работлив; тя го заставя насила да седне до масата, както би постъпвала със сина си. Приятно ѝ е да упражнява тази нежна тирания. За нея трудът не е робство, а естествена проява.

Аврора Дюдеван до Жул Букоаран, 4 март 1831:

Повече от всякога съм решена да поема пътя на литературата. Въпреки неприятностите, които срещам понякога в него, въпреки леността и умората, прекъсващи работата ми, въпреки прекалено скромния живот, който водя тук, чувствавам, че животът ми отсега нататък е запълнен. Имам цел, задача, да употребя точния израз: имам страст. Писателският занаят е буйна, почти неразрушима страст. Обземе ли веднъж някоя нещастна глава, не може вече да я остави...

Накратко казано, тя би била във възторг от този уморителен бохемски живот, ако не ѝ липсват децата. От Ноан брат ѝ пише по този повод писма, изпълнени с опасни предупреждения: „Най-хубавото, което си създаде, е синът ти, той те обича повече от всеки друг. Внимавай да не притъпиш това чувство.“ Суровият Иполит не греши. Но Жул и Аврора са твърдо убедени, че ще си създадат скоро едно свободно семейство, при което ще могат да дойдат Морис и Соланж. Двамата влюбени имат еднакви вкусове, еднакви симпатии. „Те тичаха лудо по тясното криво стълбище и всякога се втурваха с радост в малката си стая... Това кътче беше скромно, близо до небето, но уличният шум не достигаше никога дотам... Вътре нямаше килими и тапети, затова пък имаше цветя, които поддържаха вечна пролет...“ Кой не би предрекъл една продължителна любов?

[1] Революцията през юли 1830, когато свалят от престола Карл X. — Б.пр. ↑

II ОТ ЖУЛ САНД ДО ЖОРЖ САНД

Вярна на спогодбата с Казимир, през април 1831 тя се връща в Ноан. Посрещат я, като че се връща от най-обикновено пътуване. „Дебеличката“ ѝ дъщеря е прекрасна като пролетен ден; синът едва не я удушва с целувки; съпругът ѝ много вика и много яде. Тя е доволна да види отново своя мъничък берийски свят, но сърцето си е оставила в дома на улица „Сена“.

Аврора Дюдеван до Емил Реньо:

Господи! Колко весела трябва да е стаичката ни при това прекрасно слънце, как ли ярко се отразява то във високите прозорци срещу нас и покрива със златисти петна старите фасади, напомнящи индийски пагоди... Тук е много красиво. Вечер в стаята ми нахлува мирис на люляк и момина сълза, след нея жълти пеперуди с черни черти, славеи пеят под прозореца, ми, майски бръмбари си удрят носа в лампата. Всичко това е, разбира се, прекрасно. Но аз се сепвам постоянно в мечти за Париж с мъгливите му вечери, с розовите облаци над покривите, с красивите светлозелени върби около бронзовата статуя на стария Анри; с горките сиви гълъбчета, които вият гнезда под корнизите на Пон Ньоф. Ах! Париж, милият Париж, гдето можеш свободно да любиш и да чувствуваш, гдето е моят Жул, който толкова ме обича, гдето е моят Гал и моето колибри... И стаичката на кея, гдето ви виждам, Жул във вехт зацапан редингот, седнал на вратовръзката си, ризата му просната на три стола, а сам той тупа с крак и чупи машата в кипежа на спора.

Тя натоварва Реньо да се грижи за Сандо: „Сбогом, красавецо Емил! Натоварвам Ви да целунете малкия Жул и да не го оставите да

мре от глад, според навика си...“ Но бърза да се върне в Париж. Какво желае?

„Да имам от какво да живея и да сме заедно. Нищо друго. В това е щастието... Два котлета и сирене; една мансарда с изглед към Нотр Дам и реката; работа, за да плащам на хазяина и гостилничаря. Нека други се стремят към слава и жертвуват чувствата си за нетрайното благоволение на публиката; ние няма никога да следваме примера им, освен ако полудеем. Виждам, че малкият ще може да печели за себе си и за мене. Балзак е очарователен момък; ако обикне Жул, ще го сметна за достоен човек, защото аз ценя хората според уважението им към моя Жул...“

Дошлият от Тур Оноре дьо Балзак, покровителствуван като тях от Латуш, се е сприятелил с двамата влюбени, към които се държи с нежна благосклонност и оживява от време на време мансардата им със своето весело и шумно остроумие.

За предстоящото си завръщане в Париж Аврора моли Реньо да ѝ намери жилище, защото Иполит иска да му освободят апартамента: „Жул не е способен на такова нещо, но вие сте друго...“ Реньо предлага най-напред една стая на петия етаж, в острова Сен Луи.

Аврора Дюдеван до Емил Реньо:

Пети етаж е малко височко. Остров Сен Луи е малко далечко... Само една стая е недостатъчна. Имам майка, леля, сестра, брат, които сигурно ще идват да ми досаждат... Ако имам само една стая, се излагам на опасността да нахълтат, когато не ги чакам, и да ме заловят на местопрестъплението... Бих искала да имам втори вход, за да може Жул да се измъква по всяко време; защото най-сетне и съпругът ми може някой прекрасен ден да падне не от небето, но все пак от дилижанса в четири часа сутринта и като няма къде да отседне в Париж, да ми направи честта да се стовари у мене! Представете си какво ще стане с мене, като чуя звънеца и усетя милото му присъствие от другата страна на вратата! Той ще я изкърти, преди да му отворя, и положението ще бъде крайно драматично...

От това се вижда, че отстъпчивостта на господин Дюдеван има граници, впрочем трудно определими. Тогава добрият Емил предлага едно тристайно жилище на кея Сен Мишел №25.

30 май: „Съгласна за кея Сен Мишел, много обичам местоположението му. Ще се погрижа най-вътрешната стая да остане неизвестна, затворена, недостъпна за чужди хора. Ще се знае, че живея в две стаи. Третата ще бъде черната, тайнствената стая, скривалище за призрака, леговище на чудовището, клетка на дресирания звяр, ниша за съкровищата, пещера на вампира, знам ли още какво?... Приключете, без да ме питате повече...“

Тя иска да ѝ изпратят план на жилището с всички размери, за да може да донесе мебели от Ноан. Защото и в Ноан дори мисли само за живота си с Жул. Отива да мечтае в горичката, гдето така често го е срещала някога; пита се как „със своите двадесет години и румено лице“ това дете се е влюбило в такава повехнала, болнава мумия?

15 юни 1831: „Изпитвах почти раздражение към миналото. Питам съдбата си: Защо, когато бях на двадесет години, когато не бях загубила хубостта си, спокойствието на моето просто и доверчиво сърце, любовта към хората, която не може да съжителствува с жизнения опит, когато заслужавах да бъда обичана, не срещнах Жул такъв, какъвто е днес? А сега съм остаряла, повехнала, сломена край този младеж с пламенни страсти...“

Всяка влюбена жена съжالياва, че не може да се представи на любовника си такава, каквато е била като девица; но Аврора много добре знае, че младежите все още я харесват. Винаги жадна за поклонници, тя усеща с удоволствие, че и Реньо, и Фльори са влюбени в нея. И мечтае за фаланстер^[1] от четирима: „Любовта и приятелството ни са така тясно свързани, че като разговаряме за едното, не значи да отдалечаваме другото. Има ли между четирима ни някоя мисъл, която да не ни е обща?...“

Но Аврора съвсем не е „стара“. Тя е само двадесет и седем годишна и въпреки някои леки боледувания има желязно здраве. Когато е в Ноан, копае в градината, отива на кон в Ла Шатр, за да ръкопляска на Дюверне, който играе в театъра, грижи се за Морис, когато е болен, и намира време да пише „някаква литературно-романтична глупост, мрачна като петдесет дявола“, със заговори, палачи, убийци, наранявания с ками, агонии, предсмъртно хъркане,

кръв, ругатни и проклетия. „Шест часа сутринта. Работя от седем вечерта. Написах цял том за пет нощи. Денем за развлечения преподавам на сина си латински, който никак не зная, и френски, който почти не зная...“ Никакви сериозни стълкновения с Казимир.

Аврора Дюдеван до госпожа Морис Дюпен, 31 май 1831:

Всъщност мъж ми прави каквото си иска; има или няма любовници, по желание; пие мискетово вино или бистра вода, според това какво му се пие; пести или харчи, както му хрумне; строи, засажда, променя, купува, управлява имота и домакинството, както намира за добре. Аз изобщо не съществувам... Справедливо е най-последна тази голяма свобода, на която се радва моят съпруг, да бъде взаимна; иначе ще започна да го ненавиждам и презирам, а той не желае такова нещо. Така че и аз съм напълно независима; лягам си, когато той става; отивам в Ла Шатр или в Рим; връщам се в полунощ или в шест часа; всичко това си е моя работа...

Затова, когато решава през юли да се завърне и настани в Париж, тя не пита никого. Майката, лелята и братът я укоряват; тя ги поставя на мястото им.

Иполит Шатирон до Казимир Дюдеван, Париж, 6 юни 1831:

Току-що получих писмо от Аврора... Жена ти иска да бъде свободна. Исква развлечения, вълнения. Ти не беше лош съпруг към нея и това ти се признава както тук, така и в нашия край. Остави я да прави каквото иска. Ако бъде нещастна, не ще може да се сърди нито на тебе, нито на мене, нито на роднините си. Щом върши каквото иска, какво ти остава да сториш? Да се примириш, да не се ядосваш, да си поддържаш езика, да си гледаш имота и децата...

Аврора харесва жилището на кея Сен Мишел, в таванския етаж на голямата ъглова къща до площада. Три стаи с балкон, небе, вода, въздух, ластовици, в далечината Нотр Дам. За да си купи мебели, трябва да вземе петстотин франка от Латуш и още толкова от Дюри-Дюфрен. Как ще изплати тия огромни суми? Като устрои панаирджийско представление?

Аврора Дюдеван до Емил Реньо:

Плане ще бъде слон и ще пръска с вода минувачите през хобота си; Галът ще бъде жираф; а малкият Жул — новоиспански джебчия. За вас запазвам едно каче, гдето ще се явите като тюлен или крокодил. Галът ще продава помада за коса, Плане — питие против бяс, аз — мазило против ревматизъм, Жул — мехлем против краста, а вие — мишеморка. Ако и с това не забогатеем, остава ни още едно средство — да се гмурнем от балкона в Секвана^[2]...

Аврора до Казимир:

Живея положително твърде скромно и не си позволявам никакъв разкош. Мебелите ми са от орехово и черешово дърво, жилището ми е на петия етаж... Но все пак има неща, които са необходими. Много ще ме улесниш, ако ми изпратиш месечната издръжка извън хилядата франка... Струва ми се, че би могъл да сключиш заем в Ла Шатр... За мене тук не е така. Купих, каквото ми трябваше, за да си устроя дом, като не допусках, че брат ми и мъж ми ще ме оставят да протягам ръка към чужди хора, за да изплатя неотложни дългове... Би трябвало да зная по-добре какво мога да очаквам от тях! На тапицера подписах полица за 250 франка, платима на 15 август. Майка ми ми зае 200 франка. Сега трябва да се живее, а освен това дължа още за разни дреболии — за шапка, за обуца, триста франка на мебелите... Едно е положително: и при най-голяма пестовност ще трябва да прося, ако се разплатя.

Остава само един изход още: моргата, която е срещу прозорците ми; там виждам всеки ден хора, загинали по липса на двадесет франка... Не мога да живея с тоя, дето духа... Очаквам отговора ти, преди да се обърна към чужди хора. Желая ти добър апетит...

Пред брат си Иполит, който идва да я види в началото на август, тя разиграва молиерова сцена, като обвинява в егоизъм и безразличие семейството си, с което е престанала да се среща.

Иполит Шатирон до Казимир Дюдеван, 5 август 1831:

Ходих няколко пъти у Аврора. Разбирам само едно, че тя е много несправедлива към мене. Прави всичко възможно да отдалечи роднините си. След това ме обвинява в егоизъм, в безразличие към нея. Каза ми, че три дни гладувала; а ние с жена ми сме я канили двадесет пъти, но тя не е идвала ни веднъж. Какво да правим? Просто не зная. Изненадва се от лишенията, на които доброволно се подлага. Мислеше, че ще спечели пари с литература; изглежда че е разбрала заблудата си в това отношение... Напоследък ми писа, че ако сме се наговорили с тебе да я правим нещастна, да я лишим от децата ѝ, да я държим в постоянно безпаричие, ще се удави! Поръчва ми да те предупредя, за да не се укоряваш после за смъртта ѝ... Реших да ѝ заема петстотин франка до октомври, срещу полица, която ти ще заплатиш, не се съмнявам, защото все пак, въпреки всичките ѝ своенравия... не бива да я оставяме в лишения, отдадена на тъжни размисли, които могат да я отведат до някоя крайност, която няма никога да си простим. Казах ѝ, че ти не ще откажеш да заплатиш мебелите и да изпращаш издръжката от хиляда екю. Казах ѝ, че възнамеряваш да дадеш Морис в парижки пансион, след като Букоаран приключи подготовката му; че, вместо да намесва трето лице в спогодбите си с тебе, би могла да прояви малко приятелство, малко доверие и тогава ще получи от съпруга си повече, отколкото трябва. При тия

думи тя се разплака, аз също; защото въпреки проклетата ѝ упоритост, човек не може да не я обича. Обеща ми да се завърне в Ноан през септември.

И наистина се завръща, но Жул се настанява в същото време в Ла Шатр и двамата влюбени живеят и тук почти така, както в Париж, за най-голямо възмущение на „трите обществени класи“. Работят заедно някакъв голям роман, „Роз и Бланш“, за който парижкият издател Рено им е обещал с договор по сто двадесет и пет франка при предаването на всеки том и петстотин франка след три месеца. Реньо е натоварен да умилюва този Рено:

„Обрисувайте му в най-трогателни краски нашата нищета; опишете му в какво състояние е черният редингот на Жул, малкото жилетки, овехтелите ми обувки и изпокъсани шалчета... Кажете му, че Ниор откри подписка, за да обръснат Жул, а в Ла Шатр събраха пари да ме хранят... Видях два пъти Галът. Наплясках го, търкалях го по земята, прегръщах го. Той е любезен като вол. Разправя само за намерения да прелъстява, да отвлича, да изнасилва, да краде, да ограбва минувачите и, както се изразява Пол-Луи Курие, да постъпва по обратния начин с минувачите...“

Тя не крие любовната си връзка със Сандо. Много се сърди, ако я смятат за жена, която „желае да зачитат тайната“ и да „щадят името ѝ“.

„Когато мерят съдбата ми със същия аршин, с който мерят и своите почтени жени, аз се гордея с моето унижение. Колко малко ме познават! Искат непременно да имам добро име! Изчервяват се и навеждат глави, когато говорят за мене като за жена... И в приятелството съществува самолюбие, както във виното утайка. Нашите приятели ни прощават, ако сме нещастни, досадни, неудобни, разорителни; прощават ни всичко, но не и това да сме загубили доброто си име в очите на обществото...“

Тя се среща с любовника си не само в Ла Шатр, но в своето опиянение за независимост стига дотам, че го приема в стаята си в Ноан, при все че сега живее не в приземния, а на първия етаж. Доблестният Папе стои на стража!

„Гюстав не мърмори; той е предан и е потънал до шия в нашите лудории. Стоя в градинския ров през цялото време, докато Жул беше в

стаята ми — защото той дойде нощес, под носа на Храбреца, на съпруга ми, брат ми, децата, гувернантката и така нататък... Всичко бях пресметнала и предвидила. Жул се излагаше само на една опасност — да го свалят с един изстрел, докато се катери към прозореца ми, който е само на шест стъпки от земята... Все едно да се обърне дилижансът или да си счупите крак, когато танцувате. Той дойде и бяхме толкова щастливи... Беше в кабинета ми, в обятията ми, щастлив, уморен, прегръщан, хапан; викаше, плачеше, смееше се. Лудешка радост, каквато никога, струва ми се, не бяхме изпитвали. Помислете само, може ли човек да мърми такива разумни и щастливи хора? Искам да дойде и тази нощ. Два пъти не е много. По-нататък би било неблагоприятно... Мъж ми ще узнае, че той е на три пушечни изстрела от Ноан, но досега още не знае. Ходи на гроздобер. А нощем спи като свиня... Аз съм изхапана, цяла в синини; не мога да се държа на нозе; безумна съм от радост...“

Аврора Дюдеван до Гюстав Папе:

Мили Гюстав, колко сте добър! Колко обичате Жул и как моето сърце ви се отплаща за това! Вие прекарахте цяла нощ като войник в рова на нощна стража, а ние, егоистични щастливци, не можехме да се изтръгнем от обятията си. О, най-малко тридесет пъти си казахме: Хайде! Трябва да се разделим! Гюстав чака! Горкият Гюстав!... Жул може и да ви е казал. В най-безумния си захлас ви благославяхме; вашето име се сливаше с целувките ни; всичките ни мисли бяха с вас... И мисля, че вашата преданост, близостта ви, грижата ви да пазите нашето щастие му придаваха още по-голяма сладост. Това свято, пламенно, приятелство, което ни огражда и облива, е част от нашия живот, прави ни достойни за небесата. Ах! Колко щастлив трябва да се чувствувате, че така горещо ви обичат! Не се насищайте на тази любов, поставете ни на изпитание. Но засега, бедни ми приятелю, ние ви осигуряваме само ревматизъм. Господи! Колко егоистична е любовта в сравнение с приятелството...

На малкия Жул, който не е бил никога особено здрав, този живот се отразява много зле.

„Ще видите колко е отслабнал и пребледнял. Прави всичко възможно, за да се погуби. Не спи. През деня лентяйствува и скита като куче; нощем се лишава от сън, за да навакса загубеното време; така живее. За много неща още мога да му се сърдя, но трудно е да ви ги обясня. Ще си поговорим по тях, защото ние с вас сме учили медицина и не се боим от страшни думи. Едно е положително — че съм отчаяна. Всички в Ла Шатр повтарят едно и също нещо за него; смятат го за туберкулозен. Много добре зная, че това не е вярно, но също така добре зная, че здравето му никак не е добро. Толкова се радвах, като го виждах, в такъв захлас го притисках в обятията си, но да зная, че тази неугасима любов бавно го изпепелява, да зная, че от тези сладостни минути кръвта му пламти и животът му се изтощава — това е ужасно!...“

Междувременно в Ноан работата върви редом с любовта. Петте тома на „Роз и Бланш“ са на привършване. Това е разказ за една актриса и една монахиня. За Латуш книгата е подражание на романтиците и на Стерн^[3]. Този път добрият познавач не е прав. Не липсва и наивност, и недостатъчен усет за мярка, но книгата има и прекрасни страни: пейзажи от Пиренеите и Жиронда; сочни образи като старата сестра Олимпия, със златно сърце и казармен език; пристигане на владика; живот зад театралните кулиси. Най-хубавото е от Аврора. Тя е нахвърляла тук спомени от манастира, откровени изповеди на майка си, пътни впечатления. Сандо е добавил доста грубовати духовитости, като спомените на един лъжеевнух; когато книгата излиза от печат, циничният ѝ език възмуцава София-Виктория; защото, като много жени с леки нрави, тя обича целомъдрени романи.

Аврора Дюдеван до госпожа Морис Дюпен:

От все сърце съм съгласна с вашите критики. Ако намирате, че сестра Олимпия прилича прекалено много на войник, това е по нейна, не по моя вина. Аз я познавах добре и ви уверявам, че въпреки ругатните си тя беше необикновено добра и достойна жена. Не твърдя все пак,

че съм постъпила добре, като съм я взела за образец на моята героиня. Не всяка истина трябва да се казва; при избор човек може да прояви и лош вкус. Изобщо, казах ви, че не съм писала книгата сама. Има много шеги, които не одобрявам; приех ги, само за да задоволя издателя; който искаше нещо по-парливо...

Издателят е бил прав от свое гледище, защото този „реалистичен“ роман се разпродава бързо. Аврора работи вече нова книга, този път сама. Когато Сандо си тръгва за Париж, тя не го последва веднага. От някое време намира съпруга си „много приятен“. Какво иска всъщност от него? Да има доверие в нея и „да не се вслушва в мръсните дребни клюки, които изпълват живота и са най-голямата му досада“. Това изглежда лесно. А тук е и Морис, който става все по-очарователен. Тя му преподава история, като се старее да я изчисти от политически страсти и верски предразсъдъци.

Но през ноември Реньо пише, че Жул е болен, и тя заминава незабавно за Париж. В Ла Шатр не са сгрешили, като са го смятали за туберкулозен. Той има една подозрителна постоянна треска. Аврора изпитва угризения. Дали е от прекаляване с чувствени наслади?

Аврора Дюдеван до Емил Реньо:

Да го изпратя ли да нощува у вас? Тези подробности са жалки. Моля да ме извините, но вие не знаете какво ужасно безпокойство, какво страшно угризение е да виждам как в ръцете ми умира съществото, за което бих дала живота си, да усещам как слабее, как се изтощава и убива всекидневно, да си казвам, че аз го убивам, че ласките ми са отрова, че любовта ми е огън, който го изгаря, без да го съживи, огън, който го разяжда, унищожавя, оставя само пепел. Ужасна мисъл. Но Жул не иска да я разбере. Смее се... Отговаря ми, че тъкмо за такава смърт копнее, от такава смърт иска да умре... Аз му сторих само зло. Цели три месеца го оставях да умира от мъка в обятията ми. Сто пъти го виждах почти припаднал и все пак не отстъпвах. Най-после отстъпих пред страха, че

мога да го погубя. За да го излекувам, пожертвувах волята си, а волята ми е все пак нещо! Днес обаче изтръпвам при мисълта, че съм му причинила по-голямо зло с предаността, отколкото със съпротивата си. Аз го погубвам, наладата, която му доставям, се заплаща с живота му. Аз именно го съкращавам...

През декември излиза „Роз и Бланш“. Книгата се приема добре от читателите и от критиката. Казимир отива в Париж. На кея Сен Мишел се вземат всички мерки за безопасност и господин Дюдеван прекарва в столицата няколко щастливи дни.

Аврора Дюдеван до Казимир, 21 декември 1831:

Свикнах вече с много скромен живот, така че твоят престой беше за мене време на гуляи и развращаване. Благодаря ти за него, както и за хубавата рокля, която ми донесоха днес. Вечерта след заминаването ти пак имах нещо като прилив на кръв в мозъка... Сбогом, драги. Пиши ми как си и целуни малките от мое име. Прегръщам те от все сърце... Изпрати ми, моля ти се, мярката на стъпалото си. Бродирам ти пантофи, но нямам мярка на стъпалото...

Не след много, тя отива при мъжа си в Ноан. Старият дом се нуждае от нея. Станали са домашни драми. Букоаран е обвинен в забременяването на Клер, камериерката на госпожа Иполит Шатирон. Аврора не се отнася трагично към случката.

До Жул Букоаран: „Дали виновници са мъж ми или брат ми, дали Дютей, Жул или Шарл им са сътрудници — не искам и да зная. Всички са големи скъперници и не ще поискат да заплатят удоволствието си. Да открият подписа тогава! Дори ако сте се потрудили и вие, като най-беден, би трябвало да минете гратис...“

Престоят в Париж е бил този път съвсем кратък, защото Аврора твърди, че не се чувства добре; Реньо я съветва да постои на село; но главно ѝ се иска да пише на спокойствие, тишината на самотните нощи в Ноан е несравнима. Не след много ѝ се струва, че е сериозно, почти

смъртно болна и съобщава това на добрия Реньо: „Болестта напредва бързо, бедни ми Емил, невъзможно е да скрия от себе си колко е напреднала. Постоянно се задушавам; не мога да се разходя из стаята, без да почувствувам умора; усещам парене и болки в стомаха. Не ме оставяйте да умра, добри ми Емил...“ Той предлага да отиде в Ноан; тя бие отбой: „Не мога да ви поканя; брат ми и съпругът ми ще ви посрещнат ужасно. Те са напълно убедени, че съм въображаемо болна...“ В това са, разбира се, съвършено прави, но тя си е внушила сега, че е болна от холера, модна болест по това време. Най-последно успокоява приятеля си: „Холерното заболяване премина; сънят ми се възстанови напълно. Бих била отчаяна да се върна при Жул в такова състояние: бледа, със сини кръгове под очите, чак до сред бузите, неспособна да повървя нито три минути, а на трапезата имам такова неприятно изражение, каквото още не сте виждали...“

Когато се явява отново на кея Сен Мишел през пролетта на 1832, тя е довела дъщеря си Соланж и романа „Индиана“.

[1] Фаланстер (фр.) — общежитие според школата на Фурие. — Б.пр. ↑

[2] Секвана — латинското име на река Сена. — Б.пр. ↑

[3] Стерн (Лоуренс) — английски писател (1713–1768). — Б.пр.

↑

III РАЖДАНЕ НА ЖОРЖ САНД

Пристигането на Соланж изненадва младите берийски приятели на майката. Прилично ли е дете на три и половина години да живее в едно незаконно семейство?

Аврора Дюдеван до Емил Реньо:

Да, приятелю, доведох ви Соланж и никак не се страхувам, че моят ергенски живот ще представлява неудобства за нея. Аз ще го променя, за да го нагодя към нейния; това не ще бъде много трудно, нито е някаква заслуга. И Жул няма да се оплаква от зрелището. Ще се приучим да се движим по-бавно по улиците, за да може детето ни да ни настига с малките си крачета... Ще прекарваме всеки ден по два-три часа в Люксембург с книгите и детето си. Ще се храним, както и досега, в къщи. То ще спи на дюшече върху канапето и тъй като е на три и половина години, уверявам ви, че няма да прави никакви забележки, нито ще гадае, разпитва или бърбри. И Морис дори не би правил такова нещо, толкова е невинен. Така че нека чувството ви за нравственост не се тревожи. И аз, не по-малко от най-добродетелната майка, не желая да възмуцавам дъщеря си... Преди всичко тя е глупава като пате...

Разбира се, те с Жул ще трябва да се откажат от театър. Какво значение има това? И двамата са готови да пожертвуват „Роберт Дявола“ и Малибран^[1] за една-единствена сълза на Соланж. И наистина, всичко се нарежда чудесно. Жул просто се прехласва по своята „дъщеря“, води я в ботаническата градина, изпълнена по това време с уханието на цъфнали акации, показва ѝ жирафа, който тя твърди, че е виждала вече в една ливада край Ноан, и я държи за ръка,

когато малката излиза на балкона на кея Сен Мишел да полива десетината саксии, които съставят „висящата градина“ на майка ѝ. Соланж пречупва няколко стебла и, от страх да не ѝ се карат, се опитва да ги залепи с червен восък. Любовната гравюра се превръща в картина от Грьоз^[2].

Колкото до „Индиана“, Сандо прочита ръкописа на своята любовница с възхищение, изненада и донякъде със стеснение. Според него, това е нещо прекалено хубаво и сериозно. Той отказва най-почтено да се подпише под един труд, в който не е участвувал. Но какъв псевдоним тогава да си избере Аврора? Общото им име Ж. Сандо е спечелило вече малко известност с „Роз и Бланш“. Не може да се подпише Дюдеван; свекървата и съпругът ще се противопоставят; майката сигурно би казала, че е неудобно дъщеря ѝ да се подпише Дюпен. Тогава стигат до средно решение: ще запази презимето Санд и ще смени кръстното си име. Така се ражда Жорж Санд. Защото Аврора държи да я смятат за мъж. Потисната от робството на жената, тя иска да се отърве от него и с името, и с външността си. Отсега нататък пише в мъжки род всички прилагателни, които се отнасят до нея.

Към края на май издателят (Ж. П. Роре и Дюпюи) е току-що изпратил на кея Сен Мишел първия екземпляр от романа, когато Латуш влиза в мансардата. Той взема романа, подушва го, любопитен, неспокоен, насмешлив както всякога. Започва да прелиства книгата: „Хм! Та това е подражание; от школата на Балзак! Какво търсиш тук, подражание? Какво търсиш, Балзак?“ Аврора е на балкона. Той отива при нея с книгата в ръка и започва да ѝ доказва алгебрически, че е копирала Балзак. Тя чувствава, че не заслужава този укор, но не се защитава. Латуш си отива с екземпляра, който му е надписала. На другата сутрин още рано-рано получава следното писъмце: „Жорж, идвам да се покая публично: коленича пред вас. Забравете моите грубости от снощи; забравете всички грубости, които съм ви говорил от шест месеца насам. Цяла нощ четох книгата ви. О, дете мое, колко съм доволен от вас!“

Радост! Радост! Това развълнувано възхищение от един толкова язвителен и строг критик я опиянява. Скоро всички вестници му пригласят. Балзак пише в „Карикатюр“: „Тази книга е реакция на истината срещу фантастиката, на съвременното срещу Средновековието, на личната драма срещу тиранията на историческия роман... Не зная

нищо по-просто написано, по-прелестно замислено. Събитията следват и се трупат без изкуственост, както в живота събитията се сблъскват и случаят натрупва често пъти повече трагедии, отколкото е успял да напише Шекспир. С една дума, успехът на книгата е сигурен...“ В „Ревю де дьо монд“ Гюстав Планш, жестокият Гюстав, плашило за писателите, хулител на Юго и на Балзак, за когото казва с отвращение, че „мирише на опиум, пунш и кафе“, превъзнася до небесата младата романистка. Поставя я по-високо от мадам дьо Стал; хвали искреното ѝ красноречие, простотата на израза: „Авторката на «Индиана» ще стане, разбира се, по-изкусна, но дали изкуственото усъвършенствуване на таланта ѝ ще струва колкото невежествената ѝ смелост?...“

Тя му благодари. Той отива да я посети от името на Бюло, новия директор на „Ревю де дьо монд“, и ѝ предлага да сътрудничи в списанието. Планш ѝ прави впечатление на странен, раздражителен и мрачен човек. Тъй като на младини се е борил с баща си, настроен враждебно към литературното призвание, той остава цял живот бунтар и мизантроп. „Състарен може би от горчива самота и прекалено разбиране на живота, той изучава без цел и система чуждата мисъл... Жертва е на интелекта... Критиката е негов опиум, а цял харем от написани книги го е отвратил от писане...“ Този голям ум с необикновено широка култура се намира в изоставено, нечисто тяло. Бюло напразно му купува дрехи; Планш ги продава и се връща отново към зацапаните си палта. Доволен, че разбира всичко „той се самосъзерцава в безкрая на интелектуалното си царство и изоставя с диогеновско безгрижие външната си форма“. Санд обича този тип на независим, горд и беден човек. Те се сприятеляват и Санд сключва договор с Бюло. За четири хиляди франка годишно тя се задължава да дава на „Ревю де дьо монд“ по тридесет и две страници материал седмично. А тъй като по същото време издателите на „Индиана“ ѝ предлагат хиляда и петстотин франка аванс за романа „Валентина“, за който им е говорила, Аврора става изведнъж прочута и богата.

Какво е всъщност „Индиана“? Санд казва сама в предговора: „Индиана, ако искате непременно да обясните всичко в тази книга, е един тип; тя е жената, слабото същество, натоварено да представи потиснатите или, ако предпочитате, отречените от закона страсти; тя е

воля, която се бори с неизбежността; тя е любовта, която блъска сляпо челото си о всички прегради на цивилизацията...“

Следователно романът изразява силните чувства на автора. Но художественото превъплъщение е пълно. Напразно бихме търсили сред героите образите на Казимир и на Сандо. Може би самата Индиана, креолка по произход, напомня индианския тен, от който се възхищават приятелите на Аврора. Някои черти в характера са общи на героинята и на създателката ѝ: „Тя не обикна съпруга си, защото я задължаваха да го обича; а да се противопоставя мислено на всяка нравствена принуда бе станало нещо като нейна втора природа, принцип на поведение, закон на съвестта...“ Индиана се разочарова от своя любим Раймон дьо Рамиер (напомнящ донегде Орелиен дьо Сез), както и от съпруга си, полковник Делмар, груб, макар и не лош простак. Основната тема е противоположността между жената, която търси едно дълбоко чувство, и мъжа, който е всякога повече суетен или чувствен, отколкото влюбен. Спасението идва най-после твърде неестествено в лицето на един благороден и невъзмутим братовчед англичанин, сър Ралф Браун, който отвежда Индиана в идиличната долина, гдето е минало нейното детство. (Бележниците на малгаша Жул Неро са дали прекрасни описания на остров Бурбон.^[3])

Валентина, героинята на втория роман, е също нещастно омъжена жена, дъщеря на аристократическо семейство, омъжена за един посредствен човек от своята среда и чувствителна към любовта, която Бенедикт, син на един от изполичарите им, изпитва към нея. Книгата се харесва, защото връщането към народа изглежда толкова романтично, колкото и връщането към миналото; и защото Аврора описва своя берийски край, като го нарича Черната долина. Поезията прониква бавно в душата и в прозата. От двадесет и четири години вече Аврора живее сред тези осакатени дървета, сред сенчестите „върбалаци“ покрай реката; и ги рисува великолепно. Всички читатели харесват селския роман. Що се отнася до социалната тема, хората хвалят или укоряват според политическите си убеждения този зов за смещение на класите.

След няколкогодишен голям успех сред интелектуалците сенсимонизмът е по това време подробен от разногласия между неговите привърженици по въпроса за брака. Дядо Анфантен^[4], велик жрец в тази църква, учи, че освобождението на жената е невъзможно,

ако тя остава подчинена на закона за верността. Проклятието, изречено от християнството против плътската любов, трябва да се отмени. След като прочитат „Индиана“ и „Валентина“, проповедниците на това учение се обръщат към Жорж Санд. Дали тази смела, внезапно прославилата се млада жена, която се бори храбро против брака, ще бъде за тяхната църква дългоочакваната жрица? Сенсимонистите се надяват на това и се опитват да я включат в редовете си; но тя не се поддава.

Селска предпазливост, женска мъдрост. Но целият този шум преобразява живота ѝ. Тя не ходи вече в редакцията на вестника, обаче прекалено много гости я намират в дома ѝ. Вечер се затваря с перата, мастилото, пианото и огъня. Зиморничава и трудолюбива, тя обича тия нощи, изпълнени с топлина и труд. Дълги повести се появяват без мъка под перото ѝ: „Метела“, „Маркизата“ (в която описва баба си Дюпен дьо Франкфой). Сандо наблюдава тази плодовитост и се чувства някак унижен. Тя го насърчава да следва примера ѝ. „Искаш да работя — пише ѝ той; — и аз искам, но не мога! Не съм се родил като тебе с пружинка в мозъка, която поставя в действие волята, щом натиснеш копчето...“ Неумолимото прилежание на любовницата му вдъхва смътен страх, че може да я загуби.

Тя защитава своята свобода от любовника си, както я бе защищавала от съпруга: „Отивам, където намеря за добре — казва му малко грубо тя, — и не съм длъжна да давам сметка никому“. Латуш, който е бил всякога недоволен и ревнивец, а от някое време и обзет от мания за преследване, напуска в 1832 година Париж, за да се засели в Оне, в Шатобриановата Вълча долина.

*Във Вълчия дол — и заглъхнал и див,
обрасъл със храсти и бурен трънлив —
той крие се, бяга, самотен и чужд...
Спокойно си спете, мосьо дьо Латуш!^[5]*

Когато заминава, той оставя на Санд жилището си на кея Малаке, гдето я бе посрещнал за пръв път. Големият бял килим и акацията, която нахлува през прозореца, са сега нейни. Какво повишение! През лятото на 1832 година тя отива често при Латуш в Оне. Пътува с дилижанса до Со, после по една пътечка стига до скита

на поета мизантроп. Тези посещения са приятни и щастливи; разговарят, докато се мръкне; Жорж отива да вземе яйца от кокошарника, плодове от овощната градина и приготвя вечеря. „Казвах ми, че бил влюбен в мене, че ревнувал, без да признава, и бил огорчен, загдето никога не съм го разбрала. Не е вярно...“ Балзак смята, че е имало любовна връзка, но писмата на Латуш говорят по-скоро за нежно приятелство, изпълнено с разочарования и съжаления.

Латуш до Жорж Санд:

Зная, че сте изменчива, но имате поне частица човечност заедно с предимствата ѝ. Вашето очарователно писмо ми достави единствения миг щастие от една година насам. Не ви обвинявам в неблагодарност към съдбата, многообична ми... Признавам, че имате право във всичко; но поогледайте се все пак около себе си: колко поводи да понасяте с търпение света! Майчинство, гордост, приятели, имате всичко; имате право на всички блага! Не ми говорете никога за мене... клето дете! Аз съм отдавна жив мъртвец; и когато свиквам вече с гроба, когато се аклиматизирах в другия свят, не ме връщайте към тукашния. В тукашния, за да не те изоставят, трябва да си всякога щастлив. Всички добродетели се намират в думата сполучвам. Уверявам ви, че човек се чувствува по-добре в смъртта, отколкото с честолюбиви стремежи... Освен това, ако продължавах да живея, щях да ви обичам прекалено много, а като прочетох вчера четирите писма на Русо до Сара, се похвалих сам, че съм изживял времето си и съм се оттеглил в оставка. Сбогом, но аз съм всякога ваш стар хотелиер в долината Оне, във Вълчата долина. Донесете ми кутийка масло, а най-вече един роман от автора на „Индиана“...

Неочаквана и възторжено посрещнатата гостенка на Ке Малаке е Мари Дорвал, голямата актриса на романтиците, изпълнителка на главните роли в пиесите на Дюма и Виньи. Жорж се възхищава пламенно от нея и моли с писмо актрисата да я приеме. Една сутрин, когато разговаря със Сандо, една жена се провиква задъхано: „Ето

ме!...“ Санд не я е виждала никога във сцената, но веднага я познава. Дребничка, тъмнокоса, крехка, с букли по челото и премрежени очи, с потръпващи устни и поетично лице, Дорвал е повече от хубава — тя е очарователна; а при това е и хубава; но е толкова очарователна, че хубостта е излишна. Човек не вижда образ, а изражение, душа. Тя е още слаба, снагата ѝ е гъвкаво стъбло, олюлявано непрестанно от тайнствен полъх, усещан само от него. Жул Сандо я сравнява в този ден с перото на шапката ѝ: „Уверен съм — казва той, — че напразно бихме търсили из целия свят толкова леко и меко перо като това, което тя е намерила. Неповторимото, чудно перо е литнало към нея по силата на закона за привличането или пък е паднало от крилото на някоя прелитаща фея.“

Дорвал играе голяма роля в живота на Жорж Санд. Въпреки външните прояви и пламенността на някои писма Аврора не намира никога в любовта на мъжете тази безусловна страст, това щастливо опиянение, това успокоение, което търси в нея. Крехкият Сандо е лишен от човешка топлина. Санд се старее добросъвестно да се убеди, че го обича страстно; стреми се отчаяно с него към чувствени наслади и никога не ги постига. Мари Дорвал е тъкмо такава, каквато Жорж би желала да бъде:

„За да се разбере властта, която тя има върху мене, би трябвало да се знае до каква степен сме различни... На нея бог е дал силата да изразява това, което чувства... Тази толкова красива и толкова скромна жена не е учила нищо; и всичко е отгатнала... Не зная как да изразя колко съм студена и несъвършена; аз не умея нищо да изразя. Моят мозък положително страда от някаква парализа, която пречи на усещанията ми да намерят форма за изразяване... А когато тази жена се явява на сцената с отпусната снага и небрежна походка, с тъжния проникновен поглед, знаете ли какво си представям?... Струва ми се, че виждам душата си...“

Незаконна дъщеря на актьор и актриса от странстваща трупа, израснала сред бурни, низки страсти, когато се разсърди, Дорвал говори понякога като махленка. В живота е видяла всичко, всичко е говорила и вършила. На сцената тази несравнима жена потръпва от вдъхновение и преливаща жизненост. Въплътен дявол. Неразкаяна Магдалина. Загубила на двадесет и две години съпруга си, комическия актьор Алан Дорвал, майка на три дъщери, тя се омъжва в 1829 година

за Жан-Тусен Мерл, директор на театър Порт Сен Мартен и снизходителен съпруг. В 1831 Алфред дьо Виньи започва настойчиво да я ухажда. Странна двойка: граф дьо Виньи, високомерен и мечтателен рицар от Малтийския орден; и циничната, пламенна Мари Дорвал. Сент Бьов упреква Виньи, че се държи „като самотенobelisk“; Дорвал е непринудена и достъпна. Но зад маската на строгия стоик се крие чувствена личност. Влюбеният Виньи мисли, че спасява един паднал ангел. Има ли нещо по-възхитително от актриса, която „проявява душата си“ в своя будоар? Те си разменят мистични мисли и изнурителни ласки. Тя казва със смях на Дюма: „Ставам разумна; възвръщам си невинността... Кога ли родителите на господин графа ще дойдат да поискат ръката ми?“ В началото на връзката им Виньи не съжалява за нищо, дори за угризенията на съвестта си: „Човек живее двойно в пламъка на увлеченията“.

Дорвал поканва веднага двойката Сандо-Санд на вечеря у дома си заедно със съпруга си и Виньи. Жорж идва в тесен панталон и високи обуца с пискюл. Виньи е възмутен: „Тази жена изглежда двадесет и пет годишна. Прилича на прочутата Юдита от музея. Има черна къдрава коса, която пада до врата ѝ, като у Рафаеловите ангели. Големите черни очи са на мистичка на най-великолепните италиански глави. Строгото лице е неподвижно. Долната му част не е приятна, устата е некрасиво очертана. Няма изисканост в държането, говори грубо. Външност, говор, глас, дръзки изказвания — всичко у нея е мъжко...“ Санд го преценява по-справедливо: „Личността на господин дьо Виньи никак не ми се хареса, но уверявам ви, че що се отнася до душата му, отношението ми е друго“. Близостта между двете жени много скоро се засилва.

Жорж Санд до Мари Дорвал:

Мислите ли, че ще можете да ме понасяте? Още не знаете, не зная и аз. Такава съм мечка, глупава, неспособна да говоря, стеснителна и мълчалива тъкмо когато имам най-много да изразявам! Не ме преценявайте по външността. Почакайте малко, преди да решите колко състрадание и обич ще можете да ми подарите. Аз чувствавам, че ви обичам с едно подмладено сърце,

напълно подновено от вас. Ако това е само мечта, както всичките ми желания досега, не ми я отнемайте много бързо. Толкова ми е добре с нея! Сбогом, велика и прекрасна моя. Каквото и да стане, ще ви видя тази вечер.

На мадам Дюдеван, останала буржоазка от Ла Шатр, въпреки нахълтването в бохемския живот, гениалната Мари разкрива цял свят от удоволствия. Обезпокоеният Виньи надушва опасност: „Не мога да разгада още живота на тази жена. Тя отива от време на време на село при съпруга си, а в Париж живее с любовника си... Поддържа и нещо като другарство с Жул Жанен и Латуш...“

Писателският Париж е бил всякога много малък град. Както някога в Ла Шатр, добрите хора приписват сега трима любовника на Аврора: Сандо, Латуш и Планш. Сандо знае това и ревнува. Той разбира, че не е победил вродената студенина на своята любовница и тъй като сам търси понякога незначителни и краткотрайни успехи, се страхува горчиво, че и тя постъпва навярно по същия начин. А не може да се раздели от нея.

[1] *Малибран* (Мария) — френска актриса, испанка по произход (1808–1836). — Б.пр. ↑

[2] *Грьоз* (Жан Батист) — френски художник на битови сцени (1725–1805). — Б.пр. ↑

[3] По-раншно име на о-в Реюнион в Индийския океан. — Б.пр. ↑

[4] *Анфантен* (Бартелеми) — френски инженер, водач на сенсимонистите след смъртта на Сен Симон (1796–1864). — Б.пр. ↑

[5] От Алфред дьо Мюсе. — Б.а. ↑

IV РАЗРИВИ

Ноан. Лятото на 1832. Едва са минали няколко месеца, откакто е независима, и тя се връща вече знаменита в дома на своето детство. Най-честолюбивите ѝ мечти са надминати от събитията. А при това животът ѝ се струва горчив и пуст. Тя обикаля напразно любимите пътеки. „Всичко е толкова погрозняло. Къде са дните на младостта, зеленината и поезията, които оживяваха реката, дола и хубавите ливади?...“ Само малкият извор е запазил сладкия си вкус на мента и уханни треви. „Той напомня душа, останала чиста сред крушението на бурите и покварата на времето...“ Аврора търси дървото, гдето Сандо бе изрязал имената им: Казимир го е окастрил. „Колко бях щастлива, колко млади бяхме тогава! И колко пуст, тъжен и нерадостен е този край! Всичко минава... Щастието си отива, местностите се променят, сърцето остарява.“

Тъжната истина е, че тя се е наситила на любовника, който не ѝ дава нито телесни наслади, нито щастието да се възхищава. „Далеко от него, тя изпита чувство на освобождение, което я смая.“ Сандо не отива тази година в Ла Шатр; баща му е преместен в Партне; и Аврора не го кани. Тя пише на други мъже такива нежни писма, че мъчно може да се определи дали са приятелски или любовни: „Довиждане, многообични ми приятелю... Скоро ще бъда в обятията ви, мили... Прегръщам ви от все сърце...“ Това е стилът на мадам Дюдеван, който сигурно не доказва нищо, но разтревоженият Жул иска да се успокои.

Сандо до Папе, Партне, 4 август 1832:

Писах ти от Сомюр с молба да ми пишеш често. И сега ти се моля със склучени ръце. Ще ми говориш за Аврора, за дъщеря ѝ... Мили приятелю! Тази година няма да смущавам съня ти, да отварям с взлом вратите ти и да те отвеждам, тебе, човек без страсти и без любов, из угари и шосета, да слушаш, легнал в канавките на Ноан, как

часовникът на Ла Шатр отброява нощните часове. Спи спокойно... Но спомняй си понякога за мене и за ония безумни нощи, както искам да си ги спомням и аз, за да те обичам още повече. Срещни се с Аврора; срещай я често. Пишеш ми да изпрося приятелството ѝ за тебе. Да не си полудял? Нима не знаеш колко те обича? Нали сме твои приятели? Поговори ѝ за мене, ако я видиш; кажи ѝ да бъде щастлива и спокойна. Препоръчай ѝ покой и сън. Кажи ѝ, че я обичам и съществувам само за нея...

Аврора е загубила вече вяра в тази любов. Кой ли мъж не би я разочаровал? Тя очаква от идеалния любовник да бъде господар и божество, но го избира по човешки слаб, защото желае да властвува над него. Тя е мъж и иска свобода; но е в същото време жена и желае да има „гнездо“, малки. Пожелала е да напусне Ноан, за да живее независимо, но лишена от дом и домакински грижи, открива, че любовта, сведена само до пламенни ласки, не задоволява за дълго. Неопитният младок Сандо не умее да люби, защото люби прекалено. Той не знае, че „женската гордост презира неблагоприятния любовник, който е пожертвувал своята гордост“. Аврора не желае да скъса тази връзка; след такава голяма гласност щастието е за нея въпрос на самолюбие; но тя не се мами в чувството си и знае, че постъпва така само от упорство. Когато решава да се върне в Париж, пише на Гюстав Папе: „Заминавам с пламтяща кръв и отчаяно сърце, но не се намесвайте в случая... Искам да видя Жул. Ако не се разбираме взаимно, никой не ще може да ни излекува...“

През октомври 1832 година тя подновява съвместния живот със Сандо. Но настъпилото помирение с размяна на пръстени не трае дълго. В близостта им се промъква скука. Безделието на Жул, който „не работи от скръб, както не работеше и от радост“, отчайва трудолюбивата му любовница. „Този бохемски живот на хората на изкуството, който толкова я привличаше, тази смяна на богатство и бедност, която ѝ се струваше отначало така поетична, изглеждаше сега само едно некрасиво своенравие или най-малко една детинщина.“ Някои от най-добрите им приятели осъждат строго Жорж. Те са обикнали младата двойка, олицетворявала за тях романтичната любов.

И се сърдят на своята героиня, загдето се е показала уязвима. Общественото мнение ѝ приписва настойчиво Латуш и Планше. Балзак вярва, Сент Бъов твърди, че е така. Санд отрича, но Емил Реньо, който я познава отблизо, я укорява за „ненаситното ѝ кокетство“. Тя, от своя страна, се оплаква от Жул. Като се отказва от съвместния живот, под предлог че трябва да работи, тя му наема едно малко жилище на улица „Университетска“ № 7. И го обвинява, че приемал там любовниците си. В Дневника си от лятото на 1832 година пише: „Другите могат да свикват с леността и равнодушно да прощават, но ако между нас се случи сериозно огорчение, връщането ще бъде невъзможно...“ Ако не е мечтаното божество, любовникът се превръща в кумир, който ще бъде повален.

Атмосферата около тях става всеки ден по-тежка. „Отначало възникват сцени с повод и без повод, които завършват винаги с плач и ласки; тия леки урагани — когато се придружават от сълзи — са за любовта това, което е за земята пороен дъжд в лятна жегга. Но скоро настъпиха бури, когато думите разсичаха въздуха и пронизваха като мълнии...“ Апатична във всекидневния живот, в мигове на сблъсквания Аврора неочаквано и страшно избухва. От честолюбие тя дълго се колебае дали да скъса. И когато най-последно взема решение в началото на 1833, скъсва изведнъж, по мъжки.

Тя именно дава под наем жилището на Жул, а него накарва да си извади паспорт и билет за Италия, като му дава и пари за път. По-късно Сандо разказва това странно скъсване на Пол дьо Мюсе, който злоупотребява с оказаното доверие. Ако можем да вярваме на Пол дьо Мюсе, Аврора каза на Жул: „Трябва да заминеш“, и обеща, че ще отиде да го изпрати в мъжки костюм. Отишла наистина с решителна походка в сив редингот и панталон с ръб. „Ще наредим заедно куфара ти.“ Всъщност Сандо не заминава веднага. Едва на 1 юни 1833 Балзак пише на Чужденката: „Сандо току-що замина за Италия. Отчаян е; мислех, че е полудял...“ Малкият Жул е изпил морфинов ацетат, но е взел много и го повръща. Той е гризетката в тази двойка. Близките им осъждат строго Аврора, но нещата не са толкова прости. Тя постъпва сурово, за да приключи една връзка, която ѝ тежи; това не ѝ пречи да съжалява жертвата си. В деня на скъсването изпраща Реньо да види Жул:

„Идете у Жул и се погрижете за физиката му. Душата е сломена. Няма да я привдигнете; не се опитвайте. Аз не се нуждая от нищо. Дори желая да бъда днес сама; пък и няма какво да очаквам от живота. Погрижете се Жул да живее. Той ще страда дълго и ужасно, но е толкова млад! Един ден може би няма да съжалява, че е живял... Вие не ще го изоставите, аз също. Ще отида да го видя днес и ще отивам всеки ден. Убедете го да не изоставя работата си, да не добавя доброволни лишения към останалите злини. Никога не ще ми попречи да му бъда майка. Идете, приятелю, идете при него...“

След като скъсва тази връзка, тя се успокоява и става отново деятелна жена, каквато умее да бъде.

Жорж Санд до Емил Реньо, 15 юни 1833:

Току-що писах на господин Дегранж, за да освободя жилището на Жул и да поискам разписка за двата неизплатени наема, които ще платя; жилището остава в моя тежест до януари 1834... Ще прибера в къщи останалите мои мебели. Ще прибера дрехите на Жул, останали в гардеробите, и ще ги изпратя у вас, защото не желая да имам никаква среща и разговор с него след завръщането му, което — според последните редове от писмото до вас — изглежда, че няма да се забави. Аз съм дълбоко оскърбена от откритията за неговото поведение и мога да имам към него само едно нежно състрадание. А надявам се, че неговата гордост няма да го приеме. Дайте му да разбере, ако е потребно, че нищо не може да ни сближи в бъдеще. Ако това неприятно поръчение не е необходимо, ако, с други думи, Жул разбира сам, че нещата стоят именно така, спестете му болката да разбере, че е загубил всичко, дори уважението ми. Той трябва да е загубил сигурно и самоуважението си. Достатъчно е наказан. Съжалете ме, приятелю, загдето трябваше да ви казвам всичко това. Защо не се влюбих във вас? Тогава нямаше да проливам днес толкова горчиви сълзи! Но тази грешка е последната в живота ми... Не ще има вече пречка занапред между чистото приятелство и мене...

Между чистото приятелство и една хубава жена ще има всякога пречки. Скъсването със Сандо не е единственото, което огорчава Жорж Санд през 1833 година. Мрачният и обидчив Латуш, ревнив учител (като стария Порпора от „Консуело“^[1]), не признава, след като „е измътил едно дарование“, че орлето има право да лети със собствени крила. Току-що се е скарал с Балзак, когото е покровителствувал. Балзак пише на Чужденката: „Латуш е завистлив, зъл, изпълнен с омраза; гърненце с отрова“; и съчинява един надгробен надпис, единствения, който надменният Латуш би приел, според него: „На Анри дьо Латуш, признателният ХХІ век“. Накратко казано, двамата не си говорят вече и Латуш упреква Санд, че продължава да приема Балзак, а Балзак от своя страна ѝ казва: „Внимавайте! Някоя прекрасна сутрин, без да знаете защо, ще откриете в лицето на Латуш смъртен враг.“

Чашата прелива, когато Латуш пише против групата на романтиците статия под заглавие „Литературно съдружие“, а Планш му отговаря с ужасна статия за „Литературните омрази“. Латуш е дълбоко засегнат: „Току-що ме нападнаха с горчиви критики като писател...“ А оскърбителят е чисто и просто постоянен гост на мадам Дюдеван. Услужливи приятели съобщават на Аврора, че Латуш говори за нея с отвращение: „Тя се опияни от славата, пожертвува най-добрите си приятели, не се вслушва в съвети...“ Същите добри души занасят в Оне приказки, казани уж от Жорж Санд. „Познавам в това мадам Дюдеван — казва Латуш, — която бърза да увеличи и разгласи списъка на моите зложелатели, за да може по-безопасно да ги възглави. Предпочитам да ме оскърбят тия, на които съм се опитвал да бъда полезен, отколкото сам да проявя непризнателност.“ Поръчва да ѝ предадат никога да не идва в Оне и тя скъсва с болка със своя пръв учител.

Дотогава се е разбирала добре с Балзак. Тя се възхищава от него, намира го забавен, гениален и обича да го слуша, когато той разказва пламенно бъдещите си творби. Но Балзак се е привързал към Сандо и когато настъпва скъсването, прави много бързо своя избор.

Балзак до госпожа Ханска, край на март 1833:

Жул Сандо е младеж, Жорж Санд е жена. Аз се интересувах и от единия, и от другия, защото намирах, че е възвишено една жена да напусне всичко заради бедния младеж, когото обича. Оказа се, че тази жена, която се нарича мадам Дюдеван, е много даровита... Обичах двамата горди и щастливи влюбени, настанени в една мансарда на кея Сен Мишел. Мадам Дюдеван бе взела и децата си. Отбележете това. Но славата идва и подхвърля нещастие пред прага на този гълъбарник. Мадам Дюдеван заявява, че е длъжна да напусне младежа заради децата си. Разделят се, но раздялата се дължи, струва ми се, на ново влюбване на Жорж Санд — или мадам Дюдеван — този път в най-злюбения наш съвременник, Анри Дьо Латуш, мой доскорошен приятел, безкрайно очарователен и отвратително лош човек. Достатъчно е дори единственото доказателство, че отдели от мене мадам Дюдеван, а аз приемах като брат и нея, и Жул Сандо. Но тя разпространява епиграми по адрес на своя бивш „наемател“ и вчера срещнах Сандо съвършено отчаян. Ето каква личност е авторката на „Валентина“ и „Индиана“...

Това е измислица, твърде далечна от действителността. Но какво друго може да се очаква от Балзак, ако не въображение и великодушие? Когато Сандо се завръща след няколко месеца от Италия, Балзак се трогва. Малкият Жул е с разбито сърце. Развълнуваният Балзак предлага да го прибере у дома си, докато Сандо постигне успехи в театъра: „Трябва да настаня, след това да въведа в литературния океан този изпълнен със сърдечност корабокрушенец...“ В действителност изоставеният любовник може би не е забравил още, но вече се успокоява.

Жул Сандо до Емил Потр:

Изчистих мъката си от глупавата важност, която й придавах при заминаването. Разбрах най-после, че тя не смущава ни най-малко хармонията на всемира, че светът не

върви по-зле поради нея и звездите не са променили нито за миг своя ход. Като загуби своята тържественост, скръбта ми загуби и силата си. Сега ми се струва вече проста и най-обикновена. Разбирам най-последно истинската ценност на самотната, огорчена душа... И си казвам, че в големите страдания има често повече гордост и тщеславие, отколкото в големите успехи. Опиянени от самолюбие в скръбта си, ние се смятаме за средище на света; мислим, че единствени понасяме страдания, които всички са преживели преди нас; смятаме се избраници на нещастията, прокълнати от съдбата, какво ли не още? Гяури, Лари. А, боже мой, сме само измамани любовници, с каквито е пълен светът...

Той се е променил невероятно за тия две години. Къдравата руса глава вече оплешивява. Очите са по-хлътнали, но по-изразителни. Много е страдал; и проклина Аврора. От това страдание ще се роди мъничката му дарба. Ще дойде време, когато Сандо ще опише това приключение в нелишения от правдивост роман „Мариана“. Там ще даде безпристрастен портрет на своята първа и незабравима любовница:

„Тишината на полето, учението, мечтите, четенето бяха развили у Мариана повече сила, отколкото нежност, повече въображение, отколкото сърдечност, повече любопитство, отколкото истинска чувствителност. Тя бе живяла досега само в света на химерите. Сама край брега на Кръоза, по склона на хълмове, покрай зелени плетища, тя си бе създала предварително едно героично съществуване, изпълнено с прекрасни себеотрицания и възвишена пожертвователност. Съзира борби, сражения, отминаваща любов, неспокойно щастие. Изживяла е всичко още преди да го вкуси...“

Точно такава проникновена и тъжна преценка дава за себе си и самата Жорж.

[1] „Консуело“ — роман от Жорж Санд. — Б.пр. ↑

V

НОВИ ПРИЯТЕЛИ — ЛЕЛИЯ

Времето и случаят водят непрестанно при нас непознати и някои от тия хора, изоставени на нашия бряг, остават там. Така нови пластове приятели заместват отнесените от отлива. Жорж е загубила първия си съветник — Латуш; сега неин довереник за някое време става Сент Бьов.

Този млад критик (в 1833 година той е като самата Санд двадесет и девет годишен) се налага с тънкостта на своите преценки. Лицето му „пълно, избръснато и хитро“, не е красиво. Той изглежда похотлив, нежен и зъл. Душата му, „кисната във вода, е като тънките бледи листа на топола“. Обезпокоен от самотата, той се опитва да се приюти към семейство Юго. Но се влюбва в Адела и намразва Виктор. В тайните кътчета на своето сърце и на своите бележници се подиграва с детски наивния титан, с хитруванията му, „съшити с бели конци“, с драмите му: „марионетки за циклопските острови“, с „този Калибан^[1], който иска да се представи за Шекспир“. Критикът Сент Бьов погрешно съжاليا, че сам не е творец; като че даровитата критика не е творчество. „Клисар в храма на Афродита в Книд“^[2], той обича да изучава тайните на жените. Успява да спечели доверието им, изповядва ги, съветва ги, а след това гениално ги излага. В разговорите блести като светулка — на проблясъци. „Той притайва сякаш духовитостта си зад най-обикновени приказки, но една искрица при всеки израз го издава.“

Още при издаването на „Индиана“ той хвали тази тайнствена и гениална млада писателка. Тя знае това; и в 1833 година, за премиерата на „Лукреция Борджия“, му пише, за да поиска два билета — за себе си и за Сандо: „Вие сте приятел на Виктор Юго, а ние, моят псевдоним и аз, сме негови горещи почитатели... Ако ви досаждам, кажете ми направо, но елате да ми го кажете лично...“ Той изпраца билети; тя настоява да я посети: „Трябва да дойдете в какъвто час ви е удобно; за вас съм винаги в къщи... А главно не бива да ме мразите: защото аз много желая да имам вашето приятелство. Може би е смешно да ви

казвам това, но когато човек чувствава, че е прав, не отстъпва поради страх от погрешно тълкуване...“

Тя е чудесна плячка за любителя на изповеди; и Сент Бъов става скоро за Жорж ценен съветник в литературата и чувствата. Когато избухва бурята около скъсването със Сандо, той наблюдава снизходително това интересно зрелище. Няколко пъти вечеря у нея на кея Малаке заедно с приятната и цинична Ортанс Алар, по това време любовница на Шатобриан, от която получава ценни подробности за остарелия Рене. Ортанс довежда един млад женевец със сребристи коси, Шарл Дидие, който е бил неин любовник във Флоренция. Всяка жена се интересува от мъжа, обичан от приятелката ѝ. Жорж поглежда благосклонно и любопитно Дидие; хубав младеж със студени обноски поради протестантското си възпитание, но мъжествен и привличан от жените. В този ден мадам Дюдеван не му се харесва: „Малко суха, непривлекателна — пише той. — С особена глава. Не мисля, че е способна на страстна любов.“

Чувствените мъже имат вроден усет. Женевецът не се мами въпреки външните прояви. Романът „Лелия“, който Жорж създава с мъка през това време (и части от който чете на Сент Бъов), е дълго признание за чувствено безсилие. Книгата се проваля от невероятните образи на героите, но е несравнима по искреността на изповедите. И трябва да бъде прочетена не в общоизвестното издание, изчистено от автора, след като Санд съжалява, че се е разкрила прекалено много, а в първото издание от 1833 година, когато тя изпитва тъжно облекчение да описва своите любовни разочарования и да изследва причините им.

Лелия е жена, която отрича любовта. Красива, благородна, но студена като статуя. „Как да се измъкна от този мрамор — казва тя, — който стига до коленете ми и ме сковава, както гроб сковава мъртвеца?“ Младият поет Стенио, страстно влюбен в нея, се опитва напразно да я развълнува. „Лелия не е цялостно същество — казва Стенио. — Какво е всъщност тя? Сянка, мечта или по-скоро представа. А жена, която не умее да люби, не е жена...“

Тренмор, романтичният довереник на Лелия, светски човек и каторжник, я моли да пощади Стенио, да не погубва със „своя леден дъх“ хубавите дни на този юноша. Но Лелия няма смелост да се откаже от него. „Обичам да ви милвам — казва тя на Стенио, — да ви гледам като мое дете...“ Това е фалшивият, неспокоен тон на влюбено

майчинство, който ще звучи много често в живота на Санд. Но не като майка би желала да обича Лелия; а като собствената си сестра, куртизанката Пулхерия, която олицетворява в романа чувствената любов. Тя се опитва да бъде като нея, но изпитва ужасно разочарование:

„С тяло, изтощено от строги мистични съзерцания, с кръв, изстинала от умствения труд, аз забравях, че съм млада, а природата забрави да ме събуди. Мечтите ми бяха прекалено възвишени; не можех вече да се принизя до грубите желания на плътта. Неусетно за самата мене бе настъпило пълно разделение между тялото и духа...“

Тогава за Лелия започва живот, наричан от нея „саможертва и себеотрицание“; защото тя се съгласява да дава наслади, които не може да споделя. Ето най-важните редове за този, който иска да разбере Санд:

„Причината за продължителната ми любов... беше трескавото раздражение, предизвикано у мене поради личното незадоволяване. Аз изпитвах до него някаква странна, влудяваща ненаситност, която никакви плътски ласки не можеха да утолят. Чувствувах, че гърдите ми изгарят от неугасим пламък, а целувките му не ми дават никакво облекчение. Притисках го в обятията си със свръхчовешки сили и падах до него отчаяна и изтощена... Желанието беше у мене душевна страст, която парализираше чувствеността още преди пробуждането ѝ; някакъв див бяс завладяваше мозъка ми и се съсредоточаваше изключително там. Кръвта ми се смразяваше безсилна и жалка пред всевластния порив на волята...“

Когато той задремваше, задоволен и преситен, аз оставах до него неподвижна и съкрушена. Така го гледах с часове как спи. Толкова красив ми се струваше този мъж!... Пламтящият поток на развълнуваната кръв обливаше лицето ми; тялото ми започваше непоносимо да трепери. Струваше ми се, че усещам трепета на физическата любов и растящия смут на осезаемо желание. Изпитвах ужасно изкушение да го събудя, да го притисна в обятията си, да предизвикам ласки, от които не бях успяла да се възползувам... Устоявах на тези измамни стремежи на моята мъка, защото знаех, че не зависи от него да ги успокои...

Понякога насън, обзета от непреодолим екстаз, разкъсващ аскетическите мисли, чувствувах, че отлитам заедно с него... Тогава

плувах във вълните на неизразима наслада, обвивах нехайно с ръце шията му, отпусках се на гърдите му и шепнех несвързани думи. Но той се събуждаше и щастието ми свършваше... Аз се озовавах отново пред мъжа, пред грубия мъж, ненаситен като хищен звяр, и избягвах в ужас. А той ме преследваше, не желаше да бъде събуден напразно и се отдаваше на насладата върху гърдите на припаднала, полумъртва жена...

Така чувствеността не отслабваше, а още повече се разгаряше. Великолепието и уханията на пролетта, възбудата от топлото слънце и чистия въздух... ме тласкаха към нови мъчения. Изпитвах болезнено безпокойство, смътни, безсилни желания. Стори ми се, че бих могла все още да обичам и да чувствавам любовта. Гръдта ми потръпваше от втора младост, по-силна и по-пламенна от първата. В тези преходи между желанието и страха аз изтощавах силите си, щом те се възстановявах... Бленувах за обятия на непознат демон; усещах как горещото ми дихание изгаря моята гръд и забивах нокти в раменете си, като си представях, че това са зъбите му. Стремях се към наслада дори срещу цената на вечни адски мъки... На зазоряване, сломена от умора, бях по-бледа от настъпващия ден... Опитвах се да намеря облекчение, като ревах от мъка и гняв..."

Изтощена от замайващо падане, защото въображението е извисило твърде много нейните надежди, Лелия престава да обича първия си любовник и нейна единствена мисъл, единствено правило за поведение, единствена цел на волята ѝ става стремежът да опознае неизвестното за нея и така лесно овладяно от други жени щастие — физическата любов.

„След като оставих желанията си да се насочат към призраци, аз тръгнах насъне да ги догонвам, да ги настигам в летежа им, да изисквам настойчиво от тях ако не щастие, то поне няколкодневно вълнение. И тъй като това невидимо безпътство не можеше никого да възмути... аз му се отдавах без угризение. Изневерях във въображението си не само на този, когото обичах, но всеки ден изневерях на този, когото бях обичала вчера..."

Дон Жуан отива от една жена към друга, защото ни една от хиляда и трите не го е направила щастлив; Лелия отива от един мъж към друг, защото нито един от тях не ѝ е доставил наслада. Романът доказва, че авторът най-после е прозрял и когато приближава тридесет

години, Жорж започва да се преценява ясно. На другия ден след четенето на романа Сент Бъов ѝ пише.

Сент Бъов до Жорж Санд, 10 март 1833:

Мадам, искам по-скоро да ви кажа колко много мислих за вчерашната вечер и за това, което чух, колко много Лелия затвърди и засили голямото ми възхищение и приятелство към вас... Широката публика, която иска от читалището някакъв роман, не ще остане доволна от този. Но той ще ви издигне още повече в очите на тези, за които романът е само една по-жива форма на вечните човешки мисли. Да си жена, да нямаш тридесет години и това да не проличи с нищо, когато изследваш тия бездни; да имаш познания, от които косите ни биха побелели и бихме оплешивели — да ги таиш в себе си така леко, непринудено, с толкова малко приказки — ето кое ме възхищава най-много... Да, мадам, вие сте наистина едно рядко и силно същество.

Тя отговаря на следния ден, малко смутена, защото си представя колко чудовищно, болезнено същество изглежда сигурно на проникновения читател, който я отъждествява с Лелия.

Жорж Санд до Сент Бъов, 11 март 1833:

След като изслушахте „Лелия“, вие ми казахте нещо, което ме огорчи; казахте ми, че се страхувате от мене. Прогонете тази мисъл, моля ви се, и не смесвайте човека със страданието му. Вие чухте страданието... Помирете ме с бога, вие, който всякога вярвате и често се молите... И не вярвайте много на демонските ми прояви; кълна ви се, че те са просто маска... Вие сте по-близо до ангелската природа; затова подайте ми ръка и не ме оставяйте на сатаната...

Тези редове доказват две неща: че тя познава малко Сент Бъов и че мъжете умеят да се преструват на добродетелни по-добре от жените.

Всяка жена — от любов към любовта — е донегде сводница, без да го съзнава; женските черти в характера на Сент Бъов го тласкат към услужливост в тази насока. Жорж Санд, която живее сама и свободна в Париж, не може да стои дълго време без мъж. Но не е лесно да се намери подходящ любовник за Лелия. На Сент Бъов хрумва странната мисъл да предложи философа Теодор Жуфроа, към когото изпитва приятелски чувства. Този синеок, спокоен и разумен мъж е строга и тиха личност: „високият ръст, простото, откровено държане, рязката суровост, от която не бе успял да се отърси — всичко у него доказваше чистотата на планинец, който се гордее с това; другарите му бяха дали прякор «кимвър»^[3]...“ Жуфроа е защитил забележителна дисертация в Сорбоната на тема „Прекрасното и възвишеното“. И той като мадам Дюдеван се възхищава от поезия, близка до природата, но истинска лудост е да го свързват с Лелия: тя би му се наситила незабавно. Все пак Жорж, която смята Сент Бъов за свой духовен наставник, отговаря смирено.

Жорж Санд до Сент Бъов, април 1833:

Приятелю, ще приема господин Жуфроа от вашата ръка. Колкото и малко да съм склонна да се заобикалям с нови лица, ще преодоля първото внушение на саможивството и сигурно в човека, така горещо препоръчан от вас, ще открия всички качества, заслужаващи уважение. Предупредете го, моля ви се, за моята суха и студена външност, за непреодолимата леност и срамното невежество, които ме принуждават обикновено да мълча, за да не сметне той за неучтивост това, което е мой навик, мой недостатък, но не и лошо чувство към хората. По лицето на господин Жуфроа виждам, че той трябва да има прекрасна душа и голям ум, но аз ще му призная може би без особено възхищение тези качества (безспорно много редки и ценни). Някои хора идват на този свят вече напълно оформени, непринудени да се борят с

опасности, сред които други попадат и се блъскат: те минават през живота, без дори да усетят, че съществуват, и понякога се изненадват, като виждат наоколо си толкова много отломки. Аз се боя малко от такива по природа добродетелни мъже...

В последния момент здравият разум надделява и тя отменя срещата.

Жорж е все така тъжна, все така потънала в своята закоравяла, насмешлива мъка. „Бъдете Лелия — пише ѝ Сент Бьов. — Но в прозаичния, действителен, всекидневен живот не пренебрегвайте полу-излекуването, полу-щастията, които — след изпитанията — са все пак доста хубав дар за сърцето... Отнасяйте се по-справедливо, с повече търпимост към хората и света... И най-големите светци преживяват ужасни мигове на тая грешна земя... Не бива да се отчайвате в такива моменти.“ Тя му благодари, казва му, че „между писачите“, както казва Соланж, е намерила само един приятел — него. Но истинска нейна довереница през тия ужасни месеци е Мари Дорвал; която подхожда напълно за безпътицата на Жорж със своя цинизъм, естественост, величие и пламенност. Разговорите между Лелия и мъдрата куртизанка Пулхерия са навярно отзвук от беседите между Жорж и Мари.

Те се виждат често ту у едната, ту у другата. Ненаситна на спектакли, Жорж не пропуска нито едно представление на Дорвал. Предлагане или искане на билети е главната тема в почти всичките им писма. Но Жорж използва случая да добавя и нежни редове:

Не мога да ви видя днес, миличка. Нямам толкова щастие! В понеделник сутринта или вечерта, в театъра или в леглото ви, трябва непременно да ви целуна, госпожо, иначе ще извърша някоя лудория. Работя като каторжник и това ще ми бъде наградата. Сбогом, красавице...

Февруари 1833:

Миличка Мари, вие сте идвали, когато бях в Оне. Колко съм нещастна, че загубих един ден, когато щях да бъда с вас! Но кажете кога бихте искали да си побъбрим след полунощ. Пишете ми една дума и — всякога съм готова. Вие, женичке, имате толкова много в живота. Аз — нищо! Освен вас, която целувам хиляди пъти...

Дорвал отговаря по-кратко и навярно от внимание към Виньи „отдалечава“ малко приятелката си, която се оплаква.

Март 1833:

Защо не сме се виждали толкова време, Мари? Аз бях болна — това е, разбира се, една от причините. Вие сте много заета; и, уверена съм, че не сте имали възможност да дойдете, защото сте добра и бихте дошли да ме видите, ако не е имало пречки. Но да ви обичам така дълбоко, Мари, и да прекарам толкова дни без вас! Това ме огорчава, Мари, и още повече натъжава сърцето ми. Нима ме осъждате, че заслужавам съжаление?... Плаша, се от мисълта, че заслужавам толкова малко приятелството на велика и благородна жена като вас! Страх ме е да не загубя и това, което вече съм получила — и се питам дали в живота ми няма някакво петно, което ви отдалечава от мене? Но вие стоите така високо над всички други жени, скъпа Мари, че дори да съм виновна, у вас бих срещнала търпимост и съчувствие. Но не мисля, че съм виновна. Ако съм, вие сте достатъчно добра и ще ме обичате въпреки всичко... Кога ще ми отделите една хубава вечер у вас или у мене? Бъди добра към приятелката си, която е тъжна и намира малко младост и щастие само край тебе...

Жорж би желала да придружи поне веднъж Мари при нейно турне, дори като камериерка. Тя слуша със странно очарование страстните жалби на Мари Дорвал срещу бога и мъжете. „Без да

прикрива нещо от своята личност, тя не украсяваше и не се преструваше. Непринудеността ѝ беше рядко красноречива; с едно понякога диво, но, никога вулгарно красноречие, винаги непорочно въпреки волността си, издаващо навред стремежа към неуловим идеал, блян за чисто щастие, за рай на земята...“ В тази жена, преживяла много повече от нея, Жорж намира собствената си жажда за съвършенство. Винъи е ревнив към това страстно приятелство. Нещастникът се страхува наивно да не би теоретичката на свободната любов да повлияе на неговата любовница. Sancta simplicitas!^[4] Прелестната и недостижима Дорвал, влюбена в своето тяло, няма какво да учи в това отношение от никоя жена.

Докато търси утеха и откровение, неспокойната Лелия среща един циник, който ѝ обещава и двете. Проспер Мериме, големият приятел на Сент Бьов, е като Анри Бейл^[5] един от ония още от детинство наранени сантиментални личности, от които дяволът създава своите донжуани. Той обича да говори за любовта с техническите изрази на студент медик: това му носи успехи във фоайето на операта и в някои дамски будоари. Когато среща тази хубава, своенравна, незаета в момента, умна и прочута жена, той решава да добави нов скалп към своята огърлица. Ухажва я още от началото на 1833 година, но без успех. Тя обещава да го приеме и винаги в последния момент се извинява под някакъв предлог — невралгия или пристигане на съпруга. Той става насмешлив и жлъчен: „Ще ви бъда много благодарен, ако ми кажете дали сте оздравяла, дали съпругът ви излиза понякога сам, с една дума, дали има някаква надежда да ви видя, без да ви досадя.“

Най-после постига целта си „за четиридесет и осем часа благодарение на смелостта си да изнесе на рамо пред най-отбраното парижко общество, по стълбите на операта, малката Соланж, заспала при последното действие «Роберт Дявола»“. Тя намира в негово лице „спокоен и силен човек“, който я омагьосва с „могъщия си ум“. Изброява пред него всички жалби на Лелия. Това го разсмива. В една априлска вечер през 1833 година, когато се разхождат по кея Малаке, покрай стръмния бряг на Сена, тя му предлага едно „влюбено“ приятелство. Той отговаря, че може „да обича само при едно условие“, всичко друго е литература. Това е най-погрешната представа за любовта, но Жорж се намира в такава безпътица, когато жената е

готова да се вкопчи и в най-малката надежда. „Мислех — пише тя на Сент Бъов, — че той притежава тайната на щастieto и ще ми я открие... че пренебрежителното му безгрижие ще ме излекува от моята детинска чувствителност.“

Той успява най-после да я убеди, че и за нея може да има някаква любов, поносима за чувствеността и опияняваща душата. Тъкмо това, което тя все още се надява да срещне. Жорж е покорена от неговата компетентност.

„Добре — казва най-после тя на Мериме, — съгласна съм, да бъде, както искате, щом ще ви достави удоволствие; защото, що се отнася до мене, убедена съм, че нищо няма да излезе.“ Качват се в жилището ѝ; вечерят как да е; с помощта на камериерката си тя облича своя полу-турски, полу-испански пенъоар. По-късно Мериме разправя, че при това преобличане Жорж проявила безсрамие, което убило всяко желание у партньора ѝ. Сигурно се е престорила на по-малко стеснителна, отколкото е била всъщност. Както и да е, следва жалък и смешен неуспех. Нашият дон жуан, като приятеля си Стендал при подобен случай, напълно се проваля. За най-голяма своя изненада той се озовава пред една стеснителна жена, която от невежество и гордост не му помага с никакво умение. Той отплаща за раздражението си с горчиви и глупави подигравки. След като той си отива, тя се разплаква, от мъка, отвращение и отчаяние.

И разказва цялата случка на Мари Дорвал. Смята, че заслужава съжаление, а не укор. Дорвал поверява тайната под честна дума — която така лесно се забравя! — на бърбивия Дюма. Новината скоро се узнава из цял Париж. Дюма приписва на Санд думите: „Снощи у мене беше Мериме; не е кой знае какво...“ Някои добри приятели съобщават на Жорж, че Мари Дорвал е издала тайната. Но Жорж ги посреща зле.

„Казвате, че е издала тайната ми. Зная това, но кой от вас, добри приятели, не ме е издавал? Тя ме е издала само веднъж досега, а вие ме предавате всеки ден. Повторила е нещо, което съм ѝ казала. Вие повтаряте неща, които не съм казвала... Оставете ме да я обичам спокойно. Зная каква е и колко струва. Зная недостатъците, пороците ѝ... Да, ето страшната дума за вас! Вие се боите от порока. Но вие сте изтъкани от него, без да знаете или без да признавате. Порокът ли? Нима му обръщате внимание? Нима не знаете, че той е навред, на всяка стъпка от живота ви, около вас, във вас?...“

След четиринадесет години тя препрочита своя дневник и потвърждава тази преценка:

„1847: Тя! Тя е все същата и аз все така я обичам. Една великолепно, прекрасна, всеотдайна, нежна душа, един рядък ум, един живот, изпълнен с лутания и страдания. Заради тях още повече те обичам и уважавам, о Мари Дорвал!...“

На Сент Бъов, голям любител на човешки слабости, вече осведомен от мълвата, тя изпраща пълна изповед:

Жорж Санд до Сент Бъов, 8 юли 1833:

Вие не ми искате изповед и аз не ви правя изповед, като ви казвам това, което ще ви кажа, защото не искам от вас да го запазите в тайна. Готова съм да разкажа и да напечатам всички случки от моя живот, ако смятах, че това би било от полза за някого. Тъй като вашето уважение ми е полезно и необходимо, имам право да се представя пред вас такава, каквата съм, дори ако бихте отблъснали моята изповед... В един от моите дни на скука и отчаяние срещнах човек, който не се съмняваше в нищо... не разбираше ни най-малко характера ми и се надсмиваше на скърбите ми... Аз не бях успяла да се убедя достатъчно в това, че съм изцяло и напълно Лелия. Искан да се убедя, че не съм; надявах се, че ще мога да се отрека от тази студена, отвратителна роля. Виждах край себе си една жена без спирачки, при това прекрасна; аз, строга и почти девственица, бях отвратителна в моето себелюбие и самота. Опитах се да победи характера си, да забравя разочарованията на миналото... Бях обзета от романтична тревога, от главозамайваща умора, при която, след като сме отрекли всичко, започваме да проверяваме всичко и възприемаме много по-големи заблуди от ония, които сме отрекли. Така, след като реших, че дори една дългогодишна близост не може да ме свърже с чужд живот, аз си въобразих, че едно няколкодневно обаяние ще реши окончателно съдбата ми. С една дума, на тридесет години постъпих така, както не би постъпила петнадесетгодишна

девойка. Съберете смелост... Продължението на историята е отвратително. Но защо ли се срамувам да стана смешна, щом не съм виновна?... Опитът пропадна напълно. Аз плаках от мъка, отвращение и отчаяние. Вместо да намеря обич, способна да ме съжали и утеши, намерих само лекомислена и горчива подигравка. Това е всичко; а тази случка е била предадена с две думи, които не съм казвала, които мадам Дорвал не е издала, нито измислила и които не правят особена чест за въображението на господин Дюма...

Никакви угризения. Тя разказва фактите без лъжа и оправдания. Тръгнала е на лов за щастие в опасна зона; и не го е намерила. Тази последна несполука потвърждава всичките ѝ страхове. Да стане като Дорвал истински влюбчива, би било за нея победа и изкупление. Към самия Мериме тя не е запазила лошо чувство. „Ако Мериме ме бе разбрал, щеше може би да ме обикне; ако ме бе обикнал, щеше да ме покори; а ако аз бих могла да се покоря на някой мъж, щях да бъда спасена, защото свободата ме разяжда и убива...“ Но ако би могла да се покори на някой мъж, тя нямаше да бъде Жорж Санд.

[1] Герой от Шекспировата пиеса „Буря“, представител на животното, което се бунтува срещу разума. — Б.пр. ↑

[2] Елински град в Мала Азия. — Б.пр. ↑

[3] *Кимври* — германско племе, което се слива с франките. — Б.пр. ↑

[4] *Sancta simplicitas* (лат.) — свещена простота. — Б.пр. ↑

[5] *Анри Бейл* — истинското име на писателя Стендал. — Б.пр. ↑

VI

Каква безпътица и какъв смут! Само преди десет години тя е изпълнена с надежди и добри намерения млада жена; смятала се е способна да преобрази мъжете, които биха я обикнали, и да ги издигне до своята възвишена, мистична представа за любовта. Била е Стенио: с неговата доверчивост, неопитност, плахо и пламенно очакване на бъдещето. След неуспеха с Орелиен дьо Сез и Казимир Дюдеван решава, че злото е в зле устроеното общество, в суровостта на брака и, освободени от дребнавите предразсъдъци и отживели закони, свободните любовници ще могат да осъществят мечтите си. Но и тук я чака неуспех. Свободната любов се оказва толкова измамна, колкото и брачната.

В провинцията, гдето я дразни дребнавостта на малкия град, тя мечтае за света на изкуствата, изисканите нрави и красноречието; въобразява си, че в „Париж съществува изтънчен живот, приветливо, изящно, просветено общество, в което хората с дарби ще бъдат приети и ще намерят с кого да разменят своите чувства и мисли.“ Тя не знае, че геният е всякога самотен и няма духовна йерархия, единодушно призната от най-добрите хора. Тя смята за поети всички, които пишат стихове. Две години жесток опит ѝ доказват, че големите хора не са великани, че „светът е пълен със скотове и човек не може да направи нито крачка, без да настъпи някого от тях“. Търси господари; а намира жалки, лицемерни и предпазливи същества. Тя научава какви опасности крие откровеността.

„Мъжете не желаят да бъдат разбулени и заставени да се смеят на маската си. Ако не сте способни вече да обичате, лъжете или се обвивайте така плътно в булото си, та никакъв поглед да не може да проникне през него. Постъпвайте със сърцето си, както развратните старци постъпват с тялото си. Крийте го под грим и лъжа; прикривайте със самохвалство и празен шум грохването, което ви прави недоверчив, и пред обществото, което ви прави немощен. Най-вече не признавайте никога остаряването на ума си; не казвайте никому възрастта на мислите си...“

Уморена, неспокойна, с кървящи пресни рани, люшкана между „ужаса на самоубийството и вечния манастирски покой“, през лятото на 1833 година тя е наистина Лелия, жена, жадна за любов, достойна за любов, но неспособна на смирение, без което няма любов. „Лелия, душата ви е студена като надгробен камък!“ — се провиква тя чрез устата на Стенио. И все пак...

И все пак в душата си тя знае, че девойката от английския манастир, ноанската амазонка, готова да помогне на нещастните, жадна за знания, чиста и сериозна, не е умряла. Лелия има черти на Манфред и на Лара. Но дори когато играе сам ролята на своя сатанински герой, Байрон остава един непокаян калвинист и сантиментален любовник. Когато вечеря весело с Органс Алар, когато слуша жадно Мари Дорвал, Жорж Санд престава да бъде Жорж Санд. Сърцето ѝ си възвръща за една вечер младостта и надеждите на Аврора Дюдеван. Тя мисли тогава за алеите в Ноан, за звездния светлик, за тържествената, прекрасна тишина, така подходяща за изповеди, за берийските приятели, на които ще се опре някой ден, за да им разкаже преживените бури. И когато изпрати гостите си, когато остане сама със заспалата Соланж в дома си на кея Малаке, въпреки всички корабкрушения в тази бурна душа продължавала плава нуждата от вяра в любовта, може би дори в божествената любов.

ЧЕТВЪРТА ЧАСТ

ПРИЩЕВКИТЕ НА ГЕНИЯ И ЛЮБОВТА

*Жените смятат за невинно всичко, което
си позволяват.*

Жубер

I

ДЕЦАТА НА ВЕКА

В малкото жилище на кея Малаке ние оставихме една разочарована, отчаяна млада жена, претърпяла несполука в прелюбодеянието, както и в брака, която се опитва да изрази бунта си в един роман. Не си я представяйте разплакана. Тя е премного жизнена и силна, затова не ще плаче дълго. Казва си, че е направила лош избор: идеалният любовник, способен да зачита нейната чувствителност и да победи отвращението ѝ, сигурно съществува; когато го срещне, ще разбере това по страстта — предупреждение от съзнанието ѝ, следователно от бога. Тя продължава да търси и оглежда редицата даровити мъже около себе си, както султан в покоите на харема оглежда своите одалиски.

Въпреки своето кукленско лице на „херувим, заприличал преди време на каноник“, Сент Бъов би могъл да ѝ се понрави и след провала на циника тя би дала с готовност на довереника ролята на пръв любовник. Но след като я е ухаждал доста усърдно, Сент Бъов се оттегля. Тя не разбира мълчанието му и би предпочела „едно откровено нахокване пред тази високомерна невъзмутимост“. Дали е изплашила с някакво огромно опозоряване неговото „височайше присъствие“? Отбягва я, защото му е неприятна ли или отчаянието на Лелия смуцава младежкото му доверие в живота? А може би е влюбен в някоя ревнива жена, която му забранява да ходи при такава опасна личност? „Ако е така, не можете ли да я успокоите, като ѝ кажете, че съм на триста години, дала съм оставка като жена още преди да се роди баба ѝ, а мъжете ме интересуват колкото ланският сняг?...“

Но тъкмо това не вярва нито Адела Юго, нито Сент Бъов. Той е надникнал в бездната, забулена от чара на Жорж, и се отдръпва уплашен. Казва ѝ го по-мило; хвали „мъжката откровеност, съчетана с женска прелест“, но твърди, че приятелство с нея е нещо твърде мъчно. „За да може да съществува приятелство между мъж и жена, житейските приключения и изменчивост трябва да са приключили вече; и единият, и другият трябва чисто и просто да са престанали да

живеят като възрастни хора, които завършват своя ден, седнали на пейка, под мекото следобедно слънце...“ Накратко казано, той е готов да продължава отдалеко „едно сериозно приятелство“, но никога насаме. Тя намира това за тъжно и смешно: „Добре, приятелю, свободен сте, щом не ме харесвате... Няма да ви досаждам вече. Щастлив ли сте? Радвам се! Благодаря на небето за това и намирам, че постъпвате добре, като ме отбягвате...“ Но внимава да не развали отношенията си с него. Той е влиятелен критик, а тя е, злопаметна само в любовта, каквато в случая не съществува.

Другият ѝ постоянен критик, Гюстав Планш, е станал след „Индиана“ чест посетител на кея Малаке. Любовник ли е? Така говорят в Париж; но в Париж всякога говорят така; Казимир е убеден в това; Жорж отрича упорито. Всъщност Планш, от когото лъха всякога миризма на запотен хамалин, не е особено съблазнителен. Но е човек с влияние; Жорж го взема за свой паж и той приема с гордост тази роля. Тя отива често да го търси в мръсната мансарда на улица „Корделие“, гдето той живее, и го натоварва със странни поръчения. Когато Казимир идва в Париж, Планш трябва да го придружава в театъра; пак той търси лекар, когато Соланж се разболее; той придружава Морис в колежа Хенрих IV, когато се прибира вечер след свободен ден, а Санд — на премиерите на Мари Дорвал. Гюстав Жестокият е напълно опитомен от малката мадам Дюдеван.

Мари Дорвал си остава най-любимата приятелка, но тя не взема голямо участие в живота на Жорж. Виньи прави всичко възможно, за да отдели своята любовница от тази, която нарича „онази чудовищна жена“. Винаги в парична нужда заради трите си дъщери, Мари трябва непрекъснато да пътува по гастроли. Верният Планш отива в такива случаи у Виньи, за да научи адреса ѝ.

Жорж Санд до Мари Дорвал:

Къде си? Какво става с тебе?... Защо замина, лошо момиче, без да се сбогуваш, без да ми оставиш разписание за пътуването си, за да мога да хукна подир тебе? Твоето заминаване, без да се обадиш, ме огорчи. Бях в мрачно настроение. Представих си, че не ме обичаш. И плаках като магаре... Аз съм глупачка. Само че, виждаш ли, трябва да

ми се прости това качество. Имам лоши черти в характера, но чувствавам, че сърцето ми е способно да те обича. Напразно оглеждам другите — никой не струва колкото тебе. Не виждам нито една откровена, искрена, силна, гъвкава, добра, великодушна, мила, велика, смешна, несравнима, цялостна личност като тебе. Искам всякога да те обичам, все едно дали ще плача или ще се смея с тебе. Искам да те намеря, да прекарам няколко дни заедно с тебе. Къде си? Къде трябва да те търся? Няма ли да ти досаждам? Все ми е едно впрочем; ще се постарая да не бъда мрачна както винаги. Ако ти си тъжна, и аз ще бъда тъжна; ако си весела, да живее радостта! Имаш ли да ми направиш някакви поръчки? Ще ти донеса цял Париж, ако имам с какво да го купя. Хайде, пиши ми един ред и ще тръгна. Ако имаш работа, при която ще ти преча, ще ме изпратиш да работя в друга стая. Аз мога да работя навсякъде. Казаха ми да се пазя от тебе; сигурно са ти казали същото и за мене; е добре, да изпратим всички... и да вярваме една на друга.

Ако ми отговориш скоро само с една дума: ела, ще тръгна, дори да имам холера или любовник...

Мари Дорвал показва писмото на Виньи и за да го успокои, си дава вид, че го намира смешно. Той написва на бялото поле: „Забраних на Мари да отговаря на тази досадна Сафо“. А Дорвал: „Мадам Санд е обидена, загдето не ѝ отговорих.“ Но Жорж се възхищава премного от Мари, затова не се сърди дълго.

Тъй като сърцето ѝ не е заето, Жорж работи с обикновения си темп, но животът ѝ се струва празен. В началото на пролетта 1833 година „Ла Ревю де дьо монд“ дава у Лоантие, на улица „Ришелъ“ №104, голяма вечеря за своите сътрудници. Гюстав Планш, критик на списанието, завежда Жорж Санд и случаят или лукавият Бюло я поставя до Алфред дьо Мюсе. Още Сент Бьов, по времето, когато ѝ търси почитатели, е говорил, че ще ѝ представи младия поет с дълга руса коса, тънък и красив като божество. Мюсе е по това време на двадесет и три години, шест години по-млад от Санд и от Сент Бьов.

Но Сент Бъов се възхищава от него, може би защото Мюсе въплъщава това, което Сент Бъов би желал да бъде: „Той е същинска пролет — казва критикът, — поетична пролет, която се разцъфтява пред нашите очи... Никой не дава още от пръв поглед по-вярна представа за младежка гениалност...“ Мюсе подражава на Байроновата елегантност. Рединготът с кадифена яка, която стига до кръста, накривеният цилиндър, бухналата вратовръзка, тесният светлосин панталон му придават малко прекалено изящество. Когато Сент Бъов предлага на Жорж Санд да ѝ го представи, тя отказва: „Той е много денди^[1]; няма да си подходяме.“

Лесно е да разберем страховете и; защото литературните среди говорят лошо за Мюсе. Той дебютира бляскаво в литературата през 1830 година и веднага е приет възторжено от Бюло, от групата на младите романтици и от салона в Арсенала. Прекрасните музи на романтиците цитират с пламенно възхищение някои цветисти, странни стихове: Синьо-жълтият дракон, заспал в сеното... Но неблагодарникът се надсмива над славата и събратята си. Той пише за тях пародии, карикатури, измисля им прякори. Сент Бъов, който така великодушно го хвали, той нарича ту мадам Пернел^[2], ту Сент Бевю^[3]. Мюсе е разглежено от жените момче, херувим, който е чел „Опасни връзки“ и „Манфред“. Той е познал любовните наслади преди любовта, но не е намерил щастие в тях. Затова се е отдал с наивна страст на шампанското, опиума, леките жени. И той, като Байрон, е омагьосан от разврата, гдето жената си възвръща древната роля на магьосница, а мъжът се освобождава от тиранията на обществото. Мамен от продажни любовници, той е запазил лоши спомени за любовта. „За нашите жени — казва той — любовта е да играеш на мамене, както децата играят на криеница... Потайна и недостойна комедия.“ Но редом с предивременно преситения развратник у Мюсе живее нежен и чувствителен паж. От този контраст се ражда неговата поезия. Един артист никога не се отказва от това, което подхранва неговия гений. Мюсе съзнава отлично, че тъкмо на този дисонанс се дължат най-прекрасните му стихове. И продължава лудориите си. В това занимание той влага отначало престореност и отегчение, но „с разврат шега не бива“^[4] и нервите му се разстройват още от младини, вдъхновението му е непостоянно, кесията му празна.

На вечерята, дадена от „Ла Ревю де дьо монд“, Санд открива с приятна изненада, че този денди е добро момче: „Не беше нито циник, нито самохвалко. При все че се мисли и за едното, и за другото.“ Той блести; размива мълчаливата красавица с унесен поглед, а тя има нужда да се смее. Жорж не е духовита, но умее да цени духовитостта у другите. „Фантазио чувствуваше, че е харесван.“ Той от своя страна се усмихва на малката кама в колана на съседката си, но е омагьосан от големите черни, тъжни, блестящи и кротки очи, които изпитателно го гледат. Огромни очи на индианка; маслинов тен с бронзови отсенки. Знаем от стиховете на Мюсе, че е възпявал „една андалуска с мургава гръд“, че е обичал „девствена гръд, златиста като зрял грозд“. Тази кехлибарена кожа допада на тайните му копнежи.

Когато се прибира у дома си, той прочита „Индиана“, задрасква половината прилагателни, защото в ония дни той има по-добър стил и вкус от Санд, и ѝ изпраща едно почтително писмо, което завършва с „приемете, госпожо, уверения в уважението ми“, но е придружено от стиховете След прочитането, на „Индиана“:

*Как пресъздаде ужасната сцена в романа —
Нун, полугола, във унес любовен с Раймон,
опиянени във стаята на Индиана?
Кой ти подсказа таз страница с пламенен тон —
как любовта безнадеждно простира ръка
към примамливия образ, от бляна създаден?
Ти ли си страдала и си копняла така?
Как си прозряла Раймон — на химера отдаден?
Спомени твои ли са или само видения
тези терзания смътни и тези вълнения,
тия наслади — без щастие — и пустота?*

Това обръщение на „ти“, тези настойчиви въпроси създават една поетична близост. Следва несериозна кореспонденция в стила на Мариво^[5]; Мюсе е очарователен в тази игра; Жорж си възвръща веселостта. „Моят хлапак Алфред“ започва да го нарича тя. Правят романтични планове: да се качат на кулите на Нотр Дам, да отидат в Италия. Тя го приема в домашен тоалет: разкопчан жълт копринен

пенъоар, турски чехли, испанска мантила; поднася му египетски тютюн и сяда на земята на възглавница, за да пуши с дълга лула от босненско черешово дърво. Алфред коленичи край нея и слага ръка върху чехлите под предлог да разгледа ориенталските им рисунки. Държането му става шеговито.

През юли „Лелия“ е завършена и Мюсе я получава на коректури. Той е във възторг: „В «Лелия» има двадесетина страници, които говорят направо на сърцето, откровени, силни, прекрасни като Рене и Лара...“ След това Керубино се връща към любовта:

„Вие ме познавате достатъчно и можете да бъдете сигурна, че смешният въпрос: желаете ли или не желаете? не ще бъде изречен от моите устни... Между вас и мене в това отношение съществува цяла бездна. Вие можете да дадете само духовна любов, а пък аз не мога никому да отвърна със същото (да предположим, че още отначало не ме отпратите, ако си позволя да ви поискам подобно нещо), но мога да бъда — ако ме смятате достоен — не дори ваш приятел (и това е прекалено морално за мене), а нещо като другар без значение и без права, следователно без свади и ревност, готов да пуши вашия тютюн, да мачка пенъоарите ви и да хваща хрема, докато мъдрува с вас под всички кестени на съвременна Европа...“

Тя има нужда за „Лелия“ от богохулни стихове, които пияният Стенио трябва да изпее с пресипнал глас. От кого да ги поиска, ако не от младия поет, толкова често пиян и решил да разиграва пред нея ролята на сантиментален шут? Мюсе съчинява следния *Inno ebrioso*^[6]:

*Ако вдигна аз поглед сред оргия дива,
ако устните алена багра покрива
и целувка ги властно плени,
нека в мене тогава копнежи безумни горят
и ме блазнят с разголено рамо и хубава гръд
приласканите леки жени.
И милувката тяхна със страст похотлива
нека тръпки в кръвта уморена разлива;
аз монах съм и дързък, и млад.
Нека китя челата с цветя оросени,
нека пръсти преплитам в косите развени,*

*напоени със гъст аромат.
Нека зъбите, впити безжалостно в бялата плът,
да изтръгват стенания тежки от женската гръд
и за милост молба да звучи.
Нека слеем с усилие сетно пак нашия вик
и със дързост последна и отклик във сетния миг
нека склопя навеки очи!...
Ако бог ми откаже такава кончина щастлива,
увенчана със блясък и радост, която упива,
ако сетя, че моите сласти —
на безсилната ярост агония вечна,
от угасващи клади отблясък далечен —
не затихват след всички наслади,
нека следвам каприза на моя ревнив повелител —
да удавя във гъстото вино недъга мъчителен
на плътта ми, скована от лед;
и да слеем пак устни в целувка прощална,
да угаснат копнежи и страсти печални
и сам господ да бъде проклет!*

Още някое време той пише на Санд в тона на Шекспирова комедия, после, на 29 юли 1833 година, пристига по пощата сантименталното признание:

Скъпи Жорж, трябва да ви кажа нещо глупаво и смешно... Ще ми се изсмеете в очите, ще сметнете, че съм бил неискрен в досегашните си отношения към вас. Ще ме изгоните и ще помислите, че лъжа. Влюбен съм във вас. Още от първия ден, когато ви посетих. Мислех, че чисто и просто ще се излекувам от тази любов, като ви виждам в качеството на приятел. Във вашия характер има много неща, които биха могли да ме излекуват; опитвах се да се убедя в това, доколкото можех; но плащам много скъпо миговете, които прекарвам с вас... Сега, Жорж, ще кажете: „Още един досадник“, както се изразявате... Зная какво мислите за мене и не се надявам на нищо, като ви правя

това признание. Мога само да загубя една приятелка... Но аз наистина страдам и нямам вече сила!...

Тя се колебае. Това трябва да се отбележи, защото много често са я представяли за гибелна жена, за човекоядка, която търси постоянно прясна плът. Нищо подобно в този случай. Тя се развлича с младежа, когото намира гениален и прекрасен, но се страхува от слуховете за разврата му. „Обичам всички жени и ги презирам всичките“ ѝ е казал той. Любовта, такава, каквато я мечтае Жорж, трябва да бъде дълбока и неизменна. За себе си тя смята, че е изневерявала само от разочарование и отчаяние. Мюсе отгатва това чувство и му отговаря с ново писмо.

Спомняте ли си, един ден ми казахте, че някой ви запитал веднъж дали съм Октав или Келио, а вие сте отговорили: „И двамата, струва ми се“. Аз извърших лудостта да ви покажа само единия, Жорж... Обичайте тези, които умеят да любят, аз умея само да страдам... Сбогом, Жорж, обичам ви по детски...

По детски... Знае ли той, когато пише тези думи, че е намерил това, което най-много ще я трогне? „По детски — повтаря тя, като стиска писмото в треперещите си ръце. — Обича ме по детски! Господи, знае ли какво говори! И знае ли каква болка ми причинява?“ Виждат се отново; Мюсе се разплаква; тя отстъпва. „Ако не беше младостта ти и моята слабост, когато видях сълзите ти, щяхме да си останем брат и сестра...“ Мюсе се настанява скоро на кея Малаке. И този път тя иска да има обща трапеза и да бъде за своя любим домакиня, болногледачка и преди всичко толкова майка, колкото и любовница.

Приемането на новия любимец не минава без драми с приятелите. Берийците в Париж и Гюстав Планш, верни кучета, свикнали да седят в нозете на Жорж, започват да ръмжат срещу новодошлия и твърдят, че тази явна връзка със суетния светски младеж ще бъде пакостна за литературното ѝ бъдеще. Отстраняват Планш,

защото нечистоплътността му възмуцава изтънчения Мюсе. По същото време излиза и „Лелия“. Санд е посветила книгата: На г. А. Дьолатуш, с надежда да завладее отново отшелника от Оне; той изказва недоволството си (възмутен сигурно колкото от дързостта, толкова и от правописа)^[7] и посвещението изчезва в следните издания. Когато подарява книгата на Мюсе, тя надписва първия том: На господин хлапака ми Алфред, Жорж; а втория — На господин виконт Алфред дьо Мюсе, почтителен дар от предания му слуга Жорж Санд.

Книгата вдига голям шум в печата. Лицемерите се чувствуват победители. Журналистът Капо дьо Фьойид иска „горещ въглен“, за да пречисти устните си от тези недостойни и безсрамни мисли... „Когато отворите «Лелия» — продължава той, — затворете се в кабинета си (за да не заразите никого). Ако имате дъщеря и желаете да запазите душата ѝ непорочна и наивна, изпратете я да играе навън с другарките си...“

Бедният Планш отговаря по рицарски на оскърбителя. В „Ла Ревю де дьо монд“ от 15 август 1833 година той обнародва смела възхвала за „Лелия“ и автора ѝ: „Има предопределени личности, които не могат да живеят без вълненията на една непрестанна борба... Каквото и да се случи, те предлагат като изкупление за грешките си мъките и тревогата на своите безсъния. За да ги осъди, човек трябва да не ги познава...“ И добавя, че жените ще разберат „Лелия“:

„Те ще отбележат внимателно всички редове, гдето ще намерят израза и спомена на своето минало, картината на своите страдания.

Ще се просълзят и преклонят пред безпомощността, която се изявява и разкрива своите мъки. Ще се изненадат отначало от смелото признание; някои ще се изчервят, че са били разгадани, и ще се разсърдят от тази нескромност; но когато вникнат в себе си, ще видят в «Лелия» по-скоро защита, отколкото обвинение...“

След това изпраща секунданти на Капо дьо Фьойид. Париж на Биксиу, Блонде, Натан^[8] се забавлява с този дуел. На какво основание господин Гюстав Планш се явява в качеството на наемен убиец за сметка на господин (или госпожа) Жорж Санд? Дали за да обяви своите права тъкмо когато ги е изгубил? Нещастният момък се защитава.

Гюстав Планш до Сент Бьов:

Ако между мене и Жорж Санд съществуваше нещо друго освен дълбоко приятелство, вчерашното ми поведение би било непристойно: би изглеждало, че използвам някакво право, като груб и невъзпитан човек. Аз нямам никакви права и съм просто смешен, но хората не са длъжни да знаят истината и не искат да я знаят...

Алфред дьо Мюсе е ужасно ядосан: „Възнамерявах да се бия, но ме изпревариха.“ Отсега нататък отвращението му към Планш се превръща в омраза:

*Щом не искаме да си мърсим ръката,
нека да ни хапе туй влечуго диво.
Мислим си, че тъпчем яростно змията,
всъщност дървеница мачкаме ревниво.*

Сент Бъов благоразумно чака да отмине бурята. Санд няколко пъти го подтиква да напише статия в „Льо Насионал“.

Жорж Санд до Сент Бъов, 25 август 1833:

Както знаете, приятелю, твърде много ме оскърбяват, но аз съм съвсем равнодушна към това. Не съм безразлична обаче към готовността и усърдието, с което моите приятели ме защитават...

След това му съобщава официално новата си връзка:

Влюбих се, и то твърде сериозно този път, в Алфред дьо Мюсе. Това не е вече прищявка, а голяма привързаност, за която ще ви говоря подробно в друго писмо. Не на мене се пада да предричам на тази любов такава трайност, която ще я направи свещена като чувствата, които вие цените.

Бях влюбена веднъж в продължение на шест години, друг път в продължение на три, а сега вече не зная на какво съм способна. Много хрумвания минаваха през главата ми, но сърцето ми не е така изхабено, както се страхувах; казвам това, защото го чувствавам. Без да съм огорчавана и неразбирана, срещнах този път чистосърдечност, вяност и нежност, които ме опияняват. Младежка любов и другарска привързаност. Неща, за които нямах представа и не се надявах да срещна никъде, най-малко у този човек. Аз отричах тази обич, отблъсквах я; отначало я отказвах, след това отстъпих и съм щастлива, че го сторих. Предадох се повече от съжаление, отколкото от любов, а любовта, която не познавах, се разкри пред мене без нито едно от страданията, които мислех, че поемам. Щастлива съм, благодарете на бога за мене... Сега, след като ви казах какво става в сърцето ми, ще ви кажа какво ще бъде поведението ми.

Планш минаваше за мой любовник: няма значение. Не ми е любовник. За мене е много важно сега да се знае, че не е, както ми е съвършено безразлично дали хората ще вярват, че е бил. Разбирате, че не мога да поддържам близост с двама мъже, за които ще се смята, че имат еднакви отношения с мене; това не подобава на никого от тримата! Затова взех твърде тежкото за мене, но необходимо решение да отдалеча Планш. Обяснихме се откровено и мило по този въпрос и се разделихме, като си стиснахме ръце, запазвайки взаимната си обич, с обещание за вечно уважение... Не зная дали моето твърде смело поведение ще ви се хареса... Може би ще сметнете, че една жена трябва да крие обичта си. Но аз ви моля да имате предвид, че съм в съвсем изключително положение и съм принудена отсега нататък да водя съвсем явно личния си живот...

След двадесет дни тя отправя ново послание към тази малко мудна преданост: „Ще дадете отзив за «Лелия» в «Льо Насионал»,

нали? Не съм изгубила още надежда...“ Той се извинява и обещава: „Ще прекарам отново с вас, Лелия, следващите два дни. Но ще си повтарям, че не сте вече неверница и разочарована както някога...“ Тя го успокоява: „Аз съм щастлива, приятелю, много щастлива. Всеки ден все повече се привързвам към него... Близостта му ми е така приятна, както ми бе скъпо предпочитанието му...“ Подмладила се е с десет години; при това дете (тя повтаря тази дума с някаква греховна наслада) Жорж си възвръща веселостта от първите дни със Сандо. Жилището на кея Малаке кънти отново от смехове и песни. Алфред изпълва албума ѝ с портрети и карикатури. Рисува духовито и съчинява леки стихове:

*Здрач във стаята пълзи...
Жорж, с цигарата в уста,
седнала е сред цветя,
а в очите ѝ — сълзи...*

Сълзите са поставени само заради римата; или може би Жорж се е смеела до сълзи. Алфред върши безброй лудории. Една вечер се облича като слугинче, с къса пола и кръстче на шията, за да подава яденето, но изтървава шишето върху главата на философа Лерминие. Жорж е обичала всякога шегите. По природа тъжна, тя има нужда да се развлича с груба веселост. Този студентски живот я очарова. „Всяко начало е приятно — казва Гьоте, — но трябва да спираме още на прага“. Това е вярно за любовните връзки. Всеки открива другия. Всеки излага съкровищата на духовитостта си. Първите седмици в това жилище с прозорци към най-прекрасната гледка са продължителна, вълшебна приказка. „Свободен живот, чаровна близост, покой и зараждащи се надежди. Господи! От какво се оплакват хората? Има ли нещо по-сладко от любовта?“

Strange bedfellows.^[9] Сериозна и точна, Жорж държи да предаде своя роман на обещаната дата и скача посред нощ от леглото, за да работи, докато Алфред спи като съсел. Когато се събуди, тя му чете проповеди, както някога на Сандо, защото е толкова — а може би и повече — педагог, колкото и влюбена. Той се оплаква със смях: „Работих цял ден; вечерта написах десет стиха и изпих една бутилка

ракия; тя изпи един литър мляко и написа половин том.“ Но в първите дни той ѝ е благодарен, че го изтръгва от бавното самоубийство, каквото е животът му: а Жорж се радва, че е възвърнала величието на една избрана душа. Но приятели предупреждават Алфред да се пази; припомнят му нещастията на Сандо: „Припомни си опасното навлизане в Сена при Килбьо, гдето над водата се подават черните знамена, закачени за мачтите на потъналите кораби. В живота на тази жена има вече едно черно знаме, което сигнализира опасността...“ Но Мюсе е от онази порода влюбени, които търсят опасността и отдават с по-голяма готовност сърцето си на този, който обещава да го разкъса.

През септември той предлага на любовницата си да отидат във Фонтенбло, за да прекарат няколко дни сред горите и скалите Франшар. Тя приема: защото обича да свързва природата с любовта. Не се страхува от умора и тъмнина, върви из гората в мъжки костюм и стъпва по пясъка с решителна походка, очарователно съчетание от женствено изящество и детинска смелост... „Вървеше като войник и пееше от цяло гърло...“ На връщане, под ръка със своя другар, си шептят нежности. Този престой е наистина щастлив отначало, защото когато започват съжаленията, Мюсе припомня всякога „жената от Франшар“; но една нощна случка разваля всичко. В една лунна нощ на гробищата Алфред изпада в халюцинация. Привижда му се, че из храстите тича някакъв бял призрак със скъсани дрехи и разпилени коси. „Уплаших се и се проснах по очи на земята, защото този човек... бях аз.“ На другия ден вече се шегува и осмива случката, като написва под собствената си карикатура: „Пропаднал в гората и в съзнанието на своята любовница“; а под карикатурата на Жорж: „Със сърце, разкъсано като роклята“. Но тя е огорчена от рисунката: не желае да види смешната страна на една криза, която я е разстроила.

Твърдят, че Санд е преувеличила халюцинациите на Мюсе. Но независимо от това, че той сам ги е описал в „Декемврийска нощ“, ние имаме за тях едно безспорно показание: От Луиза Алан-Депрео, хубавата актриса, която шестнадесет години след Жорж Санд е била любовница на Мюсе. Нейното описание съвпада напълно с това на Жорж: очарователно, неземно същество, Шекспиров образ, който се превръща внезапно в умопобъркан.

Госпожа Алан-Депрео до госпожа Самсон-Тусен, 17 юли 1849:

След първите дни на изследване и опознаване между нас избухна страшна буря, в която прозираше силна любов, примесена с неща, които не можех да понеса. Когато се прибрал у дома си, той бил обзет от лудост. Това му се случва, когато е възбуден, и се дължи на отдавнашни гибелни привички. В такова състояние има халюцинации и разговаря с призраци... Никога не съм виждала попоразителен контраст от тези две същества, включени в една и съща личност. Едното е добро, кротко, нежно, възторжено, духовито, разумно, наивно (нещо невероятно: наивно като дете), добродушно, просто, невзискателно, скромно, чувствително, екзалтирано, способно да се разплаче за нищо, художник във всяко отношение... Обърнете страницата, и ще видите обратната страна: ще видите човек, обладан от някакъв демон, слаб, буен, надменен, деспотичен, луд, суров, дребнав, оскърбително недоверчив, сляпо упорит, самомнителен и себелюбив до невероятност, охулващ всичко, без спирачки и в доброто, и в злото. Обземе ли го демонът, ще препуска, докато си счупи врата. Прекаляване — това е същността му и в красивото, и в грозното. Във втория случай последицата е всякога заболяване, което го вразумява и го кара да почувствува вината си...

Такъв е двойственият човек, пред когото се е озовала Санд. Към него я привързва чарът, в който така съдбовно се е влюбвала: слабостта. Той знае това и изявява трогателната болезненост на своя гений с неизчерпаеми изблици на искреност и нежност; но щом слабостта му победи, намира сили да измъчва. И да се измъчва, защото този мазохист се нуждае от страдания и за творчеството си, и за наслада. А силната Санд го обгражда с грижи. Нарича го: „Горкото ми дете“; той я нарича: „Моят голям Жорж, моето Жоржище“. И този път тя е мъжът в семейството.

[1] Денди (англ.) — прекалено елегантен и превзет мъж. — Б.пр.

↑

[2] *Мадам Пернел* — героиня от „Тартюф“; символ на порочна и груба жена. — Б.пр. ↑

[3] *Сент Бевю* (фр.) — света грешка. — Б.пр. ↑

[4] Пародиране заглавието на едноактна пиеса от Мюсе: С любов шега не бива. — Б.пр. ↑

[5] *Мариво* (Пиер) — френски публицист, драматург и белетрист, автор на творби със съмнителна естетичност. — Б.пр. ↑

[6] *Inno ebrioso* (ит.) — пиянска песен. — Б.пр. ↑

[7] Сам той се подписва дьо Латуш; частичката дьо означава благороднически произход. — Б.пр. ↑

[8] *Биксиу* (Жак) — един от основателите на „Ревю де дьо монд“ (1808–1875); *Натан* (Исак) — английски композитор (1792–1864). — Б.пр. ↑

[9] *Strange bedfellows* (англ.) — странни другари по легло. — Б.пр. ↑

II ВЕНЕЦИАНСКИТЕ ЛЮБОВНИЦИ

*За колко неща между двама любовници
могат да съдят само те!*

Жорж Санд

И двамата искат да видят Италия. Мюсе я е възпял, без да я познава; Санд се стреми към Венеция, защото се надява, че новата обстановка ще ѝ донесе най-после някакво откровение. При едно малко дръзко посещение у майката на Мюсе тя получава съгласието ѝ за това пътуване, като обещава, че ще има към Алфред майчинска обич и грижи. Що се отнася до Казимир, когато Жорж му съобщава своето намерение, той я увещава да пътува „за образование и удоволствие“. Едно пътуване в Италия безспорно ще допринесе за образованието на любознателната жена; но удоволствието е друг въпрос.

Заминават през декември 1833. В светлосив панталон и каскет с пискюл, Жорж е много весела. Но заминаването се придружава от лоши знамения. В двора на Пощенския хотел дилижансът за Лион е тринадесети поред; на тръгване се блъсва о крайпътния камък и без малко не смазва един водоносач. Но любовниците не искат да знаят нито бога, нито дявола. От Лион до Авиньон пътуват по Рона заедно със Стендал. В Марсилия се качват на парахода за Генуа. Загърнат в палтото си, Мюсе страда от морска болест. С ръце в джебовете и с папираса в уста, Жорж гледа отвисоко спътника си. По този повод той пише четиристишие:

*Жорж на палубата пуши
колкото за двама души,
а като нещастник клет
страда от стомах Алфред...*

И добавя рисунка, на която е подчертана твърдостта на Жорж и промененото лице на Мюсе, а под нея пише: Homo sum; humani nihil a me alienum puto.^[1]

Homo sum^[2]... Алфред намира любовницата си прекалено мъжествена. Оплаква се от педантизма, от сдържаността, от студенината ѝ. Извънредно романтичното пътешествие не променя ни най-малко ритъма в трудолюбивия живот на Санд. Тя трябва да довърши един роман за Бюло; в Генуа, след това във Флоренция си определя осемчасова работна нощ; докато всекидневното задължение не е изпълнено, вратата ѝ остава заключена. Ако любовникът ѝ роптае, тя го увещава и той да работи и му подсказва сюжета на „Лоренцачо“. „Истинската победа на мъжа, е, жената свободно да го признава за своя съдба.“ Съдбата на Санд остава отделена от любовта. Отегчен и унижен, Мюсе става груб. Той я нарича „олицетворена скука, мечтателка, глупачка, монахиня“. Укорява я, че „не умее никога да даде любовна наслада“. Това е уязвимото място на Лелия. Улучена в сърцето, дълбоко оскърбена, тя отвърща на нападението с контраатака: „Много съм доволна, че тези удоволствия са били по-строги, по-сдържани от ония, които намираш другаде. Така поне няма да си спомняш за мене в обятията на други жени.“ Но тези свати не успокояват нито единия, нито другия.

В Генуа тя се разболява от треска. Любовта и болестта не вървят заедно. За да избегне леглото на болната, Мюсе започва да тича по жени и да пие. Дотегнало му е това, което Жорж нарича „възвишена любов“, и с цялото си същество жадува за „гибелните опиянения от миналото“. Той се връща към своите софизми: „Промяната е обновление. Нима човекът на изкуството е роден, за да робува?“ Една жена с прекалено самообладание дразни и тревожи своите любовници. Тя остава прозорлив и спокоен наблюдател, докато мъжът търси в любовта самозабрава. Той желае не само да победи една свенливост, но и да зароби една свобода, да превърне мислещото същество в обект. Санд дразни мъжете, защото си остава субект.

Пристигането във Венеция, от което тя очаква толкова много, е мрачно. Нощ; черната гондола прилича на ковчег. За момент, когато влизат в града, когато матовочервена луна осветява белите куполи на Сан Марко, когато Дворецът на дожите със своята арабска резба и християнски кампанили, поддържани от хиляди стройни колони, се

очертава върху огрения от луната хоризонт, им се струва, че виждат картина от Търнър^[3]. Но ако любовта придава красота на озарените от нея местности и градове, красотата на околния декор не създава любов. Розовите дворци и позлатата на Сан Марко не могат да променят две сърца.

Вечерта, в хотел „Даниели“, гдето са се настанили, Мюсе казва на любовницата си: „Жорж, заблудил съм се; моля те да ми простиш, но аз не те обичам.“ Това я сломява, тя би желала веднага да си замине. Но е болна, освен това съвестта ѝ не ѝ позволява да остави това дете само, без пари в чужда страна. „Заклучихме вратата между стаите ни и се опитахме да възстановим живота си като добри приятели... Не беше възможно; ти скучаеше; не знаех какво правиш вечер...“

Лесно можем да си представим какво е правил. След като се отдалечава от нея, отначало от скука, защото тя го смята за „хлапак“ и му държи проповеди, после от погнуса, защото се е разболяла от отвратителна дизентерия, а може би, казва Мора, и от „деликатност да не издаде пред нея тази погнуса“, той се предава на своята слабост към романтичен разврат. Обикаля венецианските вертепи, гдето мирише на застояла вода, и гълта непознати напитки. После „търси целувките на танцувачките от Фениче“. Поради болестта си и от огорчение Жорж го осъжда на целомъдрие. Но той си намира други жени. Тя не ще забрави никога тия дълги самотни очаквания, тайнствения плисък на водата по стъпалата, тежката отмерена стъпка на стражарите по кея, острия, почти детски писък на полските мишки, които се бият по огромните плочи, всички бегли, чудновати звуци, изпълнили тишината на венецианските ноци.

Една сутрин той се завръща окървавен след някакво сбиване. Не след много започва и ужасен припадък. Прилича на полудяване, на мозъчно възпаление, на тифозна треска; каквото и да е, гледката е ужасна. Жорж се изплашва. Той е способен да се убие или да умре във Венеция от тази болест. Каква отговорност за нея! Какъв ужасен край на един роман, който си е представяла така възвишен! Тя повиква младия лекар, който я е лекувал, и за да му помогне в диагнозата, разказва в писмото си за нощта във Франшар:

Веднъж, преди три месеца, след силна тревога, той беше цяла нощ като луд. Виждаше наоколо си призраци и викаше от страх и отвращение... Обичам този човек повече от всичко на света и съм безкрайно разтревожена, като го виждам в това състояние...

Тези редове са важни, защото показват, че след толкова разочарования Санд все още нарича Мюсе „човека, когото обича повече от всичко на света“. Разгорещени спорове са се водили за по-нататъшните събития; цели книги се пишат за тях от защитници на Мюсе или на Санд. Томове са писани, за да се докаже, че Санд и Паджело са пили от една и съща чайна чаша, че са се любили край леглото на болния. Търсят да установят кой е виновният. А отговорът е прост: вината и обвиненията са взаимни. „С какво право ме разпитваш за Венеция? Принадлежах ли ти във Венеция?“ — ще пита по-късно Санд. Тя е искрена, защото, според нейния морал (а всеки си създава свой морал), всяка страст е свещена, при условие да не принадлежиш едновременно на няколко мъже. Щом Мюсе я е изоставил като любовница, тя се смята свободна. Сам той признава, че „е заслужил да я загуби“. Но с традиционната снизходителност на мъжете към собствените им грехове Мюсе би желал жената, на която е изневерил, да му бъде вярна. Истина е все пак, че Санд и Паджело се грижат предано за Мюсе в продължение на двадесет дни бълнувания и буйства.

Защо Санд се увлича тогава в Паджело? Сложен въпрос. Преди всичко, като се надява все още да срещне цялостна духовна и физическа любов, всеки млад, силен и хубавичък мъж е за нея възможен отговор за въпросите на Лелия. След това, изоставена във Венеция, в непозната страна, сред чужденци, с един полулуд младеж, тя изпитва нужда от опора, която в минути на отчаяние и тревоги жените вземат понякога за любов. Най-после, съблазнена от желание да напише романи на венецианска тема, тя желае едно по-близко общуване с Италия. А всеки човек на изкуството знае, че само любовта позволява една физическа близост с друга нация, с друга раса.

Паджело и Санд прекарват по цели нощи край леглото на болния, който ту бълнува, ту спи. Споделените грижи и общият труд сближават

мъжа и жената. Умората подпомага това сближение. Паджело се възхищава от красивата чужденка; отправя ѝ пламенни погледи, но не смее да я ухажда. Тя е знаменита; той е беден начинаещ лекар. Има си любовница италианка; Санд живее във Венеция със своя любовник. Освен това този любовник е пациент на доктора и професионалният дълг е очевиден. Сложна обстановка за съвестта на един почтен двадесет и шест годишен, пълничък рус младеж, който няма сложни чувства.

Една вечер, когато Мюсе иска да поспи и моли любовницата и лекаря си да се отстранят, те сядат до една масичка при камината и Паджело пита невинно:

— И така, мадам, имате ли намерение да напишете роман за красивата Венеция.

— Може би — отговаря тя.

Взема няколко листа и започва да пише с увлечение, после поставя листовите в плик и ги подава на доктора. Той пита на кого трябва да предаде плика. Тя го взема и надписва: „На глупавия Паджело“. След това като се прибира у дома си, той прочита тези романтични редове, които са много по-хубаво любовно признание от признанията на героите в романите ѝ. То се състои от задъхани въпроси, отлика на нейния стил; защото питането е постоянното отношение на тази незадоволена жена към живота и — странно! — една отлика, на която Мюсе често подражава както в „Нощите“, така и в комедиите си:

Санд до Паджело:

Опора ли ще ми бъдеш или господар? Ще ме утешиш ли за злините, които изстрадах, преди да те срещна? Ще узнаеш ли защо съм тъжна? Познаваш ли състраданието, търпението, приятелството? Ти си бил възпитан може би да вярваш, че жените нямат душа. Знаеш ли, че имат?... Другарка ли ще ти бъда или робиня? Желаш ли ме или ме обичаш? Ще съумееш ли да ми благодариш, когато страстта ти бъде задоволена? Ще съумееш ли да ми кажеш, че съм те направила щастлив?... Знаеш ли какво е духовен копнеж, който никаква човешка ласка не може да приспи,

нито да умори? Когато твоята любовница заспива в обятията ти, стоиш ли буден да я гледаш, да се молиш на бога и да плачеш? Оставаш ли задъхан и затъпял след любовните наслади или изпадаш в божествено опиянение? Чувствувааш ли все още, че имаш душа, когато изтръгваш тялото си от обятията на твоята любима?...

Аз ще мога да разбера твоята замечтаност и да придам красноречив език на твоето мълчание. Ще припиша на постъпките ти такова намерение, каквото пожелаеш. Когато ме погледнеш нежно, ще помисля, че душата ти призовава моята... Нека всичко си остане, както е: не научавай моя език; аз не искам да търся в твоя ония думи, които биха ти казали моите съмнения и страхове. Не искам да зная как минава твоят живот, каква роля играеш между хората. Бих желала да не зная името ти. Крий от мене душата си, за да мога всякога да вярвам, че е прекрасна...

Колко много трябва да се е възхищавал Пруст от този текст, ако го е чел! Защото принудителното мълчание на Паджело е сънят на Албертина. Вискателните любовници желаят кумира им да бъде ням, за да не ги разочарова никога. В това приключение любимият е не само ням, но и уплашен. Признанието пада като мълния в неговия спокоен живот. И Паджело, като толкова други завоеватели, чувствава, че е победен от завоеванието си. Какъв скандал би предизвикала във Венеция една връзка с „ла Санд“, както я нарича той! Младият лекар едва започва да си създава клиентела, заради която трябва да спазва външно приличие. Но как да не се поддаде на изкушението, олицетворявано от очарователната чужденка? Тя става негова любовница.

Какво е видял Мюсе? Какво е узнал? Той има мозъчно възпаление, понякога бълнува, понякога е в съзнание. Вижда някаква жена на коленете на мъж, две долепени уста; струва му се, че на масата, до която седят Санд и Паджело, има само една чаша и двамата са пили чай от нея. По-късно се надсмива на вълнението си: „В коя комедия има толкова глупав ревнивец, който тръгва да разпитва какво е

станало с някаква чаша? Пък и защо им е дотрябвало да пият от една чаша? Много благородна мисъл ми бе хрумнала тогава...“ Пол дьо Мюсе разказва, че брат му видял един ден Жорж да пише писмо. Обвинил я, че пише на Паджело; тя отрекла, заплашила, че ще поиска да го затворят в приют за душевноболни, хвърлила през прозореца скъсаното писмо, но призори излязла на улицата по фуста да събере късчетата хартия. Халюцинация или действителност? Кой ще ни каже? Пол дьо Мюсе е пристрастен и съмнителен свидетел.

Едно е положително — появата на Паджело създава един свят, от който Мюсе се чувства изключен, а Санд тържествува, че го е изключила. Алфред я е унизил в собствените ѝ очи, като я нарича неопитна любовница. Тя си отплаща, пробуждайки у него ревност, каквато се поражда винаги, когато третият усеща между двама души съучастие, от което е изключен. Тази ревност ще се укроти в деня, когато между Санд и Мюсе ще се създаде отново съучастие, от което ще бъде изключен Паджело. Тогава той ще страда. А защо ревнува Мюсе, който бе заявил, че не обича вече своята любовница? Защото ревността събужда любовта и придава нова, по-висока ценност на същество, което сме пренебрегвали, докато сме мислили, че го познаваме.

Дали Алфред наистина е повярвал, че за да се отърве от него, Жорж е намислила да го затвори в приют за душевноболни? Продължителните бълнувания не позволяват да се отговори със сигурност. Неизменната преданост на болногледачката опровергава подобно обвинение. Тя говори може би за умопомрачение, защото се страхува от него и защото пристъпите на болестта оправдават този страх. Защо би желала да го затвори? Тя е свободна; може да го напусне; щом състоянието му се подобрява, настоява да му каже истината. Паджело я моли да мълчи; докторът смята, че Мюсе не е още достатъчно закрепнал и няма да понесе такъв удар. Но Жорж е пряма, Кьонигсмарка по характер, и заявява, че достойнството ѝ налага да бъде искрена. По-късно отбелязва в дневника си: „Господи, върнете ми моята жестока сила от Венеция; върнете ми острата любов към живота, която ме бе обзела с яростен пристъп, след най-страшното отчаяние...“

Жестока сила, остра любов към живота... Странно силни изрази, когато става дума за добрия Паджело, с неговите буйни целувки,

простовато изражение, моминска усмивка, дълга жилетка и кротък поглед. Но трябва да помислим какво е очаквала тя от него: съвършенство в любовта. „Уви! Толкова страдах, толкова търсих това съвършенство, без да го срещна! Ти ли, ти ли най-после, мой Пиетро, ще осъществиш мечтата ми?...“

Казала ли е на Мюсе, както е желала, че обича Паджело? Сигурно, защото той говори за една „тъжна вечер във Венеция, когато ми каза, че имаш своя тайна. Мислеше, че говориш на глупав ревнивец. Не, моя Жорж, говореше на приятел...“ В „Изповед на едно дете на века“ четем: „Тайно сладострастие ме приковаваше вечер към мястото ми. Когато приближаваше да дойде Смит (Паджело), не се успокоявах, докато не чуех звънеца. Защо съществува у нас нещо необяснимо, което обича да страда?...“ Защото известното нещастие не е така мъчително, както съмнението. Страданията на ревнивеца се дължат главно на гордост и на любопитство. Любовникът е желал да завладее едно същество. Не е успял. Партньорът му, станал вече противник, си остава свободен човек с неизвестни постъпки, мисли и чувства. Единственото средство да му се отнеме тази свобода е да узнаеш. Ревността отслабва, а понякога и изчезва, когато знаем.

Мюсе е узнал, че Санд обича Паджело, но не знае дали е принадлежала на Пиетро, докато сам той е още във Венеция; и този трън остава в кожата му. Жорж отказва да му отговори на този въпрос. Това е нейна тайна, заявява тя, и щом не принадлежи вече на него, не му дължи никакви обяснения. В края на март Жорж и Алфред не живеят вече заедно. Изпращат си писъмца по гондолиерите.

На 29 март Мюсе заминава за Париж, придружен от прислужник италианец. Отнася със себе си „двама странни спътника — безкрайна скръб и безкрайна радост“: скръб, защото загубва една любовница, в която се е влюбил отново, щом тя му се изплъзва; радост, защото се е държал добре, защото е направил голяма жертва, завършена с красива постъпка. Жорж го придружава до Местра, целува го с майчинска нежност и както всякога в моменти на Душевно сътресение, се прибира пеш, за да изразходва излишъка от сили, който я измъчва. Връща се във Венеция със седем сантиметра в джеба и се настанява с Паджело в едно малко жилище. Санд до Букоаран: „Изпращайте писмата до господин Паджело, аптека Анчилио, до Сан Лука, за мадам

Санд... Ако Планш се занимава с моите коректури, поръчайте му да оправи стила и да поправи правописните грешки...”

Тя прекарва пет месеца в своето венецианско усамотение; довършва романа „Жак“ и го изпраща на Мюсе със сухо посвещение, написано с молив: „Жорж на Алфред“; пише първите „Писма на един пътешественик“; взема бележки за италиански повести. „Жак“ не се харесва на Балзак, който намира, че книгата, е „празна и невярна“.

Балзак до Ева Ханска, 19 октомври 1834:

Последният роман на мадам Дюдеван е съвет към съпрузите, които пречат на жените си, да се самоубият, за да ги оставят свободни... Една наивна девойка напуска след шестмесечен брак своя достоен съпруг за някакъв ветрогон; един ценен, пламенен, влюбен човек заради някакво денди, без каквото и да е физиологическо или нравствено основание. После идва любов към мелезите, както в „Лелия“, към безплодните същества, нещо доста странно у една жена, която е майка и люби по-скоро с инстинкт, по немски...

Вярно е, че много романи на Санд стоят по-долу от писмата и таланта ѝ.

В свободното си време и с обичайното си усърдие трудолюбивата романистка шие или плете. За своя хубав италианец тя украсява собствено ръчно цяла стая: завеси, кресла, диван. Тази прелюбодейка е преди всичко домакиня. Пиетро Паджело е много влюбен и малко смутен. Любовниците му венецианки се стараят да си го възвърнат. Една от тях скъсва в пристъп на ревност неговия *bel vestito*^[4]. Брат му Роберто го подиграва за мургавата и мършава чужденка: „*Quella sardella... тази сардела*“, казва Роберто. Но Пиетро обича своята францужойка и тъй като по цял ден е по посещения на болни, оставя на Санд необходимите ѝ осем часа за покой и работа, които осигуряват трайност на тази любов. Пиетро е беден и не може да ѝ купува цветя, но става призори и отива в предградията да бере букети за Жорж.

Щастие ли е това? Да, но блудкаво щастие. Санд и Мюсе започват веднага да съжеляват за нещастните дни. След като се разделя

с Алфред в Местра, тя му пише: „Кой ще се грижи за тебе и за кого ще се грижа аз? Кой ще има нужда от мене и за кого ще поискам да се грижа отсега нататък?... Сбогом, птичето ми! Обичай всякога твоя нещастен стар Жорж. От страна на Паджело ще ти кажа само това, че той плаче за тебе почти толкова, колкото и аз.“ Ах! Колко е трудно да се откаже от своя идеал за трио! Що се отнася до Мюсе, щом се разделя със своята мърморка, започва да съжалява за приятелката: „Още съм влюбен в тебе“, пише той. Мисълта му е усредена в отсъстващата и той се представя искрено за великодушен. Дано да е щастлива с Пиетро: „Добрият младеж! Кажи му, че много го обичам, не мога да не се просълзя, като мисля за него...“ Добрата болногледачка също плаче: „О, на колене те моля, не си позволявай още нито вино, нито жени! Много е скоро... Отдавай се на удоволствия само когато тялото повелително ги поиска, но не ги търси като цяр срещу скуката и скръбта...“ Те са съгласни, че и двамата не са виновни; буйните характери, задълженията към изкуството не им позволяват живот на обикновени любовници.

Но остават предани един към друг. „На милия Мюсайон“ Санд прави безброй поръчки в Париж; да ѝ купи дванадесет чифта кожени ръкавици, четири чифта обуца, парфюм пачули; да вземе за тази цел пари от Бюло; да посети Морис в лицеза „Хенрих IV“. Алфред от своя страна продължава да се оплаква и разврежда грижливо раната си. Отива в жилището на кея Малаке и ридае, като гледа в една чинийка угарка от папироса, захвърлена от Жорж. Приятни сълзи: „Не бива да ми се сърдиш; постъпвам както мога... Припомни си, че у мене няма вече нито ярост, нито гняв; липсва ми не любовницата, а приятелят ми Жорж...“ Когато се прибира в Париж, той намира малкото им общество много възмутено от Санд. Планш и Сандо я ругаят. Опиянен от жажда за прощение, Мюсе възнамерява да я защити: „Ще напиша роман. Имам желание да опиша нашата история; струва ми се, че така ще излекувам и възвися сърцето си. Бих желал да ти съградя олтар, дори със собствените си кости... Гордей се, велики добър Жорж, ти създаде мъж от едно дете...“ Което е вярно. А малко по-късно: „Започнах романа, за който ти бях споменал. По този повод, ако си запазила случайно писмата, които ти писах след заминаването си, направи ми удоволствието да ги донесеш...“

О, нещастно племе на поетите, които творят само със страданията си! Тези писма са необходими на Мюсе, както на Росети е необходимо да откопае поемите си. Трябват му писмата на Санд. От тях отделя грижливо куплети, които ще използва в пиесата „С любов шега не бива“: „Твоята последна любов ще бъде може би най-романтична и най-млада. Но сърцето, доброто си сърце, не го убивай, моля ти се! Нека се отдава изцяло или на части във всяко твое влюбване, стига да играе всякога своята благородна роля, за да можеш един ден да погледнеш назад и да кажеш като мене: «Често страдах, понякога се заблуждавах, но любих...»“ Само че в пиесата тази реплика се казва от Камила на Пердикан.

Но тъй като мъжете са сложни същества и умеят да излъчват колкото си искат мъка, Мюсе все повече и повече страда: „Докъде мислиш, че съм стигнал? Казват наистина, че времето лекува всичко. Но аз бях сто пъти по-силен, когато пристигнах, отколкото сега... Чета Вертер и «Новата Елоиза». Поглъщам тия възвишени безумства, на които толкова много се подигравах. Ще отида може би много далеко и в тази посока, както бях отишъл в другата. Но какво от това? Ще вървя въпреки всичко...“ Сърцето на Жорж се отзовава, разбира се, на тази страстна романтика. Пиетро е добър момък, но не умее да страда; всичко му се струва съвсем просто; не е потребно да се грижи за щастието му. „А пък аз имам нужда да страдам за някого. Имам нужда да изразходвам излишъка от сила и чувствителност, които притежавам. Имам нужда да подхранвам майчинската грижливост, свикнала да бди над страдащо и уморено същество. Ах, защо не мога да живея с двамата, да ви дарявам щастие, без да принадлежа нито на единия, нито на другия! Бих могла да живея десет години така...“ Без да принадлежа нито на единия, нито на другия... Това е истински вик на Лелия.

Докато е във Венеция, тя научава за женитбата на Орелиен дьо Сез с госпожица дьо Вилмино и му пише, за да изкаже благопожелания и да поиска писмата си. Той отговаря:

Драги Жорж... Бях почти готов да изпълня вашето искане и да ви изпратя писмата. Разбирам, че нямам никакво право да ги задържа. Но мисля, че те не

принадлежат и на вас, и се страхувам, че ако ги прочетете отново, някой спомен може да се появи един ден във ваше произведение. Затова ги изгорих, като запазих само разказа, който ми изпратихте веднъж. Моля настойчиво за позволение да го задържа. И така, сбогом Жорж... Сбогом. Сърцето ми ще угасне изпълнено със спомена за вас...

Гробове в градината на любовта.

Най-последно, през юли 1834 година, тя намисля да се върне във Франция. Довършила е романа си, извлякла е от Венеция всичко, което е могла да извлече за своето творчество. И парите ѝ са малко: Бюло, Букоаран, Казимир не бързат да ѝ пращат. От осем месеца не е виждала децата си. Иска да присъствува в Париж при раздаване наградите в лицея на Морис. Желаете да прекара есента в Ноан, за чиито брястове, акации и сенчести пътеки си спомня с тъга. Въпросът е: ще заведе ли във Франция Паджело? Тя му предлага: „Бях смутен — четем в дневника на доктора — и ѝ казах, че ще си помисля до следния ден. Веднага разбрах, че ще отида във Франция и ще се завърна оттам без нея. Но я обичах безгранично и бих предпочел да се изложа на хиляди неприятности, отколкото да я оставя сама при едно толкова продължително пътуване...“ Той приема, като чувства, че развързката наближава. На баща си, когото дълбоко уважава, докторът пише: „Стигнах до последния стадий на моето безумие... Утре заминавам за Париж, гдето ще оставя Санд...“ Добрият Паджело е прозорлив и разумен; скърби, загдето се разделя със своята любовница, но е щастлив, че като я напуска, доставя удоволствие на семейството си и се освобождава от голям грях.

[1] *Ното сум; humani nihil a me alienum puto* (лат.) — човек съм, нищо човешко не смятам да ми е чуждо. — Б.пр. ↑

[2] *Ното* значи и човек, и мъж. — Б.пр. ↑

[3] *Търнър* (Джозеф) — английски художник пейзажист (1775–1815). — Б.пр. ↑

[4] *Bel vestito* (ит.) — прекрасен костюм. — Б.пр. ↑

III ИЗЛИЗА ПАДЖЕЛО

Завръщането в Париж поставя трудни въпроси, и то на три плоскости.

Плоскостта на общественото мнение; Санд не бе обръщала никакво внимание на преценките в Ла Шатр, но отдава голямо значение на това какво ще мислят за нея в литературните среди, в света на Бюло и Сент Бьов. На най-добрия приятел на Мюсе, Алфред Тате, който я е посетил във Венеция, тя казва: „Ако някой; ви запита какво мислите за свирепата Лелия, отговорете му само, че тя не се храни с морска вода и с кръвта на мъжете...“ Когато се завръща, намира, че всички осъждат свирепата Лелия. Много погледи се отвърщат от нея. Паджело изненадва и разочарова Париж. Очаквали са някой неотразимо красив италиански граф. А виждат едно приятно момче; но да бъде предпочетено пред Мюсе!... Жорж чувства това неодобрение.

Плоскостта Паджело: Тя желае да се отнася към него нежно и великодушно. Препоръчва го на лекари, които го развеждат из парижките болници; дори на Бюло, с надежда че той ще поиска от Пиетро статии за Италия. А тъй като Паджело няма пари, тя се опитва да му даде, без да го засегне. Затова му е внушила да донесе в Париж четири не особено ценни картини и заявява, че ги е продала от негово име и му предава стойността им. Под този предлог успява да му даде хиляда и петстотин франка. Така се задоволява великодушието на единия и самолюбието на другия; но на Пиетро, когото е смятала така доверчив, му хрумва изведнъж да ревнува: „Щом стъпи във Франция, престана вече да разбира“ — казва тя. — Престана да разбира на езика от любовните комедии значи: „всичко разбра“.

А има много нещо за разбиране, защото на плоскостта Мюсе е настъпила отново драма. Мюсе не иска да признае, че за някои неподходящи любовни връзки откровеното скъсване е единствен цяр. Той иска да види отново Жорж и не може да понесе удара. Тя му казва, че е щастлива с Пиетро. Това вече не е вярно, но тя не признава от

гордост. Мюсе решава да се отстрани; иска ѝ само един час и една последна целувка: „Изпращам ти последно сбогом, многообична ми... Няма да умра, докато не напиша книга за себе си и за тебе (главно за тебе)... Кълна се в младостта и в гения си, на гроба ти ще поникнат неопетнени лилии. Ще поставя там със собствените си ръце мраморен епитаф за тебе, по-чист от статуите на едnodневната ни слава. Потомството ще повтаря имената ни като имената на безсмъртните любовници, познати с общо име — Ромео и Жулиета, Елоиза и Абелар. Никога не ще споменат единия, без да споменат и другия...”

След това, на 25 август, той заминава за Баден, а на 29 тя тръгва за Ноан. По искане на жена си, Казимир кани Паджело да им гостува. Но докторът се отнася с почит към брака; той отказва да замине и се задоволява да остане в „голямата столица, за да посещава болниците“. В Ноан Жорж намира отново стария си дом, хубавия селски площад, своите дървета, приятелите, децата, съпруга и дори майка си, пристигнала от Париж. Веднага я наобикалят нейните берийци: малгаша Неро, Дютей, Ролина. Те поне не я укоряват. „Упреците само ожесточават сърцето на страдащия, а едно сърдечно ръкостискане е най-красноречива утеха.“ Тя се чувства сломена, разкъсвана между двамата и мисли за самоубийство. Само любовта към децата ѝ, според нея, я свързва с живота.

Малгаша е отрупван със задъхани въпроси: „Спокоен ли си? Понасяш ли без горчивина и отчаяние домашните неприятности? Заспиваш ли, щом си легнеш? Не витае ли около възглавието ти демон в ангелски образ, който вика: «Любов! Любов! Щастие! Живот! Младост!» А тъжното ти сърце отговаря: «Много късно! Можеше да бъде, но не бе!» О приятелю, прекарваш ли по цели ноци да оплакваш мечтите си и да си казваш: «Не бях щастлив!...» Защото Санд мисли, че не е била щастлива, смята се осъждана, оклеветена, а се чувства невинна. Нима не е била откровена, безкористна, всякога готова да помага? На Франсоа Ролина, който ѝ е най-близък по разбираня, изпраща прекрасно оправдание: «Ти поне ме познаваш. Знаеш дали в това разбито сърце има низки страсти, подлост, вероломство, склонност към някакъв порок... Знаеш, че ме разкъсва огромна гордост, но в нея няма нищо дребнаво, нито греховно, тя не ме е тласнала никога към позорно провинение и би ме издигнала до героична участ, ако не бях родена с окови...» С него тя се разхожда

посред нощ в ноанския парк, където си разменят тъжни изповеди, когато звездите са бледи, въздухът пропит със сладостна влага и пътечките толкова тъмни: «Исках да бъда силна като мъж — казва тя, — а бях сломена като дете...»

През този септември — 1834 — тя чете «невероятно» много: «Евхаристия», от абат Жербо, «Размисли за самоубийството» от мадам дьо Стал; «Животът на Виторио Алфиери» от Алфиери. Проповед, дисертация, изповед. Но най-много чете и препрочита писмата, които получава по това време от Мюсе, пламенни, безумни писма, първообраз на «Нощите»: «Кажки, че ми отдаваш устните, зъбите, косите си, главата, която беше моя, че ме прегръщаш пак! О, боже, боже! Помисля ли за това, гърлото ми се свива, погледът помътнява, коленете ми се подкосяват. Ах, страшно е да умреш, страшно е и да любиш така. Как жадувам, моя Жорж, как жадувам за тебе! Моля ти се, изпрати ми такова писмо! Загивам, сбогом...» Поетично преувеличение ли? Разбира се. Каквото и да се говори, никой не умира от любов. В Баден Мюсе намира успокоение и дори една любовна сполука, която го вдъхновява да напише поема. Но ревността и любовта към тази, която той смята, че му се е изплъзнала, са искрени.

В Ноан Санд се усамотява в горичката, за да му отговори с молив, като се старее да го успокои: «Ах, ти все още премного ме обичаш. Не бива вече да се виждаме.» Говори му за горкия Пиетро, «доброто невинно момче», което е казвало толкова пъти «*Il nostro amore per Alfredo*»^[1], а сега също се е сетило да ревнува и обсипва Жорж с упреци в писмата си. Но тя не се колебае вече в душата си между поета, който пише от Баден пламенни, великолепно писма «а ла Русо», и слабия, мнителен Паджело, който «й стоварва на главата» оскърбителни и неумели обвинения.

Санд до Мюсе:

Може би вече е заминал и аз няма да го задържа;
оскърбена съм до дън душа от писмата му и чувствавам, че
вече не ми вярва; а следователно и не ме обича...

Оттук изхожда възхитителната реплика на Жаклин към Андре, в първото действие на «Светилника»: «Вие не ме обичате вече... Самата

невинност дори би ви се сторила виновна... Не ме обичате вече, щом ме обвинявате...»

Трябва да признаем, че в този случай драмата се превръща наистина в комедия. Жорж е искрена, когато пита патетично Мюсе: «Възможна ли е възвишена, вярваща любов? Или ще трябва да умра, без да я срещна? Да улавям само призраци, да гоня само сенки! Дотегна ми. А при това обичах искрено и сериозно този великодушен човек, романтичен като мене, когото смятах по-силен от мене.» Но музата на комедията се усмихва, когато Санд добавя: Обичах го като баща, а ти беше нашето дете...“ Тя би желала всички да са щастливи, всеки да вярва на думите ѝ, всеки любовник да я обича и да се съгласява великодушно с желанието ѝ да ощастливява и съперника му. Но хората не са създадени по такъв образец. Любовта не е приветлива и открита; любовта е недоверчива, изключваща, неспокойна и ревнива. Какво разочарование!

На 15 септември Мюсе пише от Баден: „Ако се върна в Париж, ще ти бъде може би неприятно, както и на него. Признавам, че стигнах дотам да не щадя никого. Ако този венецианец страда, нека си страда: тъкмо той ме научи да страдам. Връщам му урока, предаден ми магистрално от него...“ Жорж се връща набързо от Ноан, за да утеши Паджело, преди да го пожертвува. Най-хубавото в случая е това, че Паджело не се нуждае от никаква утеха. Той е предвидил тази развръзка още при завръщането от Венеция в Париж. Престоят във Франция е бил интересен за него; именити лекари го отрупват с любезности; животът без любовницата му се струва прекрасен и спокоен. Ето как разказва той скъсването:

Дневник на Паджело: „Жорж Санд ми съобщи с писмо, че е продала картините ми за хиляда и петстотин франка... Невероятно зарадван, побързах да си купя кутия с хирургически инструменти и някои нови книги от моята професия... Сбогувахме се безмълвно; стиснах ѝ ръка, без да мога да я погледна. Тя изглеждаше смутена; не зная дали страдеше; моето присъствие ѝ пречеше...“

Излиза Паджело. Добрият доктор се връща във Венеция, оженва се. Има много деца и доживява до деветдесет и една година (1807–1898), след като е получил от това младежко приключение обаянието на Гуичиоли. Щастливи са тези, които са свързани за миг с някоя

блестяща съдба, но се измъкват бързо от опасните лъчи на прожекторите.

[1] *Il nostro amore per Alfredo* (ит.) — нашата любов към Алфред.
— Б.пр. ↑

IV ТЪРСЕНЕ НА АБСОЛЮТНОТО

Кой ще се занимава отсега нататък с Паджело? Още при първата си среща Санд и Мюсе стават отново любовници; той е опиянен от страст, тя е трогната и изпълнена с умиление. Но това не е „цялостно и нежно примирение“, за каквото говори Паскал. Мюсе обещава да забрави миналото. Клетва на пияница ли? Нима душа, която се наслаждава от страданието, ще се откаже някога да го предизвиква? Той преследва Жорж с подробни, непрекъснати разпити. Кога е станала любовница на доктора? Как? Тя отказва да отговаря, призовава на помощ свенливостта. „Мислиш ли, че ако Пиетро ме бе разпитвал за тайните на нашата любов, щях да му отговоря?“ Мюсе навлиза в своята демонична фаза: в потребността на мазохиста да узнае най-лошото; ревност, обиди, ужасни свади; после разкаяние, искане прошка, очарователна нежност и ако всичко това не стига — разболяване. Тя отива отново да се грижи за него в дома на майка му; взела е от прислужницата шапчица и престилка, а госпожа Мюсе се преструва съучастнически, че не я е познала.

Щом започва да се чувствува по-добре, Мюсе се настанява отново у Жорж на кея Малаке; но щастието е вече отлетяло. Оскърбителните свади се редуват отново със страстни писма. Тя разбира, че положението е отчайващо:

„Виждаш ли, ние играем една игра, в която залагаме сърцата си, а това не е толкова забавно, колкото изглежда. Искаш ли да отидем да се застреляме заедно във Франшар? Би било по-просто...“ После, тъй като и двамата нямат желание да се убиват, тя намира за по-разумно да скъса и заминава за Ноан.

Но тогава настъпва едно „премятане“, което е пружина на страстите в класическия театър. Човек е устроен така, че презира това, което се предлага, и тича подир това, което му убягва. Този път Жорж Санд трябва с изненада да признае, че Мюсе приема раздялата. И тя престава веднага да я желае. Самолюбието ѝ е наранено, тя се връща незабавно в Париж и иска да го види. Подтикван от приятелите си,

особено от Алфред Тате, Мюсе не отговаря. Жорж научава, че говори за нея със студенина и раздражение. Казват ѝ, че не желае вече да я види. През тоя ужасен ноември 1834 година Жорж Санд води подробен „Дневник“ — едно от най-прекрасните неща, които е писала.

„Ами ако изтичам, когато ме обземе неудържима любов? Ако отида да звъня, докато ми отвори? Ако легна пред прага, докато мине през мене?... Ако му кажа: Ти още ме обичаш, страдаш от това, срамуваш се, но ме съжеляваш толкова много, та не можеш да не ме обичаш. Много добре виждаш, че те обичам, че мога да обичам само тебе. Целуни ме, не ми казвай нищо, нека не спорим; кажи ми няколко сладки думи; пожали ме, щом намираш, че съм още хубава... Когато усетиш, че чувствата ти линеят и раздражението се връща, прогони ме, бъди груб, но не изричай никога ужасната дума: за последен път! Ще страдам колкото желаеш, стига от време на време, поне веднъж в седмицата, да потърся при тебе една сълза, една целувка, която ще ми даде сили и смелост за живот. Но ти не можеш да го сториш. Ах! Колко скоро ти дотегнах и колко бързо успя да се излекуваш и ти!“

Тя се опитва да се среща с приятели. По искане на Бюло позира на Делакроа, който събужда мъката ѝ, като говори за дарбата, изразена в скиците на Мюсе. Мечтае да напомня в този портрет женските глави от Гойя, от които се възхищава Алфред.

Вижда често любезната, но прекалено благоразумна Ортанс Алар, която я учи да се преструва пред мъжете и да се представя сърдита, за да ги връща към себе си. Глупост! Можеш да хитруваш само когато не обичаш. Само Сент Бъов не ѝ говори глупости. Когато го пита: „Какво е любовта?“, той отговаря: „Сълзи. Плачете ли, значи обичате.“ После търси усамотение: „Не мога вече да работя“ — пише тя. А това не ѝ се е случвало досега!

Тя знае, че ако бъде оставен на себе си, Мюсе ще се върне при нея. Но съществува гордост — ужасната мъжка гордост. Съществува и Алфред Тате, който казва глупаво: „Каква слабост!“ Да може да си възвърне поне приятелството на Мюсе!

„Ако имах по някой ред от тебе от време на време, една дума, позволение да ти изпратя картинка за четири петачета, купена на кея, папириси, приготвени от мене, птиче, играчка, нещо, с което да залъжа болката и скуката си, да си въобразя, че ти мислиш малко за мене, като получиш тези дреболии...“

И още нещо, трогателно и възвишено:

„О, мои сини очи, няма да ме поглеждате вече! Не ще видя да се навежда към мене прекрасната глава, забулена в сладостна нега! Мое гъвкаво топло тяло, няма да ме притиснеш, както Елисей притиска мъртвото дете, за да го съживи. Няма да докоснете вече ръката ми, както Исус докосва ръката на Иаировата дъщеря, с думите: «Стани, девойче!» Сбогом, мои руси коси; сбогом, мои бели рамене; сбогом на всичко, което е било мое! Сега през моите мъчителни нощи ще прегръщам борове и скали в горите, като крещя името ви и след като изживея мислено наслаждението, ще падна без сваят върху влажната земя...“

Изнурена от страдания, през декември тя заминава за Ноан. Мисли, че почти се е примирила. Алфред ѝ пише едно доста мило писмо, в което казва, че се разкайва за грубостите си. „И така, всичко свърши. Не искам вече да го видя, прекалено страдам...“ В същото време узнава изказването му пред Тате, че раздялата е окончателна. И не може да понесе този удар. Като Матилда дъо ла Мол отрязва прекрасната си коса и му я изпраща. На портрета в музея „Карнавале“ Делакроа я е нарисувал с къса коса, „загрижено лице, зареян поглед, изтънял нос, трепнала уста, побледняла и отслабнала от безсънни нощи“. Когато получава тежките черни къдри, Мюсе се разплаква. Връща се отново към нея и тържествуваща, Жорж може да пише на Тате: „Господине, има много добре извършени хирургически операции, които са чест за уменията на хирурга, но не пречат на болестта да се върне. По силата на тази възможност и Алфред стана отново мой любовник...“

Но и двамата са обзети от най-опасната лудост: търсене на абсолютното. От раздяла към раздяла, от помирение към помирение, умиращата им любов преживява резки кризи, които са чисто и просто предсмъртни конвулсии. Санд и Мюсе приличат по това време на борци, облени в пот и кръв, които са се вкопчили един в друг и се бият, а зрителите не могат да ги разделят. Един ден той заплашва, че ще я убие, после, с кратко писъмце на италиански, моли за последна среща: *senza veder, e senza parlar, toccar la mano d'un pazzo che parte domani* — „без да погледне и без да продума, да докосне ръката на един безумец, който заминава утре...“

Арбитър в тази последна битка, Сент Бъов се намесва, за да я прекрати. Жорж е съгласна.

Санд до Мюсе:

Гордостта ми е сломена вече; любовта ми е само състрадание. Казвам ти: „Трябва да оздравеем от нея. Сент Бъов е прав.“ Твоето поведение е жалко, невъзможно. Господи, в какъв живот те оставям? Пиянство, вино, жени, и пак, и все това! Но щом не мога да сторя вече нищо, за да те спася, трябва ли да продължавам този срам за мене и това мъчение за тебе...

А тъй като Алфред упорствува да ходи у нея, тя избягва в Ноан. Последните сцени напомнят отново музата на комедията, защото Жорж доказва, че и сред безумието на страстта запазва самообладание и организаторски способности. Буржоазката от Ла Шатр и владетелката на Ноан се заема, да помогне на романтичната героиня.

Жорж Санд до Букоаран, 6 март 1835:

Приятелю, помогнете ми да замина още днес. Идете в пощенската станция по обяд да ми запазите едно място. След това елате у дома. Ще ви кажа какво да правите.

Но ако не мога да ви кажа — нещо много възможно, защото ще бъде мъчно да заблудя тревогите на Алфред, — ще ви обясня още сега всичко с две думи. Ще дойдете у дома в пет часа и ще ми кажете загрижено, че току-що е пристигнала майка ми, много уморена и доста сериозно болна, а прислужницата ѝ я напуснала, затова тя има нужда от мене и трябва незабавно да отида при нея. Аз ще си сложа шапката, ще кажа, че скоро ще се върна, и вие ще ме настаните в колата.

Елате през деня да вземете пътническата ми чанта. Лесно ще я изнесете, без да ви видят, и ще я занесете в пощенската станция. Дайте да поправят пътническата възглавница, която ви изпращам. Загубена е ключалката

й... Елате колкото е възможно по-скоро. Но ако Алфред е в къщи, не си давайте вид, че има да ми казвате нещо. Аз ще изляза да поговорим в кухнята...

Алфред дьо Мюсе до Букоаран, 9 март 1835:

Господине, току-що бях у мадам Санд, където ми съобщиха, че тя е в Ноан. Бъдете добър да ми кажете дали е вярно. Тъй като вие сте виждали мадам Санд тази сутрин, трябва да знаете какви са били намеренията ѝ, а тъй като тя трябваше да замине едва утре, бихте могли да ми кажете дали мислите, че е имала някакви основания да не желае да ме види преди заминаването си...

Жорж Санд до Букоаран, Ноан, 9 март 1835:

Приятелю, пристигнах благополучно и не уморена в Шатору в три часа следобед. Вчера видях всичките ни приятели от Ла Шатр. Ролина дойде с мене от Шатору. Обядвах с него у Дютей. Започвам да работя за Бюло.

Много съм спокойна. Постъпих, както трябваше да постъпя. Измъчва ме само мисълта за здравето на Алфред. Пишете ми как е той и ми разкажете, без да скриете или да смекчите нещо, равнодушието, гнева или скръбта, които може би е проявил, когато е узнал вестта за заминаването ми. За мене е важно да зная истината, при все че нищо не ще промени решението ми.

Пишете и как са децата ми. Кашля ли още Морис? Оздравял ли се прибра в неделя вечерта? И Соланж кашляше...

Още първата нощ тя започва да пише роман за Бюло и запълва обичайните двадесет страници със своя едър, спокоен почерк.

V

СЕЛСКИ ПЕСНИ СЛЕД БУРЯ

Трясъкът е стихнал; бурята отминава; последният ѝ тътен се превръща в селска песен. Но мечтаното приключение привършва с провал. Лелия е помислила още веднъж, че може да не зачита света, да наложи своята независимост, да живее в откровена любов. Но ето че любовта и откровеността се оказват несъвместими. Нейните най-верни приятели, наставникът ѝ Сент Бъов я осъждат мълком и я съветват да се държи по-благоразумно. Лекарството на Сент Бъов се е оказало, както сам признава, „жалко и слабо“. Това означава примиряване с несъвършена любов.

Но тя не се надява вече нито на нежна, трайна любов, нито на сляпо, бурно увлечение. Разбира, че чувството е нещо прекрасно и свещено, с което е злоупотребила, както и другите са злоупотребили по отношение на нея. Тя смята, че е остаряла и не може да вдъхва любов. Няма вече нито вяра, нито надежда, нито желание. Не отрича своя бог от младини, но не му е служила, както подобава, и той я е сразил. „Препусканията“ са свършени, тя не ще стъпи вече в стремето.

Жорж Санд до Сент Бъов, края на март 1835 година:

Виждам, че грешката и нещастieto ми са в ненаситната гордост, която ме погуби... Проклети да са хората и книгите, които ме тласнаха към нея със своите софизми! Трябваше да се придържам към Франклин, от когото се възхищавах до двадесет и пет години, а пък и сега мога да се разплача, като погледна портрета му, закачен до моето легло, като че ли виждам приятел, комуто съм изменила. Няма да се върна вече към Франклин, нито към моя йезуитски изповедник, нито към първоначалната си платонична любов, траяла шест години, нито към сбирките от насекоми и растения, нито към радостта да кърмя децата си, нито към лов на лисици и препускане на

кон. Прекалено добре зная, че нищо, което е било, няма да се повтори...

Всички хора вършат грешката да забравят, когато ги е заляла вълна, че ако останат живи и продължат да действуват, вечното движение ще ги изведе отново на върха ѝ.

Това, което е било, естествено, няма да се повтори. Но безброй възможности остават. Вярвала ли е тя, когато се разкайва за злото, което е причинила на Мюсе, че той ще се съвземе толкова бързо? След осем-девет месеца Алфред утешава на свой ред приятеля си Тате, жертва на измяна: „Уви! Уви! Ето че оздравях! Поникна ми нова коса, смелостта ми се върна, а на всичко отгоре станах дори равнодушен!...“

Поезията е вълнение, което си припомняме на спокойствие. Тъй като не страда вече, Мюсе може да разврежда колкото желае раната си, ако изкуството изисква това. Споменът, запазен от този престой в ада, картините от тия дни, изпълнени със страст, наслада и гняв, ще подхранват цялото му творчество. Те прозвучават понякога като вик на омраза, но по-често са съжаление за гордата безумка, за черните къдри и прекрасни очи.

Книгата за нея, която е обещал някога на Жорж, излиза през 1836 година под заглавие „Изповед на едно дете на века“. Той описва Санд под името Бригита Пийрсън, без горчивина, дори с уважение. Героят Октав, водил безпътен живот, е свикнал да осмива най-съкровениите и свещени тайни на щастливите нощи. Той се държи с Бригита ту като с невярна любовница, ту като със заплащана уличница. Тя се отнася всякога майчински към него: „Да, когато ми причинявате страдание, не виждам вече във ваше лице любовник; вие ставате за мене само едно болно дете, за което желая да се грижа, за да го излекувам и да си възвърна своя любим... Дано богът на майките и любовниците ми позволи да изпълня тази задача...“ Такава, каквато я познаваме, Жорж сигурно му е говорила така. Романът завършва с намек за опрощение: „Не мисля, скъпа Бригита, че ще можем да се забравим; но мисля, че сега не можем още да си простим, а трябва на всяка цена да го сторим, дори ако не се видим никога вече...“ Санд плаче горчиво, когато прочита тия редове. „После написах няколко думи на автора, за да му кажа, не помня какво: навярно, че много съм го обичала, всичко съм

простила и не искам вече да го видя...“ По този пункт и двамата са съгласни.

Един ден, към края на 1840 година, когато минава през гората във Фонтенбло, Мюсе си припомня „жената от Франшар“, въодушевявала младостта му. Малко по-късно среща Жорж в театър; тя е все още млада и красива; смее се, поглежда го като непознат. Когато се прибира у дома си, той написва „Споменът“, който има за тема: „Да, и любовта минава като всички човешки страсти и като самите хора“.

*Умира всичко без съмнение; светът е блян —
ако по пътя радост стопли твоето сърце,
докоснеш ли ти този цвят със трепетни ръце,
вятър грабва го без свян...*

Но какво от това? Нима сме обичали по-малко, затова че любовта е отлетяла?

*Не искам аз да знам защо полетата цъфтят,
нито жадувам да прозра в далечни бъднини.
Не чакам да разкрият тайнствените висини
някакъв незнаен път...
Аз само си повтарям: „Ето тук във този час
обичан бях и бях пленен от дивния ѝ чар.
Заравям в моята душа безсмъртна тоя дар
и към бога литвам аз!“*

Можем да си представим по-съвършена любов от романтичната; можем да желаем една страст, която с време и воля се превръща в чувство. Една възвишена душа може да се закълне искрено във вярност и да удържи клетвата си. Но не бива да мерим на едни везни постъпките на човек на изкуството и на другите хора. Всеки човек на изкуството е велик артист, който съзнателно се нуждае да надхвърли обикновените вълнения, за да може мисълта му да се превърне в нещо необикновено и блестящо. Моралистът има право да смята, че Санд и

Мюсе биха могли да живеят по-разумно. Но особените творби, създадени от техните грешки и страдания, биха били невъзможни в такъв случай. Преди да се срещне с Жорж Санд, Мюсе познава желанието, но не и страстта; може да пише „Балада към луната“, не и диалога между Камила и Пердикан. Затова не можем да съжаляваме, че в един ден от 1834 година, в стая, населена с призраци, над пламтящата Венеция, чиято врява и тежък мирис на застояла вода нахлува до тях, двама гениални любовници страдат и се измъчват взаимно. Стоновете им са несъмнено малко преувеличени, а безумствата донякъде престорени.

*Аз все се питам, как ли бог твори?
Дали вълната, бляснала в зари,
дали въртопът, тъмен и зловец,
на мълнията грозният тътнеж
не са на морската вода потребни
от дълбините бисера да гребне?*

**ПЕТА ЧАСТ
ПРОРОЦИ И ПОЕТИ**

I

МИШЕЛ ОТ БУРЖ

Виждаш ли, колкото повече живея, толкова повече чувствавам, че можем да любим силно само този, когото не уважаваме.

Мари Дорвал

Ноан. Краят на март 1835. Колко е хубава градината през тия първи пролетни дни! Мрачната мадам Дюдеван сядна на някоя пейка между зюмбюли и зеленики, за да чете писмата на Сент Бъов: укори, насърчения, предупреждения. Сент Бъов съветва грешницата да се върне към бога. Бюло, напротив, е ужасен, защото му е поискала Платон и корана. Страхува се от всички тия „мистики“, които ще се стоварят на неговата глава и на „Ревю де дьо монд“. „Пишете на Жорж — казва той на Сент Бъов — да не се увлича много в мистика. Ах, да смеех, нямаше да й изпратя книгите; но тя би се разсърдила.“

Бюло с право се страхува. Неговата романистка „се увлича в мистика“. Не вече в мистиката на любовните увлечения. Жорж твърди, че по-скоро би се застреляла, отколкото да поднови живота от последните три години. „Не, не... Нито нежна и трайна, нито сляпа и бурна любов. Мислите ли, че мога да вдъхна първата и че се изкушавам да изпитам втората? И двете са прекрасни и ценни, но аз вече остарях и за едната, и за другата.“ След толкова неуспехи, тя се страхува от любовта и желае да потърси другаде своето изцеление. Къде? Как? В бога ли, както някога го е търсила в манастира и както я съветва Сент Бъов? Би желала да го потърси там; не е престанала да обича този бог, когото чувства някъде далеко, отвъд небето, в тъжните нощи, когато целият парк в Ноан се превръща в тишина, тайнственост и мрак под бледите звезди. Но не се надява вече на подобна благодат; безгранично е тъжна; казва си: „Господ не ме обича, не иска и да ме знае, щом ме оставя на земята слаба, незнаеща и

нещастна...“ Изоставена е от небето, както е била изоставена от любовта.

От това, което ѝ пише Сент Бъов, запомня само две думи: себеотрицание, самопожертвуване. Тя би желала да се отдаде на някакво велико дело, да използва прилива от енергия, която я задушава, да се изтръгне от егоизма и гордостта си. Тези желаниа остават смътни и без определена цел. Кому да се посвети? Децата са далеко, Морис е в лицея, Соланж в пансион. „Дебеличкото девойче“, е станало голяма пакостница; не слуша никого, но всичко ѝ се прощава, защото е забавна и красива. Морис си е останал чувствително момче, което би желало да живее до полата на майка си. Тя би желала да го прибере в Ноан, но знае, че така ще започнат непрекъснати спорове с Казимир по въпроса за възпитанието на сина им. Дютей, който живее в Ла Шатр и е неин адвокат и довереник, съветва Аврора да се помири със съпруга си, „като му стане любовница“. Този проект я отвращава: „Самата мисъл за близост без любов е противна. Жена, която търси своя съпруг, за да завладее волята му, постъпва като проститутките, които вършат същото нещо за хляб, и куртизанките — за лукс.“ Дютей изтъква интереса на децата; тя противопоставя своето дълбоко отвращение. Не може да се каже, че съпругът ѝ вдъхва повече от другите мъже физическо или морално отвращение. Но тя смята, че една жена не може да се отдава като вещ: „Ние сме едновременно тяло и душа... Ако тялото има функции, които нямат нищо общо с душата, като яденето и храносмилането, може ли любовното единение на две същества да се уподоби на тия функции? Самата мисъл за това е възмутителна.“

И дума не може да става за съблазняване на Казимир. Остава само един изход — да го отстрани. Тя желае горещо отделен живот и подялба на имуществата, за да стане най-послед господарка у дома си. И на Дюдеван, както изглежда, е дотегнало вече да живее на село, затова не се отнася враждебно към мисълта да заживее като ерген в Париж. Установяват един предварителен договор за „разтрогване на брака“. Аврора ще запази Ноан; Казимир ще получи дома Нарбон на улица „дьо ла Арп“ с шест хиляди и седемстотин франка годишни наеми. От тях ще плаща пансиона на Морис (който се оставя на бащата), данъците и вратаря; Аврора ще се грижи за Соланж. Договорът влиза в сила от ноември 1835 година. Но Казимир се

разкайва още щом го подписва; съжалява за своето малко царство в Ноан и смята, че като абдикира, е извършил чисто римски подвиг. Жена му отказва да се отнесе към случая трагично или дори сериозно. „Моя религия е свободата, а желанието ми е да не получавам милост и благоволение от никого, дори когато ми се прави милостиня със собствените ми пари...“ Но главно не желае „баронът“ да има повод да се представя за жертва пред децата, за чието уважение тя държи. Какво да се прави? Дютей съветва да отидат в Бурж при един вече именит адвокат, Луи-Кризостом Мишел, известен с името „Мишел от Бурж“, близък приятел на Планае.

Жорж Санд любопитствува да види този свиреп републиканец, оракул на областите Шер и Ендр, некоронован крал на Аквитания^[1]. „Мишел мисли... Мишел иска... Мишел казва...“ Дютей, Планае, Ролина повтарят тия думи с изненадваща почит. Мишел от Бурж изглежда неоспорван водач на опозицията южно от Лоара и има почти деспотично влияние над либералите в тази област. Макар че е само тридесет и седем годишен, той има външност на прегърбено, дребно, плешиво старче с необикновена глава, образувана сякаш от два споени черепа. Има бледо лице, великолепни зъби, необикновено кротки късогледни очи. Ламартин го е описал: „Човек от гранит... с правоъгълни очертания като на галска статуя, с нещо селско и първобитно; бледи хлътнали бузи; глава, сгушена във високите рамене; дълбок, плътен и глух глас.“

Син на беден дървар от Вар, убит по време на контрареволуцията, Мишел е възпитан на село. И досега носи клашник и груби дървени обуца, а тъй като му е студено по всяко годишно време, защото е болнав и все го тресе, навива около главата си три копринени кърпи във вид на фантастичен тюрбан. Но под това предизвикателно селско облекло се показва тънка, винаги бяла и чиста риза. Този страшен народен водач е суетен; обича и жените. Най-силното му обаяние е красноречието. Когато говори, става почти красив.

На 7 април 1835 година, от седем часа вечерта до четири часа сутринта, той заслепява по улиците на Бурж Жорж Санд, Планае и Фльори Галът със словесни фойерверки. Жорж е дошла да се съветва с него по своите семейни дела, но той ѝ говори само за Лелия и оспорва

разбиранията ѝ. Във великолепната пролетна нощ те се разхождат на лунна светлина из строгия, безмълвен Бурж. Мишел говори до зори.

„Бихте казали, че някаква изпълнена с мисли музика извисява душата ви до божествени съзерцания и ви връща без усилие и противоречие, логично и музикално към земните неща и диханието на природата...“

Каква е целта му? Да спечели Жорж Санд за делото на борческата революция. Да я изтръгне от нейния „социален атеизъм“. Да я излекува от интелектуалната гордост, която се стреми към отвлечено съвършенство и пренебрегва действието. Тя е омагьосана, почти не се защитава, изпитва удоволствие да се чувства победена. Мишел е заложил всичко, за да постигне целта си. Той се е възхищавал от „Лелия“; но Жорж му харесва много повече. „Никога — казва ѝ Плана — не съм го виждал такъв. Цяла година живея край него, а го опознах едва тази вечер. За вас най-после се разкри напълно; показва ни целия си ум и цялата си чувствителност.“ Тя разказва срещата посвоему. На Гюстав Папе: „Запознах се с Мишел, който обеща, че ще поиска при пръв случай да ме гилотинират...“ На Иполит Шатирон: „Запознах се с Мишел, който ми се стори достатъчно закален юначага, достоен за народен трибун. Ако настъпи някакъв преврат, мисля, че този човек много ще нашуми.“

След Мюсе и Паджело Жорж смята искрено, че се е излекувала от любовни увлечения. Каква наивност! Кой се е излекувал някога от страстта, докато съществува надежда и младост? Тя прилича на храбър боен кон, който се връща с радост след боя на спокойно пасище, но щом чуе отдалеко призива на тръбата, прескача преградите и препуска към оръдията. Една ненадейна връзка дори е за Жорж оправдана, ако е безкористна и продиктувана от силно чувство. Тя се среща с Мишел на 7 април; един пръстен, инкрустиран с емайл и подарен от Жорж за спомен на първите любовни дни, носи дата 9 април 1835. Нов любовник ли е всъщност той? Не, него именно „тя е обичала, откакто се е родила, в лицето на всички призраци, при които ѝ се е струвало за миг, че го е намерила и обладала“.

И все пак, докато го слуша, запазва напълно своята свобода да разсъждава и своя франклиновски здрав смисъл. Жорж Санд смята по инстинкт, че политиката трябва да бъде любов и справедливост; за Мишел политиката има за цел властта, за средство — гилотината.

Когато се завръща в Ноан, тя започва за него (като го нарича Еврар) „Шестото писмо на един пътешественик“, едновременно хвалебствено и бунтарско. Мишел да е филантроп?

„Филантропията създава милосърдни сестри. Славолубието е друго нещо и създава други съдби. Мълчи по този въпрос пред мене, възвишени лицемере! Ти грешиш, приемайки като чувство за дълг суровото, гибелно нанадолнище, по което те увлича чувството за сила. Аз смятам, че не си от тия, които обръщат внимание на дълга си, а от тия, които налагат задължения на другите. Ти не обичаш хората, не се чувствуващ техен брат, защото не си равен на тях. Ти си изключение между тях, роден за крал...“

Тя иска да си остане само поет; знае, че и най-великите хора записват подвизите си на пясък, и вятърът, довял Сула, заличава спомена за Марий.

Той не я оставя на мира. Какво прави тя със силата си? Книжна любов. Нищо повече. Жорж е готова да признае, че животът ѝ е пълен с грешки, но отдава, малко доктринално значение на тези минали прегрешения: „Всички, които ме познават отдавна, ме обичат достатъчно, осъждат ме снизходително и ми прощават злото, което съм си причинила. Моите съчинения не правят никакви заключения и не са донесли ни добро, ни зло...“ „А кога ще дойде заключението? — пита нетърпеливо той. — Ами ако умреш, преди да стигнеш до някакво заключение?“ На Жорж е приятно да се чувствува шибана от тази сила. За пръв път има работа с по-волева личност от себе си. Той я нарича: „Глупачка!“ Това е ново усещане за нея. Тя гали голямата плешива глава; би желала Мишел да остарее, да се разболе, за да може да се грижи за него. Всъщност той е болен от незадоволено честолюбие. Жорж се осмелява да му каже: „Ти намираш, че се налага да чакаш дълго осъществяването на една велика съдба! Часовете се влачат, главата оплешивява, душата изпепелява, а човешкият род не напредва...“

В края на април Мишел заминава за Париж като защитник в най-големия политически процес на годината: делото на лионските метежници. Всички водачи на републиканската партия: Мари, Гарние-Паже, Ледрю-Ролен, Карел, Карно, Пиер Леру, Барбес — са на скамейката за защитата. Жорж пожелава да отиде в Париж, за да бъде с Мишел и да присъствува на съдебните заседания. Сент Бъов, закъснял

в откриването на новата любов, я предупреждава, че е опасно да види отново Мюсе: „Не предполагайте, приятелко моя, че няма да го видите, че той няма да узнае, няма да дойде... Предположете, че сте у дома си, че му отворите, че при вас няма трето лице...“ Как ли се е усмихвала тя! За Мюсе ли мисли сега? Тя се увлича постепенно от политическите страсти, не по-малко опияняващи от любовта. Заедно с Мишел в жилището на кея Малаке нахлува цялото републиканско възбуждение. „Да поставим социалния въпрос!“ — казва всяка вечер добрият наивен Плане. „Да поставим социалния въпрос!“ — повтаря младият красавец Лист, когото Мюсе е представил някога на Жорж. За да поставят „всички въпроси“, Лист кани на вечеря абат Ламне и Жорж; благоразумният Сент Бъов се пита уплашено какво ли си говорят тези „озарени свише“.

Мишел, който не щади силите си при защитата на априлските обвиняеми, изпада една вечер, след заседанието, в ужасна тревога. Родена болногледачка, Жорж се грижи за него и „се привързва от сърце към това същество, което не прилича на никого“. Щом се чувствува по-добре, Мишел започва нова пледоария — този път, за да привлече към своето верую Жорж. Тя не е враждебна към учението му: и тя като Мишел ненавижда умерените убеждения; почти несъзнателно е бонапартистка, доколкото Наполеон е олицетворявал идеите на революцията; от най-ранните си години е републиканка от омраза към „старите графини“ и е наследила от майка си любов към народа. Приема равенството в имуществата, но го разбира като право на еднакъв дял щастие, не като разпокъсване на собствеността, „което би могло да даде на хората щастие само като ги направи диваци“. Системата, която Мишел проповядва една нощ пред нея, по моста на Светите Отци, когато отраженията от осветения дворец танцуват по дърветата в парка Тюйлери, е учението на Бабьоф — заговор за премахване на неравенството чрез насилие. Кастеланката от Ноан, която се наслаждава замечтано на прекрасната нощ, леките съзвучия на далечен оркестър и „меките отражения на луната, преливащи в светлините за кралския празник“, се пробужда в това съзерцание от гласа на Мишел: „Казвам ви — вика той, — че за да подмладите и подновите вашето покварено общество, тази прекрасна река трябва да почервенеет от кръв, този прокълнат дворец да се превърне в пепелище, а просторният град, където блуждае погледът ви, да стане пясъчна

пустиня, която беднякът ще разоре, за да построи сред нея колибата си!“

Тази нощ той декламира така шумно, като счупва бастуна си по стените на стария Лувър, че огорчава и отблъсква Санд и Плана, които му обръщат гръб и тръгват към жилището на кея Малаке. Той ги настига, моли Жорж да го изслуша. Споровете продължават и през следващите дни. Тя се оплаква от интелектуалната тирания, която Мишел иска да упражнява. Жорж вярва в разума и любовта повече, отколкото в насието. Благодарна е на Мишел, че ѝ е дал възможност да зърне идеала за пълното равенство, но се страхува да не би това буйно красноречие да отведе до своеволия и стрелба. Със своя високателен здрав разум тя го пита какво общество желае той да построи? Какъв е планът му? „Откъде да знам?“ — отговаря Мишел. Събитията ще го ръководят. „Истината не се открива на мислители, които са се усамотили на планината. За да се открият истини, приложими в обществото, хората трябва да се обединят и да действуват.“

Мишел укорява Жорж за нетърпението ѝ: „По-скоро, по-скоро — подиграва я той — открийте божии тайни на господин Жорж Санд, който не иска да чака“. Тя може, разбира се, да скръсти ръце и да запази така драгоценната си свобода. „Но истината не скача зад беглеца и не препуска заедно с него... Твоят любим божествен философ е знаел много добре това, когато е казал на учениците си: «Където се съберат трима в мое име, духът ми ще бъде с вас». Така че заедно с другите трябва да търсим да се молим...“ Една сутрин, когато иска да му отговори, тя забелязва, че Мишел си е отишъл и е заключил вратата. Няколко пъти я заключва така за цял ден. „Карцирам те — казва той със смях, — за да ти дам време да размишляваш.“

Този тормоз ѝ доставя удоволствие отначало; но разбиранията ѝ не се променят. Всякога е смятала, че последните са първи, че угнетените струват повече от угнетителите и робите от тираните. „Отдавна мразя всичко, което се издига на глинени нозе.“ Но тази омраза е пасивна. Като се изключат няколко изблика на войнствен плам, Жорж изпада в едно напълно поетично съществуване. Най-после, от обич към Мишел, тя възприема не учението, а знамето му:

„Уви! Предупреждавам ви, че съм годна само да изпълнявам доблестно и предано заповеди. Мога да действувам, но не и да

разисквам, защото не зная нищо и не съм убедена в нищо. Мога да се подчинявам само като затворя очи и запуша уши, за да не виждам и да не чувам нищо, което може да ме разубеди; мога да вървя с приятелите си като куче, което вижда, че господарят му заминава с кораб, и се хвърля да плува, за да го последва, докато умре от умора. Морето е безбрежно, приятели, а пък аз съм слаба. Бива ме само за войник, но нямам необходимия ръст от пет стъпки... Е добре! Какъвто и да е цветът на знамето ви, ако вашите фаланги вървят към републиканско бъдеще; в името на Исус, който има само един истински апостол на земята; в името на Уошингтън и Франклин, неуспели да направят всичко и оставили на нас да довършим делото; в името на Сен Симон, чиито синове вървят направо към великата и страшна задача (бог да ги пази!...), да вървим, за да постигнем доброто и тия, които вярват в него, да докажат своята вяра... Аз съм само детето на полка, вземете ме с вас.“

За да направят от детето на полка един републикански войник, като задоволят и сърцето, и ума на Санд, е потребен по-верующ пророк от Мишел, който би съумял да примири християнството и социализма.

[1] Областта по басейна на р. Гарона, между Лоара, Пиренеите и Гасконския залив. — Б.пр. ↑

II НОВИТЕ ПРИЯТЕЛИ

Слоеве от приятели се подновяват така бавно и така неизбежно, както пластовете на чернозема. Един умира, друг се изплъзва от нашия кръг, трети прониква в него и довежда със себе си нова смяна. При пристигането си в Париж мадам Дюдеван е заобиколена от берийците Реньо и Фльори; Латуш и Сент Бьов са нейни довереници. Скъсването със Сандо отстранява Балзак и Реньо; новата любов създава пустота наоколо. Когато си отива, Мюсе оставя след себе си Франц Лист, когото е въвел в дома на кея Малаке. Гениалният музикант се харесва на Жорж Санд по много причини. Възпитана от баба си, тя има усет към хубавата музика. Но има и още нещо. И Лист като Жорж е бил на младини мистик; и много повече от нея е запазил една пламенна набожност; като нея изпитва нежно съчувствие към нещастните, като нея съчетава аристократични обноски с демократични разбирания; като нея иска да знае всичко, чете поети, философи, стреми се към благородни вълнения. Лист е седем години по-млад от Санд; очите му мятат мълнии; копринените му коси се развяват, когато свири. Тя би могла да се влюби в него.

Парижките клюкари твърдят, че е била влюбена. Мюсе го ревнува за кратко. Аврора и Франц, всякога отричат да е имало любов помежду им, а тъй като и двамата водят съвсем открито един твърде, свободен живот, може да им се вярва. Лист се възхищава от романите на Санд и хвали романтичното ѝ схващане за любовта; „Корина от кея Малаке“^[1] не му вдъхва никакви плътски желания. Тя от своя страна пише: „Ако можех да се влюбя в господин Лист, бих се влюбила в него напук. Но не можех... би било много неприятно за мене да обикна спанака, защото в такъв случай щях да ям спанак, а не мога да го понасям...“ Освен това Лист „мисли само за бога и за света дева, които никак не приличат на мене. Добър и щастлив младеж!“ Трябва ли да съзрем тук сянка от недоволство? Дали спанакът е прекалено зелен? Всъщност Франц е влюбен в друга жена, в графиня д'Агу, внучка на германския банкиер Бетман, дъщеря на граф дьо Флавињи, жена със

златисти коси, сини очи, тънка и почти прозрачна, „права като свещ, бяла като нафора“, готова да извърши всякаква дързост в името на романтичната любов.

Лист е бил представен на Санд от Мюсе. И на свой ред свързва Санд с абат Фелисите дьо Ламне, към когото изпитва истинска синовна привързаност. Той обича това пламенно красноречие, тази смелост да се жертваш за идеите си, тази сурова и мрачна тъга, тези пристъпи на ярост и нежност. Наивният и упорит бретонски духовник с благородно сърце и ненаситна жажда да бъде обичан е „нравствен страдалец“, раздразнителен и намусен. Призванието му се проявява късно. Той взема първо причастие на двадесет и две години, след като дълго е измъчван от безверие. „Животът — казва Ламне — е някаква тъжна загадка, чиято тайна е вярата.“ Фразата е красива; доктрината си остава мъглява. В църквата Ламне вижда отначало защита на човешкия дух срещу произвола на властта. На Цезар принадлежи всичко освен душите. След като революцията от 1830 година развива у него настойчиво желание за реформи, той припомня, че ролята на църквата е била всякога да усвоява и освещава големите исторически течения. Затова католичеството в XIX век трябва да бъде либерално, социално, демократично. Плебейският пророк Ламне се смята призован да възроди църквата. Отречен, осъден от Рим, отлъчен от общината на вярващите, абатът е озлобен и разочарован. „Бих желал да скъсам със себе си“ — казва той. Живее в малка стаичка на улица „Риволи“ и мечтае да си построи скит, на вратата с герб — „разцепен от мълния дъб, а под него девиз: Пречупвам се, но не се огъвам“. „Той нямаше сили — казва Сент Бьов — да понесе най-тежкото от всички мъчения, наречено от Паскал изтезаване с мълчание.“

Всъщност Сент Бьов се възхищава от Ламне, но измерва с обичайната си строгост гордостта на този „папски ум“, който желае да има за слушатели само възторжени млади хора като Лист и нарича „безверници“ хората, които не вярват в него. Според Сент Бьов, по невъздържаната си мисъл и доверчивостта си Ламне прилича на Лафайет. Дребен, слаб, хилав, „с огромна, неподходяща за ръста му глава, стеснителен, неестествен, невероятно грозен, с измамно кротки късогледни очи“, Ламне презира жените и твърди, че нито една не може да следи някаква мисъл за повече от петнадесет минути. Но Жорж Санд е очарована от него. Той ѝ донася това съчетание от религиозна и

социална вяра, което ѝ е необходимо, за да се приобщи към своите нови приятели социалисти. Тя започва да го славослови: „Никога не е имало на света по-нежно сърце, по-бащинска грижовност, по-ангелско търпение...“ Великодушното възхищение е признак на голямо великодушие.

Лист гостува дълго на абата в Ла Шене, в Бретан, и описва на Жорж изтъркания му редингот, дебелите сини селски чорапи и извехтялата сламена шапка. Разказва ѝ и как се развива любовта му с графиня д'Агу. Лист желяе Мария да напусне графа, както е постъпила Аврора, и да заживее явно със своя любовник. През юни 1835 година побеждава. „Това е последното и най-тежко изпитание — казва графинята, — но любовта е моя вяра и аз жадувам за мъченичество.“ Тя е бременна от Лист и очаква дете през декември. Жорж е трогната, като вижда такава жена да постъпва както героините от собствените ѝ романи.

Жорж Санд до Мари д'Агу:

Моя прекрасна русокоса графиньо, не ви познавам лично, но чувах Франц да говори за вас и ви виждах. Затова не ще бъде глупост да кажа, че ви обичам; вие сте навярно единственото прекрасно, наистина благородно и заслужаващо уважение същество, което виждам да блести в патрицианските среди. Трябва да сте наистина много силна личност, щом мога да забравя, че сте графиня. Но сега вие сте за мене истински образ на приказна царкиня, артистична, любеща и благородна по държане, език и облекло; като царските дъщери от поетичните времена. Такава ви виждам и желая да ви обичам, каквато сте, и за това, че сте именно такава... Надявам се да ви посетя; това е най-светлото намерение в моя живот. Представям си, че ние наистина ще се обикнем, когато започнем да се виждаме по-често. Вие сте хиляди пъти по-добра от мене...

Мило писмо, само че двете жени не са създадени да се разбират. Мадам д'Агу се е освободила, както мадам Дюдеван, от семейството и средата си. Но Жорж действително държи на независимостта; Мари

съжалява за загубеното обществено положение. Братовчедка на кралете, Санд се хвали със своя дядо птицеловец. На тия, които забравят това, Мари припомня, че е родена Флавињи. Санд обича да скита по полето със синя рубашка и панталон; мадам д'Агу се чувствува добре, казва Лист, само в рокли по хиляда франка. Жорж минава от един мъж към друг и от надежда към надежда; Мари, отстъпила веднъж на чувството, се стреми да узакони прелюбодеянието със своята вяност. „Не ви ревнувам — пише Санд, — а се възхищавам от вас и ви уважавам, защото зная, че трайната любов е елмаз, за който е потребна кутийка от чисто злато, и вашата душа е тъкмо такава скъпоценна скиния.“

Лист завежда своята графиня в „мансардата“ на кея Малаке. Тя има продълговато слабо лице, обрмчено по английска мода с дълги букли. В профил фигурата ѝ изглежда като че „е била притисната между две врати“. Жорж хвали с едва уловима ирония „тази хурия в небесносиня рокля“, благоволила да слезе от рая в дома на една простосмъртна. Отсега нататък ще я нарича само „Принцесата“ или „Арабела“. Първата среща не е много благоприятна.

Жорж Санд до Мари д'Агу:

Когато ви видях за пръв път, намерих, че сте красива, но студена; втория път ви казах, че ненавиждам аристокрацията. Не знаех, че принадлежите към нея. Вместо да ми ударите една плесница, както заслужавах, вие ми заговорихте за душата си, сякаш се познавахме отпреди десет години. Това беше чудесно и аз изпитах веднага желание да ви обикна; но не ви обичам още. Не защото не ви познавам достатъчно. Познавам ви така, както ще ви зная и след двадесет години. Обаче вие не ме познавате достатъчно. Като не зная дали ще можете да ме обикнете такава, каквато съм в действителност, не искам още да ви обикна... Представете си, мила приятелко, моето най-голямо мъчение е стеснителността. Не допускахте, нали? Всички ме смятат дръзка по ум и нрав. Мамят се. По ум съм равнодушна, по нрав съм капризна. Не бива да се надявате, че ще ме излекувате много скоро от известна вдървеност, която се изразява само със замълчавания.

И добавя: „Трябва да се постараете много скоро да ви обикна. Това ще бъде много лесно. Преди всичко аз обичам Франц. А той ми каза да ви обикна. Отговаря за вас като за себе си.“ Тонът никак не е сърдечен, но и двете котки крият ноктите си; и когато Лист и мадам д'Агу отиват заедно в Швейцария, гдето — напук на квартала Сен Жермен — отнасят своята любов, кореспонденцията продължава. От писмата, в които Лист подчертава малко прекалено щастиято си, Санд отгатва със смътно удоволствие, че той скучае в Женева. „Ако дойдете — пише Франц, — ще намерите, че съм значително оглупял.“ Това не е вярно; той не е имал никога повече вдъхновение, но хората на изкуството обичат да кокетират като жени. Женевските любовници препрочитат „Лелия“, правят хапливи заключения за темперамента на авторката, боготворят дъщеричката си Бландин, родена на 18 декември 1835, и страдат от укора на едно пуританско общество към незаконните връзки. И двамата канят във всяко писмо Жорж да отиде при тях в Швейцария. Но тя трябва да уреди най-напред работите си в Бери.

[1] *Корина* — героиня от роман на мадам дьо Стал. — Б.пр. ↑

III БРАКОРАЗВОДНО ДЕЛО

Договорът, подписан от Аврора Дюдеван и съпруга ѝ през февруари 1835 година, влиза в сила през ноември, но Казимир започва да проявява колебание и раздразнение. Новите политически приятелства на съпругата му са неприятни. Скарванията между съпрузите зачестяват. Аврора иска да иземе управлението на имотите си от ръцете на Казимир, като казва, че той я разорява. Съгласна е да му даде издръжка, дори след като се разделят. „Ти знаеш, разбира се — пише тя на Иполит, — че не ще оставя съпруга си, колкото нелюбезен и да е той, да пукне от глад... при все че той би ме оставил да стигна до моргата, защото нямам двадесет франка.“

На 19 октомври 1835 между тях избухва скарване, не особено значително само по себе си, но довело до разрив. След вечеря, когато цялото семейство е в салона на кафе с приятели, Морис иска още крем. „Няма вече — отговаря баща му. — Върви в кухнята, да те няма тук.“ Детето отива при майка си. При последвалото спречкване Аврора се държи спокойно, Казимир невъздържано. Той заповядва и на жена си незабавно да излезе; тя отговаря, че е у дома си. „Ще видим дали е така — казва той; — махай се или ще ти ударя плесница!“ Присъстващите приятели — Дютей, Папе, Фльори, Розан и Алфонс Бургоан — се намесват. Обезумял от ярост, Казимир се втурва към окачените оръжия и вика: „Трябва най-после това нещо да свърши!“ Като го вижда, че е взел пушка, Дютей му я изтръгва с тежки укори. „Щом се ядосам — отговаря Казимир, — не зная какво върша; и тебе бих могъл да ударя.“ Така е описано спречкването от очевидците. Трябва да имаме предвид, че всички са приятели много повече на съпругата, отколкото на съпруга, а Дютей е влюбен в нея и общественото мнение в Бери се съмнява в безпристрастието им. Случката е може би по-скоро неприятна, отколкото страшна. Самата Жорж Санд я описва на своя приятел Алфонс Дюплон комично, по селски:

Драги Идрожен, не си добре осведомен за това, което става в Ла Шатр. Дютей не се е скарвал със зам. барон дьо Ноан. Ето истинската случка. На барона му хрумва да ме бие. Дютей не одобрява. Фльори и Папе не одобряват. Тогава баронът хуква за пушката си, та да избие всички. А те не щат да ги избие. Тогава баронът казва: „Толкоз!“, и седна пак да пие. Така беше. Никой не се е скарвал с него. Но на мене ми омръзна и не ми се работи, за да се храня, а да оставям, каквото имам, дявол знае в чии ръце, и всяка година да ме гонят от къщи, а разни хубостници от градчето да спят в постелите ми, да пълнят къщата с бълхи, казах: „Не ща вече“, отидох при главния съдия в Ла Шатр и рекох: „Така и така!“

Изтичва в Шатору, за да се посъветва с мъдрия Франсоа Ролина, след това в Бурж, гдето Мишел излежава при не много строг режим в крепостта присъда за някакво политическо престъпление. Всички юристи са на едно мнение: работата трябва да се подхване смело, да се използва удобният случай, за да се поиска незабавен развод, като убедят Казимир да не се явява в съда. Това е възможно, защото докато старата баронеса Дюдеван е жива, *il marito*^[1] има голяма нужда от издръжка. И наистина, той се съгласява да замине за Париж, дава си оставката като кмет на Ноан и отвежда със себе си децата, за да настани Морис в лицея, а малката в пансион. Аврора съветва майка си да бъде любезна към Казимир, ако отиде да я посети. Не бива да засягат самолюбието му: „Би могъл да ми създаде неприятности.“ И добавя:

Нищо не ще ми попречи да направя това, което съм длъжна и желая да направя. Аз съм дъщеря на баща си, не искам и да зная предразсъдъците, когато сърцето ми заповядва да бъде справедлива и смела. Ако баща ми бе послушал глупците и лудите на тоя свят, аз нямаше да бъда наследница на името му; той ми е оставил велик пример на независимост и бащинска любов. И аз ще го последвам,

дори ако цялата вселена се възмути от това. Малко ме е грижа за вселената; грижа се за Морис и Соланж.

През ноември тя е в Ноан и чака решението на съда. В тишината на голямата къща пише великолепен рицарски роман: „Мопра“. Никаква прислуга: Казимир е уволнил всички. Останали са само градинарят и жена му, която върши домашната работа. Тъй като присъдата зависи донякъде от поведението на Аврора, тя се представя „за Сикст V“.

Жорж Санд до Мари д'Агу:

И така, в този момент на една миля отук четири хиляди глупци мислят, че аз съм във власеница, на колене, в пепелта, да оплаквам греховете си като каеща се Магдалина. Събуждането ще бъде ужасно. Още на другия ден след победата си аз ще захвърля патерицата и ще обиколя в галоп целия град. Ако чуете, че съм тръгнала по пътя на разума, на обществения морал, че съм обикнала изключителните закони, Луи-Филип, всемогъщия отец, сина му Пуло-Розолен и светия му католически парламент; не се учудвайте. Аз съм способна да напиша ода за краля или сонет за господин Жакмино...

През януари 1836 „главният съдия“ в Ла Шатр изслушва свидетелите. Оплакванията са известни: случаят с плесницата в Плеси през 1824; оскърбителните разговори... Интимни връзки в съпружеския дом между Казимир и слугините Пепита, Клер... Нощни оргии.

Тъжба на Аврора Дюдеван до съда:

Поведението на господин Дюдеван стана толкова неморално и шумно, самохвалствата за безпътния му живот толкова неуместни в мое присъствие, нощната тишина така често нарушавана от врявата на развлеченията

му, че животът в собствения ми дом стана непоносим... През януари 1831 година заявих на господин Дюдеван, че желая да живея отделно от него и постигнахме доброволно съгласие, след което аз се настаних в Париж... Пътувах в Италия, където господин Дюдеван ми изпращаше много прилични писма, като проявяваше пълно безразличие за отсъствието ми и почти никакво желание да се върна...

Нито дума за Сандо или за Мюсе. При все че е брат на тъжitelката, Иполит Шатирон взема страната на зетя си и го насърчава да се защитава, като твърди, че целият край е на негова страна. Но Казимир е поел задължение да мълчи; не иска да загуби обещаната рента; и оставя да го осъдят задочно. Съдът в Ла Шатр поверява децата на Аврора.

Но когато тя поисква сто хиляди франка от общо придобитите доходи през време на брака, Казимир се разсърдва и противопоставя. Подтиква го Иполит: „Около тебе има хора, които могат мигновено да ти спечелят делото. Трябва само да им развържеш езика...“ Жорж се изненадва и ядосва от обрата у съпруга си. Възможността за доброволна раздяла е приключена. Тя трябва да напусне Ноан, който — до окончателното решение — принадлежи на Казимир. И се настанява в Ла Шатр у Дютей. Сега още повече ѝ се налага да спечели общественото мнение, което в малките градчета упражнява безгласно влияние върху съдиите. Започва да се държи очарователно, както само тя умее; с децата е дете, с мъжете кокетира целомъдрено, с жените е предпазлива. Разхожда се из околността, събира насекоми, и намира възможност да се среща тайно с Мишел, на две крачки от Казимир, в усамотения павилион между парка и шосето в Ноан. На сина си пише нежни писма, изпълнени с възхвали за добродетелта. А главно работи. Нито делата, нито свадите с Мишел, нито огромната кореспонденция я отклоняват от работата, над която се труди като търпелива мравка. Около нея и двете страни се суетят, призовават свидетели. Букоаран пристига от Ним, за да даде показания.

Жорж Санд до Букоаран, 6 януари 1836:

Вие, разбира се, не сте виждали Клер, нито Пепита в обятията на господин еди-кой си, но сте убеден в истинността на тия факти; те са доказани за вас — доколкото такива неща могат да бъдат доказани — от всекидневния живот, от мнението на всички в къщи и в селото...

Казимир Дюдеван до Карон, 25 април 1836:

В моето дело с Аврора има едно обстоятелство, което — както ми казаха — много я тревожи: тя смятала, че притежавам някои нейни писма до госпожа Дорвал, които — според хорските приказки и както сам аз чух в Париж — много я излагали. Не можеш ли, чрез Дюмон или чрез когото и да е да измъкнеш с хитрост някои от тях?

Казимир се е събудил от своята летаргия и съчинява едно твърде жалко изложение, в което изброява оплакванията си. То започва така:

Август 1825: Пътуване в Пиренеите. Среци и кореспонденция с Орелиен дьо Сез. — Октомври: Пътуване до Бордо. Залавяне на място на Аврора Дюдеван и Орелиен дьо Сез.

1827: Интимна кореспонденция между Аврора Дюдеван и Стефан Ажасон дьо Грансан. — Ноември 1827: Пътуване до Париж със Стефан Ажасон дьо Грансан под предлог за лекуване!

1829: Писмо от Аврора Дюдеван до Стефан Ажасон дьо Грансан, от когото иска отрова, под предлог че иска да се самоубие. — Април 1829: Заминаване на двамата съпрузи за Бордо с уговорка да останат там три седмици, най-много месец. Остават три месеца. Мадам Дюдеван посещава всяка сутрин господин дьо Сез, под предлог че отива да прави бани...

Ноември 1830: Пристигане на мадам Дюдеван в Париж, в дома на брата ѝ на улица „Сена“, където, по думите на вратарката, е възмутила цялата къща с поведението си. Господин Жул Сандо.

1831: Завръщане в Ноан, където прекарва няколко дни и заминава отново за Париж с една девойка от селата, Мария Моро, която е взела за прислужница. Тази девойка е била свидетелка на остри скарвания и сбивания с Жул Сандо...

1832: Господин Гюстав Планш...

1833: Заминаване за Италия с господин Алфред дьо Мюсе. Осеммесечен престой... Скарвания и помирения...

Изложението завършва с 1835:

1835: Неприязън между двамата съпрузи. Мадам Дюдеван започва да се държи като мъж, пуши, ругае, облича се в мъжки дрехи, загубила е цялото очарование на жена... Авторка е на „Лелия“...

През май 1836 година делото се гледа отново и съдът в Ла Шатр осъжда строго неприятните обвинения на съпруга. Отчасти верни, отчасти клеветнически, те са във всеки случай неуместни, тъй като господин Дюдеван „се стреми не да прекрати съпружеското съжителство, а да го запази“. Обвиненията не оставят никаква надежда за помирение между двамата и съдът обявява, че мадам Дюдеван получава право да живее отделно от съпруга си, на когото се забранява да я безпокои и посещава; децата се оставят на майката.

Подстрекаван от своите съветници, Казимир обжалва това решение пред съда в Бурж. Там защитата може да се поеме от Мишел. Жорж Санд се премества в Бурж, за да бъде по-близо до своя любовник и адвокат. Настанява се у една своя приятелка, Елиза Туранжен, която живее с баща си Феликс Туранжен и трите си братчета в голяма къща на улица „Сен Амброаз“. В навечерието на съдебното заседание Жорж Санд написва една молитва върху ламперията на стаята си: „Велики боже! Закрилай тия, които желаят доброто, накажи тия, които желаят зло... Разруши упоритата власт на

книжниците и фарисеите, покажи пътя на странника, който търси твоите светилища...”

Всички приятели от Париж, Ла Шатр и Бордо идват да помогнат. Само госпожа Морис Дюпен отбягва да се намеси, като не знае кой ще ѝ плаща занапред издръжката. Мишел защитава безсрамно своята любовница: „Съпружеското жилище е осквернено — обръща се той към противната страна със своя приятен, дълбок глас, — и то именно от вас. Вие сте въвели там разврат и суеверие...” Прочита развълнувано писмото дневник на Аврора до Орелиен, което доказва чистотата на неговата доверителка по време на тази първа любов. Описва парадоксалното положение на една млада жена, която — след като е донесла като зестра замък и огромно богатство — трябва да живее със скромна издръжка, докато съпругът използва нейния дом и имоти, „за да живее в разкош и безпътство“. Споменава с отвращение клеветническите обвинения на господин Дюдеван, стигнал дотам да „представя жена си като най-долна проститутка“. Хвали безукорната съпруга, принудена от този скъперник и развратник да напусне съпружеския дом. Жорж го слуша, очарователна в своята съвсем скромна бяла рокля с дантелена яка, бяла шапка и шал с цветя. Присъстващите са поразени от красноречието на Мишел. Съдиите не могат да постигнат единодушие и отлагат делото; но на другия ден се постига доброволна спогодба. Иполит смята, че делото е неумело заведено и съветва зетя си да отстъпи по въпроса за Ноан и Соланж:

Иполит до Казимир Дюдеван, 28 юни 1836:

Не ти казвам да приемеш първото решение от Ла Шатр, а да вземеш дома Нарбон и сина си, като оставиш на Аврора Ноан, където сам чувствуващ, че не можеш да останеш. Колкото до възпитанието на Соланж, ей богу, ще трябва да се примириш с решението... Няма защо да търся далеко пример, за да ти докажа, че една лекомислена жена е била по-строга към дъщеря си, отколкото една почтена жена... Не се тревожи какви хора я възпитават сега. До година и половина те ще бъдат до един прогонени! Най-напред Дютей, Мишел, Дюверне, Фльори. Тя ще се проявява повече от всякога, но вероятно е, че като трябва

да възпитава дъщеря си, ще си възвърне малко човешки чувства, ще вложи малко самолюбие да предпази Соланж от пропастта, в която е пропаднала сама...

Казимир се отказва от обжалването, а жена му, за да приключат, се съгласява да му повери възпитанието на Морис и плодopolзуването на дома Нарбон. Аврора запазва Соланж и Ноан, който носи, според сметните книжа, девет хиляди и четиристотин франка доход. Колко ядове и потоци красноречие, за да се върнат към първоначалната спогодба!

[1] *Il marito* (ит.) — съпругът. — Б.пр. ↑

IV КРАСИВИЯТ ДИДИЕ

Когато Мишел от Бурж защитава така блестящо Жорж Санд, красноречието му е по-скоро професионално, отколкото сърдечно. Двата любовници не се спогаждат вече. Мишел отблъсква много скоро Жорж. Насаме е много настойчив; и я уморява. Тя едва отговаря на неговите увещания и той чувства, че тази затворена душа си остава непристъпна светиня. Упорствува да я убеди в това, което нарича „политически необходимости“; тя ги намира престъпни или детински. Уплашила се е, като вижда, че той е повече честолюбив, отколкото искрен. И не държи никак на своите идеи; всеки нов автор ги променя; след прочитане на Монтескьо става умерен, след Оберман — отшелник. Това непостоянство, граничецо с лудост, не задоволява Жорж. Тя е мислила, че намира учител, а си е взела тиран. „Струва ми се понякога — казва му тя, — че си геният на злото: толкова ясно съзирам, студената ти жестокост и несправедливата ти тирания към мене.“ Защо не скъсва с него? Защото — колкото странно и да изглежда — този похабен, некрасив и лош човек, „неверен и ревнив деспот“, е съумял ако не да задоволи, то поне да пробуди у нея жената, която младите любовници — Сандо, Мюсе, Паджелло — са смятали за „същинска Лелия“.

Жорж Санд до Мишел от Бурж, 25 март 1837:

Ние не търсехме любов, когато съдбата ни тласна един към друг. Страстта ни грабна. Нямахме нито борба, нито размисъл... Твоето желание ме пресрещна и покори. Аз се подчиних на твоята любов, без да разбирам още силата на моята, но се подчиних с опиянение, макар и да предчувствах, че тя ще пресъхне първа, защото знаех колко дълбоки, съсредоточени, спокойни и трайни са моите чувства... Първите ти ласки аз приех разплакана... Няколко дни ти ме обичаше дотолкова, че замечта за

материално и пълно обединение на нашите съдби. Определи дори срок, който приближава... Успокой се! Това обещание е записано само в сърцето ми, а то ти принадлежи. Можеш и да скъсаш този лист от книгата на живота... Когато бронята ми бе разрушена къс по къс и силата ми разбита; когато всички струни на моето същество затрептяха оголени в ръката ти, моята привързаност стана толкова силна и дълбока, че не можех да си представя друга цел в живота, освен да живея с тебе...

Тя му пише пламенни, тайнствени, шифровани писма, защото съществува една госпожа Мишел, от която трибунът много се страхува. Мишел се нарича в тия писма Марсел; Бурж — Орлеан; Ноан — Льо Шене; Морис Санд — Мари; 7 април (тяхната годишнина): Жанри. Елиза Туранжен, девойката от Бурж, която е тяхна довереница и съучастница, защото дава подслон на любовта им, е Сперанца. Понякога, за да отклони подозренията, Жорж си дава вид, че пише на жена и говори за Марсел в трето лице. Но кореспонденцията си остава чувствена, неспокойна и според обичайния стил на Жорж — задъхана от страст. Двамата любовници се обвиняват взаимно в изневяра, и двамата имат право.

Ревността на Мишел може да се разбере лесно: щом любовта ѝ започне да замира, Санд не е жена да пропусне възможното щастие. Един много красив тридесет и една годишен швейцарец, Шарл Дидие, е неин близък едновременно с Мишел както в Париж, така и в Ноан. Спомняме си, че Ортанс Алар го бе довела в дома на кея Малаке. Роден в Женева в хугенотско семейство, ботаник, алпинист и поет, Дидие има едновременно нещо от Русо и от Бенжамен Констан. Всяка вечер прави в дневника си „интелектуална равносметка“. Романтик по душа, пламенен пуритан, той се чувства чужд в сред аристократичната буржоазия в своята родина; и пътешествува във Флоренция става любовник на Ортанс Алар, Към 1830 година пристига в Париж с петдесет франка в джеба. Неговото божество, Виктор Юго, го посреща и Дидие се приобщава към Сенакла. Написал е роман — „Подземният Рим“ — който е имал известен успех; но като прочита по

това време „Лелия“, той си казва: „Чувствувам се слаб, жалък писател и незначителен художник пред това могъщество във формата и чувството“.

Когато Ортанс Алар ѝ представя красивия почитател, Санд премерва със стиснати устни новодошлия. Дидие говори хубаво (прекалено хубаво, казва Сент Бьов), без прекъсване, с ясен глас и наведен поглед, с неопределена усмивка на устните, доста приятен със своето пренебрежение и скрита самоувереност. Фактът, че Ортанс, която разбира от мъже, е обикнала този словоохотлив женевец, заслужава внимание. Поканват го да идва по-често, той хвали скромността на Жорж, но е възмутен от нечистоплътността на Планш и прекалено свойското държане на младите провинциалисти, които се навъртат по това време в дома на кея Малаке.

Строго възпитаният Дидие е много мъжествен; обича жените и умее да им се харесва. Санд го поканва сам. Той приема играта. Дневник на Дидие: „Мадам Дюдеван е нежна, естествена; тя излъчва любов; страх ме е от връзката ѝ с Планш, който не е подходящ за нея...“ Сент Бьов разказва на невярващия младеж „безобразията на мадам Дюдеван“, особено случката с Мериме. След това на сцената се появява Мюсе и Дидие е забравен до деня, когато в едно прекрасно утро Санд заема от него сто франка, които не са негови, „за да се разплати в склада за дърва, преди да замине за Италия“. Женевецът решава, че тези францужойки са съвсем особени. Но когато се връща от Испания в края на 1835 година, още по-красив с предивременно побелелите коси, Мюсе е вече изчезнал. Жорж предлага на Дидие подкрепата си пред Бюло, парите си, всичко, каквото би пожелал.

Приятелството се възобновява. На 26 март 1836 година той вечеря у нея заедно с Емануел Араго. „Вълшебна нощ. Тръгнахме си чак в пет часа. Беше вече съвсем светло; Араго бе доста пийнал... Аз лежах уморен между възглавниците на дивана, а тя, тъжна и не много хаплива, ровеше с ръка косите ми и ме наричаше своя стар философ...“ Когато си отиват, и двамата са вече влюбени в нея. На следната вечер Дидие пристига на кея Малаке с три бутилки шампанско: „Жорж е весела, засмяна. Не обичам, когато се държи небрежно, но ѝ прощавам. И нея виното я хваща лесно като мене. Тя ме целуваше, аз я целувах и когато си тръгнах в осем часа при ужасна буря, тя ми даде своя кашмирен шал, а аз на нея — моята бяла връзка.“

Сериозните мъже са изложени всякога на опасност при такива сантиментални увлечения. Той я желае. Но какво желае тя? „Фортул е убеден, че Жорж Санд ме иска... Не бих желал да се влюбя, защото ще бъда много нещастен при характери като нейния и моя.“ А при това я намира очарователна и добра: „Говори ми много за Мишел от Бурж, разказва ми чисто интелектуалните отношения помежду им. Кълне ми се, че не е имала любовник, след като е скъсала с Алфред дьо Мюсе... Красива и очарователна.“

На 25 април 1836 година тя се настанява у него, на улица „Регар“ №3. Дидие ѝ отстъпва стаята си. Дневник на Дидие: „Настаняването ѝ у мене предизвиква хиляди клюки... Близостта ни е много по-голяма... Това сложно същество е в много отношения все още неразбираемо за мене и аз се боя от бурното му непостоянство. Премного я изучавам, но не я разбирам. Искрена ли е? Комедия ли разиграва? Мъртво ли е сърцето ѝ? Неразрешими въпроси...“ 2 май 1835: „Тя излиза вечер и се виждаме отново едва в полунощ. Довършва шестото «Писмо на един пътешественик», после става нежна и ласкава. Лега в нозете ми, слага глава на коленете ми, слага ръцете си в моите... О, сирена, какво искаш от мене?“ И други се запитват какво иска от него, свършило ли се е царството на Мишел. От Женева Лист направо я пита какво вярно има „в тази нова история“. Тя отговаря, че няма нищо вярно.

Жорж Санд до Франц Лист, 5 май 1836:

Шарл Дидие е мой отдавнашен верен приятел. Да не забравя, питате ме каква е новата история, разправяна за моя сметка, в която взема участие и той. Не зная нищо за тази история, нито какво се разправя. Каквото приказват за вас и за мене. Знаете колко е вярно; преценете сам останалото. Мнозина в Париж и в провинцията говорят, че с вас в Женева не е мадам д'Агу, а съм аз... Дидие е свързан като вас с една дама, но не с мене. Това не ми пречи да прекарам в Париж осем дни у него...

Да, обяснява тя: отишла у Дидие, защото се страхувала да не би съпругът ѝ да си прибере мебелите от жилището на кея Малаке; но под същия покрив живеел по това време и друг приятел, Дейвид Ричард, и

дните били „патриархални“. Колкото до Мюсе, отдавна вече не мисли за него.

Не зная дали той мисли за мене, освен когато му хрумне да пише стихове и да спечели пет франка от „Ревю де дьо монд“... Ще ви кажа дори, че не мисля за никого в такъв смисъл. Много по-щастлива съм в това състояние, отколкото когато и да било в живота ми. Остарявам. Нуждата от дълбоки преживявания е задоволена прекомерно. Аз имам по природа спокоен сън и весел нрав. След тридесет години, опустошени от всякакви случайности, са необходими чисти и трайни чувства... Всичко друго е останало далеко назад. Времето минава, а с него настъпва и дарбата да се примиряваме с всичко, както се отегчаваме от всичко. Не ни дотяга само добротата, съединена с ума. Мисля, че вие сте намерили едно съкровище в лицето на Мари; запазете го завинаги. Бог ще ви поиска сметка на небето и ако не сте се отнасяли с него, както заслужава, ще бъдете лишен завинаги от щастието да чувате звука на небесните арфи. Аз съм убедена, че на оня свят ще слушам само раздрънканите дяволски китари и адския тъпан. И аз имах съкровище — собственото ми сърце, — но го използвах лошо.

През май тя заминава отново за Ла Шатр, за делото си. Безумно влюбен и още неразочарован, Дидие все повече се пита: „Какво искаш от мене, сирена?“ Ту желае да не я вижда вече, като се отказва от тъжната роля на довереник; ту се измъчва от желание и надежда. Тъй като тя почти не му пише, той започва да се страхува и отива в Бери.

Дневник на Шарл Дидие: „Тъжно пътуване, спорове, обърканост. Пристигам в Ла Шатр. Тя си е легнала; събуждам я и се хвърлям мълчаливо в обятията ѝ. Тя ме притиска в обятията си и тази дълга, безгласна прегръдка донася помирение. Обясняваме се едва вечерта, в Ноан, където ме отвежда. Прекарвам с нея пет дни, едни от най-прекрасните в моя живот... Забравяме света; селска самота. Вечери под сенките на Ноан. Лунни нощи. Винаги сами... По цели нощи на

терасата, под звезден светлик; ръката ми я обгръща, главата ѝ се е склонила на гърдите ми...“

Сама сред своите дървета и цветя, далеко от други мъже, Жорж може да бъде много мила любовница. В продължение на няколко дни Дидие е отрупван с внимание, очарован, опиянен: „Тя е безусловно добра... Мишел я ревнува от мене; повтаря това във всичките си писма...“ Когато се прибира в Париж, той получава от нея няколко великолепни страници за тия прекрасни дни, после настъпва мълчание.

Тя наистина не мисли за него. Пътешествува, занимава се с делото си, къпе се облечена в Ендр, после ляга на тревата в някоя ливада, както е в мокрите си дрехи, изминава пеш четири мили, през нощта преработва „Лелия“ за ново поправено издание. Трябва да премахне изповедта за безсилие; Пулхерия и Стенио ще бъдат пожертвувани пред мъдростта на Тренмор. Романът става нравствен и социален. Що се отнася до любовта, Лелия се отказва от нея. Жорж Санд до Мари д'Агу: „Тя е от братството на есеите^[1], другарка на палмите, *gens solitaria*^[2], за която говори Плиний. Този прекрасен откъс ще бъде епиграф на третия ми том: за есента на моя живот. — Одобрявате ли този план за книгата? — Колкото до плана за живота ми, не сте в състояние да дадете мнение; прекалено щастлива и млада сте, така че не е за вас да отидете при здравословните брегове на Мъртво море (пак по Плиний млади) и да навлезете в братството, гдето никой не се ражда и никой не умира...“ А това ни кара да мислим, че въпреки всичко, дори след Мишел, Жорж си остава Лелия.

„До гуша ми е дошло от велики мъже (извинете за израза). Бих предпочела да ги виждам в книгата на Плутарх. Там не ме измъчват с човешките си качества. Нека ги дялат от мрамор, нека ги изливат от бронз, но да не ми говорят за тях. Докато са живи, те са зли, потисници, своенравни, деспотични, злоезични, мнителни. Гледат с еднакво надменно презрение и козлите, и овцете. Към приятелите си са по-лоши, отколкото към неприятелите. Бог да ни пази от тях! Останете добра, глупава дори, ако желаете! Франц ще може да ви каже, че хората, които обичам, не са никога толкова глупави, колкото бих искала да са. Колко пъти съм го упрекувала, че е прекалено умен! За щастие това «прекалено» не е кой знае колко, така че мога все пак много да го обичам.“

Обича го дори повече, отколкото Мари д'Агу би желала. „Това, което ми казвате за Франц — пише й тя, — пробужда у мене едно наистина болезнено и неудържимо желание да го чуя. Знаете, че се сгушвам под пианото, когато той свири. Аз съм силна натура и никога не намирам достатъчно силни инструменти...“ Тя е наистина „силна натура“, затова Мари, много по-ефирна, е твърде недоверчива към нея. Но все пак настоява Санд да отиде при тях в Швейцария. И тя пристига неочаквано през август 1836 година, когато женевските любовници са заминали за Шамони. Делото ѝ е приключило, дошла е с двете си деца, с двама стари приятели, прислужницата Урсула Жос, която не е напускала никога Ла Шатр, затова ѝ се струва, че е отишла на остров Мартиника, когато е в Мартини. Санд пътува като Байрон с цялата си менажерия. Можем да си представим впечатлението, произведено в малките планински хотели от този паж в рубашка, който се хвърля на шията на една красива дама с руси къдри; от Лист с рафаеловска барета и малкия му ученик „Пуци“ Коен, когото стопанинът на хотела нарича Девойката. Защото Лист и Мари също водят своя подвижен цирк и влачат, подир себе си не само Херман Коен, но и духовития женевец майор Адолф Пикте, описал това пътуване до Шамони в блестящ разказ, наречен от него „Вълшебна приказка“.

То е наистина вълшебна приказка. Лист и Мари се наричат двамата фелоу^[3]; Мари става Мирабела, Арабела или Принцесата; Санд и децата и са кръстени Пифое поради дългите носове на Жорж и Морис. В книгата на хотела тя ги записва:

Име на пътниците: семейство Пифоел
Местожителство: природата
Откъде идват: от бога
Къде отиват: на небето
Месторождение: Европа
Звание: скитници
Откога го имат: открай време
Дадено им от: общественото мнение.

Словесно безпътство. Разговарят за философия и музика, за звездите и сътворението на света, за Шелинг и Хегел, за бога. В книжката на майора Жорж е представена като дух, като творческа сила, едновременно хлапак и поет; Лист е духът на музиката, Арабела — проникновението и мисълта. На корицата виждаме Санд с пура в уста. Всички илюстрации изтъкват разликата между двете жени: хлапака в рубашка и красиво коафираната, сериозна, недостъпна графиня. Самата Жорж е нарисувала групата в една карикатура в тона на Мюсе, с надпис: „Съвършенството е тъждествено само със себе си.“ Един разрошен Лист пита: „Какво значи това?“ Майорът отговаря: „Малко е неясно“, а Арабела, отпуснала глава върху възглавниците на дивана, казва: „Отдавна се мъча да го разбера“. Тринадесетгодишният художник Морис рисува също безброй скици и шаржове. Странстващият цирк пътува. В катедралата във Фрибург Франц свири на органа *Dies irae*^[4] от Моцарт. *Quantus tremor est futurus...*^[5]

„Изведнъж — казва Санд в «Десетото писмо на един пътешественик», който разказва (великолепно!) това пътуване — изведнъж, вместо да ме сломи, тази заплаха за страшния съд ми се стори като обещание и непозната радост ускори биенето на сърцето ми. Доверие и безгранично спокойствие ми казваха, че вечното правосъдие няма да ме срази...“ Тя е със спокойна съвест. От гледище на собствената си нравственост няма никаква вина. Дидие ли? Та тя просто е съжалила това болезнено самолюбие. Как да му откаже, без да го огорчи, нещо, което е подарявала на други? Мишел ли? Би била готова да му посвети живота си, но той е женен, непостоянен и равнодушен. Убедена е, че „съдният ден ще бъде за нея ден на опрощение“.

Връщат се в Женева. Лист композира „Фантастично рондо“ по испанска песен от Мануел Гарсиа, баща на Малибран, и я посвещава „На господин Жорж Санд“, който написва веднага лиричен разказ „Контрабандиста“, вдъхновен от Рондото на Лист. През октомври Жорж трябва да се прибере във Франция; уговарят, че Франц и Мари ще отидат в Париж и семействата Фелоу и Пифоел ще живеят заедно. Те са много доволни едни от други, защото геният признава гения. Но Жорж завижда все пак малко на тази щастлива любов и намира, че Принцесата е твърде малко признателна на Лист. Доста рязката Мари д'Агу се чувствава в Женева „като риба на сухо“ и се оплаква от своя

безинтересен живот: „Бедата е, че тъкмо това е хлябът наш насъщен, затова аз промених отче наш и никога не пропускам да се помоля богу: и избави ни от хляба наш насъщен“. Арабела не е доволна, че рондото е било посветено на Жорж, нито от похвалите на Франц за музикалното чувство на този прекалено женствен паж, който се сгушва на пода до пианото, когато той свири. Но нима самата Жорж Санд не е посветила романа си „Симон“ (доста неясен портрет на Мишел).

На госпожа графиня д'А...

*Посвещавам на вас повестта си, приятелко
странна.*

Извинете, графиньо, на селския бард волността.

Запазете във тайна, че негова вярна сестра сте.

*С благородство слезнете при него, вдъхнете му
гордост.*

И бъдете простена, графиньо. Звезда непозната...

отгатнете лика си във тия писания скромни.

Разделят се приятелски: „Добър ден, нежна и очарователна принцесо; добър ден, мили глупако от Вале^[6]... Дъщеря ми се чувства великолепно. Аз съм като недопечено тесто, както казва Хайнрих Хайне...“ Тя се завръща от Швейцария с децата и с младия случаен обожател Гюстав дьо Жеводан. След като е чакала напразно Мишел в Швейцария, Жорж се надява, че ще се видят в Лион:

Жорж Санд до Мишел от Бурж:

След шест седмици чакане, копнежи, надежди и задушаване, през които вие упорствувате да не идвате, защото, според вашите разбирания на паша, аз трябва да ви потърся покорна като одалиска, надявам се да ви намеря в Лион, където отивам с децата си. Ще прекарам там пет ужасно скучни дни в някаква гостилница с малките — които умират от скука — и моя спътник, добро, безкрайно услужливо момче, но съвсем неинтересен насаме. А вие не идвате! Аз си заминах по липса на време и пари и когато

пристигам изтощена, недоволна, задушавана от добродетелност (признавам това), като не зная какво да правя с пламенността и поезията, които Швейцария вля в кръвта ми, намирам от вас писмо, каквото някой banker би написал на своя държанка! Мъж като вас да постъпи така с жена като мене... е наистина неппростимо...

Той я обвинява в нови изневери. Тя отрича.

Казах ви веднъж завинаги, че ако бих имала нещастieto да ви изневеря някога от умора, от физическа слабост, от болезнена нужда, бих ви признала вината си и бих ви дала право да ме накажете с вечна забрава... Такова злопаметство би било несъответно наказание за едно грубо, но не и неппростимо прегрешение, което вие вършите впрочем със съпругата си и след като си принадлежим! Както и да е, аз бих понесла без глупави сцени и слабости последиците на моето безпътство. Но угризенията ми ще бъдат равни на престъпление и аз няма да отида да се кая в пустинята за един грях, който вие — и много други почтени мъже — вършите не знам колко хиляди пъти...

Не крия, че много страдах от целомъдрието си; имах много неприятни сънища. Сто пъти чувствавах как кръвта нахлува в главата ми. На слънце, в недрата на прекрасните планини, където слушах песента на птиците и вдишвах сладките ухания на горите и долините, често сядах сама, настрана от всички, с душа, изпълнена с любов, и колене, подкосени от сладост. Аз съм още млада, макар да казвам на другите мъже, че съм спокойна като старица, кръвта ми кипи... Все още изминавам по десет мили пеш, а когато се хвърлям вечер в хотелското легло, все още мисля, че гърдите на любим мъж са единствената възглавница, на която биха отпочинали и тялото, и душата. Както и да е, запазвах спокойствие, което заблуждаваше дори скъпите ми приятели — Франц и Мари... Другите вярват, че съм Лелия в пълния смисъл на тази дума и пребледнявам,

защото много съм ходила. Можете да ми вярвате, че не са ми липсвали случаи да намеря облекчение; около мене имаше много мъже, по-млади от вас, които биха разбрали само от един поглед... Безнаказаността ми беше осигурена; има хиляди начини да ви измамя и да потуля в мрак един груб миг, който Екатерина II не би си отказала. От такова само по себе си леко петно, все пак неизлечимо за влюбените, ме предпази не това, което жените наричат „добродетел“ (аз не зная смисъла на тази дума), а любовта, завладяла сърцето ми и непреодолимо отвратителната мисъл да ме притиска в любовна прегръдка друг мъж освен вас. За вас мечтая, когато се събуждам потънала в пот; пак вас призовавам, когато природата пее страстни химни, а планинският въздух прониква в порите ми с хилядите острия на желанието...

Не — твърди Жорж, — тя не е отстъпвала никога пред изкушенията, докато той... Когато минала през Бурж, приятели ѝ разказали, че Мишел бил влюбен в една „отвратително дебела“ жена:

Узнах с положителност, и то от незлобивите уста на едно дете, че ти си прекарвал дните си с тази жена. Мога ли да не страдам и да не подозирам? С тази жена не те свързва приятелство, защото си ми говорил за нея, а досега не си ми казал нито дума. От тебе лично зная, че не се възхищаваш от съпруга ѝ. Какво правиш тогава у нея? Тя е музикантка, но пее фалшиво и непоносимо превзето; зная това; чувала съм я... Този недействителен талант не може нито да те очарова, нито да те развлича. Тя е зла и ме мрази... Не пропуска нито един случай да ме очерня и клевети. Зная и това; почти съм я чувала сама. Как можеш да си близък със същество, което ме мрази?... Боже мой, аз не бих изтърпяла най-добрият ми приятел, син ми дори, да каже лоша дума за тебе; бих го намразила и завинаги прогонила!

И така, кажи ми, Марсел, какво правиш у нея и защо прекарваш там всеки час, който изтръгваш от работата си? За да удовлетвориш просто сластолюбието си, както би постъпил с някоя проститутка? Уви! Аз съм по-млада от тебе, с повече кръв, мишци и нерви, с желязно здраве, с излишна енергия, която не зная къде да дяна — и все пак най-младият и най-красив мъж не би ме съблазнил да ти изневеря въпреки твоята забрава, пренебрежението, дори изневярата ти. Когато ме обземе такава треска, отивам при лекаря да ми пусне един фунт кръв. Лекарят ми казва, че това е престъпление, самоубийство и не облекчава много; че трябва да имам любовник, иначе животът ми е застрашен поради излишък от жизненост. Е добре, и да бих желала, не мога; не мога да понеса дори мисъл за такова нещо...

Противно ми е да мисля, че това толкова красиво, обожавано тяло, пропито с моите ласки, неведнъж отпадало в обятията ми и съживявано от целувките ми; това тяло, неведнъж измъчвано от нашите безумия, неведнъж изцерявано и съживявано от моите устни и коси, от пламтящото ми дихание... Уви! Къде започват да блуждаят спомените ми? Веднъж те съживих с диханието си; мислех, че сама ще умра, с толкова плам се постарях да вдъхна в измъченото ти тяло живота и любовта, изпълнили гърдите ми. О! Колко сладко би било да умра така, вливайки ти жизнеността на здравата младост, която потиска плещите ми. Господи! Нима това обожавано тяло е било осквернено от допира с една жалка плът?... Вдишала ли е устата ти диханието на друга уста, изпаднала до самообожаване и до преклонение пред всички обществени глупости? Не, не е възможно!

Тъй като той я отбягва, тя се настанява у Сперанца и го моли за петнадесетминутен разговор: „Не предполагам, че се страхувате от мене толкова, колкото и от мадам Мишел, за да откажете една среща, която изисквам от вашата чест...“ Той идва. И след скърпването на

тази злополучна любов тя си заминава за Париж. Обзет от прекрасните спомени за дните в Ноан, Дидие се надява, че ще се настани у него; но тя е наела една стая в мезанина на „Отел дьо Франс“, улица „Лафит“ №23, където Франц и Мари заемат апартамент на първия етаж. Салона плащат общо. Там мадам д'Агу, честолюбива грешница, се старее да създаде кръжок на писатели и артисти. Загубила е мястото си на сенжерменския Олимп^[7]; в замяна иска да царува над друго общество. У нея могат да се видят Хайне, Мицкевич, Ламне, Баланш, Мишел, Шарл Дидие, Южен Сю. У нея именно Санд слуша за пръв път младия полски музикант Фредерик Шопен, единствения пианист, който може със своята гениалност и красота да блести редом с Лист; там се запознава и с госпожа Маноел Марлиани, съпруга на испанския консул, възторжена италианка, шумна, нежна и опасна с бърливостта си салонна дама.

Бедният Дидие е канен в „Отел дьо Франс“; вижда Жорж, прекрасна, ухажвана от всички, съвсем хладна към него, и се разплаква сред салона. След много молби получава разрешение да я посети на 25 ноември в полунощ. Но нещастните любовници са всякога неумели; вместо да откъснат настоящото удоволствие, те оплакват миналото, което не може да се върне. Дневник на Дидие: „Нощта завърши с ужасно обяснение и страшни признания. Това, което ми каза, ме смрази, вместо да ме възбуди, и аз стоях като мъртъв до нея... У нея има нещо жестоко, тя обича да измъчва, наслаждава се на страданията, които причинява. Липсва ѝ сърце; въображението е взело връх и ръководи всичко...“ Той забравя, че я е намирал „безусловно добра“, когато го предпочиташе пред Мишел.

Когато Жорж напуска отново Париж за Ноан, той намисля да посети Мари д'Агу, за да поговори с нея за неверницата. Дидие уважава Мари д'Агу, сериозна като него, способна много повече от Санд да пробуди съчувствие. „Тя ми се харесва повече от Лист — признава наивно доблестният Дидие; — благородно и нещастно същество... Не разбирам много добре отношенията им; мисля, че разиграват комедия и са стигнали до последните искрици на чувството...“ Това не е съвсем точно засега. Но още в Швейцария е започнала „жестоката борба между двата темперамента“, пламенни и често пъти благородни, обаче „еднакво надменни и ненаситни“. Дидие разкрива сърцето си пред Мари, която преценява Санд с прозорливата

строгост на равна и на съперница, затова слуша с удоволствие оплакванията на красивия швейцарец. И обещава да се застъпи за него в Ноан, където ще прекара известно време.

[1] Най-добродетелната еврейска секта по времето на Исус. — Б.пр. ↑

[2] *Gens solitaria* (лат.) — самотно същество. — Б.пр. ↑

[3] *Фелоу* (англ.) — приятели. — Б.пр. ↑

[4] *Dies irae* (лат.) — съдният ден. — Б.пр. ↑

[5] *Quantus tremor est futurus...* — колко страшно е грядущето. — Б.пр. ↑

[6] Планинска област в Южна Швейцария. — Б.пр. ↑

[7] *Сен Жермен* — аристократическо предградие на Париж. — Б.пр. ↑

V ПРОРОЦИТЕ

При престоя на Санд в Париж абат дьо Ламне е един от любимите посетители на Отел дьо Франс. Жорж харесва и досега резките обноски на абата, избухливата му упоритост, грубото бедно облекло и сините вълнени чорапи. „Тези, които са го виждали само унесен в мисли или са забелязвали само блуждаещите зеленикави очи и острия като шпага нос, се боят от него и заявяват, че има дяволска външност.“ Жорж обича неговата доброта, чистосърдечие, смелост, простодушния му, възвишен разговор. С нервния и раздражителен абат е мъчно да се живее, но Санд го приема с неговите захласвания, недоверие и неочаквани обрати. Винаги майчински настроена, Жорж обича да защитава това остаряло дете. Когато Сент Бъов осъжда в Ревю де дьо монд непоследователността на абата, тя излиза в негова защита, като се излага на опасност да разсърди и Бюло, и критика. В отношенията ѝ със Сент Бъов действително настъпва студенина. От Бюло тя получава ложа в Театър Франсе за абата, който иска да чуе Рашел. Санд до Ламне: „Ложата е само за вас. Бюло няма да направи клюки, отговарям за него. От сърце вам предана.“ Когато абатът се настанява в Париж и съобщава намерението си да основе вестник, тя заявява, че е готова да работи с него.

Жорж Санд до Мари д'Агу:

Той трябва да има школа, ученици. Но няма да ги намери нито в морала, нито в политиката, ако не направи огромни отстъпки на нашата епоха и наука. Според това, което ми казаха неговите най-близки приятели, той е много повече поп, отколкото предполагах. Надявахме се да го привлечем към нашия кръг много повече, отколкото досега. Но той упорствува. Само се караме и прегръщаме. Още нищо не сме решили. Много бих желала да се разберем. В това е цялата надежда на добродетелната интелигенция.

Ламне не може да върви сам. Ако се откаже от ролята на пророк и апокалиптичен поет и се отдаде на прогресивна дейност, трябва да има армия. И най-великият генерал не може да стори нищо без войници. Но трябва да бъдат изпитани и вярващи войници.

Тя предлага сътрудничеството си, като изисква известна свобода на действие, и дава на „Монд“, вестника на абата, безплатни статии по същото време, когато от „Деба“ й правят много изгодни предложения. Злите езици „се опитват да внушат, че съществува някаква близост между абат Фели и Жорж Санд“. Един ноански съсед твърди, че виждал Ламне на терасата в „ориенталски халат, да пуши наргиле с авторката на «Лелия»“. Това означава да не знаете строгите нрави и безпогрешността на абата. Не, Жорж се зачислява под негова заповед, защото и той е като нея християнин и демократ, а още и за това, че е преследван. „Той е добър и аз го обичам толкова, че съм готова да му дам толкова кръв и мастило, колкото ми поиска.“ Това е великодушно. Но приятелите на Ламне се огорчават от този литературен брак. „Връзката между господин дьо Ламне и Жорж Санд дава повод за много приказки — пише мадам дьо Жирарден в «Лапрес» от 8 март 1837 година. — Всеки приятел е за нея герой за бъдещо произведение; всяка нова връзка е нов роман. Историята на нейните връзки се покрива изцяло със списъка на произведенията й...“

Всъщност и самият абат, който не се отличава с особена снизходителност, скоро намира, че това приятелство е неудобно. Той не одобрява смесицата от комфорт и милосърдие, проявявани в живота на Санд. Ноанската кастеланка е за него това, което по-късно е Лев Толстой в очите на противниците си: една снизходителна аристократка.

Абат дьо Ламне до барон дьо Витрол, 21 декември 1841:

Ноанската кастеланка носи вече ризи от индийска коприна; ще стигне и до кашмира, като проповядва в същото време общност на имуществата, за безкрайно поучение на ония, които умират от глад и които тя учи със своя пример как трябва да се живее. Има една стая

тапицирана с кадифе: за сведение на глупците, които нямат и стъкла.

Несправедливи преценки, но човек не може да се преструва на беден, както и на храбър.

Жорж Санд до Елиза Туранжен, 13 март 1837:

Виждам много често абат дьо Ламне. Аз имам слабост към него и хората дрънкат по този повод, а това ще ви се стори много странно, ако видите възрастта и външността на този човек. Казват дори, че ще се преместя в Париж, за да му водя домакинството. Чудесна мисъл! Домакинството ще бъде великолепно поддържано... Кажете ми, предадохте ли двете писма за Мишел и ми съобщете, ако има нещо ново. Той е много ленив, а пък аз се безпокоя.

„Абат дьо Ламне не съумя да разбере Жорж — казва мадам д’Агу. — Не отгатна, че тя беше склонна да възприеме напълно неговите убеждения и да им се отдаде сяпко, да стане, така да се каже, оръдие на мислите му...“ Той не усеща, че тя му носи огромна сила; и отговаря с намръщена насмешливост на нейните сърдечни пориви. Когато му изпраща за Монд „Писма до Марс“ и техният романтичен мистицизъм не се харесва на стария, бунтарски настроен свещеник. А при това Жорж е била предпазлива. Писмата са написани от името на един приятел до тъжна, скучаеща девойка, която се оплаква от самотата си и от това, че е бедна, следователно мъчно ще може да се омъжи: „Не се оплаквайте много, Марси, не бъдете неблагодарна. Вие сте хубава, образована, невинна. Това са големи превъзходства, истински предпоставки за щастие; а към богатите нещастници, принудени да заплащат съпрузите си, би трябвало да изпитвате дълбоко състрадание...“ В подкрепа на своето твърдение тя разказва на Марси два случая: първият — за една грозна богата девойка, която смята, когато се омъжва, че ще съумее да привърже своя съпруг с добродетелите си, и умира от отчаяние сред омразен разкош; вторият

— за трите племенници на едно ломбардско кюре, които толкова много се обичат, че решават да не се омъжват, за да не нарушат семейното съгласие, и са щастливи в своето безбрачие: „Истината е любов към съвършенството, а съвършенството е вечният стремеж на духа да обуздае материята“.

„Писма до Марси“ — една романизирана кореспонденция, възпроизвеждат накратко многобройните писма, писани по това време от Жорж Санд до Елиза Туранжен (Сперанца), девойка без зестра. Феликс Туранжен, баща на многобройно семейство (от типа Микаубер) се е разорил; кредиторите заплашват да секвестират замъка му Ла Фре. Откакто е станала пълнолетна, Елиза се страхува най-вече да не остане стара мома; за да я насърчи, Санд проповядва на тази жива Марси презрение към богатството и към брака по сметка.

Жорж Санд до Елиза Туранжен:

Ах, клета сестро, дори ако изземването на имота ви не може да се отклони, дори ако мечтаната от мене помощ не пристигне навреме, пак няма нищо непоправимо. Защо загубването на богатството да е толкова ужасно зло за вас?... Ако ние сме — както се надявам — пред прага на едно обновление, то неуместното срамуване и действителните лишения, отредени засега на изпадналите богаташи, не ще имат вече нито смисъл, нито последици... Не всичко е загубено. Вие няма да изпаднете в нищета... Не ще имате нито имение, нито замък, но ще имате свое семейство и спокойствие... Освен това, мила сестрице, ако останете стара мома без петаче, няма да си изкарвате прехраната под чужд покрив; ще дойдете при мене, ще си варим конфитюр и ще го ядем заедно.

„Шестото писмо до Марси“ е защита за равенството на двата пола в любовта. Равенство, а не подобие и още по-малко тъждественост. Мъжът се опитва от егоизъм да задуши ума на жената, за да властвува над нея. В тези страници се чувствава отзвук от жестоките свадни с Мишел от Бурж. Ламне е възмутен; тъй като не е водил светски живот на младини и не е общувал с жени, той се

страхува най-много от демона на сладострастието. Темата, подсказана от Санд за следващото писмо: „Роля на страстта в живота на жената“, изплашва още повече абата. Той спира печатането им.

Мари д'Агу до Франц Лист:

Тя му е писала едно съвсем прилично писмо, много мило и много разумно, за да му съобщи, че не може да работи без определена тема, че иска да говори за развода и други въпроси от тоя род, затова би желала да знае каква свобода ѝ оставя абатът. Той ѝ отговори с твърде студено писмо. Не иска да се говори за разводи; да му изпрати от ония цветя, които падат из нейните ръце — с други думи, разкази и забавни измислици. Освен това не е обнародвал и Четвъртото ѝ писмо. Тя е недоволна.

Арабела намира с удоволствие в писмото на Жорж една „много хубава страница за изключителната, благородна, свещена, неугасваща любов, страница донегде вдъхновена, струва ми се, от нашия случай“. Читателят се отнася към някой текст така, както съдебен заседател към обвиняемия — според собствените си страсти. Ламне би се разбрал може би по-добре с Жорж, ако не я заобикалят жени, които са неприятни на абата: Мари д'Агу и испанската консулта Карлота Марлиани. Всъщност той ненавижда един мъж, който играе от известно време голяма роля в живота на тези жени: това е Пиер Льору. „Те не разбират нито дума — казва суровият Ламне — от учението му, което толкова много ги възхищава. Но от него се разнася някакъв лъх на вертеп, а те обичат да го вдишват.“

Отговорността за въвеждането на Льору в живота на Санд се пада изцяло на Сент Бъов. Когато тя му признава колко неопределени са философско-обществените ѝ разбирания, Сент Бъов, който сам не е наясно по тия въпроси, ѝ препоръчва книгите на Пиер Льору. Човек остава просто смаян. Как Сент Бъов е могъл да се възхищава от това празнословие? Как Санд се осмелява да пише: „Мога ли да се сърдя някога на човек, когото смятам за нов Платон, за нов Христос?“ А много по-късно, на една млада жена, която ѝ иска някаква философска книга: „Дете мое, чети книгите на Пиер Льору, в тях ще намериш

покой и разрешение на всичките си съмнения; мене ме спаси Пиер Лъору.“ Но кой е този Пиер Лъору?

Пиер Лъору е син на продавач на лимонади от Площад де Вож. Бил е блестящ ученик и се е опитал да влезе в политехниката, но тъй като е принуден да започне веднага да си изкарва прехраната, става най-напред борсов посредник, след това, по собствен избор, печатарски работник. За да улесни работата на словослагателя, той изобретява пианотипа, който няма успех, при все че е зародиш на линотипа. Заедно с приятеля си Жан Рейно постъпва в „Глоб“. Този вестник на сенсимонистите издава „Новата енциклопедия“ от Лъору и Рейно, съставена — както и енциклопедията от осемнадесетия век като помагало в служба на една идея.

В тази идея или по-точно в тази философия на Лъору няма нищо ново. От Боне и Баланш той е заел идеята за палигенезията или всеобщото възраждане на човечеството. Човечеството умира, за да се роди отново (очевидно), а всяко прераждане носи напредък (съвсем неочевидно). Така човек непрекъснато се усъвършенствува и замисълът на провидението е разумен. Отделният човек може да живее само в общество; това общество е годно да се усъвършенствува; чрез нашето единение с него и ние ставаме годни за усъвършенствуване не и безсмъртие. Семейството и собствеността са били необходими за времето си, но щом спъват човека в стремежа му към напредък, стават вредни. Човек не е нито дух, нито животно. Той е животно, преобразено от разума и свързано с човечеството. Бог е навред, както в духовния, така и в материалния свят. Затова не трябва да осъждаме плътския живот, а да го възвисяваме, да му придаваме святост.

Без религия обществото би се превърнало в сбор от отделни пращинки. Или християнството ще съумее да стане религия, от каквато човечеството се нуждае, или ще се появи нова религия. Особено що се отнася до жените — само религията може да им вдъхне сили да изпълнят призиванието си, което е саможертва. Ако нямат религия, ще им трябва философия. Лъору смята, че предлага философията, необходима за новото време. Всъщност най-доброто в неговото учение е взето от християнството. „Невероятно е колко много мисли християнството е откраднало от Лъору“, иронизира Емил Фаге^[1], Но Лъору все пак не приема като християнството безсмъртието на човека! Нашето тяло — казва той, — това е нашата памет. Когато тялото

загине, не можем да се надяваме на безсмъртие с целия си запас от спомени. Реката Лета^[2] е мъдър символ. Но ние участвуваме в общото безсмъртие.

Льору е съгласен със Санд, че неравенството на двата пола в любовта е неприемливо. До създаването на брачната двойка жената е човешко същество, нравствена личност. Защо женитбата трябва да ѝ отнеме достойнството? Ако бракът не зачита Личността, той се превръща в разврат и проституиране. Никоя жена няма да търси свободна любов, ако получи равенство в брака. „Истинското освобождаване на жената ще се постигне само с усъвършенствуването на брака.“ Много приятен текст за слуха на Санд.

Всичко това не е безсмислено, но и съвсем не е гениално. Съвременниците правят понякога удивителни грешки. Много разумният Сент Бьов, който се мами по отношение на Льору, пише, че господ понякога създава:

*Редки и велики смъртни, от царете по-велики,
с белег ярък и възвишен на челата благородни...
Тези смъртни имат ноци и безоблачни, и ведри;
те прозират във вълните, в ярките звезди несметни.
Знаят всяко земно цвете и за тях всемира
е единствена идея в символи различни.*

И Санд мисли също, че „този рядък смъртен“, тази „единствена идея“ е разрешение за всички мъчнотии, които са ѝ причинявали толкова тревоги. Тя смята, че Льору притежава Основната Дума. Дочува в нея отзвук от великите ереси, които всякога са я привличали: хусистката, таворската, реабилитация на плътта и реабилитация на сатаната, освободител на човечеството, твърде „дълго оклеветявано и унизявано с учението за първородния грях“. У нея възниква пламенно желание да се запознае с Льору. В 1836 година го поканва на вечеря и го моли да ѝ изложи „в разговор от два-три часа републиканския катехизис“.

У дома ѝ влиза мъж, малко по-възрастен от нея, изкалян, „с голяма, покрита с подутини глава, с неправилни черти и хлътнали очи под големи, гъсти вежди“. Тя е възхитена: това е наистина философ,

това е Сократ, Лайбниц. Слуша го в захлас. В своя възторг забравя критичността, не вижда „недостатъчното образование и нечестната мисъл“. Отсега нататък ще пита всичките си приятели в Париж и Ла Шатр: „Четохте ли Лъору? Убедена съм, че един ден ще четат Лъору, както днес четат «Обществения договор»^[3].“ Тя сяда в нозете на учителя; хвали чистотата на детската му душа, която не познава практическия живот, при все че това простодушие се изразява в непрестанно искане на пари. Досажда на Бюло да иска от Пиер Лъору статии за „Ревю де дьо монд“. Но не успява да ги свърже. Бюло заявява на Лъору: „Не, не, господ не е злободневна тема“. Лъору основателно се възмуцава.

Санд мъкне своя философ в някои литературни салони. „Трябва да знаете — пише Беранже до един свой приятел, — че нашият метафизик си е създал общество от дами, начело с мадам Санд и мадам Марлиани, и излага в позлатени салони религиозните си принципи и кални обуца. Този антураж го опиянява, а намирам, че философията му много страда от това...“ С една дума, Лъору е Годуин^[4] за нашия женски Шели. „Тя го подтиква — продължава Беранже — да снесе някаква мъничка религия, за да ѝ достави удоволствието да я измъти.“

Уви! Лъору не снеса само една философия. Той е вдовец с много деца и се нуждае от издръжка. Жорж се заема с несравнимо великодушие с тази задача. Безплатни статии за Ламне, помощи на Лъору, отчаяни любовни молби към Мишел. Пророците ѝ струват твърде скъпо.

[1] *Фаге* (Емил) — френски критик и философ (1847–1916). ↑

[2] *Лета* — река на забравата, отделя ада от рая (гр.мит.). ↑

[3] Политико-философски трактат от Жан Жак Русо. — Б.пр. ↑

[4] *Годуин* (Мери) — съпруга на английския поет Пърси Биши Шели. — Б.пр. ↑

VI ЕДНО ЛЯТО НА СЕЛО

През януари 1837 година тя се връща в Ноан с двете си деца. Трябва да се занимае с имението, на което е най-после пълна господарка; необходимо ѝ е спокойствие, за да довърши „Мопра“, а иска да бъде и по-близо до Мишел, когото желае да си възвърне, защото ѝ се изплъзва. С Лист и Мари д'Агу са уговорили, че ще ѝ гостуват в Бери, но в края на януари Арабела идва сама. Двете жени се сближават малко повече. Правят заедно продължителни разходки на кон. Мъжествената Жорж, в рубашка и панталон, придържа коня на русата „Принцеса“, когато склонът е много стръмен или бродът много дълбок. Арабела наблюдава домочадието без прекалена благосклонност. Намира, че Соланж е красива, великолепно развита но „избухлива и необузdana“:

„Когато вятърът развява дългата ѝ руса коса и слънцето озарява светналото лице, струва ми се, че виждам някоя избягала от горите самодива. Душата ѝ е така силна, както и тялото. Соланж ще бъде крайна и в доброто, и в злото. Животът ѝ ще бъде изпълнен с борби, с битки. Тя няма да се подчинява на общите порядки; в грешките ѝ ще има величие, добродетелите ѝ ще бъдат възвишени. Морис ми се струва пълна противоположност на сестра си. Той ще бъде човек на здравия разум, на реда, на удобните добродетели. Ще обича спокойните удоволствия, живота на богат собственик, ако някаква изключителна дарба не го отвлече към изкуствата.“

Морис има нов възпитател — Южен Пелтан. Този протестант, син на нотариус от Роайан, е дълъг като постен ден, републиканец като Мишел, но прекалено сериозен за обстановката в Ноан. Що се отнася до Жорж, Принцесата я намира да изгаря от безсмислена и безнадеждна любов. Напразно се е вкопчила в Мишел, за да съживи у него едно отдавна угаснало желание. Себелюбивият, уморен трибун желае да се откачи от една любовница, която го изтощава. Жорж се оплаква:

Санд до Мишел, 21 януари 1837:

Не се тревожи за моята скръб. Тя е дълбока, неизцерима, но аз имам сили да я понасям, а ти нямаш сила да я излекуваш. Няма да ти говоря вече за нея; надали би могъл и да я разбереш, защото светът издълба пропаст помежду ни. Интересите на тоя свят са създали от тебе едно съвсем определено същество; отвращението и ужасът от тия неща са ме направили съвършено различна. И все пак съществува един невидим, незнаен свят, в който ние живяхме и съставяхме едно цяло!

Аз те обичах не заради любовта ти към мене. Други са ме обичали повече, а не съм ги и поглеждала дори! Не и заради хубавите приказки, които говориш на жените. Срещала съм и други разказвачи, които не можеха дори да ме развлекат! Не и защото очаквах щастие или слава, нито дори само обич. Аз презирам фалшивите блага, а когато ти се отдавах, знаех, че житейският порои всякога ще ни разделя. Знаех, че честолюбците обичат само по един час на ден. Обичах те, защото те харесвах, защото никой друг не може да ми се хареса. Ти имаш пороци, каквито аз нямам, защото никога не си овладявал страстите си. Познавам те изцяло, тъй като ние сме едно и ти си втората половина на моето същество.

Той не отговаря вече на тия дълги, нескончаеми писма. Дали ги чете? 28 януари 1838: „Защо не пишеш? Какво се е случило пак? Болен ли си? Боже мой! Още ли се сърдиш? В друга ли си влюбен? Уви! Така мисля, убедена съм в това, откакто те видях миналия път. Лицето ти не беше вече същото и дори в мигове на нежност ти не смогваше да прикриеш своята досада и нетърпението да си отидеш! Прави каквото искаш; аз ще съумея да запазя съответното приличие; ще съумея дори да мълча, ако обичта ми ти досажда.“ Тя признава, че е била несправедлива, язвителна, своенравна. Но виновна ли е, като не може да живее без него? Виновна ли е, че го ревнува от всички жени, особено от „особата“ (госпожа Мишел)? „Не зная по какво дяволско хрумване ти пожела един ден да ме разведеш из къщата на жена си и

да ми покажеш брачното ви легло. Не разбирам как една любов би могла да устои на подобни изпитания. Но моята устоя.“

Какво друго получава от него? От време на време препуска нощем до Ла Шатр или Шатору, за да прекара няколко часа в обятията на Мишел. А след прегръдката „ледена лавина се сгромолясва върху нещастното ми сърце“. Всяка среща става по молба на Жорж: „Искала съм чудо, когато се надявах, че нищо няма да те задържи, че ще намериш възможност да откраднеш цяла нощ от работата и съпружеските си задължения...“ С уничително, изненадващо покорство тя заявява, че е готова на всичко. Да наеме ли жилище в Бурж? Ще се затвори там като в килия и ще бъде негова всякога, когато той пожелае. Страх ли го е от умората в любовта? Тя е готова да бъде целомъдрена.

Ох, ако живееше край мене, щеше поне да спиш на гърдите ми, когато душата ти боледува! Моята вечно будна любов би пазила твоята като залог, за да ти я върне, щом се събудиш. Не бих те измъчвала с напомнания, че си длъжен да ме обичаш. Ще те оставя да го забравиш, защото почивката ти ще бъде спокойна до мене и ще съумея да прогоня небитието, когато дойде да потърси жертвата си... Моята любов е всякога склонена към тебе, както върба към любимите води, и най-сладостната ми мечта, когато се отдавам на измамната надежда да живея край тебе, е да си представям как ще се грижа за твоята немощна старост? Насладите на любовта не се състоят само в кратките мигове на опиянение, които ни отнасят на небето; те са и в непрестанната, невинна нежност на една задушевна близост... Да ти помагам всеки ден, да отгатвам и най-малките ти желания, да те стоплям и приспивам вечер в обятията си, гдето спокойно си се сгушил; да отклонявам чувствените бури, за да не те сломят, а когато възрастта угаси страстите ни, да превърна любовта си в меко възглавие, в сигурно убежище, в безшумна, топла и спокойна нощ, та мисълта за гроба, който скоро ще ни обедини, да не бъде нито страшна, нито грозна! Ето за

какво бленувам като възмездие за поредицата безполезни умори и досадни грижи, които толкова дълго търпях.

Арабела наблюдава тези бури и прекарва дълги, спокойни дни: „Цялата вечер — записва тя — Жорж беше като вцепенена в някакво тежко небитие. Бедната велика жена! Свещеният плам, който бог е вложил в нея, не намира вече какво да поглъща отвън, затова изгаря в самата нея всяка останка от вяра, младост и надежда. Милосърдие, любов, сладострастие, трите копнежа на душата, сърцето и чувствата, прекалено пламенни в тази нещастна избраница, срещат съмнение, разочарование, преситеност; и отхвърлени в най-съкровения кърчето на съществуването ѝ, са превърнали живота ѝ в мъченичество... О, господи! Дайте на Жорж спокойствието на Гьоте...“

Изобщо колкото по-добре Мари д'Агу опознава своята именита приятелка, толкова повече смята, че оценява правилно личната ѝ стойност. Не че не се е възхищавала дотогава от жизнеността на домакинята, която може да пише по четиринадесет часа, след това да оседлае коня си и да препусне на любовна среща. Тя признава у Жорж дълбоко чувство към поезията и природата, странната ѝ прелест, дарбата да бъде приятелка. Но крайната преценка е строга. Защо, като твърди, че е безпаметно влюбена в Мишел, е напълнила къщата си с младежи от Ла Шатр и Париж, всички влюбени в нея, между тях Сципион дю Рур и Жеводан? Защо са тези недостойни хлапащини? Защо е смешното подчертаване на майчинската любов? Плодовитата Мари не се възхищава от „любовта към малките, защото тя не е разумно чувство, а сляп нагон, в който и последното животно стои по-високо от жената“. От двете дъщери, родени в брака ѝ, тя е загубила едната, след това изоставя другата на граф д'Агу; извънбрачната си дъщеря Бландин е дала на дойка недалече от Женева; и очаква нерадостно второ дете от Лист.

Първата диагноза на Арабела е по-справедлива. Жорж се задушаваше, от прекалена жизненост. Тя си пуска често кръв. „На ваше място бих предпочела Шопен“, казва Принцесата, вече забелязала, че болнавият красив музикант е направил дълбоко впечатление на Санд, която би желала да го привлече в Ноан. През май Лист пристига от Париж, бледен, пламенен, гениален, и Жорж започва на свой ред да

наблюдава двойката. И тук се сблъскват две личности: младият и необуздан Франц; надменната, мечтателна Мари. Санд смята, че любовта им не ще бъде вечна. Но лятото на 1337 година, под сенките на Ноан, е все пак прекрасно, ту озарявано от гениални изблици, ту помрачавано от страстни избухвания. Слънцето препича. И позлатява листата на блестящите неподвижни липи. Всяка вечер Жорж записва в дневника на доктор Пифоел:

„Стаята на Арабела е в приземния етаж, под моята. Там е прекрасното пиано на Франц, под прозореца, откъдето съзирам зелената завеса на липите, прозореца, откъдето излитат звуци, които целият свят би желал да чуе, а тук им завиждат само славеите. Могъщ артист, велик в големите неща и всякога над малките. А при това тъжен, разяждан от тайна рана. Щастлив мъж, обичан от красива, великодушна, разумна и целомъдрена жена. Какво ти е нужно, жалки неблагодарнико? Ах! Ако мене ме обичаха!...

Изпитвам успокоение, когато Франц свири. Всичките ми страдания стават по-етични, всичките ми нагони се извисяват. Особено силно той засяга струната на великодушието. Докосва и струната на гнева почти в унисон с моята енергия, но никога не стига до омразата. А мене ме гризе омраза. Омраза към какво? Господи! Никога ли не ще срещна човек, който заслужава да бъде мразен? Окажи ми тази милост, тогава не ще ти искам вече подкрепата да намеря човек, който заслужава любов...

Обичам да слушам тези откъслечни музикални фрази, които танцуват във въздуха на едно краче, като куци силфиди^[1]. Листата на липите се заемат да завършат песента тихичко, с тайнствен шепот, сякаш си доверяват тайните на всемира.“

Тя би желала да преценява с твърда ръка всички „жалки човешки накити“: славата, любовта. Господи! Какво да прави със силите си? Да работи? Това е вече ангария: „Ненавиждам занаята си“. Само пурите и

кафето поддържат „жалкото ѝ вдъхновение по двеста франка на кола“. После светът просветва внезапно, защото Мишел ѝ е определил най-после среща. За 7 април, годишнина на запознаването им. Писал ѝ е малко по-нежно и тя е сломена от щастие, от което е отвикнала: „Каж ми вярно ли е, наистина ли ме обичаш, ще дойдеш ли, ще те видя ли, когато луната изгрява в нашите тъмни алеи, ще те притисна ли до сърцето си под нашите акации?... Седми април! Ще ми донесеш ли щастие?..." През май отива при него на кон за цяла нощ щастие.

7 май 1837:

Скъпи ангеле на моя живот, щастлива съм, ако ме обичаш. Не мога да ти кажа нищо друго тази вечер. Изнемогвам от умора. За два часа изминах седем мили на кон. Намерих децата здрави. Пристигнаха Лист и мадам д'Агу. Пребита съм не само от бързото пътуване. Но каква сладка умора! Какъв спокоен сън натежава над клепачите ми. Сбогом! Бъди вечно мой, както аз съм твоя. Припомняй си понякога тия часове на опиянение и наслада. Пиши ми. Сега е твой ред. Чакам те на хладната морава, осеяна с виолетки. Дотогава ще живея със спомена за току-що миналите бързи и сладостни дни. Каж ми, че не са нарушили навиците ти, не са разстроили работата ти, не са те поболяли. Обичай ме и бъди добър да ми кажеш това, още преди да дойдеш. Само то ще ме поддържа.

О, власт на мъжа, който отбягва! Трябва да си представим още веднъж странния любим, към когото тази красива млада жена препуска цяла нощ: предивременно застарял, вързал главата си с копринена кърпа, с голям, плешив и неравен череп. А каква любов! Жорж изнемогва от умора.

8 май 1837:

Натежнелите ми клепачи едва понасят блясъка на изгряващото слънце. Студено ми е, тъкмо когато всичко наоколо ми пламва; гладна съм, а не мога да ям, защото

охотата е последица на здраве, а гладът — на изтощение. Е добре, покажи се, любовнико мой! Съживена като земята от майско слънце, ще отхвърля ледения си саван и ще потръпна от любов. Ще ти се сторя хубава и млада, защото ще подскачам от радост в железните ти обятия. Ела, ела, и аз ще намеря сили, здраве, младост, веселост, надежда. Ще те посрещна, както невестата от „Песента на песните“ посреща своя любим. Любов или смърт — нищо средно няма за мене.

Когато всички съставки на обстановката и на двата характера правят щастието невъзможно, как би могло то да трае? Тя пристига в Бурж изтощена, пламенна и задъхана, а пред нея се изпречват особата, републиката, избирателите. „Проклети да са тия твари! — провиква се тя. — Ще видим дали ще намериш в любовта на луната плама на моята душа и моите обятия.“ Мишел отговаря, като се оплаква от тази любов. Мишел от Бурж до Жорж Санд:

Проклятие! В къщи вода всекидневна и всекичасна борба за тебе и поради тебе. Това е справедливо. Нищо добро на тоя свят не се получава без борба, без сражаване. Да намирах поне в твоите обятия убежище от тия страдания. Но не, ти ме предизвикваш, искаш да се боря и срещу тебе. Неприятелка отдясно, неприятелка отляво. Заявявам ти, че това положение е неудържимо. Трябва да живея спокойно. Всяка борба с жени е недостойна. Не ми е било съдено да се боря с неприятели от моя вид, с тирани, за да изпитвам поне дълбок, пълен покой. Ще отида да се настаня в някоя колиба, на склона на някой хълм, с изглед към Средиземно море.

Този път Жорж се възхищава:
Жорж Санд до Мишел от Бурж, 31 май 1837:

Ти ме поставяш на едно равнище с особата, която те измъчва. И ръмжиш, че страдаш заради мене, сякаш една доброволна и безкористна преданост може да се сравни с домашни кавги! Заплашваш ме, че ще отидеш да живееш в колиба. Бог би бил милостив към мене, ако изпълни твоето желание. Защото скоро ще мога да дойда при тебе. В мое лице ще имаш предан негър, който ще се грижи за бедното ти тяло... Тогава би разбрал, че любовта на жената не е нещо недостойно, а жалките мъже, с които съжаляваш, че не можеш да премериш сили, не са твои подобни.

В тайните страници на своя „Интимен дневник“ доктор Пифоел си чете сам поучения:

Въобразяваш си, Пифоел, че човек може да каже на обекта на своята любов: „Ти си такова същество, каквото съм и аз; избрах те между всички мои подобни, защото мислех, че си най-велик и най-добър. Днес вече не зная какъв си... Струва ми се, че и ти имаш петна като другите мъже, защото често ме караш да страдам, а освен това съвършенството не е отлика на мъжа. Но аз обичам твоите недостатъци, обичам моите страдания...“ Не, Пифоел, ти може да си доктор по психология, но си глупак. Мъжете не искат да слушат такива приказки. Те презират напълно предаността, защото смятат, че я имат по право, по простия факт, че са излезли от утробата на госпожа майка си... Мъжът знае, че е необходим на жената... Жената има само едно средство да облекчи игото и да запази своя тиран, когато ѝ е необходим: да го ласкае недостойно. Покорството, верността, предаността, грижите ѝ нямат никаква стойност в очите на мъжа без тия качества, според него, той не би благоволил да се занимае с нея. Тя трябва да се простре в нозете му, да му каже: „Ти си велик, възвишен, несравним! По-съвършен от бога! Лицето ти е

лъчезарно, под стъпките ти изтича нектар, ти нямаш пороци и притежаваш всички добродетели...”

Драги Пифоел, изучи най-после науката на живота и когато ти хрумне да пишеш романи, постарай се да опознаеш малко по-добре човешкото сърце. Не си избирай никога за идеал една силна, безкористна, смела, чистосърдечна жена. Читателите ще я освиркат и ще ѝ дадат отвратителния прякор „негодната Лелия“. Негодна ли? Да, дявол да го вземе, негодна да се покорява, негодна да ласкае, негодна да се унизява, негодна да се бои от тебе. Глупаво животно, което не би имало смелост да убива, ако нямаше закони, наказващи убийството с убийство, и намира сили да отмъщава само с клевета и хули! Но щом намериш жена, която може да мине и без тебе, твоята мнима власт се превръща в бяс, а за наказание на своя бяс ти получаващ една усмивка, едно сбогом, вечна забрава.

Текст от съществено значение, тъй като показва едновременно защо Санд мрази мъжете, които смята, че обича, но не може да властвува над тях и защо не може да ги задържи. Нейната прозорливост е неприятна за тирана, мечтаещ да види в нозете си боготворяща жена, която възприема за евангелска истина всичките му разбирания, дава всичко и не иска нищо; а тя е прекалено горда и не може да се преструва на покорна. Най-после, на 7 юни 1837 година, има за пръв път смелостта да отмени една среща:

Жорж Санд до Мишел от Бурж, 7 юни 1837:

Болна съм. Не ще мога да пътувам утре в жегата. А нямам сили да тръгна тази вечер. Бих пристигнала пребита и предполагам, че за тебе не би било удоволствие да ме държиш в този вид в обятията си в хотелската стая!... Аз ще спя, докато намериш време ти да дойдеш. Сбогом...

Огорчението и гордостта помитат любовта. Любезният доктор Пифоел приветствува тъжно тази победа на мъдростта.

Призори. В стаята ми. 11 юни. Приятелски стени, посрещнете ме добре. Колко весели са тези тапети в бяло и синьо! Колко много птички в градината! Колко хубаво ухаят орловите нокти в чашата! Пифоел, Пифоел, какъв страшен покой в твоята душа! Дали факелът е угаснал?

Поздравявам те, блажени Пифоел. Мъдростта е с тебе. Ти си избраникът между глупците; плодът на страданието ти узря. Света уморо, майко на покоя, принизи се до нас, нещастните мечтатели, сега и в часа на смъртта ни. Амин...

Излиза Мишел.

Вечерите в Ноан са вълшебни. Семейството и приятелите се събират на терасата. Старинният дом е облян от мека лунна светлина. Всички мечтаят. Арабела се пита защо всички влюбени съжالياват първите мигове на зараждащата се любов и оплакват разрушените мечти. Жорж си повтаря стихове на Шекспир: „Не съм от търпеливите души, готови да посрещнат неправдата с ведро лице...“ Франц става и влиза да свири.

Дневник на Пифоел, 12 юни 1837:

Тази вечер, докато Франц свиреше най-фантастични мелодии от Шуберт, Принцесата се разхождаше в полумрака по терасата. Беше в светла рокля, голям бял воал обвиваше главата и почти цялата ѝ стройна снага. Луната залязваше зад високите липи, очертавайки в синкавия въздух черните призраци на неподвижните ели. Цялата растителност почиваше в дълбок покой; стихналият вятър заглъхна уморено над високата трева още при първите съзвучия на вълшебния инструмент. Славоят продължава да се бори с плах, замиращ глас. Приближил се бе в сянката на листата и внесе своя възторжен принос, попаднал веднага като отличен музикант във верния тон и ритъм.

Всички бяхме насядали на входната площадка, заслушани в чаровните или зловещи фрази на „Горския цар“: унесени като цялата природа в мрачно блаженство, не можехме да отвърнем поглед от магнетичния кръг, очертаван пред нас от безмълвната сибила с белия воал. Едва я съзирахме накрай терасата; после тя изчезваше напълно между елите и се появяваше изведнъж, осветена от лампата, изникнала сякаш внезапно от пламъка. Отдалечаваше се отново, неясен синкав силует, зареян из поляната. Най-сетне дойде да седне на една гъвкава вейка, която едва се огъна, докосната сякаш от призрак. Музиката замлъкна, като че някаква тайнствена връзка съединяваше живота на звуците с живота на тази прекрасна бледа жена, готова да литне в простора на неизчерпаемата хармония.

На 8 юни пристига артистът Бокаж, за да настоява пред Жорж да напише драма. Той е романтичен артист, висок, слаб, с байроновска хубост. Играл е великолепно Антони, в закопчан черен редингот и бяла жилетка, с тъмносини очи и бледо лице. В 1837 той е тридесет и осем годишен, но е все още строен, пламенен и изказва страстно своите републикански убеждения. Започва общ разговор за театъра, артистите и авторите; осмиват суетността на Виктор Юго, продажността и покварата на Мари Дорвал; Жорж защитава и двамата. Арабела намира, че Бокаж е глупав. Той е наистина не много културен. В едно писмо до Виньи Мари Дорвал изтъква неговата „словоохотливост на самохвалко и простак“, но добавя: „Всички жени са луди по него и вървят по петите му“. Мари д’Агу се опитва да поговори с него за Мицкевич; той я запитва: „Мис коя?“ Арабела е недоволна главно от това, че Бокаж ухажва Санд, която не изглежда недоволна. На 15 юни пониква красивият и мрачен Шарл Дидие. „Кастеланката би предпочела Зопен“ — казва Лист, който от маниерност произнася по този начин името на своя приятел.

Мари д’Агу поддържа, както е обещала, каузата на Дидие; но още с пристигането си в Ноан той съжالياва, че е дошъл. Не го харесват вече и го посрещат студено: „Тя възприе неприятен и насмешлив тон... Направих огромна грешка, че дойдох... Държането й

към мене е ледено. Решила е да осмива моята «величественост». О, художнице! Непостоянно и жестоко сърце!“ В Ноан той намира не само Бокаж, но и Франсоа Ролина, както и един млад драматург, приятел на Фелоу, Фелисиен Малфий. На терасата, около лампата, разговарят за бога, за Дорвал и за едно синигерче, уловено от Жорж. Тя приготвя пунш и синият му пламък осветява в мрака алената ѝ рокля. Арабела наблюдава с насмешливо съчувствие мрачното настроение на Шарл Дидие:

„Челото му се обливаше с червенина при всяка дума; скрит зад очилата със златни рамки, погледът му следеше внимателно изражението по лицата ни и усмивката често угасваше върху устните му, смразена внезапно от недоверие и съмнение. Нещастен характер, дребнаво честолюбие, лъвско сърце в таралежова кожа. И все пак го обичам.“

За зла чест на Дидие, той все още желае Жорж, но уважава Мари. Докато се разхожда под липите с почти прозрачната Принцеса, той ѝ изказва разочарованието и мъката си. Санд изглежда напълно заета с Бокаж; това е непоносимо за горкия Дидие. Мари д'Агу му казва ядосано и нетактично, че кастеланката изглежда готова да навлезе в кръга на куртизанките. „Тя твърди, че Жорж не е годна вече за любов и приятелство.“ Дидие не може да спи, мисли да убие Санд. Това е, разбира се, бълнуване, но той чувства, че е по опасен наклон и решава да избяга. Едва не напуска Ноан, без да се сбогува с господарката му. Тя го вижда случайно да заключва пътническата си чанта. „Не заминаваш, надявам се? — попита тя. — Напротив, веднага. — Гледай ти!“ Поднася му лицето си. Той целува големите ѝ, непроницаеми, сухи очи.

„Опознаването на хората и живота носи горчиви плодове“ — отбелязва той в дневника си. Излиза Дидие.

Двамата Фелоу заминават на 24 юли; Санд и Малфий ги придружават на коне до Ла Шатр. Неочаквано произведен в чин любимец, Малфий остава в Ноан; става дума да бъде възпитател на Морис. Сбогуването е пламенно; но сърцата мълчат. И все пак гостуването е било сполучливо. Всеки е блестял посвоему, Арабела се е уверила напълно в собственото си превъзходство:

„Не беше безполезно да видя редом с Жорж великия поет, Жорж непокорното дете, Жорж жената, слаба, дори когато е дръзка,

непостоянна в чувствата и мненията си, непоследователна в живота, винаги под влияние на случайностите, нарядко ръководена от разума и опита. Разбрах колко детинско е било от моя страна да вярвам (а тази мисъл често ме е огорчавала), че само тя би могла да даде на Франц простор, че аз съм нещастна пречка между две съдби, създадени да се слоят и допълнят взаимно...“

Що се отнася до Жорж, тя е възстановила своето равновесие, раздрусано за кратко от Мишел и току-що е завършила за два месеца един от най-хубавите си романи — „Майстори на мозайки“. Написала го е за Морис и с удоволствие е възкресила своите спомени от Венеция, за майсторите на мозайки в Сан Марко; а през това време Лист свири на пиано и славеите, опиянени от музика и лунно сияние, се надпяват ожесточено из люляковите дръвчета. Тя се изненадва сама от възстановеното спокойствие. След така богатия с надежди ден, когато бе напуснала Ноан, за да изживее една голяма любов, тя е изживяла зараждането и загиването на три увлечения, но спи в леглото си „така спокойно, както и Бюло в своето“.

[1] Нощни духове от келтската и германска митология. — Б.пр. ↑

VII БЕАТРИСА

Фелисиен Малфий, останка върху ноанския плаж заедно с Жорж и децата след оттеглянето на големите летни приливи, е млад креолец „с брада, дълга седем стъпки“, роден в Ил дьо Франс^[1] през 1813 година, дошъл във Франция като деветгодишно момче и завършил тук блестящо образованието си. На двадесет и една година е написал драмата „Гленарвон“, която се играе в театър „Амбигю“, а на следната година друга, представена в театър „Сен Мартен“. „Слаб, с великолепен профил и страшен поглед, той има щръкнали мустаци, с които прилича на оживял портрет от Веласкес.“ Беден и самотен, той търси подкрепа и работа. По времето, когато живеят в „Отел дьо Франс“, покровителката му Арабела го представя на Жорж Санд. Жорж го намира „обидно грозен, суетен, глупав“. Мари д’Агу, напротив, го смята за „почтен, добър, дори духовит“. И го защитава. Жорж се възмуцава отначало от „толкова лошия вкус“ на приятелката си, която „може да понася подобна личност“, още повече, когато Лист й открива тайната, че Малфий е влюбен в самата нея. Тя „обсипва“ нещастния млад мъж „с доста язвителни насмешки“ и дори заявява, че й вдъхвал „непреодолимо физическо отвращение“.

Но все пак, когато се скарва почти окончателно със строгия Пелтан и трябва да намери нов възпитател за Морис и мадам д’Агу й предлага брата на Малфий — Леон (защото не смее да спомене за Фелисиен), Санд неочаквано се спира на втория. Малко по-късно тя се настанява заедно с него във Фонтенбло, в „Отел Британик“, докато Морис се намира в замъка Ар, близо до Ла Шатр, у Гюстав Папе. Малфий е вече „възвишено същество“, поразително предан и тъкмо с него тя решава да отиде на поклонение до клисурите Франшар, където е прекарала една незабравима нощ с Мюсе. Престоят във Фонтенбло е нарушен от лоши известия. София-Виктория Дюпен се разболява тежко и дъщеря й заминава веднага за Париж да се грижи за нея.

Жорж Санд до Гюстав Папе, 24 август 1837:

Скъпи приятелю, загубих горката си майка! Тя угасна тихо и спокойно, без агония, без да усеща края си, с мисълта, че заспива и ще се събуди след малко. Знаеш, че беше чиста и кокетка. Последните й думи бяха: „Оправи ми косата“. Горката женица! Нежна, интеллигентна, артистична, великодушна; зла в дреболиите и добра в големите неща. Много страдания ми е причинявала и най-големите ми нещастия се дължат на нея. Но напоследък поправи всичко и аз видях със задоволство, че най-после ме разбра и оцени по справедливост. Имам чувството, че направих за нея всичко, което бях длъжна.

Жорж Санд до Мари д'Агу, 25 август 1837:

Писах ви в Женева, надявам се да сте получили писмото ми. Писах ви, че ме сполетя голяма скръб: горката ми майка беше на умирање. Прекарах няколко дни в Париж, за да бъда при нея в последните й часове. През това време получих тревожна вест (която се оказа невярна) и изпратих Малфий в Ноан да потърси сина ми, защото ми съобщиха, че бил отвлечен. Докато отивах да го посрещна във Фонтенбло, майка ми издъхнала тихо, без никакво страдание. На другата сутрин я намерих вече изстинала в леглото; когато я целунах, усетих, че така наречената кръвна връзка не е празна приказка, както често мислех в дни на недоволство. Горката ми майка я няма вече! Почива в слънчев кът, под прекрасни цветя, из които прелитат пеперуди, без да се сещат за смърт. Бях така поразена от веселия гроб в гробището Монмартр във великолепия ден, че се питах защо толкова неутешимо плача.

Така завършва най-голямата драма и най-нещастната обич в нейния живот.

Смятала е, че Морис е отвлечен от Казимир. Един приятел от Ла Шатр й е писал, че Казимир се мяркал нататък. Нищо подобно. Папе

предава Морис на Малфий и приема да се грижи за Соланж.
Фелисиен Малфий до Жорж Санд, 16 август 1837:

Морис е при мене; всичко бе изпълнено според желанията ви с най-добросъвестна точност. Простете за несвързаното писмо; имам да уреждам толкова дреболии, че не зная откъде да почна и къде да свърша. Морис е много добър и мил, възхитен, че ще ви види отново. Много е добре. Никой в Ноан или Ар не е виждал господин Дюдеван... Преди да тръгнете за Фонтенбло, изпратете да вземат от брат ми вашите „Дзиади“^[2] и сламената ви шапка, за да има с какво да запълните главата си и да я покриете. Прекрасно! Молете се за мене. Janto Giorgio!^[3] Как ми се спи! Veni, vidi, dormi! Vostrissimog.^[4]

Фелисиен Марфий

Най-странно е това, че на Казимир, който не се е опитвал през август да отвлече Морис, хрумва през септември глупашката мисъл да отвлече Соланж и да я отведе в Грийери. Страшно ядосана, Жорж получава заповед за съдействие от административната власт, отива с пощенска кола в Нерак, придружена от Малфий и един адвокат, иска съдействие от помощник-префекта и той нарежда на полицията да блокира Гийери.

Жорж Санд до Алекси Дютей, 30 септември 1837:

Много кротък и учтив, Дюдеван извежда Соланж за ръка до прага на своето височайше жилище, след като аз отклонявам любезно поканата му да вляза. Соланж ми бе предадена като някоя принцеса на границата между две държави. Ние с барона разменихме няколко любезни думи. Той ме заплаши, че ще си вземе сина със съдебно решение, и се разделихме очаровани един от друг.

След това, тъй като не е далеко от Пиренеите, ѝ хрумва да направи второ сантиментално поклонение. Малфий е получил вече в наследство вълненията от Франшар. Този път го приобщават към спомените, пробудени от циркуса под Марборе^[5]. После отново събраното, успокоено семейство се прибира в Бери. Там всеки се заема с работата си до края на зимата.

Жорж Санд до Мари д'Агу, март 1838:

Домашният ми живот не може да ви представи нищо интересно. Спокойни сме и се трудим. Трупам романи и повести за Бюло и Бонер; Малфий трупа драми върху романи, Пелион върху Оса^[6]. Морис карикатури върху карикатури; а Соланж — пилешки котлети върху фалшиви ноти. Такъв героичен и фантастичен живот водим в Ноан.

Доктор Пифоел мърмори:

„Припомни си малко какво е станало през трите месеца, когато не поглеждаше как живееш. Припомняш ли си ги поне? Не си ли забравила вече събитията? Смъртта на майка ти, спасяването на сина ти, отвличането и освобождаването на дъщеря ти... и така нататък! Видя отново Франшар, но с кого? Видя отново Марборе, но с кого? Върна се тук, защо, каква съдба те очаква, кого ще обичаш? За какво ще страдаш? Кого ще ненавиждаш идния месец, идната година или утре?... Каква прекрасна душа имаш, мой велики Пифоел! Ще изпиеш кръвта на децата си в черепа на най-добрия си приятел и дори стомах няма да те заболи.“

Двамата Фелоу пътуват по това време в Италия и не са пощастливи: „Във въздуха се носи буря — отбелязва Лист, — нервите ми са раздразнени... Картини на разрушение, на дълбоко разочарование витаят над цялата ми съдба... Останала ми е само една мисъл, само едно угризение: дължен бях да я направя щастлива, можех. Но мога ли и сега?“ Страданието ни прави несправедливи: едно писъмце от Малфий, включено в писмо на Санд, ядосва Мари, която го намира неучтиво и волно. Истината е, че тя се сърди на бившето си протеже,

загдето е минало към приятелката ѝ. И се оплаква на Жорж, която отвърща жестоко.

Жорж Санд до Франц Лист:

Ах, по повод на Малфий! Много бих искала да зная защо Мирабела ме държи отговорна за глупостите, които ѝ пише. Като че съм натоварена да чета писмата на Малфий, да ги разбирам, тълкувам, поправам или одобрявам! Слава богу, не съм длъжна да давам ум на тия, които нямат... Малфий пише писмо до Принцесата; писмото е глупаво — това никак не ме учудва. Като смятам, че Принцесата е свикнала с писмата на Малфий и без намерение да нося отговорност за тях, аз прилагам поменатото писмо на поменатия Малфий в мое писмо до Принцесата. Не съм го чела, дявол да го вземе! Достатъчно глупави писма трябва да чета всеки ден! Ако това писмо на Малфий е този път още по-глупаво от другите, струва ми се, че трябва да ми е благодарна, загдето го приложих към моето и така спестих на Принцесата да плати тридесет су за едно глупаво писмо. А сега питам: щом човек води кореспонденция с Малфий, защо, по дяволите, трябва да се оплаква? Който познава Малфий и стила му, може да очаква всичко! Ах, проклетие! Само това ми липсваше, да уча Малфий как се пишат писма! Що се отнася до мене, зная, че писмата му ще ми се сторят всякога възхитителни, защото се надявам, че не ще прочета нито едно. Обичам го от все сърце; той може да ми поиска половината живот; но да не иска никога от мене да чета някое негово писмо...

Мари д'Агу до Жорж Санд, 9 ноември 1837:

Това, което ми казвате за Малфий, ми беше забавно. Странни хора сте вие, поетите... Спомняте ли си скарванията ни заради Малфий? Колко бил грозен, тъп, глупав, суетен, нетърпим? Изпитвахте към него ярост,

каквато Омир влага в душата на Юнона и Венера, и аз бях принудена да ви казвам на *mezza voce*^[7], че, според мене, е необходимо да живеем в мир с дребната суета на другите, иначе ще трябва да живеем сами... Колко угаснали възторзи, колко падащи звезди във вашето небе? Няма ли да дойде ред и на бедната Мирабела?

И на принцеса Мирабела ще дойде редът. Тя не е била никога *personna gratissima* в Ноан. Жорж и Малфий са единодушни в строгата си преценка към нея.

Жорж Санд до Дютей, Париж, октомври 1837:

Ти си забравил да търсиш къща на д'Агуйката (не бива да споменаваш, че приказвам така). Постарай се, възвишени и льчезарни приятелю, да доставиш на принцеса Мирабела, на която язе съм най-покорнейши роб, един трон от слонова кост, на който възхитителният ѝ, дълбоко уважаван задник ще може да обикаля алеите на райската градина, наричана Черната долина...

Още си подават кадифени лапички, но си острят ноктите. Средство за отмъщението става Оноре дьо Балзак, който „пристига в замъка Ноан в събота пред Велики заговезни“, на 24 февруари 1838. Балзак е в обтегнати отношения със Санд след случая Сандо. Той не само взема по време на разрива страната на малкия Жул, но след завръщането му от Италия, както вече казахме, го приема у дома си, издържа го срещу обещания за някакви смътни бъдещи услуги, които Сандо никога не изпълнява от прекалена леност. И Балзак е като Санд безумно работлив. Той може да напише един роман за два месеца, ако стане нужда, и за седемнадесет дни. Отпуснатият, безгрижен нрав на малкия Жул вбесява тия чудовища „със здрави мишци“. Сандо също скоро се насища на този бурен живот. Балзак казва за него: „За нищо не става. Цял живот замисля планове, които никога не изпълнява“.

Балзак до Евелина Ханска, 8 март 1836:

Жул Сандо беше едно от моите заблуждения. Никога не ще можете да си представите такова безделие и нехайство. Човек без енергия, без воля. На думи — най-прекрасни чувства; на дело, в действителност — нищо. Никаква духовна или физическа преданост. Аз изхарчих за него толкова, колкото някой богат дворянин би пропилял за някаква прищявка, прибрах го у дома си и му казах: „Жул, ето ти една драма; напиши я. След нея друга; после водевил за Жимназ.“

Той му заяви, че му е невъзможно да довършва чужда работа. За да не предположи, че искам да ми се отплаща, не настоях. Не пожела дори да даде името си за една книга, която писахме заедно. „Добре, пишете, издържайте се тогава с писателство.“ За три години не написа нито половин том! Да пише критики ли? Вижда му се много мъчно. Той е просто вещ за украшение. Отчайващ в приятелството, както и в любовта. Точка.

Двамата другари се разделят. В началото на 1837 година, когато пише в Бретан роман за Жорж — „Мариана“, Сандо научава, че и Балзак пише роман за историята Сандо-Санд („Един велик провинциалист в Париж“).

Жул Сандо до Балзак, 21 януари 1837:

Какво са изгубени илюзии? От Париж ми пишат, че чели моето преживяване с познатата вам личност. Това е история, която може да се случи с всекиго, така че много лесно са могли да се заблудят. Все пак ме уверяват, че всяка страница от вашата книга е един ден от моята младост. По този повод ме безпокоят две неща. Първо, да не би от приятелство към мене да сте били много строг към другата личност. Второ — че като описвам и аз същата съдбовна история, може би съм вече закъснял. Разбирате, че ако би писал спомени след Омировия Одисей, самият Одисей би изглеждал глупав чудак. Направете ми удоволствие да ми

пишете как стои въпросът; с нетърпение очаквам няколко реда от вас.

Балзак го успокоява: Люсиен дьо Рюбанпре няма нищо общо с Жул Сандо; ако някое лице в романа има известни негови черти, то е Лусто (а това никак не е по-приятно). След като е започнал да споделя чувствата на Жорж към Сандо, Балзак няма вече никакво основание да се отказва от една влиятелна и приятна приятелка. Освен това колекционерката госпожа Ханска желае да има автографи от писателката. През февруари 1838 година, когато е във Фрапел, на гости у семейство Каро, Балзак пише на Сандо за позволение „да отиде на поклонение в Ноан. Не бих желал да се върна, без да видя било берийската лъвица в леговището ѝ, било славея в гнездото му...“ Жорж не обича да е скарана с гениалните мъже; и сърдечно го поканва. Той пристига на 24 февруари; никой не може да разкаже посещението му у Лелия по-добре от самия него:

Пристигнах в замъка Ноан в събота пред Заговезни, към седем и половина вечерта, и намерих приятеля Жорж Санд по халат, да пуши пура след вечеря, край камината в огромна самотна стая. Домакинята беше с прекрасни жълти пантофи с реснички, кокетни чорапи и червен панталон. Това за духовния облик. Телесно е удвоила брадичката си като някой черковен настоятел. Няма нито един бял косъм въпреки ужасните си нещастия; не е променила мургавия си цвят; прекрасните ѝ очи са все така блестящи; и изглежда все така глупава, когато се замисли; защото, както ѝ казах, след като я разгледах, цялата ѝ физиономия е в очите. От една година е в Ноан, тъжна е и работи невероятно много.

Оттеглила се е в дълбока самота, отрекла едновременно и брака, и любовта, защото и в двата случая е имала само разочарования. Мъчно може да се намери подходящ мъж за нея — там е бедата. Още по-мъчно е, защото тя никак не е любезна, следователно мъчно може да вдъхне любов. Тя е хлапак, артист, велика, великодушна,

предана и целомъдрена; има най-добрите качества на мъж; ergo^[8] не е жена. Докато разговарях три дни съвсем откровенно с нея, и сега, както и в миналото, не усетих онази макар и най-повърхностна нужда да я ухаждам, каквато във Франция, както и в Полша, човек е длъжен да прояви към всяка жена. Разговаряхме другарски. Тя има високи добродетели; от тия, които обществото преценява наопаки. Сериозно, добросъвестно, чистосърдечно, със съзнанието на големи пастири на човешки стада, ние разглеждахме с нея големите въпроси за брака и свободата.

Много голям успех е за мене, че накарах мадам Дюдеван да признае необходимостта от брака; тя ще повярва в това, убеден съм, и мисля, че постъпих добре, като ѝ доказах тази необходимост. Тя е отлична майка, обожавана от децата си; но облича дъщеря си Соланж като момче, а това не е хубаво. По нравственост напомня двадесетгодишен младеж, защото е дълбоко целомъдрена; само външно е човек на изкуството...

Всички глупости, които е извършила, я издигат в очите на красивите и велики души. Измамила се е в Дорвал, в Бокаж, в Ламне и така нататък, и така нататък... Поради същото чувство се мами в Лист и мадам д'Агу, но вече е разбрала и за тях, и за Дорвал; защото е от ония умове, които са силни в кабинета си, когато размислят, и много лесно се подхлъзват в действителността. Тъкмо по повод на Лист и мадам д'Агу тя ми подсказа темата за роман „Каторжници“ или „Любов по принуждение“; ще го напиша аз, защото е неудобно да го напише тя. Не споменавайте никому за това. С една дума, тя е мъж, главно защото желае да е мъж, изоставила е ролята на жена и не е жена. Жената привлича, а тя отблъсква; и тъй като аз съм стопроцентов мъж, ако прави такова впечатление на мене, сигурно е същото и с другите мъже като мене; затова и ще бъде винаги нещастна. Сега обича един мъж, който стои много по-ниско от нея, а тази връзка носи само разочарование за една жена с красива душа; всяка жена

трябва да обича мъж, който я превъзхожда, или поне тя да се заблуждава, че е така.

Разбира се, за да успокои ревнивата Ханска, Балзак сигурно е преувеличил физическото си безразличие към Санд, както и мъжкия ѝ характер. Но същността е вярна: той никога не я е пожелал. Освободени по този начин от каквато и да е неловкост, тези велики умове могат да разговарят свободно. Разговорът им трябва да е бил прекрасен и оживен. Двамата „велики мъже“ не са съгласни по нищо. Вярна ученичка на Русо, Жорж Санд вярва в естествената свобода на човека и в напредъка. Балзак, отстъпник от учението на Русо, вярва в първородния грях и не допуска, че човешката природа може да се промени. Жорж Санд се връща към християнството на „Савойския викарий“^[9], което, според нея, изхожда от евангелието на апостол Йоан. Балзак, почти съгласен с нейните религиозни убеждения, все пак поддържа римокатоличеството, отчасти защото споделя политическите схващания на дьо Бонал^[10], отчасти от преклонение към някои светци. Жорж Санд е републиканка, Балзак монархист. Жорж проповядва освобождаването на жената, брака по любов; Балзак защитава брака по разум и се страхува от прекалена свобода за омъжената жена. Жорж Санд е създала в романите си крайно идеализирани герои и ги търси в живота, но не ги намира; Балзак, обичан още от младини от една идеална жена, неговата Дилекта, рисува с безпощаден реализъм прелюбодеянието и разврата.

Балзак вярва, че е убедил Санд да възприеме брака не за самата нея, а за жените изобщо, и възможно е великият мъдрец да е имал щастливо влияние върху мисълта на Жорж. Що се отнася до Каторжниците на любовта, Балзак развива темата, подсказана от Санд, и написва шедьовър: „Беатриса или любов по принуждение“. Това е твърде жесток намек за претенцията на Мари д'Агу да създаде от Лист нов Данте, а тя да бъде нова Беатриче. „Данте! Беатриче! — казва горчиво Лист. — Данте сътворява своята Беатриче и истинската Беатриче умира на осемнадесет години!“ Мадам д'Агу, шест години по-възрастна от Лист, е на тридесет и три.

Що се отнася до Жорж, Балзак я рисува под името Фелисите де Туш, с литературен псевдоним Камий Мопен. Изборът на името може

да се стори като епиграма, защото напомня съмнителната героиня на Теофил Готие. Но портретът е ласкателен; „Сърцето ѝ е по-велико от таланта... Гениална е и води изключителен живот, който не може да се преценява като обикновените съществувания...“ Беатриса Рошфид е, напротив, строга сатира на мадам д'Агу: „У нея има известна превзетост; премного изглежда да знае необикновени неща...“ Клод Виньон прилича на Гюстав Планш, с разрешение на първообраза. Що се отнася до Дженаро Конти, Балзак се кълне, че това не е Лист, който — с обичайното си достойнство — не приема да има прилика и не се обижда. В действителност сходството, както винаги в творби на Балзак, е дълбоко; но Мари не прощава нито на Жорж, нито на Балзак този роман, написан — както се изразява тя — „след осем дни, прекарани насаме в Ноан“.

През септември 1839 година „Беатриса“ се появява като подлистник в „Льо сиекл“.

Балзак до Жорж Санд:

Надявам се, че ще бъдете доволна; ако нещо не ви допада, разчитам на искреността в нашите отношения и откровеността в отдавнашното ни приятелство, за да ми го кажете. Мила, прочетох „Мариана“ и си спомних с тъга за нашите разговори край камината ви. Скоро ще се появят писатели, които ще накарат да сплескат вътрешните им органи, за да отпечатат върху тях живота си. В литературата достигаме ужасите на Колизея. Намирам, че „Любов по принуждение“ е по-добре, отколкото „Каторжници“.

На чужденката той предава ключа на загадката:
Балзак до Евелина Ханска, февруари 1840:

Да, Сара е мадам дьо Висконти; да, госпожица де Туш е Жорж Санд; да, Беатриса е наистина мадам д'Агу. Жорж Санд се радва извънредно много; това е за нея едно

малко отмъщение към приятелката. Като се изключат някои подробности, историята е вярна.

Но когато книгата се явява по книжарниците, Жорж, все пак неспокойна за отношението на Фелюу, моли Балзак да я предпази с писмо, което в случай на нужда би могла да покаже. Той се съгласява:
Балзак до Жорж Санд, 18 януари 1840:

Допусках какво ще стане по повод „Беатриса“. Хиляди хора, заинтересовани да ни скарат — при все че няма да успеят, — ще се опитат да ви убедят, че Камий Мопен е лоша подигравка с вас, придружена от много други, а Клод Виньон е направо епиграма срещу вас. Тъй като въпреки приятелството си не сме се видели нито осем дни в продължение на осем години, много мъчно е да зная каквото и да е за вас и за домашната ви обстановка. Нима вече не ми казаха, че „Беатриса“ е портрет и целият роман напомня живота на вашия кръг? Уви! Това ми се е случвало при всяка моя творба! По повод „Лилията от долината“ научих неподозирани от мене тайни на четири-пет семейства. Но що се отнася до така наречения първообраз на Беатриса (която никога не съм виждал), твърдението е съвсем прекалено! Основанията ми да напиша „Беатриса“ са дадени в предговора и са достатъчни. Аз обожавам Лист и като дарование, и като човек, а да се твърди, че Дженаро прилича на него, е двойна обида — и за Лист, и за мене.

Жорж Санд до Балзак:

Добър вечер, драги Dom Mad, не се тревожете за моята обидчивост. Разкрасена или неразкрасена в „първата братовчедка“, за която ми споменавате, аз съм дотолкова свикнала да пиша романи, та зная, че ние не рисуваме никога портрет: не можем и не искаме да копираме един

жив модел. Къде ще остане изкуството, велики боже, ако не измисляме три четвърти от доброто или лошото на нашите герои, в които глупавата публика се стреми да открие познати първообрази? Разправят ми, че страшно сте очернили в тази книга една неопетнена моя позната и нейния съдружник, като сте ги описали в така наречената от вас каторга. Тя е достатъчно умна, така че не смятам да се познае в този образ, но разчитам на вас да ме оправдаете, ако ѝ хрумне някога да ме обвини в зложелателно издайничество.

Така плодът от това драматично лято на село е един шедьовър. Прекрасна жетва.

[1] Днес остров Мавриций. — Б.пр. ↑

[2] *Dzyady* (пол.) — „Задушница“, поема от Адам Мицкевич. — Б.пр. ↑

[3] *Janto Giorgio* (ит.) — свети Георги. — Б.пр. ↑

[4] *Veni, vidi, dormi! Vostrissimog* (лат.) — дойдох, видях, заспах, напълно ваш. — Б.пр. ↑

[5] Планински масив в централните Пиренеи, с най-висока част 3258 м. — Б.пр. ↑

[6] *Пелион* — планина на юг от Олимп и Оса; според старогръцката митология, титаните поставили Пелион върху Оса, за да се покатерят до небето. — Б.пр. ↑

[7] *Mezza voce* (ит.) — в полуглас. — Б.пр. ↑

[8] *Ergo* (лат.) — следователно. — Б.пр. ↑

[9] Най-значителната част от книгата на Жан Жак Русо „Емил“. — Б.пр. ↑

[10] *Бонал* (Луи дьо) — френски политик и философ. — Б.пр. ↑

ШЕСТА ЧАСТ ФРЕДЕРИК ШОПЕН

Безспорно — каза един ден дядо Бюло за мене — тя е много горда в любовта и много добра като приятелка.

Жорж Санд

I

ПРЕЛЮДИИ

Всички приятели на Санд забелязват, че през това великолепно, възторжено, безумно лято на 1837 година човекът, за когото тя най-често мисли в своя душевен смут, е младият полски пианист, когото се опитва напразно да привлече в Ноан. Шопен изглежда — както би се изразила тя — създаден от самото провидение за нея. Чувствителен, нещастен изгнаник, той страда за Полша, за семейството си, а най-вече за нежната майчина любов. „Бих бил много доволен — казва той, — ако някой пожелае да ме води с каишки.“ А някой желае наистина тъкмо това — да намери в негово лице любовник и син. Шопен е седем години по-млад от Санд и това ѝ позволява да очаква от него едно синовно, почти детско отношение, за каквото е започнала да съжاليا след тиранията на Мишел. Тя вижда младия, слаб, болен, трескав музикант; все непреодолимо привлекателни черти за една болногледачка с майчино сърце. По красота той е равен на Лист: „Строен, среден ръст, с дълги тънки ръце, малки крака, матоворуси коси с кестеняв оттенък; кафяви, по-скоро живи, отколкото тъжни очи; гърбав нос; кротка усмивка; малко приглушен глас, а от цялото му същество нещо така благородно, така неизразимо аристократично“, че всички, които не го познават, го смятат за знатен дворянин в изгнание. Колко пъти, когато е загледана мечтателно в ноанските липи, споменът за това красиво лице започва да играе в крайчеца на перото и ѝ пречи да работи — рядък и опасен признак.

Малфий е добър момък, „най-доброто същество, създадено от небето за приятелство“, но с посредствени дарби; Шопен е гениален. Дълбоко музикална по наследство, както и по възпитание, Санд още като момиченце сядва под клавесина, на баба си, за да се порадва на това поетично убежище; а като жена се сгушва под пианото на Лист, за да се наслади на мощната музика, която я пронизва; и по-добре от всеки друг разбира езика на звуците. Добавете и това, че щом Мари д'Агу е завладяла Лист, би било победа над нея да се завладее Шопен.

Всичко се стича така, че вдъхва на Санд желанието да привърже към себе си крехкия, гениален музикант.

Трудно завоевание. Нежно, небесно същество, почти чуждо за нашата земя, Шопен изпитва ужас от шумните спорове, небрежното държане и най-вече от скандала. Негова любима обстановка е един великолепно мебелиран салон с красиви, благородни, музикални жени, готови да изслушат в полумрак едно ноктюрно изповед. Той обича да унася благородната си аудитория в дълбоко съзерцание, а след това да я съживи внезапно с героични чувства, възпявайки мъченицата Полша. По политически убеждения Шопен е консерватор; в любовта е нежен и стеснителен. Непостоянните платонични увлечения подхождат на слабия му темперамент. Изобщо твърде нещастен човек, чийто живот е „невероятен дисонанс“.

При първата им среща той преценява строго писателката, която се облича в мъжки дрехи и пуши пура; говори на ти със своите чудновати приятели; скъсала е с всички среди, освен с хората на изкуството, и изтъква своите демократични и социалистически убеждения. Колко е различна от красивите, нежни като ангели руси полякини, които той е обичал дотогава с целомъдрена любов! Съвсем ясно е, че не желае да отиде у нея и след посещение в „Отел дьо Франс“ казва: „Колко неприятна жена е тази Санд! Дали е наистина жена? Готов съм да се усъмня...“

Но все пак, когато тя се връща в Париж през октомври 1837, се съгласява да я види отново. Дълбоко в душата си Шопен е нещастен. „Ние сме излезли — казва той — от ателието на прочут майстор, някакъв своего рода Страдивариус, който не се явява вече да ни настрои. Несръчните ръце не умеят да изтръгнат от нас нови звуци и по липса на изкусен музикант ние ги подтискаме в душата си...“ Младата полячка Мария Водзинска, за която е мечтаел да се ожени, се отдалечава постепенно от него по искане на родителите си, които се страхуват от хилавостта на Шопен. Той не говори никога за своите огорчения, но изпитва дълбока нужда да бъде утешен. А Санд предлага всички възможни утехи. В един бележник на Шопен е намерена хартия за писма от Жорж, сгъната на две; от едната страна тя е надраскала: „Обожавам ви“ и се е подписала... Под нейния подпис следват няколко реда от Мари Дорвал: „И аз! И аз! И аз!“

Дневник на Шопен, октомври 1837: „Видях я три пъти. Тя ме гледаше втренчено в очите, докато свирех. Музиката беше малко тъжна. «Дунавски легенди»; сърцето ми танцуваше заедно с тях в моята родина. А какво говореха нейните мрачни, странни очи, които не се отделяха от моите? Облегната на пианото, тя ме замайваше с пламенни погледи... Наоколо цветя. Сърцето ми бе пленено! Видях я още два пъти оттогава... Тя ме обича... Аврора — какво прекрасно име!“

Той намира в Жорж сила, която го привлича въпреки волята му, защото го поддържа; една музикална личност, способна да го оцени, да го вдъхнови, да го посъветва дори; една щедра жена, която търси само да се раздава. Въпреки своята стеснителност и плахост той се поддава на изкушението.

Хайнрих Хайне, поклонник и на двамата, ни дава представа за тази двойка. Тя: прекрасна кестенява коса до раменете; малко помрачен, сънен, кротък и спокоен поглед; добродушна усмивка; плътен и глух глас, който се чува нарядко, защото Жорж е мълчалива и възприема повече, отколкото издава. Той: необикновена чувствителност, за която и най-малкият допир е нараняване, най-лекият шум — гръмотевица; човек на разговори насаме, затворен в своето тайнствено съществуване, от което изхвърква понякога с бурни, очарователни или чудновати прояви.

През пролетта на 1838 година тя идва няколко пъти в Париж и те прекарват често вечерите сами. Шопен свири, след това и двамата се оставят „на тоя, гдето духа“, в „небесни пламвания“. Бедният Малфий е напълно забравен. Но с Шопен не е лесно да се разбереш. Неговите приятели, полякът Алберт Гжимала, консулшата Марлиани, слушат изповеди, фантастични като ноктюрните. При Шопен „времето е променливо в сезона на любовта. Често се чува да, не, ако, но, сутрин често се казва: това е действително непоносимо, а вечер идва заключението: това е наистина върховно блаженство...“ Плахостта и свенливостта разпалват желанието по-сигурно от кокетството, което се стреми да им подражава, но няма тяхната естественост. Този сдържан мъж, който се отдръпва, влудява Жорж.

В тази именно изменчива, несигурна обстановка в началото на лятото през 1838 година тя пише на най-добрия приятел на Шопен, граф Алберт Гжимала, „дебел, кокетен поляк, облечен в невероятно,

чудовищно, пирамидално палто“, разкрасено с галони и гайтани, когото Санд нарича свой съпруг, защото Шопен „бил общото им дете“, едно строго осъждано писмо от тридесет и две страници. Хората се възмущават или надсмиват, защото в него Санд говори откровено за неща, за които и тогава, както и сега, мнозина мислят, но не ги казват. За лицемерите всяка искреност е лицемерие.

„Да поставим за последен път ясно въпроса — пише Санд на Гжимала, — защото от последния ви отговор на тази тема ще зависи изцяло бъдещото ми поведение... Аз приемам вашето евангелие, когато то предписва да мислим на последно място за себе си и никак да не мислим за себе си, когато щастieto на тия, които обичаме, изисква всичките ни сили. Изслушайте ме добре и отговорете ясно, определено, без заобикалки...“

За какво става дума? Преди всичко да се знае дали младата полякиня Мария Водзинска, която Шопен трябва — или мисли, че трябва — да обича, може все още да го направи щастлив. Санд не иска да играе ролята на зъл гений. Не иска да бъде съдбоносната жена, която се бори срещу приятелката от детинство, ако тази приятелка е красива и непорочна. От друга страна, Санд заявява, че е „почти омъжена“ за едно съвършено същество от гледище на чувства и чест (става дума за Малфий), което ѝ е всецяло предано и тя не желае да го изостави. Ако „нашето дете“ (с други думи, Шопен) реши да остави живота си в ръцете на Жорж, това би я смутило твърде много; такава любов „би могла да трае само при условията, които са я породили, тоест от време на време; ако щастлив вятър ни отведе един към друг, ще се поразходим отново из звездите...“

И така, има две възможни разрешения: ако „особата“ е създадена да даде на Шопен неподправено, истинско щастие, а от друга страна, „невероятно чувствителната му душа“ отказва да обича различно две различни същества, Санд ще се отдалечи и ще се погрижи да я забравят; ако напротив, женитбата с „особата“ би била „гроб за тази артистична душа“ или ако домашното щастие и религиозните скрупули на Шопен допускат „няколко часа целомъдрена любов и нежна поезия“, тя ще продължи да го вижда. Няма да се интересува от действителния му живот; няма да се противопоставя на неговите религиозни, политически, светски убеждения; но и той от своя страна не ще иска обяснения за постъпките ѝ: „Няма да се виждаме всеки ден,

няма да поддържахме всекидневно свещения огън, но ще има прекрасни дни и свят пламък...”

Остава един второстепенен въпрос, който все пак трябва да се постави — за пълното отдаване: със или без обладание? Тук именно несдържаният тон на Жорж изненадва и възмущава. По тази точка тя признава, че никога не е успяла да си изработи мъдрост, съвпадаща с чувствата ѝ: „По този въпрос нямам нито тайна, нито теория, нито учение, нито определено мнение, нито предупреждение...” Тя се доверява всякога на своя нагон: може да се укори в много глупости; но не и в низост или злоба:

„Чувствата са били всякога по-силни от разсъжденията; когато съм искала да си поставя граници, те се оказваха безполезни. Двадесет пъти съм променяла мнението си. Аз вярвах най-вече във верността, проповядвах я, спазвах я, изисквах я. Нарушавах я към мене, нарушавах я и аз. Но не чувствавах угризения, защото при изневерите си бях подчинена на някаква неизбежност, на стремеж към идеала, който ме тласкаше да изоставям несъвършеното за това, което изглеждаше по-близо до съвършеното...”

Общо взето, тя не е непостоянна. Била е всякога вярна на този, когото обича, в смисъл, че никога не е мамила никого и е „преставала да бъде вярна само по много силни основания, убили любовта по вина на другия...” В сегашния случай е недоволна от себе си тъкмо защото няма основания да се сърди на Малфий. Тя е просто съкрушена от впечатлението, което ѝ е направило „мъничкото създание“ (Шопен). Знае, че би сметнала постъпката си лоша, ако би имала време да се бори и да разсъждава, но е била покорена изведнъж, а не е в природата ѝ да се ръководи от разум, когато е грабната от любовта. Тук виждаме и Русо, и нравствеността на влюбения. Обладанието, във всеки случай, не увеличава греха. И най-малката милувка е вече изневяра. „Който е загубил сърцето си, е загубил всичко...” Ако мъж и жена искат да живеят заедно, не трябва да обиждат природата, като се отдръпват от пълното сливане. С Шопен тя ще си наложи, ако е potrebno, саможертвата да бъде целомъдрена, но при условие, че той прави това от уважение към нея или дори от вярност към другата, не от презрение към „човешките несъвършенства“, както постъпват лицемерите. Да презираш плътта е отвратителен израз за Санд.

„Той каза, струва ми се, че известни постъпки могат да навредят на спомените. В случая казва глупост, нали, и сам не мисли така? Коя нещастница е оставила у него толкова впечатление за физическата любов? Нима е имал недостойна за себе си любовница? Горкият ангел! Би трябвало да се обесят всички жени, които унизяват в съзнанието на мъжа най-почтения и свят акт на творението, божественото тайнство, най-важната и възвишена постъпка в живота на всемира.“

Такова е това прочуто писмо, забележително главно по своя здрав смисъл. Хората казват: „Тя иска да има Шопен, като запази Малфий, и търси добродетелни предлози, за да се убеди, че се стреми само към щастието на двамата младежи...“ Може би. Но кое страстно същество не прибягва до известна казуистика, когато трябва да примири чувствата и чувствения живот? „А как живеете всички вие? — пита ни Санд. — Какво правите с очите, ушите и паметта си? Наричате ме циничка, защото виждам и помня, защото бих се червила да дължа на заслепение фалшивата добрина, която ви превръща едновременно в измамници и измамници...“ Греша ли? Всички моралисти прощават на покаяната грешница, защото със своето самообвинение не нанася удар на принципите, а ги затвърдява. Байрон или Бодлер, развратници, но страдалци, са доказателства в полза на добродетелта. Обществото се ожесточава от спокойствието, от чистата съвест на бунтарката. Лицемерният читател, „ближният, брат ми“ не понася в това писмо на Санд именно спокойната ѝ откровеност, именно това, че го е писала жена. Променете автора и вие ще намерите в него не мъж, а почти всички мъже. Санд живее като мъж. Това е нейна отлика, слабост и — според нея — чест.

Действителността впрочем се различава от това, което Санд си въобразява, поради крайната сдържаност на Шопен. Годещът с Мария Водзинска е отменен още предната година. И тъкмо защото страда, тъкмо защото има нужда от великодушна обич, Шопен отива да потърси в обятията на Санд успокоителна нежност. Не знаем какво е отговорил Гжимала; но навярно е успокоил Жорж, защото тя се завръща скоро от Ноан в Париж.

Лятото на 1838 година е щастливо. Образът на Мария Водзинска избледнява постепенно в съзнанието на Шопен, докато най-после се превръща в поетичен спомен. Той работи много и издава тетрадка с „Етюди“, посветени на графиня д'Агу. Крайната свенливост не му

позволява да ги посвети на Жорж. В тази парадоксална двойка мъжът изисква тайна. Този път впрочем и Жорж е принудена да бъде предпазлива, заради Малфий. Смятала е да се отърве лесно от него: „Той е толкова добро и мъдро същество, че с време ще го убедя да разбере и осъзнае всичко; истински мек восък, върху който съм сложила отпечатъка си, и когато пожелае да го променя, с малко предпазливост и търпение ще успее да го сторя...“

Но при използване този восък се оказва не толкова мек, колкото е смятала. Изоставеният Малфий започва да ревнува и да се защитава. Той има пламенните страсти на креол. През лятото на 1838 година предизвиква на дуел един приятел, който — дошъл на гости в Ноан — е започнал да ухажда Жорж. Тя предупреждава почтено младия възпитател, че времето му е минало и отсега нататък ще трябва да мине от любов към приятелство. Но той може още от първия ден да започне разпавии и с друг, а този друг в никакъв случай не бива да бъде Шопен. Можем ли да си представим без ужас как някой *caballero*^[1] от Веласкес напада с рапира крехкия музикант? Пиер Льору, с когото Малфий трябва да отиде у Ролина, за да уточнят някакви философски въпроси, получава нареждане да използва цялото си влияние, за да укроти обезумелия: „Когато засегнете въпроса за жените, обяснете му, че те не принадлежат на мъжа по правото на грубата сила и човек не оправя нищо, като си пререже гръкляна...“

Тази история доставя радост на Мари д'Агу: „Да не забравя, горкия Малфий! Болен е на легло от сдържано самолюбие, завинаги излъган, измамен, изигран, изпитал всички възможни из. Отгатвате ли защо? О, историята е неповторима! Даже не я знаете още.“ И тя разказва завръщането на Малфий в Париж (изпратили са го да заведе Морис в Хавр). Нещастникът не знае нищо за новата любов. Дори е напечатал в „Газет мюзикал“ балада в чест на Шопен:

„Най-после, не зная по какво демонско внушение, у него възникват подозрения и той отива да дебне пред дома на Шопен, където Жорж ходи всяка нощ. Тук драматургът става драматичен, крещи, реве, беснее, заканва се, че ще убива. Приятелят Гжимала се втурва между именитите съперници; успокоява Малфий, а Жорж офейква с Шопен да се наслаждава на любовта си под сянката на миртите в Палма! Съгласете се, че тази история е много по-хубава от измислените...“

[1] *Caballero* (ит.) — кавалер. — Б.пр. ↑

II

ЗИМА В МАЙОРКА^[1]

Санд има сериозни основания „да се наслаждава на любовта“ далеко от Париж. Ако не замине, тя се излага на нови пристъпи на ревност; Морис ще се чувства по-добре в топъл климат; Шопен кашля обезпокоително и се страхува от скандала на една всеизвестна връзка, която би ужасила неговото набожно семейство. Самата тя работи навред еднакво точно и както винаги жадува да живее съпругески с новия си любовник. От пет години насам е имала големи скърби и големи неприятности; сега желае едно тихо убежище. Нейните испански приятели, държавникът Мендизабал, полугений-полуавантюрист, и консултът Марлиани ѝ хвалят Майорка. Решават, че тя ще тръгне с двете си деца, на малки преходи, през Лион, Перпинян и Барселона, а Шопен ще ги настигне по пътя и ще отплават заедно за Балеарските острови. Според плана, Шопен пристига в Перпинян „свеж като роза и розов като репичка“.

В Палма, на остров Майорка, те пристигат през ноември 1838; от Париж заминават при студено време; в Испания намират слънце и първото впечатление е прекрасно.

Шопен до Жул Фонтана, 15 ноември 1838:

В Палма съм, под палми, кедри, алое, портокали, лимони, смокини и нарове... Небето е тюркоазеносиньо, морето — с цвят на лазурит, планините изумрудени. Въздухът? — Въздухът е точно като небето. Дните са слънчеви, всички тук са в летни дрехи, топло е; нощем по цели часове песни и китари. Огромни балкони, откъдето лози се спускат по стени, останали още от арабско време... Градът, както всички тук, напомня Африка... С една дума, очарователен живот...

Но скоро се разочарова. Две грозни мебелирани или по-точно празни стаи; походни легла с корави дюшеци, един сламен стол; за храна риба с чесън; къщи, хора, дори въздухът по полето са пропити с миризма на гранив зехтин, от която ви се повдига; всичко това е предостатъчно, за да развали настроението на възискателно и изтънчено същество. Винаги дейна, Санд намира жилище и решава да го преустрои, но в Майорка работят бавно и лошо. Дълго време живеят почти на открито, без стъкла на прозорците, без ключалки. Най-последно си сеньор Гомец им дава под наем, срещу сто франка на месец, една вила в подножието на планината. С подкрепата на любовта първите дни са приятни. Нежни разходки, прекрасни вечери на терасата посред декември. Санд си припомня венецианските нощи, тайнствения плисък на водата по мрамора, нощите в Ноан с песента на славеите. В Майорка владее дълбока тишина, нарушавана само от звънчетата на ослиците и глухия, далечен глас на морето. Но очарованието не трае дълго. Настъпва дъждовният сезон. Същински потоп. „Домът на вятъра“, който са наели от сеньор Гомец, заслужава името си. Влажен, без камини, той не е бил строен да устоява срещу урагани. Стените му са толкова тънки, че вярта, с която са измазани, набъбва като гъба. Ледна наметка покрива раменете им. Задушаващата миризма на мангалите предизвиква пристъпи от кашлица у горкия Шопен.

Отсега нататък той ще вдъхва страх и ужас на населението. Свирепият Гомец се оплаква (според Санд), че „ние държим един човек, който държи една заразна болест; и поради това той ни моли да се махнем от двореца му...“ Тримата лекари на града се събират за консулт. Шопен до Фонтана: „Единият душеше храчките ми; другият прислушваше мястото, откъдето храча; третият ме прислушваше, докато храча...“ Той успява с голяма мъка да избегне пускането на кръв и поставянето на везиканти. Тъй като испанските лекари твърдят, не без основание, че туберкулозата е заразителна, сеньор Гомец изгонва наемателите си; те трябва да се настанят във Валдемозката обител — полуразрушен манастир, изоставен от прогонените монаси. Един политически емигрант, принуден да напусне незабавно страната, им отстъпва мебелите и килима си. За това планинско убежище заминават към средата на декември, през склонове, обрасли с изтравниче и лилии.

Валдемозката обител, манастирче, построено за дванадесет души монаси и един игумен, има от двете си страни изглед към морето. Тъй като орденът е разпръснат с декрет от 1836 година, държавата дава под наем килиите, но поради суеверен страх малцина идват да ги обитават. Санд и „семејството ѝ“ са тук сами с един аптекар, един клисар и съседката Мария Антония, която им услужва „от любов към бога, por l'assistencia^[2]“, но прибира всъщност най-хубавите вещи и храна. Прислужници са Каталина, едра валдемозка вещица, и Нина, дребно рошаво чудовище. Мозайките в параклисите и галериите са в арабски стил. Вечер, при лунно осветление, старите сгради изглеждат фантастични. Соланж и Морис се катерят на покрива по спирални стълби.

Зелени планини, жълто-червеникави скали, самотни палми, залутани в розово небе — в слънчев ден декорът е величествен. Но престоят във Валдемоза е все пак несполука. Тъй като Шопен не понася местната кухня, Санд трябва да готви сама. Да се грижи за болния, да готви, да обикаля магазините в Палма, да скита в дъжда с децата, да минава с жалки превозни средства през придошли порои и в същото време да преработва „Лелия“ и да пише „Спиридион“, защото трябва да пари, а Бюло, който се грижи за издръжката на пътешествениците, иска материали — този живот е напълно подходящ за силната ѝ натура. Над леглата им прелитат орли. Планината е често обвита в мъгла и лампичката, с която се движат из безлюдните галерии, прилича на блуждаещ огън. Никога не е имала по-романтично жилище. Шопен работи в „килията си, с врата, по-висока от дворните врати в Париж“: ненакъдрен, без бели ръкавици, но бледен както винаги. Получил е най-после своето пианино, задържано дълго време в Палма в ноктите на митничарите. Върху това пиано се виждат творбите на Бах и собствените му нечетливи ръкописи. Но той страда, че му липсват вещите, с които е свикнал.

Съседите не обичат малката френска група, която ги възмущава, като не ходи на черква. Алкалдът^[3] и кюрето ги наричат езичници, мохамедани или евреи. Селяните се сговарят да им продават риба, яйца и зеленчук на невероятни цени. Соланж ги възмущава с рубашката и панталоните си. Едно десетгодишно девойче не бива да се облича като мъж. Климатът е много добър за децата; Соланж разцъфтява. И Морис дори се оживява като по чудо. Майка им ги кара да работят с

обичайното си прилежание: „С Морис сме потънали в Тукидид и нему подобните; със Соланж — в косвеното допълнение и съгласуването на причастията... Но Шопен застрашително слабее. Неговият «катар» (Санд отказва да приеме, че кашлицата му се дължи на нещо друго) поддържа отпадането и слабостта, му.“ Жорж се измъчва, като не може да го храни по-добре, и ужасно се сърди, когато прислужниците откраднат бульон или не донесат навреме пресен хляб. Колкото повече зимата напредва, толкова повече тъгата парализира усилията на Санд да бъде весела и спокойна:

„Състоянието на нашия болен се влошаваше постоянно, вятърът виеше из урвата, дъждът шибаше прозорците, гръмотевицата пронизваше дебелите стени и внасяше зловещата си нота сред смеха и игрите на децата. Насърчени от мъглата, орли и ястреби се спускаха да грабват бедните врабчета от самия нар до прозореца ми. Разяреното море задържаше всички плавателни съдове в пристанищата; ние се чувствувахме като затворници, без каквато и да е просветена помощ или полезно съчувствие. Смъртта витаеше над главите ни, готова да грабне някого от нас, а ние бяхме съвсем сами, безпомощни да се борим за жертвата й...“

Местният лекар поставя диагноза туберкулоза на гърлото и предписва кръвопускане и диета. Жорж смята, че кръвопускането ще бъде смъртоносно, и не иска да се съгласи, че болестта е туберкулоза. „Грижила съм се за много болни — казва тя — и имам верен усет.“

Въпреки страданията си Шопен работи. По време на престоя в Майорка той композира балади и прелюдии, много от които — както се разправя (макар че това изглежда съмнително), са плод на неговите тревоги; когато Жорж, излязла на нощна разходка с децата, закъснява да се прибере.

„Ние бързахме — пише Санд, — като имахме предвид, че нашият болен ще се безпокои. Той беше наистина много разтревожен, но се бе сякаш вкаменил в някакво спокойно отчаяние и свиреше, разплакан, някаква възхитителна прелюдия. Като ни видя, че влизаме, извика и стана, после ни каза със странен глас и замаян израз: «Ох, знаех, че сте умрели!...» Когато дойде на себе си и видя в какво състояние сме, отново му прилоша, като си представи на какви опасности сме били изложени; по-късно ми призна, че докато ни чакал, видял всичко това насън и като не можел да различи ясно сън ли

е наистина или действителност, се успокоил и унесъл в свирене, убеден, че сам е вече мъртъв. Виждал се потънал в езеро, тежки ледни капки падали отмерено на гърдите му, а когато го накарах да се вслуша в капките, които действително падаха отмерено по покрива, заяви, че не ги чува. Дори се разсърди, загдето употребих израза подражателна хармония. Възмущаваше се гневно и с основание срещу тези детински слухови подражания. Неговият гений беше изпълнен с тайнствените хармонии на природата, изразявани великолепно и равностойно, от неговата музикална мисъл, а не с робско повторение на външни звуци. Това, което бе композирал тази вечер, беше наистина изпълнено с дъждовните капки, падащи по звънките керемиди на манастира, но във въображението и песента му те бяха изразени със сълзи, падащи от небесата върху сърцето му.“

В тази романтична обстановка Шопен създава шедьоври, но Майорка му става скоро омразна. Престоят във Валдемоза се превръща за него в мъчение, за Санд в изтезание:

„Кротък, жизнерадостен, очарователен в общество, болният Шопен отчайваше в интимна обстановка... Съзнанието му беше изранено; от розово листенце, сгънато на две, от сянката на муха — от всичко започваше да кърви. Всичко под испанското небе му беше противно, всичко освен мене и децата го възмущаваше. Той страдеше повече от нетърпение по-скоро да заминем, отколкото от неудобствата ни тук.“

Най-после решават да заминат. Пътуването от Палма до Барселона е ужасно. Въздухът на борда на „Ел Малоркен“ вони от товар живи свини. Като забелязва кашлицата на Шопен, капитанът го настанява в най-лошата каюта, за да запази от зараза хубавите. Свинете, шибани с камшик от моряците, които искат да „ги излекуват от морската болест“, квичат ужасно. Шопен има силно кръвохракане и пристига полумъртъв в Барселона. От Барселона до Марсилия лекарят на френския параход „Льо Фенисиен“ полага големи грижи за болния, но за връщане в Париж през февруари и дума не може да става. Санд настанява цялото „семейство“, за което е отговорна, в „Отел дьо Бово“ в Марсилия.

Жорж Санд до Карлота Марлиани, 23 февруари 1839:

Трябва да ви съобщя, мила сестро, за моя болен, защото зная, че се интересувате за него толкова, колкото и аз. Той е много-много по-добре; понесе много добре тридесет и шест часа люшкане из Лионския залив, който минахме впрочем доста щастливо, като изключим няколко пристъпи на вятъра. Няма вече кръвохракане, спи добре, кашля малко и главно е във Франция! Може да спи в легло, което няма да изгорят, защото е спал в него. Хората не се отдръпват, когато им подава ръка. Ще бъде ограден с най-добри грижи и с всички средства на медицината!

Тя е равнодушна към чара на Марсилия: „Щом си покажа носа през прозореца, на улицата или на пристанището, усещам, че ставам захарна буца, каса сапун или пакет свещи. За щастие Шопен прогонва с пианото си скуката и възстановява поезията...“ В къщи „времегубителите“ — „безделници, любопитни и литературни просяци“ обсаждат вратата ѝ.

Жорж Санд до Карлота Марлиани, 15 март 1839:

Пред вратата ми има навалица, целият литературен измет ме преследва, а целият музикален измет е по петите на Шопен. За него казвам засега, че е умрял; но ако продължава така, ще разпратим навред некролози и за двама ни, за да ни оплакват и да ни оставят на спокойствие. Възнамеряваме да се крием през целия март из провинциални хотели, на завет от мистрала, който духа доста силно от време на време. През април ще наемем някоя мебелирана къщичка в околността. През май ще се върнем в Ноан.

При все че децата вдигат голям шум, тя успява да надраска всеки ден в хотела своите петнадесет-двадесет страници. От Майорка е донесла, заедно с преработената „Лелия“, и един метафизико-мистичен роман; „Спиридион“. Опиянена от Лъору и неговата философия, тя не

желае вече да се занимава с „посредствени“ сантиментални теми. „Спиридион“ се ражда от „малката религия“, снесена от Лъору, и дори е написан отчасти от него. Монастирите в Барселона и Майорка съставят декора. Романът е история на бенедиктинския монах Алекси, който разказва на един послушник живота си, свързан с живота на абат Спиридион, основател на манастира и символ на човечеството, минало през всички религиозни вярвания; това е история и за духовното развитие на самата Санд, от агностицизма в детските години до възторжения католицизъм в манастира и до вярата на Ламне и Лъору. Евреин по рождение, Спиридион е последователно католик, протестант и най-после християнин. В гроба му са заровени едно евангелие от свети Йоан и ръкопис, в който е изложено учението на самия Спиридион. Това учение е синтеза от всички религии. Алекси открива този текст на младия монах Анжел, герой на книгата. В това време в манастира пристигат френските революционни войски, които убиват стария Алекси. Но той умира без омраза, защото знае, че убийците му се борят за свобода и равенство и ще подпомогнат осъществяването на неговите идеи.

Можем да си представим как тези мистично-революционни разсъждения възмущават читателите на „Ревю де дьо монд“. Самите приятели се мръщят. Сент Бьов до мадам Жуст Оливие: „Разбирате ли «Спиридион»? Казват, че отец Алекси е господин дьо Ламне, а прочутата книга дух е «Енциклопедията» на Лъору. Говоря наслуки, защото не съм я чел и нямам желание да я прочета...“ А мадам д’Агу, която е чела книгата: „Нищо не разбрах“. Вярно е, че няма и желание да разбере. Бюло моли Санд да слезе на земята. Читателите искат нова „Индиана“, нова „Лелия“. Но Жорж е убедена, че с тези метафизични бълнувания се издига към по-висше изкуство. И повтаря грешката си със „Седемте струни на лирата“, отвратително подражание на Гьотевия „Фауст“.

Жорж Санд до Карлота Марлиани, 17 март 1839:

Трябва да ви кажа, че всяка малко по-дълбока замисъл ужасява лъо Бонер и Бюло, защото техните абонати предпочитат романчетата като „Андре“, които се харесват еднакво и на хубавите им дами, и на слугините.

Тези господа се надяват, че ще им дам скоро някаква повест от рода на Балзаковите. За нищо на света не бих желала да се затворя завинаги в този жанр и се надявам, че завинаги съм го напуснала. Не казвайте на нашия тапир, но ако не ми хрумне сюжет, при който бих могла да представя простичко една велика мисъл, няма вече да пиша по този начин...

Тя продължава да се грижи с майчинска преданост за Шопен. „Не мога да излизам, защото бедният ми Шопен не иска да остава сам; скучно му е, когато около креслото му няма детска олелия или четене на глас...“ На Бокаж: „Мили братко... отговарям ви от фокийския град^[4], толкова фокийски, колкото и ние с вас сме фокийци. Както и да е, след Испания той ми се струва прекрасен. Шопен е понапълнял малко, почти не кашля и е весел като сипка, щом не духа мистрал...“ Когато състоянието му се подобрява, тя го води в Генуа — на поклонение в памет на Мюсе, както някога е водила Малфий във Франшар. Двамата Фелоу, които живеят по това време в Лука, ги поканват на гости. Но Жорж е недоверчива. И с основание. Мари д'Агу, която много обича да пише писма, от няколко месеца насам осмива съвсем неблагоприятно „шопинираната“ Жорж.

Мари д'Агу до Карлота Марлиани, Флоренция, 9 ноември 1838:

Пътуването до Балеарските острови ме размива. Съжалявам, че не се е състояло преди една година. Когато Жорж си пускаше кръв, всякога ѝ казвах: „На ваше място бих предпочела Шопен!“ Колко разреза с ланцет щеше да си спести! Не би писала „Писма до Марс“ и не би прибирала Бокаж, всичко би било по-добре за някои добри хора. Дали престоят на Балеарските острови ще бъде продължителен? Както познавам и двамата, след един месец съвместен живот не ще могат да се понасят. Те са два антипода, но какво значение има това, всичко е чудесно и не можете да си представите как се радвам и за двамата. А Малфий? Какво става с него при тези стълкновения? Дали ще отиде, както казваше сам, да закали кастилската

си гордост във водите на Мансанарес? Или Жорж е била случайно права, като ме уверяваше толкова често, че е обидно глупав и смешен? Аз не съм била никога особено обезпокоена от здравното състояние на Морис. Испанското слънце би било във всеки случай странно лекарство против сърцебиене. Вие, разбира се, с право обичате таланта на Шопен, чрез него се изразява прелестно една изтънчена натура. Той е единственият пианист, когото мога да слушам не само без досада, но с дълбоко съсредоточаване. Съобщете ми новини за всичко. Превързвате ли раните на Бокаж или и пред вас е в немилост? Наистина съжалявам, загдето не мога да си побъбря с вас по всичко това; уверявам ви, че то е невероятно смешно...

Когато показват това писмо на Ламне, който изпитва сатанинско удоволствие да „скарва тия женски“, той съветва Карлота да го изпрати на Жорж. Справедливо възмутена, Жорж пише напреко на първия лист: „Ето как ни преценяват и нареждат някои приятелки!“ Карлота я заклева да не открива откъде е била предупредена, затова Жорж намира за най-просто изобщо да не отговаря занапред на госпожа д'Агу: „Не обичам да се преструвам, че изпитвам приятелство“.

Лист до майор Пикте, Рим, август 1839:

Жорж Дюдеван Камарупи не се обажда от началото на Шопеновата ера (около девет месеца...). Последните произведения на доктор Пифоел („Алдини“, „Спиридион“ и „Седемте струни на лирата“) ми направиха тежко впечатление. „Лелия“ и „Писма на пътешественика“ са написани от съвсем друга ръка. След тях очевидно е настъпила умора, изтощение, упадък. Но да почакаме, и тъй като бяхме нейни приятели, да споделяме тези неща само шепнешком помежду си...

Като че злословията могат да останат в тайна... Междувременно, в края на май 1839 година, Шопен и Санд заминават от Марсилия в Ноан, с малки преходи, „нощувайки в странноприемници, като същински буржоа“.

[1] Столица на о-в Майорка. — Б.пр. ↑

[2] *Por l'assistencia* (исп.) — за да помага. — Б.пр. ↑

[3] *Алкалд* (исп.) — кмет. — Б.пр. ↑

[4] Марсилия е основана от жители на малоазийския гръцки град Фокия. — Б.пр. ↑

III „ТРИТЕ МИ ДЕЦА“

Бери през юни. Слънцето припича. Радостно е да работиш у дома си и да управляваш къщата си. В деня, когато въвежда Шопен в Ноан, Жорж записва с молив върху лявата рамка на прозореца в спалнята си датата, която се вижда и днес: 19 юни 1839 година. Дали за да отбележи началото на нов живот? Допустимо е. Тя разбира, че времето на „препусканията“ е отминало вече. Отсега нататък е глава на семейство, отговорна за три деца: Шопен, Морис и Соланж. Ще се опита с похвално постоянство да живее само за тях и за своето изкуство. Всичките ѝ истински приятели се надяват, че в живота ѝ ще настъпи обрат, „изпълнен с приятна и почти патриархална затвореност“. Без упреци и насмешки те приемат Шопен в семейния кръг. От 1839 година нататък писмата им до Санд завършват с неизменния израз: „Целувам Шопен, Морис, Соланж“. Положението се улеснява от необикновената почтеност на Шопен, който нарича всякога Санд „моята хазайка“ или „стопанката на тоя дом“.

Първото лято в Ноан е щастливо. Но Шопен не харесва много селото. „Той всякога желалаше да дойде в Ноан и никога не го понасяше... Бързо се насищаше на мечтите за селски живот. Разхождаше се малко. Сядаше под някое дърво, откъсваше си цветя. И се връщаше да се затваря в стаята си...“ Не може да участва в живота на открито, който възхищава Жорж и децата. Но се чувства по-добре и пианото му пее от сутрин до вечер. „Той написа възхитителни неща, откакто е тук“ — пише Жорж; и наистина, през това лято Шопен композира „сонатата“ в си бемол минор, второто „Ноктюрно“ и три мазурки. Музикалният вкус на приятелката му е много ценен за него. Тя е „изтънчена слушателка“. Колкото повече го опознава, толкова повече започва да го разбира така, както той сам се разбира; докато го слуша да свири, тя проследява вътрешния му, винаги скрит живот, на който само музиката е тайнствен, смътен израз.

Дневник на Шопен, 12 октомври 1839 година: „Казват ми, че съм по-добре. Кашлицата и болките престанаха. Но дълбоко в цялото си

същество чувствам болка. Очите на Аврора са забулени. Блестят, само когато свиря; тогава светът е светъл и прекрасен. Моите пръсти се плъзгат леко по клавишите, нейното перо лети по хартията. Тя може да пише, като слуша музика. Музика отгоре, отстрани, тиха Шопенова музика, ясна като любовни слова. За тебе, Аврора, бих пълзял по земята! Нищо не би ми се сторило много, готов съм да ти дам всичко! За един поглед, една ласка, една усмивка от тебе, когато съм уморен. Искам да живея само за тебе; за тебе искам да свиря нежни мелодии. Няма ли да бъдеш прекалено жестока, скъпа моя със забулените очи?“

„Няма ли да бъдеш прекалено жестока?“ Нима е била жестока към него? Сигурно не. Но в обичта ѝ има сянка от снизходителност. Тя не се възхищава по-малко от музиката и поета. Само че преживяното в Майорка и последвалото влошаване на здравето му са доказали на Жорж, че Шопен не е създаден за любовни наслади. Постоянно болен, той мъчно ги понася и въпреки молбите му Аврора много скоро го принуждава към умереност, която става накрай пълно въздържание. Много по-късно (12 май 1847) Санд пише на техния довереник Алберт Гжимала:

От седем години насам живея като девственица с него и с другите. Остарях без време, дори без усилие или чувство за саможертва, дотолкова се бях наситила неизцеримо на страсти и разочарования. Ако има на тоя свят жена, която би трябвало да му вдъхва пълно доверие, тази жена съм аз, а той никога не разбра това... Зная, че много хора ме обвиняват — едни, че съм го изтощила с бурната си чувственост, други, че съм го отчайвала с моите лудории. Но ти знаеш, струва ми се, истината. Той ми се оплакваше, че съм го убивала с отказите си, а пък аз знаех, че го убивам, ако постъпвам другояче.

Шопен трябва да не е мъж, за да не страда от това поведение и да не го отдава на други любовни връзки; но, както изглежда, неговата неоправдана ревност много по-късно става непоносима.

За голямо съжаление на Жорж наесен се налага да напуснат Ноан. В Париж тя чувствава как „сърцето ѝ непрестанно се свива от

въздишки“, когато си припомня разораните ниви, орещащите край угарите, воловете, ободрявани с подвиквания от земеделските работници: „Не ще и дума, че щом си роден на село, никога няма да свикнеш на градския шум. Нашата кал ми се струва хубава, а от тукашната ми се повдига.“ Но Шопен трябва да се върне заради учениците си. От съображения за пестовност и Санд предпочита да живее в Париж. Домакинството в Ноан е тежко. Ограбваната кастеланка не иска да се показва пестовна, „за да не я обвинят в скъперничество“. Приятели се самопоканват всеки ден и пристигат по десетина, още преди да е станала. В Ноан тя харчи по хиляда и петстотин франка на месец; в Париж само половината. Затова „семейството“ решава да се настани в Париж. Отначало Жорж Санд и децата заемат „на улица «Пигал» № 16 два павилиона, отделени от улицата с доста просторна и хубава градина“, а Шопен живее на улица „Тронше“ № 5. Но той се нуждае непрекъснато от морална опора, бдителност и грижи. И накрай се премества на улица „Пигал“. Това съжителство трае три години (от октомври 1839 до ноември 1842). Балзак, който отива на гости в този дом, го описва на „своята Ева“ с обичайната си точност на вещо лице и романист.

Балзак до Евелина Ханска, 15 март 1841:

1841: Тя живее на ул. Пигал № 16, в дъното на градина, над конюшня и навес за коли на къщата, която е към улицата. Има трапезария с дъбови мебели, украсени с резба. Малкият ѝ салон е светлокафяв, а салонът, където приема, има великолепни китайски вази, всички пълни с цветя. Всякога има и жардиниера с цветя. Мебелировката е в зелено; барче с интересни дреболии, картини от Делакроа, неин портрет от Каламата... Великолепно четвъртото пиано от палисандър. Освен това тук е постоянно и Шопен. Тя пуши само папирози, нищо друго. Става едва в четири часа; тогава Шопен вече прекратява уроците си. У нея се отива по една права и стръмна стълба. Спалнята ѝ е кафява; леглото — два дюшека на земята, по турски. Ессо, contessa^[1]...

В 1842 година услужливата и опасна мадам Марлиани намира за Шопен и Санд два апартамента на Орлеанския площад; един много светъл блок между улици, покрити с пясък, с много дървета, с благородния вид на италиански дворец, гдето на улица „Тебу“ №80, в къща, непроменена и до днес, е живяла и тя. В същия блок живеят не само Марлиани, но и скулпторът Дантан, танцьорката Талиони и младото семейство Виардо. Луи Виардо, писател и общественик от левицата, е още от 1838 година любим приятел на Санд; представил го е Пиер Льору. Полина Гарсиа, девойче с очарователен глас, сестра на Мария Малибран, е била въведена някога в живота на Санд от Мюсе, който ухажва едновременно певицата Малибран и трагичката Рашел. Санд обиква Полина Гарсиа и по-късно я сближава с Виардо, честен човек, когото тя смята достоен за тази очарователна девойка. Семейство Виардо има много деца и нарича Санд „нашият добър дух“.

Орлеанският площад се превръща по този начин в един вид комуна: „Намислихме дори да готвим общо и да се храним заедно у мадам Марлиани, нещо по-икономично и по-приятно, отколкото всеки да яде у дома си...“ Събират се вечер на музика, на четене. Санд и Шопен са обединили приятелите си. Приятели на Санд са Пиер Льору, Делаacroa, Балзак, Хайнрих Хайне, Емануел Араго, по прякор Биня, Бокаж, Мари Дорвал, Ортанс Алар и всички берийци; приятели на Шопен са музиканти, светски дами и поляци: княгиня Сапиеха, княгиня Марселина Чарторижка, Мицкевич (поет в изгнание и преподавател в Колеж дьо Франс), графиня Делфина Потоцка, на която той обожава гласа, Джеймс и Бети Ротшилд. Като последица Санд става славянофилка и започва да пее хвалебствия за Мицкевич, а Шопен се сприятелява с Южен Делаacroa, денди като него. И двамата чувствителни, впечатлителни, аристократи по обноски и разбирания, те са по-близки един към друг, отколкото към демократичната си приятелка.

Хайнрих Хайне, друг чест посетител на Орлеанския площад, се харесва на Санд със своя хумор. И той, като всички, е бил влюбен в нея, но тази „безумна страст“, останала без успех, не трае много. Той я нарича: „мила братовчедко“, завършва писмата си: „Сърцето ми целува вашето“; пише: „Изпращам обратно романа ви, който много прилича на вас: хубав е...“ Забавлява Санд, като нарича Алфред дьо Мюсе: „млад мъж с голямо минало“. Но тя не знае, че за нея е извадил

прякоря „емансиматриса“^[2]. Той не може да устои на удоволствието да измисля някоя язвителна закачка, но се възхищава и от жената, и от писателката. Никой не е описал по-добре нейното величие и ведрото ѝ спокойствие: „Колко е хубава Жорж Санд и колко безопасна е дори за злите котараци, които с една ръка я милват, а с другата я дращят; дори за кучетата, които джафкат свирепо подир нея; като луната, тя ги гледа отвисоко и кротко...“

За Шопен Санд продължава да говори с нежност: „Той е винаги добър като ангел. Без неговото съвършенство и нежно приятелство често бих изгубвала смелост.“ „Шопен все си кашлюка по малко. Той си е все същият най-мил, най-затворен и най-скромнен от всички гениални мъже...“ От икономични съображения не го завежда и сама не отива в Ноан през лятото на 1840 година, но през следващите шест години (1841–1846) свива отново там гнездо, за своите три пиленца. Пианото на Шопен разлива от сутрин до вечер музика, достигаща с уханье на рози и с птича песен до Жорж, която работи над него. Когато и Полина Виардо е тук, тя пее, акомпанирана от Шопен, някакви стари, почти неизвестни партитури от Порпора, Марчело, Мартини. Моцартовият Дон Жуан е за тримата приятели образец на идеалната красота. Моцарт и Бах не слизат никога от пюпитъра. Делакроа, за когото в Ноан има уредено ателие, Шопен и Морис, минал вече двадесетте, разговарят често за изкуство; Санд ги слуша замечтано. Тя пише по това време „Консуело“, най-хубавия ѝ роман, а Полина Виардо ѝ служи за модел на гениална певица. Жорж е описала тези вечери в Ноан:

Шопен е на пианото и не забелязва, че го слушаме.
Импровизира сякаш наслуки и спира.

— Още! Още! — провиква се Делакроа. — Не е завършено.

— Не е започнало дори. Нищо не ме осенява... Само отблясъци, сенки, очертания, които не искат да се оформят. Търся багри, а не намирам дори рисунъка.

— Няма да намерите едното без другото — продължава Делакроа, — но ще намерите и двете.

— Ами ако намеря само лунна светлина?

— Това значи, че сте намерили отблясък от отблясъка.

Тази мисъл се харесва на божествения артист. Той започва отново да свири, но сякаш не продължава започнатото — толкова неясен и почти неуверен е рисунъкът. Очите ни се изпълват постепенно с нежни отсенки, съответни на меките модуляции, долавяни от слуха. После прозвучава синя нотка и ние литваме в лазура на прозрачната нощ. Леки облаци приемат най-фантастични форми, изпълват небето, обгръщат луната, която ги облива с големи опални кръгове и събужда дремещия цвят. Сън в лятна нощ. Очакваме песента на славея...

Театърът в Ноан е хрумване на Шопен. Отначало той импровизира на пиано, а младежите около него играят сценки или танцуват комични балети. „Той ги води както иска и според хрумването си ги отвежда от забавното към строгото, от смешното към тържественото, от нежното към страстното...“ Самият Шопен е истински гениален в мимиката и от време на време става, отива зад пианото и имитира невероятно сполучливо австрийския император или някой стар полски евреин. Добавете към всичко това разходките из гората, Шопен на магаре, другите пеша; селските танци на моравата с гайдари — тяхната музика именно подсказва на Санд сюжета за „Звънарите“ — и ще имате представа за веселия, очарователен шум в този романтичен рай.

Свършено погрешно би било да си представяме Шопен от 1840 до 1845 година постоянно болен, изтощаван от една ненаситна вакханка. Влиянието на Санд върху творчеството и живота му през това време е изцяло благотворно и със съветите, които му дава, и с грижите, с които го обсипва. През тези лета в Ноан той е напълно щастлив. За нещастие нито болестта, нито характерът му позволяват това да трае дълго. Много негови приятели съжаляват Жорж. Макар и сънародник на Шопен, Мицкевич го нарича „злият гений на Жорж Санд, нравствен вампир, мъченически кръст“, който „най-после може би ще я убие“. След една вечеря у тях мадам Жуст Оливие се съмнява, че Шопен би могъл да даде щастие на Санд: „Той е умен, даровит, очарователен — пише тя в дневника си, но не вярвам да има сърце...“

Прекалено строга преценка. Шопен има сърце; но като всички нервни хора е така обладан от това, което не обича, че не може да се постави на мястото на другите; а тъкмо в това изкуство е върховната тайна на приятелството. Той не е съгласен със Санд по политически въпроси; не понася някои хора, от които тя се възхищава, нито буйните им изказвания. Той може да намрази много хора (например собствената си ученичка Мари дьо Розиер, която осъжда за прекалено явната връзка с граф Водзински) и ги напада още повече, защото Жорж ги защитава. Свикнала с тези болезнени „захласвания“ и „отхласвания“, тя просто променя темата на разговора, както се постъпва с дете. Иначе „цял ден ще имаме мълчание, тъга, страдание, чудачества“... Жорж вече не смее да кани в Ноан едновременно с Шопен пролетарските поети, които покровителствува. Иполит Шатиرون дразни Шопен с шумните си шеги и недодяланост. В Париж го дразни облеклото и държането на гостите ѝ, описани от Елизабет Барет Броунинг:

„Тълпа невъзпитани мъже я боготворят коленопреклонно сред тютюнев дим и изблици плюнка!... Някакъв грък ѝ говори на ти и я прегръща безцеремонно; някакъв невероятен простак, театрал, пада в нозете ѝ и я нарича недостижима! Приятелски хрумвания, казва в такъв случай, със спокойно и кротко презрение тази необикновена жена...“

Тази среда забавлява Санд, но дразни Шопен. Въпреки това дълго време политическите несъгласия, различието във вкусовете, ревността не пречат да се поддържа и от двете страни едно дълбоко приятелство, влюбено от страна на Шопен, майчинско, с примес от възхищение, от страна на Жорж Санд. Тя продължава да се грижи с безгранична преданост за своя болен. Ако той замине сам за Париж, тя предупреждава веднага мадам Марлиани да му се приготви топла вода и да проветрят стаята му.

Ето ви моя малък Шопен: поверявам ви го; грижете се за него въпреки волята му. Той се оправя зле, когато ме няма, а слугата му е добър, но глупав. Не се грижа за храната му — защото отвред ще го канят... Но когато бърза сутрин за уроци, страхувам се, че ще забрави да изгълта чаша шоколад или бульон, които му наливам насила, когато съм край него... Шопен е добре понастоящем; има нужда само да се храни и да спи като всички...

Тя не го е излекувала, но е подобрила състоянието му чрез своите грижи и е готова да напусне всичко, за да отиде да го гледа. „Малкият Шопен“, нейният Шип, Шипет, Шопински ѝ е напълно предан. Когато тя трябва да пази леглото (а това се случва често, защото Санд се оплаква цял живот от черния дроб и червата си), би трябвало човек да го види в ролята на болногледач, усърден, изобретателен, верен. Най-много ги свързва любовта им към красотата. Една вечер в Ноан тя говори пред него, с присъщото си умение, за спокойствието на село, за чудесата на природата. „Колко е прекрасно това, което разказахте — казва Шопен. — Така ли мислите? — отговаря тя. — Предайте го тогава с музика.“ Шопен импровизира веднага истинска пасторална симфония. Права до него, сложила леко ръка на рамото му, Жорж Санд шепне: „Смело, кадифени пръсти!“

Дали без тази ръка на рамото му и без омагьосващото влияние на Ноан Шопен би композирал толкова шедьоври в краткия си живот? Дали изобщо би живял и толкова?

[1] *Ecco, contessa* (ит.) — Това е, графиньо. — Б.пр. ↑

[2] Малко волна пародия на „еманципаторка“; буквално значи освободена утроба. — Б.пр. ↑

IV

СМЪРТТА НА ЕДНО ПРИЯТЕЛСТВО

Забелязали сте навярно, че между гостите в Ноан и на улица „Пигал“ не се виждат вече първите приятели на двойката Шопен — Санд — Лист и неговата Принцеса. След като Карлота Марлиани предава на Жорж язвителните изказвания на Мари д’Агу, се създава непоправимо положение. Обещала да не издава тази, която я е осведомила, Санд не може да се оплаче; а като не знае, че е била издадена от Карлота, Мари не разбира упоритото мълчание от Ноан и го нарича „необяснимо, като чипия нос на сина й“ Даниел Лист. В писмата си до мадам Марлиани тя продължава да говори все така свободно за Санд.

Мари д’Агу до Карлота Марлиани, Пиза, 23 януари 1839:

На какво основание, ако обичате, прекрасна консулшо, намирате а ргіогі, от висотата на вашата мъдрост, че съм неспособна да обичам и да разбирам приятелите си? И то по отношение на личност, която най-лесно може да бъде разбрана, какъвто е бедният ни Пифоел! Как искате да се отнасям сериозно към неща, с които самата тя може да се отнася сериозно само в кратките мигове, когато е обзета от поетично вдъхновение и взема камъчетата за елмази, а жабите за лебеди? За нея не искам да ми казвате нищо друго, освен жива ли е или умряла. Когато бях у нея, правех всичко възможно да не научавам някои подробности от живота ѝ, които нямат нищо общо с чувствата ми към нея. След това ме осведомява обществото; вие знаете, че то научава обикновено много бързо всичко, което не го засяга. Това е впрочем желанието и на Жорж! Единственото действително сериозно нещо за мене — и бих ѝ го казала, ако беше тук — е притъпяването на таланта ѝ. След

„Писма до Марс“ (които не влизат в сметката, защото не бяха продължени и не развиха нищо от поставените въпроси) тя пише само незначителни романи. Очевидно периодът на емоционалността (така великолепно представена с „Лелия“ и „Писма на пътешественика“) е приключен. Днес за нея е необходимо да проучва, да размишлява, да съсредоточава мислите си; а в тази насока няма да я напътствуват нито Бокаж, нито Малфий, нито Шопен. Намирам (между нас казано), че мадам Алар разбира по-добре тази страна от живота ѝ. След всички лудории, внушавани от страстта, тя стигна дотам, да смята любовта за чиста физиология. Когато целомъдрието ѝ стане непоносимо, си взема любовник, когото не мами, но той няма никакво влияние над нея, нито някакво значение в живота ѝ. Постъпва като мъжете, които задоволяват една физическа нужда. Върши го, съжалявайки за тази необходимост на своя организъм, но остава над всичко това поради съвършено ясното си самосъзнание и безусловна честност...

През август 1839 година, крайно учудена и донегде обезпокоена, като не получава никакъв отговор от Жорж, тя моли Карлота да предаде още едно писмо. Мари д'Агу до Жорж Санд чрез мадам Марлиани:

Вила Максимилиана, при Лука, 20 август 1839:

Драги Жорж, ще се учудите може би, че постоянноствам да ви пиша, защото вашето пълно мълчание от осемнадесет месеца, което сте наложили, както изглежда, и на Карлота, що се отнася до вас, а главно като не отговорихте на последното ми писмо, с което ви молах да дойдете през лятото при нас, сочат ясно, че нашите отношения са ви неудобни. Но тъй като за мене те са били сериозни, тъй като сме разменяли слова, които са били за мене непроменими, не ми е възможно, дори само от уважение към самата мене, да допусна скъсването по

неизвестен повод на една връзка, която, според мене, трябваше да трае, докато сме живи.

Не мога да допусна, че имате повод да се оплаквате от мене, защото в такъв случай вие без съмнение бихте побързали да ми го кажете, за да може с едно сърдечно обяснение да турим край на някакво временно недоразумение; това е най-простото и най-строгото задължение между приятели. Впрочем колкото и да се ровя в най-скритите кътчета на съзнанието си, не намирам нито сянка от някакво подобие на грех към вас. Франц също се пита как е възможно вашата близост с човек, когото той се смята в правото си да нарича приятел, е имала за незабавна последица прекъсването на всякакви отношения между нас?... Наистина и по-рано вашата близост с друг наш приятел имаше почти същата последица. Още тогава вие ми съобщихте намерението си да ми пишете, „не така често“; изказването на Франц по този случай ви накара да отложите, да отсрочите това, което може би сте били вече решили: постепенно отчуждаване и прекратяване на нашите отношения. Все още отказвам да приема обясненията, които бих могла да си дам за тази странна постъпка; честите предупреждения и обезсърчителният пример на толкова прекъснати привързаности във вашето минало ми се струват все още недостатъчни да обосноват тъжното заключение: че сте неспособна за продължително чувство; че за вас няма думи, които обвързват; че първото хрумване може да надделее над изпитана привързаност; че предавате на случайни пориви най-потайните кътчета на душата си, а в сърцето ви няма убежище, където тия, които ви са били скъпи, могат да се потулят от обидите на новодошлите.

Все още се надявам и, позволете да ви кажа, желая искрено едно обяснение, достойно за вас и за мене, което ще сложи край на едно тъжно и неприемливо положение. Ако въпреки това продължавате да мълчите, ще разбере, че сте искали да скъсате. Непостоянството, което ви увлича да измените на едно свято приятелство, ще ви помогне

навярно и да го забравите. Но каквото и да стане, аз ще запазя свят спомен за него и ще погребя в безмълвното си сърце всичко, което би могло да го помрачи или промени.

Франц искаше също да ви пише, но неговото писмо би било само повторение на моето. Спестявам ви тази досада или огорчение, като вземам перото от ръката му. Защото, повтарям, все още ми е невъзможно да повярвам, че с леко сърце бихте се отрекли от двама верни приятели.

Мари

Мари д'Агу до Жорж Санд (писмо, приложено към предишното):

Пиза, 18 септември 1839

По датата на тук приключеното писмо ще видите, че то е много закъсняло. Изпратих го на Карлота, защото не знаех къде сте. Карлота ми го върна, като казва, че резултатът ще бъде навярно обратен на желания от мене.

Все по-малко и по-малко разбирам. Във всеки случай, тъй като желаният от мене резултат е едно откровено и точно обяснение, изпращам Ви писмото, без да променя нещо в него. Нито вам, нито на мене подобава да оставяме неразяснени и неразясними неща. Очаквам незабавен отговор. Пишете в Пиза: Хотел „Деле Тре Донзеле“.

Жорж Санд съобщава за тази кореспонденция на Карлота Марлиани и иска от нея съвет по какъв начин да скъса. Тя държи да отговори, преди всичко за да запази от възможни подозрения Шопен, на когото Арабела би могла да създаде в музикалните среди неприятности, от каквито този нервен, сдържан и изтънчен артист никак не се нуждае. „Ще напиша кратък, но решителен отговор, без яд и язвителност. Злобата на жените никога не ме е вълнувала. Свикнала съм да я наблюдавам студено...“ Тя разбира напълно, че Карлота ще

продължава да приема тази „безкрайно духовита, мила и приятна“ особа. И неизбежно ще ѝ се наложи да се срещнат.

„Забележете все пак, че тези спокойни срещи, които ще бъдат неизбежни, не ще бъдат възможни без обяснение между нас трите. Иначе тя ще направи скандал и при пръв удобен случай ще изиграе някаква комедия! Познавам я! Тя е великолепна, когато разиграва роля на накърнено достойнство. Ще бъде забавно за всички освен за вас — домакинята — и за мене...“

Жорж желае следователно обяснение между трите — и твърдост. Марлиани се е почувствувала навярно много неудобно. Ще трябва да признае пред Мария, че се е раздрънкала. Но не се справя зле с това положение.

Карлота Марлиани до Мари д'Агу, 1 октомври 1839:

Мила Мари, на вас и на себе си дължа едно обяснение, което винаги възнамерявах да ви дам устно, когато се върнете в Париж. Едно особено обстоятелство — пристигането на мадам Санд, която очакват наскоро, — както и вашата настойчивост да ѝ искате обяснение за мълчанието ѝ към вас и най-сетне писмото ви до нея, което казвате, че сте ѝ изпратили такова, каквото го прочетох, ме принуждава да се изкажа още сега съвсем открито. Припомняйте си, предполагам, двете писма, които ми писахте на 9 ноември и на 23 януари? В тях вие говорехте за моята приятелка с такова сухо, хладно, язвително пренебрежение, което дълбоко ме огорчи, както заявих в отговора си, а доказах по-късно и с пълното си мълчание по този неприятен въпрос. Тогава аз вярвах, че вие обичате мадам Санд, чрез която имах удоволствието да се запозная с вас.

Убедена от този момент, че тя няма във ваше лице приятелка, постъпих така, както смятах, че ми диктуваше дълбоката ми обич към нея. Когато Жорж спомена за вас и за това, че е закъсняла да ви отговори, аз ѝ писах, че, според мене, тя не бива да разчита на вашето приятелство и смятам за свой дълг да ѝ кажа това: Жорж не поиска да

узнае нищо повече, пък и аз не бих ѝ отговорила. Тя не ме запита никога по този въпрос. Аз не съм ѝ говорила никога за писмата ви и никога няма да ѝ ги покажа.

Възможно е това предупреждение от моя страна да е било неблагоприятно, възможно е да съм се измамила в преценката си за задължението ми към едно лице, което ми е толкова скъпо. Мога да ви уверя само, че постъпката, от която вие може би ще се оплачете, но за която — с оглед на моето разбиране и чувство за задължението на един истински приятел — аз не мога да съжалявам, не е имало никакви други подбуди освен тези, които ви казах...

По този начин пряката кореспонденция между Жорж и Арабела се възобновява. Жорж не щади бившата си приятелка, в чието лице е чувствувала всякога враг. Писмото ѝ заслужава да се прочете изцяло. То е забележително както по твърдия си тон, така и по тънкия анализ.

Жорж Санд до Мари д'Агу:

Не зная, Мари, какво точно ви е казала напоследък мадам Марлиани. От вас съм се оплаквала само на нея... А вие се оплаквате от мене на мнозина други, които ме мразят и клеветят. Ако живея всред клюки, не аз ги съчинявам и ще се постарая колкото е възможно по-малко да ви подражавам в това отношение.

Не зная защо се позовавате на нашето минало. Не разбирам добре. Вие знаете, че на приятелството си с вас се посветих всеотдайно, дори въодушевено. И твърде немилостиво е от ваша страна да осмивате моето захласване тъкмо когато разрушавате захласването ми по вас. Вие не разбирате приятелството така, както го разбирам аз и толкова се хвалите с това, че човек може да ви го каже. Не внасяте в него никаква илюзия, никаква снизходителност. В такъв случай би трябвало да внасяте безукорна почтеност и да говорите в лицето на хората със същата строгост, която проявявате, когато приказвате зад гърба им. Хората биха свикнали с такова държане, колкото

нелюбезно и да е то; биха могли поне да се възползват от него. Педантизмът може всякога да послужи за нещо; злината не служи за нищо. Но вие намирате всякога сладки думи, нежни ласки, дори излияния и сълзи от съчувствие за тези, които ви обичат. А когато говорите за тях, и главно когато пишете, ги преценявате със студенина и презрение!... Осмивате ги, очерняте ги, унищожавате ги, клеветите ги дори, с очарователна изисканост и лекота. За хората, с които се отнасяте по този начин, това е едно неочаквано пробуждане и една доста неприятна изненада; трябва поне да им се позволи за някое време да се позамислят, да помълчат, да поскърбят. А вие в такъв случай вършите нещо нечувано, необяснимо: отправяте им упреци, които биха били гордост и удоволствие, ако идваха от страна на хора, за които мислим, че ни обичат, но са тъжни и жалки, когато идват от хора, за които знаем, че ни мразят. Отправяте им обиди, които при оскърбено приятелство са проява на болка и съжаление, но в други случаи са проява само на досада или ненавист. Да, ненавист, бедна ми Мари! Не се опитвайте да се самоизмамвате: Вие ме мразите до смърт. А тъй като не е възможно това да е станало без повод от една година насам, мога да си го обясня само като призная, че всякога сте ме ненавиждали. Защо? Не зная, не мога да подозирам дори защо. Но има инстинктивна неприязън, срещу която човек, напразно се бори. Вие често ми признавахте, че сте изпитвали такава неприязън към мене, преди да ме познавате; така именно си обяснявам вашето поведение оттогава насам; аз обичам да виждам във всяко нещо добрата му страна и се гордея с този свой недостатък. Тъй като сте предана на Лист, а виждате, че приятелството му към мене се засяга от вашите язвителни насмешки, вие сте пожелали да му дадете едно благородно доказателство за обич; и сте направили огромно усилие над себе си. Убедили сте го, че ме обичате, а сте успели да убедите в това може би и себе си. Затова ме обичахте насила и на пресекулки, понякога може би победена от моето

приятелство към вас... Но изпаднахте отново в своята ненавист, щом не съм пред вас, и намирахте възможност да облекчите тогава дълго сдържаната горчивина. Мисля, че ако надникнете в гълбините на сърцето си, ще откриете всичко това; а пък аз по този начин ви извинявам и съжалявам. Бих ви се възхищавала може би, ако не бях жертвата на вашия злополучен опит; но трябва да ми се позволи да съжалявам за заблудата, в която по неблагоразумие и привързаност изпаднах; трябва да ми се позволи главно да съжалявам, че не сте успели да сторите едно от двете: или да ме мразите откровено — докато не ви познавах, това не би ме засегнало, — или да ме обичате откровено. Така бихте доказали, че не само имате великодушни мечти и намерения, но и способност за подобни чувства. Но това е било само моя мечта; имала съм и много други, както казвате. Малко жестоко е да ме осмивате за тази способност да вземам — както се изразявате — мехури за факли, като в същото време ми отнемате една от най-скъпите ми илюзии.

Сега ми се сърдите; правилно. По този въпрос има известна фраза от Лабрюйер. Но успокойте се, Мари! Аз не ви се сърдя и в нищо не ви укорявам. Вие направихте всичко възможно, за да замените по отношение на мене сърцето с ума си. Умът надделя; пазете се, бедна приятелко, той да не надделее изобщо у вас. Ако прекалената благосклонност води — както много често съм изпитвала — до това да се видите един ден в много лошо обкръжение, прекалената прозорливост води до уединение и самота. А тъй като сме заставени да живеем на този свят с хората, по-добре е може би да живеем в непрестанни войни и помирявания, отколкото да се скараме безвъзвратно с тях...

... Отдъхнете си от всичко това, бедна ми Мари. Забравете ме като някакъв кошмар, от който най-последно сте се отървали. Постарайте се не да ме обичате — в това никога не ще сполучите, — но да се излекувате от омразата, която ви пакости. Тя трябва да е голямо

страдание, ако се съди по състраданието, което ми вдъхва. Не си давайте вече труд да съчинявате странни романи, за да обяснявате на околните си нашата взаимна студенина. Няма да приемам Лист, когато бъде тук, за да не давам повод за странното тълкуване, че сте го поставили между нас като ябълка на раздора. Вие знаете по-добре от всеки друг, че подобна мисъл никога не ми е минавала през ум. Това е хрумване само на Балзак и уверявам ви, че дори да би имало начин то да се осъществи — в което не вярвам засега, — никакво зло чувство не би ми внушило подобна мисъл. Така че за вас би било недостойно да вярвате, да казвате и още повече да допускате да се говорят такива неща. Приемам — дори с гордост признавам — подигравките ви за моята нравственост, но има подмятания, които решително отхвърлям. Опомнете се, Мари; тия жалки неща са недостойни за вас. Добре ви познавам. Зная, че вашият разум се стреми към възвишеност, но едно дребно женско безпокойство постоянно се бунтува срещу него. Вие желаете да се държите с рицарско благородство, но не можете да се откажете от слабостта да бъдете красива, духовита жена, която жертвува и смазва всички други. Затова с готовност ме хвалите като „добро момче“ и не намирате достатъчно жлъч, за да ме опетните като жена. С една дума, вие имате две гордости, малка и голяма; постарайте се последната да надделее. Можете да го сторите, защото бог щедро ви е надарил и вие ще трябва да му давате сметка за красотата, разума и чара, с които ви е отрупал. Това е първата и последна проповед, която чувате от мене. Бъдете добра да ми простите за нея, както аз ви прощавам словата, които сте говорили за мене, без да ми ги съобщите...

Лист, който е по това време в турне, научава от любовницата си за тази бурна преписка. Карлота е порицана от всички, включително от собствения ѝ съпруг. И заслужено: да предадеш оскърбителни приказки на човек, който ще страда от тях, е по-осъдително, отколкото

да клюкарствуваш с пакостно лекомислие, присъщо почти на всички хора. За да се оправдае, мадам Марлиани твърди, че Ламне настоявал пред нея да съобщи двете писма; нещо, уви! съвсем правдоподобно. Когато трите жени се виждат отново (в Париж, през ноември 1839), Мари д'Агу има ледено държане към Карлота; със Санд се е зарекла да бъде примирителна и добра. Жорж е по-скоро тъжна, отколкото сърдита. Тя заявява, че не е престанала да се възхищава от ума на Мари и от верността ѝ в любовта; но знае, че никога не е била обичана от нея. Що се отнася до писмата... Мари я прекъсва и заявява, че не се срамува да ѝ поиска извинение. При тия думи Жорж ѝ подава ръка и те си обещават, че отсега нататък ще се срещат, без да говорят за своите любовни увлечения и приятелства.

„Приемам тези условия — казва Мари, — защото съм убедена, че те ще се променят. Времето е велик учител. След няколко месеца или след няколко години ще ми кажете, че сте сгрешили.“

„Възможно е — отговаря Жорж. — Аз съм лесно податлива на прелъстяване, а вие, Мари, сте много прелъстителна.“

Лист одобрява поведението на своята приятелка: „Вашето държане към Жорж извънредно много ми харесва... Трябва да бъдете търпелива, сдържана, а това е възможно, защото сте силна... Не мисля, че е дошло време за скъсване с Жорж... Не обръщайте внимание, ако е възможно, на много неща и простете други... Когато скъсате, това трябва да стане с гръмко, решително предимство...“ Но привидното помирение не променя нищо и клюките продължават.

Мари д'Агу до Франц Лист, 21 януари 1840:

Потоцки ми призна, че когато заминах сама за Ноан (през 1837), той не се съмнявал, че между Жорж и мене съществува приятелство от сорта на това, което е имала с Дорвал...

Четвъртък, 6 февруари:

Вчера вечеря с Жорж, Карлота, дю Рур, Гжимала, Потоцки, Сегерсови. Жорж доста намръщена. По време на

вечерята тя накара Гжимала, зачервен от шампанско, да ѝ опипа (буквално) коляното, като каза (говореха за красотата на коленете): „Слушайте, Гжимала, кажете какво е моето коляно? — Гжимала: С розова кожа. — Жорж: Моля ти се, престани най-после, гъдел ме е! Ще те одращя...“ Принуден и замиращ разговор до полунощ. Не мога вече да гледам those people^[1].

10 февруари 1840:

Идва Виньи. Беше разнежен, говори ми надълго за Дорвал. Казва, че Жорж я е погубила! Научил от Сент Бъов, че виждам по-нарядко Жорж, и от сърце се провикна: „Толкова по-добре!“...

10 март 1840:

Отношенията ми с Марлиани са отново отлични. Мисля, че семейство Шопен скоро ще се разпадне. Общите познати го представят като ревнив болник, човек, погубен от страст, който се измъчва и измъчва другите. На нея ѝ е дотегнало, но се страхува, че той може да умре веднага, ако го напусне...

Мари д'Агу до художника Анри Леман, 6 февруари 1841:

Абатът (Ламне) издържа добре затвора си. Не иска да приема там жени. Мисля, че прави това, за да не види мадам Санд...

21 април 1841:

Мадам Санд ме мрази; не се виждаме вече...

18 май 1841:

Концертът на Франц в консерваторията в чест на Бетовен беше тържество, достойно и за двамата (пред вас мога да си позволя да кажа: Бетовен и Лист, нали?). Раздразнена от тези успехи, мадам Санд е подтикнала Шопен да даде концерт у Плейел в затворен кръг, само за приятели. Лист написа чудна статия за този концерт (струва ми се, че статията много ги е раздразнила!)... Тя е дотолкова разярена срещу мене, щото — представете си! — е стигнала дотам да каже на Франц, че сте ми били любовник! Той ѝ отговорил духовито, както умее да постъпва. От това омразата ѝ само ще се задълбочи. Аз се отдръпнах окончателно от котерията Марлиани...

Тук е уместно да се повтори един цитат, любим на абат Ламне: „Помириха ни, прегърнахме се и оттогава сме смъртни врагове“.

[1] *Those people* (англ.) — тия хора. — Б.пр. ↑

V ПОСИВЕЛИ КОСИ

Жорж Санд до Бокаж, 1843:

Ноан е много променен от времето, когато го видяхте изпълнен с игри и смехове. Моите четиридесет години внесоха в него сериозност... Освен това тъжното състояние на нашия приятел ни приучи към меланхолия или най-малко към съсредоточеност... Извинете за драскулките; лампата ми гасне. Настъпващата зора е сива, както започва да посивява и главата на тази, която ви пише...

1845:

Животът е дълбока рана, която нарядко престава да боли и никога не заздравява. Много съм тъжна и много съм мрачна, но така още повече обичам тия, които заслужават да бъдат обичани...

Потокът на времето отнася покрай нея към падовете на смъртта всички, които е обичала или ненавиждала. Казимир е наследил в 1837 година от мащеха си, баронеса Дюдеван, имението Гийери със задължение да изплати много завети, от което се превръща в богат собственик без пари. Той се настанява в замъка и живее в Гаскон, като пътува нарядко. Обича горите от бор и корков дъб, папратите, жълтугите и лозята. Съседите му го смятат за „баща и господ на тоя край“. Общуването с Аврора го е направило по-културен и по-умен от приятелите му. Той обича да цитира Паскал или Сенека и говори съдържано за несполуките си. Хората в Гийери не могат да повярват, че жена му го е напуснала, защото е груб и невъзпитан. Тук го намират

добър, кротък, приятен и дори красив. Една малко попрезряла особа, мадам дьо Боамартен, се влюбва в него и се старае да му вдъхне любов. Напразна надежда: той познава много добре каква напаст са пламенните жени. Един ден пише на сина си Морис: „Имам да ти съобщя добра вест: мадам дьо Боамартен почина...“ Изразът е жесток, но към Казимир са се отнасяли някога жестоко. Децата му идват всяка година да прекарат част от ваканцията в Гийери. От 1844 година той живее съпружески с Жени Далиа, постъпила у дома му като икономка. От нея има дъщеря Роза и би желал да се ожени за майката, на която е безусловно верен, но тъй като Аврора е още жива, никаква законна връзка не е възможна. Отлъчват го дори от изповед и причастие заради незаконното съжителство и той страда от това, защото с напредването на годините е станал отново вярващ. Но присъствува всеки неделен ден на литургия на почетно място, както подобава на кастелан, и носи достойно бремето на своето смешно минало.

Сандо, малкият Жул, напредва в обществото. Първата му нещастна любов е оставила у него отпечатък за цял живот. Дълго време той не може нито да забрави, нито да прости. На малката Мари Бюло, която прелиства албум със снимки, показва снимката на Санд: „Погледни добре тази жена, моето момиченце, тя е гробище, разбираш ли? Гробище!“ И все пак той ѝ дължи всичко. Когато са се запознали, той няма още никаква дарба; когато обнародва през 1839 година „Мариана“, читателите откриват една истинска любов. Книгата е толкова сполучлива, колкото приключението е било несполучливо. Списания, издатели искат романи от Сандо. Жените също го търсят. Той става любовник на Мари Дорвал, която се е наситила на Виньи, тръгнал по други приключения, но е останала приятелка на Жорж Санд. Така по някакво странно стечение на обстоятелствата малкият Жул и първата му любовница имат сега само една обща връзка: възхищението им от очарователната и безразсъдна актриса.

В началото на връзката им Дорвал мисли само за Виньи: „Да се съберем е невъзможно, само оплаквам любовта си... Не мога да я заменя с нищо. Не обичам Сандо. Ще се постарая да го обикна. Но чувствавам, че няма да сполуча. Говоря му само за Алфред...“ Покъсно, когато усеща, че старее, тя се привързва страстно към Жул. Дорвал до Сандо: „Ах! Колко те обичам! Ти си очарованието за моите очи, възхищение за ума, безумие за чувствата, радост за сърцето...“

Дали препрочита той по това време други подобни писма, изпращани от Ноан през 1831 година? В 1840 придружава любовницата си при едно турне: „Нашата скъпа Мари има много големи успехи...“ Но малкият Жул желае преди всичко да се ожени за богата жена и ухажва зестрата на Полина Портие, дъщеря на главен комисар на флота. Фелиси Сандо, сестра на Жул и довереница на Мари Дорвал, получава разплакани писма: „Обзела ме е тъга, от която смятам, че няма да се излекувам... Преди два месеца ме изостави в провинцията, за да се върне да довърши книгата си... Връщам се и научавам, че в Париж са госпожа и госпожица Портие. Безкрайно разстроена, казвам това на брат ви; той признава, че е вярно... Връщам се у дома си с разбито сърце и цели три дни чакам Жул в ужасна тревога! Той идва да ми съобщи, че се разделя с мене. Аз съм смаяна. Започвам да викам, че човек не се разделя приживе с тия, които обича! Той ми отговаря, че решението му е неотменно! Мъката ми, Фелиси, трябва да измерите с любовта, която изпитвам към него. Трябваше да ви кажа всичко това, мила сестро...“ Бракът се сключва в Нант през 1842 година. Мари Дорвал, която е на турне, получава в Люксой от Сандо покана за венчавката. Тя отива да си поплаче при Санд и двете жени споделят тъжните си спомени от „този сантиментален самохвайко“. Къдравият русокос младеж е предивременно оплешивял и пише поучителни романи. Говори се вече да го изберат в академията Анри дьо Латуш продължава да живее като отшелник и саможивец в Оне. Той следи отдалеко, с огорчение, блестящото и възмутително развитие на тази, която е въвел някога в литературните среди. В писма до братовчед си Дюверне той осъжда романите, в които една жена излага своите скърби. Но би желал да се помирят. В 1840 година сам издава романа „Лео“; героят му Арнолд трябва да мине през Черната долина и да посети Ноан. Арнолд е посрещнат от прислужница, облечена от глава до пети в синьо, с шапчица от небелено платно. В салона, постлан с малки лъснати тухли, той представя на кастеланката (с други думи, на Жорж Санд) едно препоръчително писмо.

— Струва ми се — казва тя, — че съм скарана с този върколак, който ви препоръчва.

— И той ме увери в същото — отговори Арнолд... — Но е запазил към писателя такъв възторг, такава искрена обич, че не би могъл да се чувства чужденец тук.

— Отсъстващите са виновни само в това, че отсъствуват — каза младата жена... — А спечелил ли е нещо този безумец, като държи за уединението си и се стреми само да спечели одобрението на съвестта си? Той е селянин, но без здравето на селяка; отшелник, без добродетелта му; ще умре в чакалнята на славата поради липса на другарство; защото не би желал да чака в царски салон... Воин от победилия печат през 1830 година, той не намери смелост да стане префект; литератор с нечувано щастие, създал възможност за процъфтяване на варварството в езика на Волтер, той не ще стигне никога до института...

Жорж Санд не прочита романа на своя пръв учител, но кара други да го прочетат и узнава, че той е бил благосклонен към нея. Затова, когато основава малко по-късно „Ревю Ендепандант“, тя моли за сътрудничество господин Дьолатуш (като упорствува да му отрича частичката дьо, на която той има право).

Жорж Санд до Дюверне:

Видях Дьолатуш. Беше очарователен, прекрасен и напълно помирнен с нас до второ нареждане... Ако нямаше толкова свадлив характер, би бил великолепен редактор и за сериозната, и за веселата част на един берийски вестник... Но дали няма да се разсърди за нищо и никакво?... Как да го убедим, че не правим заговор да го погубим?...

След известно колебание, недоверие и кокетирание той се чувства отново съвсем непринудено в тази приятелска среда. Но тя открива в него озлобен човек, покрит с прикривани рани, раздразнен от политиката, нравите и стила на своето време. Струва ѝ се, че вижда

Алцест. Тази нравствена агония трае петнадесет години. Има хора измъчвани от живота, но има и хора, които се самоизмъчват. Нещастният Латуш е от тях.

Вторият ментор на Аврора Дюдеван, Сент Бъов, е станал всемогъщ критик. Авторитетът му, признат и узаконен още отначало, още повече е нараснал. Той излиза много скоро от мистично-социалния период и е приет в аристократическите среди: мадам д'Арбувил, мадам дьо Боан, херцог дьо Броли, граф Моле. Там го обичат, защото той запознава жените с неизвестните страни на литературния живот. Жорж Санд му е предала твърде неблагоприятно своята кореспонденция с Мюсе. Писмата обикалят от будоар в будоар, „прибрани в голям плик, на който Сент Бъов едва-едва е заличил имената на жените, на които последователно ги е давал“. Макар и малко подходящ за любов, Сент Бъов е имал няколко приключения. Очарователната Ортанс Алар се хвърля в обятията му, а той ѝ дава в замяна съчиненията на Марк Аврелий.

*Това е стоикът със своята мъдрост сурова,
която заменя такъв привлекателен дар.
Единствена вие (или Аспазия) сте склонни,
при свиждане сутрин и вечер във миг на любов,
да мислите мъдро за този суров философ.*

Той е много по-добър поет в тези лафонтеновски стихове, отколкото в елегиите, посвещавани някога на Адел Юго. Към Санд е учтив, предпазлив, отчужден. На един приятел, който заявява: „Ах, колко прекрасни са писмата на Мюсе! Мадам Санд има красива душа! — Да — отговаря Сент Бъов, — красива душа и дебел задник!“ И цитира с удоволствие изказването на Феликс Пиа: „Тя е като Нелската кула: разкъсва любовниците си, но вместо да ги хвърли след това в реката, ги погребва в романите си“. Всичко това се разправя тайно. Статиите, които пише за нея, си остават учтиви, дори хвалебствени.

За Пиер Льору, когото сам е предал някога на Санд, Сент Бъов казва сега: „Този Льору с неговата философия прилича на бивол, който цапа и затъва в блато“. Виктор Юго от своя страна: „Ако беше добър, Пиер Льору щеше да бъде най-добрият човек“. Чувствата на Жорж не

са такива. При все че Лъору губи постепенно своя престиж, тя продължава да го поддържа. Философът се е влюбил естествено в последователя си. Жорж твърди, че не е отстъпила: „Според някои, тези чудеса се дължат на любовта. На духовна любов — съгласна съм; защото не съм докоснала нито косъм от гривата на философа и имам връзка с нея толкова, колкото с брадата на турския султан. Казвам ви това, за да разберете, че в случая става дума за сериозна вяра, най-сериозната в живота ми, а не за двусмислен захлас на някаква дамичка към нейния лекар или изповедник...“ Философът Лъору дължи толкова много на Жорж, че ѝ прощава, загдето е отблъснала мъжа Лъору.

Пиер Лъору до Жорж Санд:

Колко сте добра и колко благотворно е за мене вашето приятелство! Всяка дума проникна до гълбините на душата ми, всяка фраза повтарях и премислях по сто пъти денонощно в паметта си. Колко съм ви благодарен за доверието! Не, не бива кучетата да вървят по дирите от кръвта ви. Вашите страдания са свещени. Трябва да живеете и да възтъргжествувате; Царица, царица, царица!... А пък аз, нещастникът, не понасям само сбогома във вашите писма, при все че го целувам и му се радвам; защото то е все пак по-добро от нищо и затова го обожавам. Ваша по сърце и ум, казвате вие; аз бих предпочел едно неопределено ваша. Тези образи, както вече ви казах, са неверни; образите: чувство, разум, дело. Истинско е само съществуването, а съществуването има и трите образа, и то всякога — и в приятелството, и в любовта. Само че тези три негови образа са различни в приятелството и в любовта. Какво означава всъщност вашето сбогом? Уви! Зная. За мене би било много по-ценно едно неопределено „ваша“, ваша може би, ваша съвсем малко, ваша на тоя или на оня свят... Аз ви казвам от цялата си душа: „ваш“.

Ако не е негова, тя прави поне всичко, което ѝ е възможно за него. Напуска щедрия Бюло, за да основе с безпаричния Лъору „Ла

Ревю Ендепандант“. Ламне се изказва с насмешка за това сдружение.
Ламне до барон дьо Витрол, 19 октомври 1841:

Разправят, че ще започне да излиза ново списание под редакцията на Лъору и мадам Санд. Искат да конкурират „Ревю де дьо монд“, може би защото, според тях, има само един свят^[1]; а пък и той всъщност не струва нещо особено. Но те ще го оправят с помощта на Карлота... И когато го оправят, всички ще се чувствуваме в него като риба във вода. Щях да кажа: слава богу! Но уви! Нашите хора премахнаха и него! Техен господ е всемирният живот. А какво е всемирният живот? И как да разберем дали може да му се каже: „Слава вам“? Бих се утешил малко, ако списанието им беше поне забавно: когато става дума за нова религия, известни изгледи за успех в нашия отегчен век би имала само тази, която може да разсмива. За нещастие не съм успокоен в това отношение...

25 ноември 1841:

Току-що научих някои подробности за Лъору и „Ревю Ендепандант“. Лично той е повече от всякога затънал в намерението да създава религия и не се съмнява в успеха си. След десет години, казва той, собствеността във Франция ще бъде окончателно премахната. Тъй като неговото „Ревю“ ще се ръководи в тоя дух, тъй като започна да го пълни с трето препечатване на своите съчинения или поне на някои от тях и тъй като между другите известни неща ще видим, че Исус Христос изрично е разрешил прелюбодеянието, много хора, обещали да му дадат статии, се отдръпват и както ми казаха, той ще остане скоро сам с мадам Санд. А тя, вярна на своя пророк, още в първата книжка проповядва комунизъм в един роман, в който за съжаление има твърде

малко следи от някогашната ѝ дарба. Как може човек да опропастява по свое хрумване толкова редки природни дарби?...

Природните, дарби никак не са опропаствени. Мадам Санд ще се прояви скоро във великолепия роман „Консуело“, много по-голяма романистка, отколкото е била по времето на „Индиана“. Но Ламне е прав, когато говори за политическото влияние на Лъору над нея. Заблудата на Санд още от най-ранни младини е във вярата ѝ, че светът може да се обясни с една формула. Затова е очарована от Лъору, който смята, че е донесъл тази формула. В негово лице, много повече отколкото в Мишел от Бурж, тя е намерила този, който я учи как да мисли: „Това е единствената философия, която е ясна като бял ден и говори на сърцето като евангелие; потопих се в нея и се преобразих; намерих спокойствие, сила, вяра, надежда, търпелива, неизменна любов към човечеството...“

Чрез Пиер Лъору тя се запознава с работническите сдружения, които съществуват още от Средновековието, но към 1840 година се съживяват в нова форма, под влиянието на пролетарии като Агрикол Пердигие, осъзнали класовите си интереси. Членовете на сдруженията обикалят Франция, посрещани във всеки град от една майка, съдържателка на нещо като общожителна странноприемница. Пердигие поставя отново на мода този обичай, съживява кръжоците, които напомнят корпорациите и масонските ложи, проповядва на работниците една християнсоциалистическа философия, не много различна от тази на Лъору. Станала негова приятелка и покровителка, Жорж Санд пише за него романа „Странствуващият работник“, нещо ново поради това, че описва живота на работническото, наивен, като рисува работници, влюбени в кастеланки; но за Жорж това е средство да се оправдае, че е родена — и си остава — кастеланка.

По начало дължен да обнародва всички ръкописи на Жорж, Бюло прави многобройни възражения. Читателите на „Ревю де дьо монд“ ще бъдат възмутени. Започва да се говори вече за комунизъм — ново понятие, означаващо учението за изравняване на имуществата. Буржоазията се плаши от подобни стремежи. Санд иска съвет от своя философ. Лъору отговаря, че има разни видове комунизъм; някои

негови форми са безсмислени; лично той предпочитал общинния строй, който напомня представата за братство; Санд няма следователно никакво основание да приема за своя сметка тази дума, с която Бюло така я е наплашил, но няма защо и да я отхвърля. Най-важното е да не позволява на Бюло да промени нещо в текста на романа ѝ. Тя си взема обратно ръкописа. Между пролетарските ѝ приятели сега има и поети: Шарл Понси, тулонски зидар; Савиниен Лапоант, обуцар; Магю, тъкач; Жилан, ключар; Жасмен, коафьор; Ребул, хлебар. Те ѝ изпращат стиховете си; тя им разяснява философията на Лъору.

Тези приятелства създават нов роман, „Орас“, в който тя противопоставя героичния и великодушен златарски работник Пол Арсен на ленив и егоистичен буржоазен интелегент. Орас напомня младия Жул Сандо, донегде Емануел Араго, понякога и Малфий; той е интелегентен, даровит младеж, който говори за делото си, вместо да го създаде, и харчи за развлечения в Париж спестяванията на своите бедни родители. Изоставя забременялата си любовница, жена от народа, за някаква си виконтеса дьо Шайи, жесток портрет на Мари д'Агу:

Тя беше страхотно слаба, не се знаеше дали зъбите ѝ са нейни, но имаше великолепно коса, подредена всякога грижливо и със забележителен вкус; дългите ѝ сухи ръце бяха бели като алабастр, обсипани с пръстени от всички краища на света. Притежаваше известна грация, която правеше впечатление на мнозина. С една дума, обладаваше това, което може да се нарече изкуствена красота... Обичаше да се представя за учена, образована, ексцентрична. Чела бе по малко от всичко, дори политика и философия; и беше наистина интересно да я чувате как повтаря пред невежи като собствени мисли това, което сутринта е прочела или предния ден е чула от някой сериозен мъж. С една дума, притежаваше това, което може да се нарече изкуствена интелигентност.

Виконтеса дьо Шайи произхождаше от род на финансисти, купили титлите си по време на регентството, но искаше да се представи, че е от голям род, и поставяше

коронки и гербове дори върху дръжката на ветрилата си. Беше непоносимо надменна към младите жени и не прощаваше на приятелите си, ако се женят за пари. Иначе посрещаше доста добре младите литератори и артисти. С тях се държеше колкото ѝ е угодно като патрицианка и се преструваше — но само пред тях, — че цени хората само по достойнствата им. С една дума, и благородството ѝ беше изкуствено като всичко останало, като зъбите, гърдите и сърцето ѝ...

На Мари д'Агу, която беснее от ярост, Лист дава съвет да търпи и да мълчи. Той бе понесъл „Беатриса“; тя може да се престори, че не се е познала в „Орас“. И добавя доста жестоко: „Няма съмнение, че мадам Санд е искала да представи тъкмо вашия портрет, като рисува изкуствения ум, изкуствената красота, изкуственото благородство на мадам дьо Шайи...“ Това доказва, че Санд и Балзак имат право: Лист отдавна вече не обича Беатриса.

„Орас“ излиза в „Ревю Ендепандант“. Жорж е решила да се освободи от Бюло, който си позволява да цензурира ръкописите ѝ, и да създаде състояние на Льору. В първата книжка тя дава „Орас“ и студия за народните поети; във втората — продължението на „Орас“ и статията „Утопистът Ламартин“. След това предлага „Консуело“. Наистина „пропилява богатствата си“ с удивителна щедрост. Но най-хубавото в случая е това, че, според нея, истинският интерес на „Ревю Ендепандант“ са проповедите на Льору.

Главната тема на „Ревю“ е създаването на нов свят, а следователно и на нова литература от народа. „Ревю Ендепандант“ се харесва на някои приятели, между другото на Лист и Дюверне, но не набира абонати и изобщо няма успех. Льору изчезва по двадесетина дни; коректурите стоят непоправени. И все пак Льору запазва своето обаяние в очите на Жорж.

Жорж Санд до Карлота Марлиани, 14 ноември 1843:

Напоследък получих от него дълго, ужасно тъжно писмо. Причина за всичките му страхове и тревоги е безпаричието, в което се озова заради машината, а сигурно

и поради домашните разходи. Днес му изпратих петстотин франка... Зная, че тази година сте стеснена парично. Но не можете ли все пак да намерите нещичко из чекмеджетата си?... Не, не можем да го оставим да пропадне!... Не бива светлата му душа да угасне в тази борба. Не бива по липса на няколко банкноти да бъде обзет от страх и обезсърчение. Накарайте го да ви признае, изтръгнете му причината за отчаянието. Неговата стеснителност може да се удвои, тъй като той е получавал вече много услуги от вас. Преодолейте я... Пишете ми какво става с него: не мога да се помиря с мисълта, че този факел може да угасне и да ни остави в тъмнина...

Жорж Санд би желала „да разсее тъмнината“ и в Ла Шатр. Там е необходим опозиционен вестник. Със своите приятели Плане, Дютей Фльори, Дюверне тя основава „Еклерьор дьо л’Ендр“. Облагат всеки родолюбец „според степента на въодушевлението му“ и самият „господин дьо Шопен“, който по душа е привърженик на стария режим, трябва, ще не ще, да даде петдесет франка за вестника. Отначало мислят да го печатат в Париж, но Льору е купил печатница в Бусак, където иска да пресели семейството си. Жорж му поверява Еклерьора. Шопен наблюдава скептично и преценява насмешливо тези благородни начинания на своята хазайка.

[1] *Ревю де дьо монд* значи Списание на двата свята. — Б.пр. ↑

VI ЛУКРЕЦИЯ ФЛОРИАНИ

Между Жорж и Шопен никога не е имало непреодолими противоречия. Тяхната взаимна обич се опира на трайна основа. Шопен обича Жорж; тя изпитва към него нежна майчинска любов. Тя се възхищава от гения на музиканта; той уважава големия писател. И все пак „любов тук вече няма“, пише Мари дьо Розиер, презряла мома, приятелка на двамата и ученичка на Шопен, „любов тук вече няма, поне от страна на единия (от страна на Санд), но има нежност и преданост, примесени — според дните, — със съжаления, скръб и досада...“ Това е вярно; и все пак нежността и предаността биха били достатъчни и трайни, ако няма трети лица. Жорж е всякога солидарна с децата и приятелите си. А необикновената чувствителност на Шопен не понася подялбата. Морис е вече мъж; и обожава майка си. Постоянното присъствие на Шопен му се струва повод за скандал и той страда от това.

През 1844 Соланж навършва шестнадесет години. Израснала в обстановка на безредие, тя не зачита никого и нищо. Ту се подиграва на Шопен, ту кокетничи с него, и то с успех; очарова го, защото само тя не се отнася с него като с разглежено дете. По черти и цвят на лицето Соланж напомня прабабата, Аврора Саксонска, с мъжествена хубост, студена и своенравна, всякога готова да направи какво ли не, просто от желание да противоречи. Доста безразсъдна, тя е дръзка като майка си, без да има гениалността ѝ. „Имаш добро сърце, но много буен нрав“ — ѝ пише Санд, още когато Соланж е дете. Лошият нрав си е останал; доброто сърце личи по-малко. Отношенията между родители и деца са така мъчни и драматични, както отношенията между влюбени. Израсналото дете, станало свободна личност, изненадва и дразни родителите си. Очарователната играчка се превръща във враг. В замяна на безспорната си преданост една майка като Жорж Санд очаква послушание и почит. Морис ѝ ги засвидетелствува; Соланж е непокорна. Майката не понася у дъщеря си независимостта, която

някога е изисквала за себе си. А между майка и дъщеря разочарованието може да стигне до ненавист.

Жорж, която не понася вече Соланж, се опитва да я отдалечи за известно време, като я поверява на госпожица Розьер; изборът не е добър. Дъщеря на добро семейство, но без пари, Мари дьо Розьер е била прелъстена и след това изоставена от Антоан Водзински (брат на непостоянната годеница на Шопен). Това изоставяне я превръща в маниачка и любителка на измислици; тя обича клюките, скандалите. Трябва да я вразумяват.

Жорж Санд до Мари дьо Розьер:

Идва момент, когато малките девойчета не са вече малки и трябва да се внимава как ще изтълкуват те приказките, които чуват. Нито дума, дори най-незначителна, за мъжкия пол: това е цялата мъдрост, която ви препоръчвам.

Тя забранява доста рязко на Мари дьо Розьер да говори на Соланж за „фигурата на господин еди-кой си или за мустаците на господин еди-кой си“. Неуспехът в любовта, казва Санд, е предизвикал неприятна промяна у госпожица дьо Розьер: „Да ви кажа ли всичко? Вие не бяхте кокетка по онова време, а сега, котенце, погледът ви е ужасно сладен... Мъжете забелязват това... Ако ви е безразлично, и на мене ми е все едно... Но аз ще ви разделя за някое време от Соланж, докато нервната криза попремине и си намерите *ad libitum*^[1] любовник или съпруг...“ Това писмо бедната оскърбена мома не ще прости никога на Санд.

А за госпожица дьо Розьер е много лесно да настрои Шопен против „хазяйката“ му. Пиер Льору е довел от Тюл в Ла Шатр за ръководител на „Еклерьор дьо л'Ендр“, младежа Виктор Бори, който споделя неговите политически разбирания и ходи често в Ноан. Шопен започва да изпитва смътна ревност към него. Освен това между полския му камериер Жан и берийската прислуга има постоянни стълкновения. „Щедрият“ господин дьо Шопен плаща на прислужника си толкова, колкото „Еклерьор дьо л'Ендр“ на директора си. С една дума, всичко дава повод за търкания.

Гостуването през 1844 година в Ноан на Шопеновата сестра Луиза Йеджеевич и на зет му оказва благотворно влияние. Двете жени се привързват сърдечно. Но щастливото въздействие на това посещение не трае дълго. Състоянието на Шопен се влошава. Той става все по-мрачен, докачлив и ревнив. „По-закачлив — казва Санд, — но и повече от всякога придиричлив. Това ме размива. Госпожица дьо Розиер се разплаква. Соланж му отвръща с ухапвания на одраскванията...“ Като всеки писател, Жорж Санд намира изход от това положение, описвайки нещастията си. Неприятелката ѝ Мари д'Агу се е разделила с Лист и го изяжда в романа си „Нелида“. В „Лукреция Флориани“ Жорж рисува с налаганите от изкуството превъплъщения и промени странната двойка, която образува с Шопен.

По-късно тя отрича да е описвала себе си в „Лукреция“. Но тази голяма италианска актриса, която се оттегля още съвсем млада на село, за да възпитава децата си, прилича на своята създателка. Лукреция пише пиеси, които имат успех. Има многобройни приключения, за които се оправдава, както постъпва и самата Санд. Тя не е куртизанка, защото всякога е давала и никога не е получавала дори от приятелите си. Много е любила, всякога с искреното желание за съвместен живот и измамната надежда за вечна вярност. Влюбвала се е за осем дни и дори само за един час, но всякога е вярвала, че обрича целия си живот. Знаем, че в очите на Санд това твърдо намерение е достатъчно.

Тъкмо когато смята, че чувственият живот е свършил за нея, Лукреция среща един очарователен, нежен, чувствителен юноша, изискан във всичко, същински ангел, „красив като тъжна жена“, непорочен, строен, с целомъдрено и страстно изражение. Тук виждаме Шопен, който в романа се нарича Карол. Принц Карол обича една жена мечта, която е създал по свой образ. Той е по-скоро любезен, отколкото влюбен, но как да се отгатне това? Очарователното му лице привлича, вродената слабост го прави интересен за жените — порочно за тези, които се влюбват с майчинска любов, като Санд и Флориани. Той има много голям недостатък: не търпи чужди мнения. Най-голямата добродетел за него е да се въздържа от грях, като забравя, че най-възвишеното нещо в евангелието е любовта към каещия се грешник. Научили са го да помага на нещастните, да ги съжалява, ако е потребно, но не и да ги смята за равни. Приема милостинята, не и социалните реформи. И принц Карол, като Шопен, говори

снизходително за народа. Той не допуска, че спасението на човечеството може да се постигне на тоя свят. Това е всъщност целият политически спор между Шопен и Санд.

Естествено Карол се влюбва в Лукреция; тя се грижи за него като за свое дете. В любовта си той е и стеснителен, и избухлив, а това му придава непреодолим чар. Лукреция вярва (както е вярвала всеки път), че тази небесна любов ще бъде вечна. Тя се отдава на княза и те преживяват няколкоседмично щастие. След това прелестният Карол проявява своя егоистичен характер. Започва да ревнува, не понася нищо и става непоносим.

„Веднъж Карол ревнува кюрето, което е дошло за пожертвования. Друг път ревнува някакъв просяк, когото смята за предрешен любовник. Трети път ревнува прислужник, който — разглезен като цялата домашна прислуга — отговаря с неподходяща дързост. След това идва ред на доставчика, на лекаря, най-после на някакъв глупав, добродушен братовчед... Карол ревнува дори от децата. Защо ли казах дори? Би трябвало да кажа най-вече... Те са наистина негови единствени съперници, единствените същества, за които Флориани мисли толкова, колкото и за него...“

Но колкото повече е ядосан, толкова повече Карол е учтив и съдържан; доколко е разярен, може да се съди само по ледната му учтивост:

„Тогава именно той ставаше истински непоносим, защото искаше да разсъждава и да подчини действителния живот, от който никога нищо не бе разбрал, на някакви принципи, които сам не можеше да определи. Ставаше духовит, с фалшива, но блестяща духовитост, за да измъчва тия, които обича. Ставаше язвителен, неестествен, превзет, отвратен от всичко. Изглеждаше, че ухапва съвсем лекичко, на шега, а раната стигаше до сърцето. Или, ако нямаше смелост да противоречи и да осмива, се затваряше в пренебрежително мълчание, в трогателно недоволство...“

Тази непрестанна борба най-после сломява нещастната Лукреция. Тя загубва красотата си; повяхва и пожълтява; страда, че е осъдена на предивременно остаряване от лошите обноски на един любовник, който не я уважава. Не обича вече Карол; чувства се разбита. И една сутрин умира внезапно.

Така романът завършва неочаквано и неправдоподобно, какъвто е бил и животът. Това е поука и предупреждение за Шопен. Странното е, че той никак не се познава. Делакроа разказва как една вечер Санд урежда четене на „Лукреция Флориани“ за него и за Шопен: „Измъчих се по време на това четене — казва Делакроа на мадам Жобер. Учудвах се еднакво и на палача, и на жертвата. Мадам Санд изглеждаше съвсем спокойна“, а Шопен не преставаше да хвали разказа. „Към полунощ си тръгнахме заедно. Шопен пожела да ме придружи и аз използвах случая да разбера впечатлението му. Дали се преструваше пред мене? Не, наистина; музикантът не бе разбрал и продължи да хвали възторжено романа...“ Може би необикновено доброто възпитание на Шопен го е заставяло да проявява тази невъзмутимост.

Ортанс Алар до Сент Бъов, 16 май 1847:

Не ви казах колко съм възмутена от Лукреция... За да довърши погубването на пианистите, мадам Санд ни представя Шопен с недостойни, дребнави подробности, и то със студенина, която не оправдава нито нея, нито двойничката ѝ. Жените би трябвало явно да се възмутят от това изнасяне на интимни тайни, които могат да отдалечат от тях всички любовници. Можем все още да простим увлеченията на Нелида, но студеното раздражение на Лукреция е непростимо. И защо е това толкова жалко вдъхновение у един прекрасен гений?...

Ортанс е откровена и непосредствена. Тя пише на Жорж това, което вече е казала на Сент Бъов; Санд естествено отрича, че е имала предвид Шопен, когато е създавала принц Карол.

Жорж Санд до Ортанс Алар, 22 юни 1847:

Аз съм по-чувствителна към упреците, отколкото към похвалите ви, защото в похвалите виждам всякога известна доза учтивост или увлечение от страна на моите приятели, докато в упреците съзирам огорчението и откровеността на искрен интерес. Затова бързам да ви кажа, че писмото ви

много ме огорчи, трябваше да го прочета два пъти и да се спра на думата принц, за да го разбере. Кой, да го вземат дяволите, ви внуши това тълкуване? Мари д'Агу ли?... Ако познава добре Шопен, трябваше да разбере, че не е той. Ако го познава зле, откъде идва увереността ѝ?

А вие пък откъде го познавате, за да го откриете в героя на романа? Навярно някой злоезичен и злонамерен човек ви е дал такива неверни и безсмислени сведения! Нима аз съм Флориани? Нима имам четири деца и всички тия похождения? Не мислех, че съм толкова богата, нито толкова жизнена, далеко съм от всичко това. Не съм нито толкова велика, нито толкова безразсъдна, нито толкова добра, защото ако бях свързана с принц Карол, признавам ви, че не бих допуснала да ме убие, а бих го зарязала... Аз съм добра и никога не ще помисля да отдалеча един приятел, безценен за мене след осемгодишна взаимна преданост. Как съм могла да напиша този роман пред очите му и да му го чета глава по глава още докато го пишех, като се вслушвах в забележките му или ги отхвърлях, както се случва всякога, когато работим един пред друг, и как той не се досети да познае нито себе си, нито мене в тези влюбени край езерото Изео?

Изглежда че ние се познаваме един друг по-малко, отколкото ни познава обществото. Тази история е наистина забавна и аз бих се смяла, ако идваше от друг критик, не от вас. Но вие ми отправяте упрека сериозно, затова ви отговарям сериозно. Аз не познавам принц Карол или го познавам в образа на петнадесет различни личности, както става с всички завършени герои на роман, защото нито един мъж или жена и нито един живот не предлагат на артиста, влюбен в своето изкуство, такъв сюжет, който би могъл да се възпроизведе изцяло и точно.

Мисля, че съм ви казвала вече това и се учудвам как вие, също човек на изкуството, имате наивността на обикновения читател, който иска всякога да види в романа истинския живот и портрета на някой свой познат...

Всичко това е едновременно вярно и невярно, като всяко обобщение.

[1] *Ad libitum* (лат.) — според волята си. — Б.пр. ↑

VII

СОЛАНЖ И ОГЮСТИН

Любовта започва с големи чувства и завършва с дребни свади. Съвместният живот на няколко човешки същества поражда неизбежно стълкновения. Когато бракът и семейната привързаност позволяват те да бъдат преодолени, всичко се оправя. При една свободна връзка всичко се скъсва, затова „бракът е единствената връзка, която с времето укрепва“. В Ноан владее наглед веселие, поезия, даровитост. Четат, съчиняват, тичат из полето, къпят се в реката, представят живи картини и балети, отгатват гатанки, Шопен акомпанира с импровизации на пианото, но в сърцата няма покой.

В 1845 година Жорж Санд поканва отначало на гости, а след това и „осиновява“ девойката Огюстин Бро, нейна далечна братовчедка, роднина на София-Виктория (по линията на птицеловеца); тя е дъщеря на някакъв шивач и на леконравната Адел Бро. Тази пропаднала и застаряваща жена намисля да използва младостта на дъщеря си, която обещава да стане необикновено красива. Покровителка на онеправданите, Санд се намесва и предлага да „откупи“ Огюстин за компаньонка на децата си. Морис посреща, естествено, много добре хубавата девойка. Соланж се държи като баронеса и поглежда братовчедка си от висотата на своята баронска коронка. Създават се два лагера: Санд и Морис защитават Огюстин; Соланж и Шопен я нападат. Санд предпочита покорната, кротка Огюстин, която нарича „моя истинска дъщеря“, пред суровата Соланж. И говори за нея във всичките си писма до Морис:

Титин е все така неизменно красива и добра. Заела се е да става селянка и външно, както е вече по душа, макар че все още смята френското грозде за зелен грах... Получи слънчев загар, комарите я хапят, но толкова по-добре. Тя укрепва и става по-здрава, като истинска селянка. Все така

е кротка и очарователна, дори Соланж не може вече без нея, при все че я гледа отвисоко...

Лятото през 1846 година е много горещо.
Жорж Санд до Мари дьо Розиер, 18 юни 1846:

Шопен се учудва защо се поти. Това го отчайва: твърди, че колкото и да се миел, все миришел на лошо! А ние се смеем до сълзи, като гледаме това ефирно същество да не иска да се поти като всички хора... Изгоних градинаря, който ме крадеше. Шопен се слиса от тази строга постъпка. Не може да разбере защо човек да не търпи цял живот нещо, което е търпял двадесет години...

8 август 1846:

Откакто се върна тази година, е много мил. Добре направих, като се поразсърдих, за да намеря един ден смелост да му кажа каквото трябваше и да го заплаша, че всичко това може да ми дотегне. Оттогава той се вразуми, а вие знаете колко е добър, прекрасен, възхитителен, когато не го прихващат...

Наесен Соланж обявява, че се е сгодила. Завладяла е сърцето на един млад кастелан от околността, Фернан дьо Прео, величествен като олимпиец и от много добър род. Морис ни го представя в една своя рисунка като древен бюст, великолепен, но донегде смешен. При все че не се противопоставя на това намерение, Жорж Санд не бърза. Соланж е едва осемнадесетгодишна; нейните чувства (според майка ѝ) още не са се пробудили; „иска да се омъжи само за да я наричат мадам“. Санд би предпочела едно влюбване вместо тази суетност. „Младежът е много красив и безукорно добър — казва тя. — Не е умен, особено когато говори... Лично аз го обичам от все сърце, но той не е човек,

който ще блести в Париж. Няма понятие от съвременната култура; прекарал е живота си из горите, с коне, глигани и вълци, като им разбива главата с дръжката на камшика си... Принцесата го обича и командува...“

Жорж Санд до Ецел (П. Ж. Стал):

Дъщеря ми, най-надменната от всички Едмеи дьо Мопра, си е позволила да се увлече по някакъв Бернар Мопра, без неговото жестоко и грубо възпитание, защото този е кротък, услужлив и добър като ангел; но е селски благородник, горски човек, прост като самата природа, облича се като пазач на ловни резервати, красив е като антична статуя, космат като дивак, храбър и великодушен като нашия приятел Вълчето. Засега няма нито пет пари и е легитимист.^[1] Всички буржоа казват, че сме луди, а уверена съм, че републиканските ми приятели ще ме замерват с камъни. Никак не си представях, признавам, да имам зет благородник, роялист и ловец на глигани. Но животът е пълен с неочаквани неща: оказа се, че това момче е по-голям привърженик на равенството от нас и въпреки лъвската си грива е по-кротък от овца. И така, ние го обичаме и той ни обича...

Жорж желае много повече друг брак — на Морис и Огюстин. Но безволният Морис не се решава. Санд се кълне, че между двамата млади съществува само едно братско, „свято приятелство“; съществува обаче едно нейно писмо до Морис (писано, по-късно), в което, по повод друго увлечение на сина си тя напомня за Огюстин:

Когато се влюби за пръв път, ти остана прозорлив. И толкова по-добре, защото онази особа^[2] не можеше да ти принадлежи. Втория път^[3] беше капризен, нерешителен, често пъти несправедлив, накрай съвсем несмел и твърде жесток. Толкова по-зле за тебе. Става дума за тази неувереност, за тези сменящи се увлечения и отвращения,

при които човек създава ужасни страдания на друго същество... Помни, че не бива да повториш едно тежко прегрешение, да дадеш прибързано обещание, а след това да ми пишеш от Гийери: „Баща ми не иска и да чуе и може би е прав...“ Не ти е позволено вече да се държиш като дете...

Морис е давал, както изглежда, големи надежди на Огюстин, след това се е скрил зад измислицата за Казимир, едно прозрачно извинение, за да може да се оттегли. През това време Соланж, която ревнува тъмнооката Огюстин, разказва на Шопен, без никакви доказателства, че тя е любовница на Морис. Целомъдреният Шопен се възмущава. В Ноан започват отново свади. „Човек трябва да си създаде — казва Санд — характер от мушамата, та външният свят да се плъзга по нея, без да оставя следа...“

Краят на есента е неприятен. Двете братовчедки се разхождат нежно прегърнати, следят се и се ненавиждат. Шопен е в лошо настроение. Освен Соланж, към която той е безкрайно снизходителен, защото и „баронесата“ има като него здрави класови предразсъдъци, всички се сблъскват с хладния му гняв. Към нещастната Огюстин той се държи ужасно обидно. Когато Шопен го осъжда за отношенията му с братовчедката Бро, Морис заявява, че ще напусне къщата. „Това не може и не бива да стане — пише Санд. Шопен не можа да изтърпи моята законна и необходима намеса. Наведе глава и промълви, че не го обичам вече. Какво кошунство след осем години майчинска преданост? Но бедното оскърбено сърце не съзнаваше какво бълнува...“

През ноември 1846 Шопен напуска Ноан. В този ден той съвсем не мисли, че няма да се върне вече тук. Продължава да изпраща на Санд приятелски, често пъти весели писма; само че когато пише на други хора, започва да критикува язвително и волно семейството, на което е бил гост. Новият повод за раздразнение е бракът на Соланж. Шопен е одобрявал годежа с Фернан дьо Прео. Но когато в началото на 1847 година Соланж пристига с майка си в Париж, за да поръчат прикята, в живота им нахлува внезапно „една шумна, разпиляна личност, бивш кирасир станал скулптор, който се държи навред като в

полковата лавка или в ателието си“. Този Огюст Клезенже е писал на Санд през март 1846 година едно смешно писмо, пълно със самохвалства и правописни грешки, за да ѝ иска позволение „да извае върху вечната (sic!) мрамор трогателното име Консуело“. Тя отговаря, че дава исканото разрешение.

Огюст Клезенже до Жорж Санд, 19 март 1846:

Бъдете щастлива, мадам, и се гордейте, че ощастливихте един беден младеж; той ще разгласи високо това, защото се надява да напомня всякога в творчеството си Жорж Санд, на която дължи това, което е...

Щом двете жени пристигат в Париж през февруари 1847 година, кирасирът се втурва при тях, вирнал бойката си брада, и моли за честта да извае бюстовете им във „вечната мрамор“. Соланж представя като ловец, с тръпнещи ноздри, голи рамене, развявани от вятъра коси; позирането смуцава дълбоко девойката и в навечерието на подписване брачния договор тя разваля годежа с виконт дьо Прео. „Той е съвсем от гипс“ — заявява Соланж. А тя предпочита мрамора. „Аз съжалявам за младия човек и ми е жал за него — пише Шопен, — защото беше много достоен и влюбен...“ А самата Санд: „Бедният изоставен младеж беше благородно момче и се показва истински френски кавалер...“ Но тя харесва кирасира или — както го нарича — „каменаря“. А при това всички ѝ дават най-лоши сведения за Клезенже: безразсъден, груб, с много дългове, на всичкото отгоре и пие. В напразен опит да отдели Соланж от скулптора тя я отвежда набързо в Ноан. Брадата пристига в Ла Шатр и като бесен изтръгва съгласието на Санд.

Жорж Санд до Морис:

И така, това ще стане, защото този човек го желае и върши, каквото желае, веднага, на часа, на минутата, без да спи, без да яде. През тия три дни, откакто е тук, не е спал нито два часа, а се чувствува отлично. Това напрежение на волята без умора или отпадане ме учудва и ми се харесва...

В него виждам сигурно спасение за неспокойната душа на сестра ти. С него ще върви в правия път...

И малко по-късно: „Соланж е болна, защото за пръв път е силно влюбена, а знаеш, че Клезенже е безумно пламенна натура...“ Всъщност Жорж се възхищава опасно от този бандит. На своите приятели тя обяснява бързото си съгласяване с това, че бесният кирасир подготвял да отвлече Соланж, и то с нейно съгласие: „Този брак трябва да се свърши бурно и ненадейно...“ Жорж Санд до Морис, 16 април 1847: „Нито дума по това на Шопен; този въпрос не го засяга, а когато е минат Рубикон, разните ако и но само пакостят.“ Самата тя се стреми да изглежда доволна от несполучливия избор; дава богата прикя на годеницата, хвали годеника: „Клезенже ще прослави и жена си, и мене; ще извае името си върху мрамор и бронз...“

Жорж Санд до Гжимала, 12 май 1847:

Не зная още дали дъщеря ми ще се омъжи след осем дни тук или след петнадесет дни в Париж. Във всеки случай в края на месеца ще бъда за няколко дни в Париж и ако Шопен може да пътува, ще го върна тук... И той, предполагам, трябва да е страдал в своя кът от това, че не знае, не познава човека, и не може да даде никакъв съвет. Но в действително житейски въпроси неговите съвети не могат да се вземат под внимание. Той никога не е виждал правилно фактите, нито е разбирал човека в каквото и да е отношение; неговата душа е само поезия и музика, той не може да понася нищо, което не е като него. Освен това неговото влияние във въпроси, засягащи моето семейство, би станало причина да загубя уважението и любовта на децата си... Поговори с него и се постарай да му внушиш, в общи изрази, че не бива да се интересува от тях... Всичко това е мъчно и деликатно и аз не зная по какъв начин може да се успокои и вразуми една болна душа, която се дразни от усилията ни да я излекуваме. Болестта, която разяжда отдавна и физически, и душевно това нещастно същество, отдавна ме погубва; виждам го как си отива, без да мога да

му помогна, защото тъкмо неговата неспокойна, ревнива и недоверчива любов към мене е главна причина за мъката му...

Тъй като Соланж е малолетна, необходимо е съгласието и на Казимир Дюдеван. Клезенже хуква за Гийери. За изхода от разговора между този жив ураган и Казимир Добродушния не може да има никакво съмнение. Най-после се налага колкото е възможно по-късно да съобщят и на Шопен, който отново сериозно се е разболял. Всичко у Клезенже го възмуцава, включително невъзможните му голи статуи. „Идущата година — казва тъжно той — ще видим в Салона и задничето на Соланж!“ Шопен до семейството си, 8 юни 1847: „Майката е очарователна, но няма нито за грош здрав разум... Морис беше на негова страна (за Клезенже), защото ненавиждаше дьо Прео, възпитан младеж и от добро семейство...“ Бракът се сключва на 20 май в Ноан. Казимир идва от Гийери; и е много любезен към „каменаря“ и Жорж.

Санд до Шарл Понси, 21 май 1847:

Никога брак не се е сключвал така настойчиво и бързо. Господин Дюдеван прекара три дни тук... Повикахме кмета и кюрето, когато те най-малко очакваха такова нещо, и сватбата стана почти ненадейно. Най-после се свърши, сега си отдъхваме...

Не се е свършило. След кратко сватбено пътешествие Соланж и съпругът ѝ се връщат в Ноан. Морис е поканил там един свой приятел, Теодор Русо, голям пейзажист, художник на гори и ливади. Русо се влюбва в хубавата Огюстин, а Санд прави всичко възможно да го убеди да поиска ръката на девойката, към която се чувствава задължена.

Жорж Санд до Теодор Русо, 15 май 1847:

Ако бяхте видели как лицето се изчерви и очите просълзиха, когато ѝ показах това прекрасно писмо, и

вашата душа би била ведра и лъчезарна, както е нейната от два часа насам... Тя се хвърли в обятията ми с думите: „Има значи човек, който ще ме обича, както ме обичате вие!“

Санд дори обещава да даде — ако Русо се реши на този брак — една зестра от сто хиляди франка, които ще изплаща от своите бъдещи хонорари; това е вече много голяма щедрост. Но тук се намесва ужасната Соланж, която мрази Огюстин, не иска майка ѝ да даде такава голяма зестра и в същото време прави услуга на новото си семейство, защото един по-млад брат на Клезенже се е влюбил в Огюстин. Тя нарежда да съобщят на Русо, че „братовчедката“ е влюбена в другия и би се омъжила за него само напук на другия. Разтревоженият Русо заявява на Санд, че, разбира се, харесва Огюстин, но да се ожени за нея...

Жорж Санд до Теодор Русо:

Според някои чудовища, аз съм извършила недостойно дело като съм прибрала и спасила едно ангелче; а това благородно същество, отказало ръката на сина ми, защото намира, че той не я обича достатъчно, било интригантка, готова да се сговори с мене, за да измами един честен човек! Тя, която би могла още утре да стане жена на Морис, ако каже какво я измъчва...

Жалко и заплетено положение! Жорж трябва да хитрува пред Морис, у когото нерешителната любов се пробужда отново при мисълта, че Огюстин е на път да се омъжи; трябва да убеждава Русо, смаян от тази „брачна политика“ на жената, която минава за голям противник на брака. Какво си въобразява той? Че е искала да превърне своята „осиновена дъщеря“ в любовница на един приятел? „Ако сте мислили, че аз съм противница на брака по начало, не сте прочели значи нито една от моите книги...“ Или е чул отвратителни клевети? „Питах се, дали не сте като Ламне, с когото е невъзможно да се живее, защото има халюцинации на чувствата...“ Смутен от едно анонимно

писмо, обезсърчен от Соланж, Русо се изплъзва. Огюстин остава спокойна „като роза след дъжд“, но между Санд и семейство Клезенже става бурно обяснение.

Санд се сърди главно на Соланж, на тази „силна, упорита, студена, цинична душа, лишена от угризения и милост“.

Жорж Санд до Шарл Понси, 27 август 1847:

Щом се омъжи, тя стъпка всичко и захвърли маската. Надъха съпруга си, избухлив и слабоволен човек, против мене, против Морис, против Огюстин, която ненавижда до смърт заради прекалената ѝ добрина и преданост към самата нея. Тя именно осуети брака на бедната Огюстин (от което Русо за известно време подлудя), като му разказа една отвратителна клевета за Морис и за нея... Старае се да ме скара с моите приятели... Представя се за жертва на моето несправедливо предпочитание към брата ѝ и братовчедката ѝ! Очерня гнездото, от което изхожда, като предполага и твърди, че там се вършат гнусотии. Не щади и мене, при все че вода живот на монахиня...

Последвалите сцени са „невероятни... Тук щяха да се изколят“. Скулпторът вдига чук срещу Морис. Жорж Санд удря с пестник, за да спаси сина от зетя си. Соланж подстрекава борецките се. „Така върви светът. Чисто и просто сатаната се всели една сутрин в красивата жена.“ А Соланж разсъждава: „Ако не си палач, ще бъдеш жертва“.

Санд до Мари дьо Розиер:

Онази дяволска двойка си замина снощи, потънала в дългове, безсрамно тържествуваща, оставила в тукашното общество възмущение, от което не ще могат никога да се оправят. С една дума, в продължение на три дни в къщата ми имаше опасност от убийство. Не искам да ги видя, никога вече няма да стъпят в моя дом. Съвсем го прекалиха. Господи! С нищо не съм заслужила такава дъщеря...

-
- [1] Привърженик на Бурбонската династия. — Б.пр. ↑
 - [2] Полина Виардо. — Б.а. ↑
 - [3] Огюстин Бро. — Б.а. ↑

VIII РАЗДЯЛА

Соланж знае властта си над Шопен. Заедно с Мари дьо Розьер, която има също повод за озлобление, тя се заема да го „настрои“ против Санд. Не обяснява семейните раздори с избухванията на скулптора, а подмята, че Жорж, любовница на младия Виктор Бори, а може би и на художника Южен Ламбер, приятел по ателие на Морис, не желае да има у дома си прозорливи свидетели. Соланж обвинява брат си, че търпи присъствието на Бори в Ноан, за да го използва като параван за собствената си връзка с Огюстин. Шопен е напълно готов да вярва на всичко. Той слуша любезно обвинителката, при все че тя не му представя никакви доказателства, и престава да отговаря на Санд, която го кани загрижено в Ноан.

Жорж Санд до Мари дьо Розьер, 25 юли 1847:

Тревожа се и се страхувам. Доста време няха никаква вест от Шопен... Щеше да тръгне, а изведнъж нито идва, нито пише... Щях да замина, ако не се страхувах, че може да се разминем, и ако не беше ужасът, че в Париж ще се изложи на омразата на тази, която смятате толкова добра... Понякога се успокоявам с мисълта, че Шопен я обича много повече, отколкото мене, затова се сърди и взема нейната страна...

Най-после с утринната поща получих писмо от Шопен! Виждам, че както винаги глупавото ми сърце ме е измамilo и докато аз прекарах шест безсънни ноци да се тревожа за здравето му, той е бил зает със семейство Клезенже да мисли и да говори грозни неща за мене. Много хубаво. Писмото му е смешно по своята надутост, а проповедите на този отличен глава на семейство наистина ще ми послужат за поука... Много неща вече отгатвам и зная на какво е способна дъщеря ми, що се отнася до

предубеждения и лековерие... Но най-после прозрях! И ще се държа съответно; няма да оставям вече плътта и кръвта си за храна на неблагодарници и развратници!...

Жорж Санд до Фредерик Шопен:

Вчера поисках пощенски коне и щях да замина с кабриолет в това ужасно време, самата аз твърде болна; щях да остана един ден в Париж, за да разбера как сте. Толкова много мълчанието Ви ме разтревожи за Вашето здраве. През това време Вие сте размишлявали и писмото ви е свършено спокойно. Много добре, приятелю. Постъпвайте така, както сърцето ви диктува сега, и вземайте неговия усет за език на съвестта ви. Напълно разбирам.

Що се отнася до дъщеря ми... не ѝ подхожда да казва, че се нуждае от любовта на майка, която тя ненавижда и клевети, като оскърбява най-свещените ѝ постъпки и самия ѝ дом с отвратителни приказки! Вам е приятно да слушате всичко това, а може би и да го вярвате. Аз не ще започна борба на тази тема, такова нещо ме ужасява. Предпочитам да ви видя в неприятелския лагер, отколкото да се защищавам от неприятелка, родена от моята утроба и отхранена с моето мляко.

Грижете се за нея, щом мислите, че именно на нея трябва да се посветите. Няма да ви се сърдя, но разбирате, че аз ще се оттегля в ролята на оскърбена майка. Достатъчно съм била мамена жертва! Прощавам ви и не ще ви отправям никакъв упрек отсега нататък, щом изповедта ви е искрена. Тя ме изненадва малко, но ако така се чувствувате по-свободен и по-добре, няма да страдам от този странен обрат.

Сбогом, приятелю. Дано оздравеете по-скоро от всички болести, надявам се, че това ще стане сега (имам основание за тази надежда) и ще благодаря богу за тази необикновена развръзка на деветгодишното изключително

приятелство. Обаждайте ми се понякога. Към останалото е безполезно да се връщаме.

Скарването между двама души, които много са се обичали, е всякога нещо глупаво и тъжно. В основата най-често няма нищо сериозно. Неизречени никога или необмислено изречени приказки в момент на невъздържаност се предават от услужливи или зловни трети лица. От огорчение или от гордост наклеветеният не желае да се обясни.

Продължителното мълчание довежда до това, че двамата умират един за друг. Така загива любовта. Колкото по-силно е било чувството, толкова повече разочарованието води до омраза. Колко приятели в момента на скъсване изгарят това, което са боготворили, и прекаляват в строгостта си, както са прекалявали в похвалите! Жорж Санд е достатъчно великодушна и не се плъзга по пътя на омразата, но чувства нервите си напълно изтощени. Отсега нататък тя иска да знае за Шопен само едно — как е здравето му.

Жорж Санд до Карлота Марлиани, 2 ноември 1847:

Шопен взе открито нейната (на Соланж) страна против мене, и то без да знае истината, а това показва, че е изпитвал голяма нужда да бъде неблагодарен към мене и е странно привързан към нея. — Дръжте се, като че не знаете нищо. — Предполагам, че за да го промени така, тя е използвала ревнивия му, мнителен характер и именно от нея и съпруга ѝ изхожда безсмислената, клевета за някаква моя любов или изключително приятелство към младежа, когото ви споменават (Виктор Бори). Не мога да си обясня другояче тази толкова смешна история, която никой не би могъл да измисли. Не пожелах да откроя произхода на тази дребна гнусотия...

Признавам ви, че не съм недоволна, загдето той (Шопен) не желае вече да ръководя неговия живот, за който и приятелите му, и сам той ми стоварваха прекалена отговорност. Неговият характер ставаше от ден на ден помъчен; той стигна дотам, че в присъствие на всичките ми

приятели и на децата ми устройваше сцени на ревност, сръдни и недоволство! Соланж ги използва с присъщото си коварство; Морис бе започнал да се възмущава от него. Като знаеше и виждаше чистотата на нашите отношения, той виждаше също как този нещастен болен се представяше, може би без да иска, но и без да е в състояние да се въздържа, като мой любовник, съпруг, господар на мислите и постъпките ми. И едва не избухваше да му каже направо, че ме кара да играя, на моите четиридесет и три години, една смешна роля и злоупотребява с добрината ми... Като виждах приближаването на бурята, аз използвах предпочитанието на Шопен към Соланж и го оставих да се сърди, без да правя опит да го върна.

От три месеца вече не сме си писали нито дума: не зная какъв ще бъде изходът на това охладняване. Аз не ще направя нищо нито да го влоша, нито да го прекратя, защото нямам никаква вина, а вината на другите не ми вдъхва лошо чувство; но не мога, не бива и не искам да изпадам отново под скритата тирания на човек, който желае с постоянни и често пъти твърде дълбоки убождания да ми отнеме дори правото да дишам... Горкото момче не умееше да запази поне това външно приличие, на което робуваше в принципите и навиците си. Мъже, жени, старци, деца — всички го ужасяват и предизвикват у него бясна, безумна ревност... Неговите пристъпи се проявяваха пред децата ми, пред прислугата, пред хора, които при това положение можеха да загубят към мене почитта, на която имам право поради възрастта и поведението си от десет години насам. Не можех вече да го понасям. Убедена съм, че тези, които го заобикалят, ще преценят другояче станалото. Ще го представят за жертва и ще намерят за по-красиво да предполагат, че на моите години съм го прогонила, за да си взема любовник...

Жорж Санд до Мари дьо Розьер, 22 ноември 1847:

... Моля ви, бъдете любезна и кажете на Шопен да предупреди господин Плейел, че роялът замина оттук преди четири дни. Соланж ми каза от името на Шопен, че господин Плейел не го дава под наем, защото това е рядък инструмент, но бих могла да го запазя, тъй като Шопен „поемал отговорност за това“. Никак не желая Шопен да ми купува пиано. Не обичам да се чувствавам задължена към хора, които ме мразят, а изповедите на Шопен пред приятелите му (които ги разгласяват, както става с всички изповеди) ми доказват какво ще бъде отношението му към мене занапред... Мило дете, аз зная много добре защо е този обрат в разбиранията и държането му. Очите ми се отвориха малко късно, но все пак най-после се отвориха и аз му прощавам от все сърце. Виждам, че той не е вече господар на себе си и това, което у всекиго друго би било престъпление, у него е само заблуда. Всякога съм предвиждала, че приятелството му към мене ще се превърне в ненавист, защото той не върши нищо наполовина. Вече съм свършено спокойна по този въпрос и си обяснявам цялото минало. Искам само да не ми прави услуги...

После настъпва мълчание. Жорж не се опитва вече да сложи край на охладняването. Последната среща, трагична по своята простота, е разказана от Шопен в писмо до Соланж от 5 март 1848: „Вчера отидох у мадам Марлиани и на излизане пред прага на преддверието се озовах срещу госпожа майка ви, която влизаше с Ламбер. Поздравих госпожа майка ви и веднага я запитах получавала ли е скоро писмо от вас. «Преди една седмица — отговори тя. — А вчера или завчера? — Не. — Тогава ще ви съобщя, че сте станали баба. Соланж има момиченце й много ми е приятно, че мога пръв да ви съобщя тази новина.» Поздравих я и слязох по стълбите. Придружаваше ме абисинецът Комб. Тъй като бях забравил да кажа, че сте добре, нещо много важно за една майка (сега ще го разберете лесно, майко Соланж), помолих Комб да се върне, защото не можех да се катеря отново сам, за да й каже, че и вие, и детето сте добре. Чаках абисинеца долу, но майка ви

слезе заедно с него и започна да ме разпитва с голям интерес за здравето ви. Отговорих ѝ, че сте ми писали лично с молив няколко думи на другия ден след раждането; че много сте се мъчили, но като сте видели детето, сте забравили всичко. Запита ме как се чувствавам; отговорих, че съм добре, и казах на вратаря да отвори. Сбогувах се и се намерих отново на площад «д'Орлеан» заедно с абисинеца...“

Срещата е разказана и от Санд: „Мислех, че няколко месеца раздяла ще излекуват тази рана и ще възстановят едно спокойно приятелство, един справедлив спомен... Видях го за момент през март 1848, стиснах ледната му разтреперана ръка. Исках да поговорим; той избяга. Мой ред беше да кажа, че не ме обича вече. Спестих му това страдание и оставих всичко в ръцете на провидението и бъдещето. Нямаше вече да го видя. Зли хора се бяха изпречили помежду ни. Имаше и добри, но те не съумяха да действуват. Имаше и лекомислени, които предпочетоха да не се намесват в неудобни въпроси...“

Така върви животът. Двама души са един за друг най-скъпото нещо на света, но в това всекидневно общуване огромен дял има навикът. Преместете ги, отдалечете ги един от друг и те ще пуснат корени в друга почва. На човек, комуто сте казвали всичко, не се решавате да говорите глупости; и настъпва мълчание. Можем да си представим със съчувствие Санд и Шопен пред стълбите на улица „Вил-л'Евек“, да тръгват всеки по своя път, без да се обърнат.

СЕДМА ЧАСТ
БУНТЪТ НА АНГЕЛИТЕ

I

ЛИЧНАТА ПОЛИТИКА НА ЖОРЖ САНД

*Човечеството възприемаше огромния
младенец — напредъка.*

Артур Рембо

*Че жената се различава от мъжа, че
сърцето и умът имат пол — не се съмнявам в
това... Но няма тази разлика, необходима за
общата хармония, трябва да се смята за
нравствено несъвършенство?*

Жорж Санд

„Жените нямат нравственост — е казал Лабрюйер. Нравствеността им зависи от този, когото обичат.“ Не един биограф се е опитал да приложи този израз към политическия живот на Жорж Санд. „Тя нямаше никаква доктрина — казват те; — убежденията ѝ зависеха от този, в когото е влюбена.“ Това не е вярно. Тя има политически убеждения още преди да е започнала да люби. Аристократът Шопен и скептикът Мюсе не са я направили нито аристократка, нито скептичка. Тя възприема идеи от Мишел от Бурж, от Ламне, от Пиер Льору, „но идеи, които вече е имала сама“. По-точно е да се каже, че внася в политиката своя темперамент на влюблива жена: тя е крайна, неблагоприятна, пламенна, буйна, с прекрасни пориви от милосърдие и невидима основа от здрав разум. Заедно с мадам дьо Стал тя е една от малкото жени, играли роля в историята на Франция през XIX век. Този факт изисква обяснение и изследване.

Казахме, че се отдава на политика, преди да се отдаде на любовта. Белязана е още от детинство. Защото, от една страна, принадлежи към народа и обича да припомня това („към народа принадлежи и по кръв, и по сърце... не съм натрапница в неговата

среда“); защото дълго време е живяла в близко приятелство със селските деца; защото първото ѝ силно чувство е сурова, буйна обич към несправедливо оскърбяваната ѝ майка, както мисли тя; защото от тази майка е научила да се бои от богатите — тя изпитва вродено съчувствие към бунтарите. Страдала от покварата на управляващите тогава класи и сама участвувала в тази поквара, тя влага цялата си надежда в добродетелта на масите.

И така, точка първа: Жорж Санд е демократка по инстинкт. Или поне мисли, че е. По-нататък ще видим, че няма много ясни разбирания за демокрацията. „Аз съм по природа поет, а не законодател, ако трябва воин, но никога парламентарист.“ Много сериозно признание, което ще обясни разочарованията ѝ. Заедно със своите приятели от Ла Шатр тя всякога защитава републиканците и бонапартистите против монархистите. Всеки крал, дори когато се нарича крал-гражданин^[1], е в нейните очи тиран. Когато Морис става съученик на херцог дьо Монпансие^[2], тя забранява на сина си да приема поканите на младия принц. Но и този път постъпва по-скоро по инстинкт, отколкото по убеждения. Тя е републиканка, която — като Жером Патюро — търси възможно най-добрата република.

Точка втора: По природа, възпитание и убеждение тя е християнка евангелистка. Смята, че християнството трябва да бъде народно, великодушно, социално или изобщо да не съществува. Нито епикурейски, нито великосветски морал. Тук се чувствава влиянието на Ламне.

Точка трета: На четиридесет години тя е все още мистичка и поклонница на Русо. Стреми се да се отдалечи от мистицизма на страстите поради житейски опити, които са ѝ доказали, че сърцето не е добър съветник. Въпреки разочарованията си упорствува да мисли, че прякото общение с бога е най-добрият начин за познание; и твърди, че такава връзка съществува не между бога и отделната личност, а между бога и душата на народа. И тя като Русо вярва във вродената доброта на хората и не приема догмата за първородния грях. По това се различава напълно от Балзак, който желае силно правителство, защото се страхува от природните качества на хората. До 1848 година Санд ще има доверие в масите, стига да им са внушили „истинска“ религиозна и социална философия.

И най-после точка четвърта: Тя е искрена и безкористна в тези свои убеждения. Няма никакви лични амбиции. Феминистка ли е? Не, ако вземем думата в значението, което ѝ се придава от края на XIX век насам. Жорж Санд никога не е искала или желала политическо равенство за жената. Тя смята обществените задължения несъвместими с майчинските. „Възпитанието на жените — казва тя — ще се изравни с това на мъжете, но сърцето на жената ще си остане убежище за любовта, предаността, търпението и състраданието. Тя именно трябва да спасява сред грубите страсти милосърдния християнски дух. Много нещастен би бил един свят, в който жената няма да играе вече тази роля.“

Тя иска за жените не право да бъдат избирателки и избираеми, а равенство в гражданските права и в чувствата. Смята, че робството, в което мъжът държи жената, осуетява щастието и на двамата, възможно само при свобода. Жените не биха имали никакви претенции, ако ги обичат така, както те желаят да бъдат обичани: „Но с тях се отнасят зле; укоряват ги в малоумие, до каквото ги свеждат; презират невежеството им; подиграват се на знанията им. В любовта се отнасят с тях като с куртизанки; в съпружеското другарство — като със слугини. Не ги обичат, просто си служат с тях, използват ги и се надяват, че по този начин ще ги принудят да бъдат верни.“

Ето главното ѝ недоволство, вика, който още от младини ще кънти в цялото ѝ творчество. В името на каква човешка или божествена справедливост може да се изисква от жената вяност, каквато мъжът смята непотребна и смешна, когато става дума за самия него? Защо жената трябва да е целомъдрена, когато мъжът е дон жуан, грубиян и развратник? „В нашето общество, според нашите предразсъдъци и нрави, колкото повече един мъж е известен със своите любовни успехи, толкова по-усмихнато го приветствуват. Особено в провинцията, този, който много е гулял и любил, минава за веселяк и толкова... Не такава е положението на жената, обвинена в изневяра. На нея се признава само един вид чест. Щом е изневерила на мъжа си, тя е опозорена и унижена; опетнена е в очите на децата си; подлежи на позорно наказание, на затвор.“ Санд желае да върне на жената гражданските права, които бракът ѝ отнема, и да премахне закона, предвиждащ позорни наказания за прелюбодеяние от страна на жената

— „дивашки закон, създаден да увековечи и умножи прелюбодеянията.“

Срещу неправдите, които смуцават брачния съюз, тя вижда само едно средство — несъществуващата в нейно време свобода за разтрогване и изменение на брачните отношения: „Когато едно човешко същество, мъж или жена, се е издигнало до разбиране на истинската любов, за него не е вече възможно, нещо повече — не е вече позволено — да се връща назад и да постъпва като животно“. Ако не се придружава от дълбоко чувство, физическата близост е за нея престъпление и кощунство дори в брака. Жената трябва да има правото да я отхвърли. „Аз смятам за смъртен грях не само да лъжем чувствеността си в любовта, но и да се опитваме да се самозалъгваме с неистинска любов. Твърдя и мисля, че човек трябва да обича с цялото си същество или да живее свършено целомъдрено.“ Грешка и грях в нейните очи е не да сменяш любовници, докато намериш този, когото обичаш, а да се отдаваш на този, когото не обичаш, дори ако ти е съпруг.

Дотук е границата на нейния феминизъм; виждаме, че той не включва борческа политическа дейност за жената.

[1] Тогавашният френски крал Луи-Филип е бил наричан кралят-гражданин. — Б.пр. ↑

[2] *Монпансие* (Антоан, херцог дьо Монпансие) — пети син на френския крал Луи-Филип (1824–1890). — Б.пр. ↑

II КАСТЕЛАНКА И СОЦИАЛИСТКА

Но всяко съзнание се оформя или деформира от идеите на своето време било като следва големите течения, било като им се противопоставя. А съществената отлика на времето от 1830 до 1848 година е, че политическата революция от 1789 година е последвана от повик за социална революция. В 1830 година буржоазията вече е завзела окончателно властта. Режимът на Златната среда е победа за разните Попино, Камюзо и Кардо. Но за прозорливите умове е ясно, че религиозната революция от XVIII в. ще доведе до пролетарска революция. Защо работническите маси, които не вярват в задгробния живот, ще се примиряват с нищета в настоящия? Затова Балзак решава, че само възстановяването на католичеството като духовна власт ще спаси обществото от анархия; а реформаторът Сен Симон, напротив, ще направи усилие да установи върху развалините на католичеството една духовна власт, която да ръководи напредъка на индустрията, науката и изкуствата към върховна цел: „Възможно най-бързо подобряване участта на най-многобройната и най-бедната обществена класа.“

При все че учението им има бъдеще, което в онова време не може още да се предвиди, Сен Симон и учениците му търпят поражение пред своите съвременници. Този век, „плодовит с недоносчета“, осмива реформаторите и се отдава на култа на парите. Осмивани и подигравани, Сен Симон и Фурие умират усамотени. Те нямат дълбоко влияние върху Санд. Мишел от Бурж се опитва да направи от нея борческа личност; но не сполучва. Запознава я все пак отблизо със смелите теории за собствеността и я въвежда, в прогресивните среди. При все че собствените му разбирания са твърде смътни, Ламне приближава Жорж към някакъв християнски социализъм. Но истинският кръстител е Лъору.

Лъору ѝ дава нова религия. Той се смята за пророк и иска да замени християнското милосърдие с общочовешка солидарност. Санд, която — според Сент Бъов — „възприема словото на хора, стоящи в

много отношения по-ниско от нея“, възприема от Лъору разбирането за способността на човека да се усъвършенствува (златният век е пред нас); за безсмъртието не на личността, а на вида; и принципа за колективната собственост. Само обществото може да разпределя богатата според делата. Собствеността не е кражба (това представяне на въпроса успокоява съвестта на ноанската кастеланка), но не е и право, затова колективът има право да променя разпределението ѝ. Лъору затвърдява Санд в един социализъм не така брутален като тоя на Мишел, но по-устойчив и по-искрен. В 1843 година Сент Бъов нарича Беранже, Ламне, Санд и Сю „четирите велики социалистически и човеколюбиви сили на нашата епоха“.

Как се изразява този социализъм? Сантиментално — чрез подкрепата, която Санд дава на пролетарските поети: тъкача Магю, хлебаря Ребул, коафъора Жасмен, а най-вече на тулонския зидар Шарл Понси, комуто пише: „Дете мое, вие сте голям поет, най-вдъхновеният и най-надареният от всички прекрасни пролетарски поети... Можете да станете най-великият френски поет...“ И по-нататък:

23 юни 1842:

Страдащото човечество не сме ние, литераторите; не съм аз, която не познавам (за нещастие може би) нито глад, нито нищета; не сте дори и вие, скъпи ми поете, който ще намерите в славата и признателността на братята си висша награда за личните си страдания; а народът, невежественият, изоставен народ, изпълнен с бурни страсти, които се възбуждат в погрешна посока или потискат без уважение към силата, която бог не му е дал все пак напразно...

И добавя: „Юго долавя понякога това; но душата му няма достатъчно нравствена сила, за да го почувствува напълно и навреме. А това пък се дължи на факта, че на сърцето му липсва плам и на музата му — вкус.“ Музата на Понси е лишена от гениалност, дори от дарба, но Санд го превръща в свой верен приятел, временен довереник и накрай в преуспял буржоа, защото благодарение на създадената от нея известност той става секретар на търговската камара в Тулон.

Социализмът на Санд се изразява и в творчеството ѝ, защото тя взема „за тема на новите си романи пролетариите от града и селото, труда и страданията им и противопоставя техните добродетели срещу егоизма на знатните и богатите“. Народът е пазител на божественото вдъхновение; той именно притежава вродената доброта, приписвана от Русо на личността. В „Странствуващия работник“ красивият дърводелец Пиер Югнен е от „същото божествено тесто“, от което е и дърводелецът Исус. Когато говори за бъдещото общество, старият скептик граф дьо Вилпрьо, у когото Югнен работи, му казва благосклонно: „Изказвайте пожелания, измисляйте системи. Измисляйте ги колкото ви е угодно и се отказвайте от тях колкото е възможно по-късно!“ Но Югнен презира тази човешка и обществена останка. В „Мелничаря от Анжибо“ Санд рисува като як и пленителен светец мелничаря Големия Луи, а аристократката Марсел дьо Бланшмон представя като жена, която се радва на разорението си. На сина си тя казва: „Дано разбереш, че си изпаднал (чрез разорението) между овцете, които се намират отдясно на Христа, а не сред пръчовете, които са отляво!“ На господата: „Господи! Дай ми необходимата сила и мъдрост да направя от това дете мъж. Да го направя патриций е достатъчно да скръстя ръце!“ По това време (към 1840–1848) Санд се обявява толкова за комунистка, колкото и за социалистка. Всъщност тя не е упорита и би желала да узнае по-точно какво се крие в действителност зад двете думи.

Сент Бъов до мадам Жуст Оливие, 3 август 1840:

Мадам Санд става комунистка, започва да посещава работниците; страхувам се, че бъдещият ѝ роман ще бъде на тази тема. Не се държи както трябва. И за да запазим добрите си отношения, никак не я виждам...

Пиер Льору я е предупредил някога, че предпочита задругата пред комунизма, защото той е не само за подялба на имуществата, но и за „братско общуване на душите“. Но в 1848 година Жорж е надминала Льору; тя желае социализмът да мине в действие, докато нейният философ намира удоволствие само да построява системи.

Жорж Санд до Бокаж:

Аз съм за комунизма, както някои хора са били християни в петдесетата година от нашето летоброене. Той е за мене идеалът на прогресивните общества, религията, която ще съществува след няколко века. Но не мога да се присъединя към нито една от сегашните форми на комунизма, защото всички имат диктаторски характер и смятат, че могат да се наложат без съдействието на нравите, навиците и убежденията. Никоя религия не се затвърдява със сила...

Този комунизъм изглежда по-скоро идиличен, отколкото нападателен, и прави впечатление, че романите, в които Санд го изразява, са обнародвани в консервативни издания: „Конституционел“, „Епок“. Що се отнася до личното й положение на богатата жена, то не я затруднява: „Аз изпитвам ненавист към поземлената собственост. Привързаността ми не отива по-далече от къщата и градината. Полето, равнината, ливадите, всяка равна плоскост ми навява смъртна досада, особено когато е моя собственост, когато си казвам, че това нещо е мое, че съм длъжна да се грижа за него, да го пазя, да го заграждам с тръне, да прогонвам оттам стадото на бедняка, за да не обеднея и аз на свой ред, а това в известни случаи води неизбежно до загуба на чувството за чест и дълг.“ Остроумно изказване на желанието да си запази Ноан и да живее там с братска скромност.

В областта Бери, където е собственица на замък, мадам Санд води от 1840 година борба против Луи-Филип заедно с напредничавата опозиция. През 1843 година, както видяхме, тя подпомага щедро основаването на „Еклерьор Дьо л’Ендр“. Политиката на Еклерьор се приближава до тази на парижкия вестник „Ла Реформ“, където царува Ледрю-Ролен, остроумен и красноречив адвокат, с красива външност и любезна усмивка, но ленив опортюнист, който се е оженил за пари и е голям донжуан. По-близо до Санд е Луи Блан, социалист с комунистически забежки, който не казва вече: „Всекиму според труда“, а: „Всекиму според нуждите“. Тя е в преписка с него и като истинска берийка му задава няколко „твърде глупави“ и съвсем преки въпроси, преди да се свърже с неговото движение. Щом вижда Луи Блан, тя обиква този дребен мъж с детско лице, който се смее, ръкомаха и

блести със смелост и ум. Решава дори да го ожени за „хубавицата“ — прякор, даден на Соланж от Полина Виардо. В романа си „Пичинино“ тя ни е оставила неговия портрет: „Голямо честолюбие в малко тяло, подкупващ, приятен глас, желязна воля“.

Но погрешно би било да си я представим заета през четиридесетте години да подготвя революция. През това време тя си живее спокойно в Ноан.

Жорж Санд до Шарл Понси:

В Ноан ще остана до зимата, както всяка година, както винаги, защото животът ми е уреден сега като нотна хартия. Написах два-три романа, един от които скоро ще излезе... Син ми е все така слаб и нежен, но напълно здрав. Той е необикновено добро същество, кротко, с равен характер, работливо, скромно и правдиво. Не само сърцата, но и характерите ни се съгласуват така добре, че не можем да живеем нито ден един без друг. Той встъпва вече в двадесет и третата си година, аз в четиридесет и втората... Свикнали сме да се веселим, не шумно, но доста продължително, а това ни сближава въпреки възрастта, и след като сме се трудили цяла седмица, си устройваме голямо развлечение да изядем една баница на тревата, малко по-далечко от къщи, в горичка или в някоя развалина заедно с брат ми, дебел, духовит и добродушен селяк, който вечеря всеки ден при нас, защото живее само на четвърт левга от Ноан. Това са големите ни лудории! Морис рисува пейзажи; брат ми си подремва на тревата. Конете пасат на свобода... Кучетата тичат нагоре-надолу, а едрият кон, който вози цялото семейство в един вид голяма ръчна кола с едно колело, идва да яде от чиниите ни...

Романите, които е писала по това време, не са само социални. „Вие мислехте значи, че пия кръв в аристократически черепи; о, не, изучавам Вергилий и уча латински...“ Четенето на Вергилий ѝ внушава мисълта да напише „Георгики“ за своята област. В детството си е била очарована от приказките на конопаря по седенките. Тя

мечтае да достигне тази селска простота на разказа, да запази прекия, рязък тон на народния разказвач, като замени селския език, за да бъде разбираема за парижкия читател. Този опит дава две приятни идилии: „Дяволското благо“ и „Подхвърленият Франсоа“. Това са два успоредни романа; в първия богат селски стопанин се оженва за бедна девойка; във втория Подхвърленият (извънбрачно дете, изоставено в полето) е обикнат от богатата жена, която го е прибрала. От тези трогателни и чисти пасторални повести лъха красотата на творби от древността. Те напомнят не само Вергилий, но и Теокрит, понякога дори „Одисеята“. Освободена от различните идеологии и увлечена от поезията на своята провинция, Санд е написала два шедьовъра. В 1843 година един книжар казва на Балзак: „Никъде вече не искат да четат Жорж Санд. «Странствуващият работник» я погуби въпреки привилегията на прочутите писатели да пишат по двадесет лоши книги.“ Следната година, напротив, Балзак казва на мадам Ханска за Жана: „Прочетете тази книга! Несравнима е!... Пейзажът е обрисован от ръка на майстор...“

През 1847 година Санд се вълнува повече от личните си нещастия: скъсването с Шопен, драмата Клезенже — Соланж, отколкото от политика. „И телом, и духом съм сломена от скръб. Мисля, че тя е неизлечима, защото колкото повече успявам да я разсея за няколко часа, толкова по-мрачна и болезнена се връща тя през следващите...“ Но все пак успява да работи, да изглежда, а понякога дори да бъде весела.

Жорж е успяла най-после да намери съпруг на милата Титин. Тридесет и шест годишният полски изгнаник Карол Бертолди е намерил работа като учител по рисуване в Тюл и печели по този начин три хиляди франка годишно. Виктор Бори го открива там; Санд го поканва. Огюстин съумява да му се понрави. Остава да се осигури бъдещето на тия млади хора без състояние. Санд дава на годеницата зестра от тридесет хиляди франка; след това назначава годеника (с гаранция от Дюверне) на длъжността данъчен бирник в Риберак. За да възстанови равновесието на собствения си бюджет, нарушен от тези щедрости и от лудориите на семейство Клезенже, тя работи върху десеттомната „История на моя живот“.

Жорж Санд до Шарл Понси, 14 декември 1847:

Това е низ от спомени, изповеди и размисли, предадени в рамка от подробности, в които ще вложи малко поезия и простота. Няма да разкрия все пак целия си живот. Не обичам високомерните и циничните изповеди и не мисля, че трябва да разкрием всички тайни на сърцето си пред хора, по-лоши от нас и следователно склонни да извлекат не добра, а лоша поука от тях. Освен това нашият живот е неразделна част от живота на всички, които ни заобикалят, и човек не може никога да се оправдае за своя постъпка, без да е принуден да обвини друго, понякога най-добрия си приятел. А не желая да обвинявам и да огорчавам никого. Такова нещо ми е противно и би било по-голямо страдание за мене, отколкото за жертвите ми. Мисля, че ще напиша една полезна книга, безопасна, прилична, без тщеславие и низости; и работя с удоволствие върху нея...

В 1847 година тя не се среща вече с Пиер Льору и след толкова снизходителност започва да го преценява строго: „Не зная нищо за работите на Льору. Започвам да свиквам с мисълта, че ще може да запази равновесие върху въображаемата нишка, която го свързва с нашия век. Не зная как ще стане това, но все ще намери някакво средство. От една страна, не умее да се оправя с фактите, от друга страна, е ловък, настойчив и умее много добре да изтръгва от света, който отрича, цялата необходима помощ. Как постъпва от толкова години вече, откакто влачи доброволната си бедност, без да лишава от нещо нито себе си, нито толкова други гърла, които трябва да храни? Труден въпрос. Но не и обезпокоителен, щом трае толкова време. Ако Бусак рухне под нозете му, той ще отиде да се подслони другаде. Има великолепен способност да намира неочаквани възможности. Има великолепен усет да наложи на всички почит към това поведение... Признавам, че аз «не съумях да приема йезуитството, с което фанатизмът му може да се огъва при нужда...»“ Лицемерието е почитта на бунтаря към обществото.

III

МУЗАТА НА РЕПУБЛИКАТА

Младият Виктор Бори, по това време постоянен гост в Ноан, е в началото на 1848 година „съвсем смутен“ от мисълта, че в Париж става революция. Жорж не вярва в това и февруарската революция я изненадва, както изненадва и Франция. Жорж ненавижда Луи-Филип с една чисто женска омраза, но банкетната кампания за избирателна реформа, която предхожда и довежда падането на режима, ѝ се струва безобидна и безполезна. „Това е интрига между министри, които слизат, и министри, които искат да се качат — пише тя на сина си. — Не вярвам народът да вземе страна в разпрата между господин Тиер и господин Гизо... Затова настоявам да не се разтакаш нататък, защото може да те резнат без полза за правото дело... Прекалено глупаво би било да бъдеш убит заради Одийон Баро и сие.“ Когато безредиците започват, тя се изненадва, че Морис не се прибира в Ноан, както го е посъветвала. Делакроа пише, че Морис бил много възбуден: „Морис сияе; излезе оттук като пиян: не мислех, че е способен на такова екзалтиране“. Страшно обезпокоена, тя заминава да търси сина си.

Когато пристига в Париж, остава изведнъж с впечатлението, че е настъпил великият ден и е установена не само република, но и социална република. На власт са нейните приятели; отива да види дребничкия Луи Блан в неговия дворец Люксембург. Мраморните галерии са изпъстрени от дълги редици пролетарии. Луи Блан сияе: „Необходимо е — казва той — силата на народа да се прояви с външно спокойствие; спокойствието е величието на силата“. От един прозорец в къщата на Гизо, където разговаря с Ламартин, тя наблюдава минаването на някакво шествие:

Жорж Санд до Огюстин Бро:

Беше прекрасно, просто и трогателно: четиристотин хиляди души от черквата Мадлен до Юлската колона; нито един стражар, нито един полицаи и все пак пълен ред,

благоприличие, сериозност и взаимна учтивост, така че никой никого не настъпи, никому не смачкаха шапката. Великолепно! Парижкото население е първо в целия свят!...

Републиката е установена и няма вече да я изпускат; ако стане нужда, ще умират по барикадите, за да я защитят. Правителството, съставено от почтени хора, не е може би на висотата на една задача, която изисква „гения на Наполеон или сърцето на Исус“. Но повечето хора в него правят всичко, което е по силите им.

Санд не е била никога действително близка с Ламартин. Поздравила го е в 1843 година веднага след речта му против режима. Зарадван от това писмо, той предлага да се срещнат. В пет часа следобед тя все още спи, но този път става, за да го приеме, „в недозакопчана работна роба. Донсят пури, започва разговор за политиката и човечеството. За пръв път сега двамата велики писатели разговарят лично. Дотогава Жорж Санд си е давала вид, че почти го презира...“ Когато го вижда отново в Париж през февруари 1848 година, тя намира, че е много опиянен от ролята си. „Току-що държах реч и се прегръщах със сто хиляди души“ — казва той. Жорж намира, че той напомня повече Вернио, отколкото Мирабо, повече поет, отколкото човек на действието. Но републиката още има нужда от него: той е нейният „очароващ блясък“. Мощният му, приятен глас смекчава думата революция.

Санд наблюдава водачите на временното правителство, дърпани в две противоположни посоки от работниците и буржоазията. Работническата рубашка против редингота; каскетът против шапката; социалистическата република против буржоазната република — това е 1848 година. В своята радост от победата Жорж не желае този конфликт. Буржоа и работници са свалили заедно един „недостоеен режим“. Трябва да си подадат ръка.

„Народът — пише Санд — е склонен да даде пълно доверие на буржоазията. Буржоазията няма да злоупотреби с него. Тя не ще допусне да бъде заблудена от коварни съвети, напразни тревоги, неверни слухове, клевети срещу народа. Народът ще бъде справедлив,

спокоен, мъдър и добър, доколкото средната класа му дава пример в това отношение...”

В тези начални дни тя е толкова повече оптимистка, защото се чувства неочаквано силна. Накарала е да назначат приятелите ѝ за комисари на републиката в Шатору и Ла Шатр. В Бурж сполучва да уволни бившия си любовник Мишел, който, според нея, изменил на демокрацията от страх пред демагогията. С помощта на Ледрю Ролен тя е назначила вече Морис за кмет на Ноан. За Полина Виардо е издействувала честта да композира „нова Марсилеза по текст на Дюпон. Аз ръководя всичко това“ — добавя гордо Санд. Самата тя получава постоянен пропуск да се явява, когато пожелае, при членовете на временното правителство. „С обичайното си увлечение и недомислие“ Ледрю-Ролен я натоварва да редактира Бюлетина на републиката. Тя става музата на революцията. Дейността опиянява хората на изкуството; те не познават опасностите ѝ; и главата им се замайва. Мислят, че действителността се поддава на моделиране така леко, както и въображаемите светове. Пробуждането е внезапно и тежко.

Защото този прекрасен сън е краткотраен, нещо свойствено на всички сънища. Богатите се изплашват; бедните също. Народът, запазил лош спомен от 1830 година, когато кралят-гражданин му бе отнел републиката, остава при оръжие. „Видях — пише Санд през март 1848 — как недоверието и неверието се промъкват в сърцата на богатите; видях как амбициите и измамата възприемат маската на приобщаването.“ Тя се бои от дейците в тринадесетия час, от републиканците на утрешния ден, които вече се смесват с манифестантите, за да подготвят провала им.

Изтичва в Ноан, за да настани Морис на престола и да провери настроението в провинцията. На селския площад се състои градинско увеселение; берийците пристигат на коне, с пушка през рамо; тази кавалкада прилича на мирно шуанство^[1]. Но гражданите в Ла Шатр се държат враждебно. „Върнах се да помогна, доколкото ми е възможно на приятелите си, да революционизирам Бери, който е съвсем неподвижен... И все пак републиката не е загубена от това, че в Ла Шатр не я искат...“ Но тази несполука я ожесточава и тя става понападателна. Когато се връща в Париж, смята с гордост, че е мозъкът и перото на революцията.

Жорж Санд до Морис, 24 март 1848:

Ето ме вече заета като държавник. Днес съставих две правителствени окръжни: едно за Министерството на народната просвета, друго за Министерството на вътрешните работи. Забавлява ме това, че и двете се изпращат до кметовете и ти ще получиш по официален път нарежданията на майка ти. Ах, ах! Господин кмете, ще вървите в правия път и преди всичко ще четете всеки неделен ден Бюлетина на републиката пред строената национална гвардия... Не зная кого да слушам. Викат ме отляво, отдясно. Нищо друго и не искам...

Тя е обзета от могъща, искрена вяра. Ламартин ѝ се струва много сдържан и буржоазен.

Жорж Санд до Ламартин, април 1848:

Защо се съмнявате вие, човекът, който може да преценява чудесата, запазени от божественото всемогъщество за вразумяване на слабите и потиснатите, според великите откровения, попаднали във вашата душа на поет и художник?... Мислите, че господ ще чака векове, за да осъществи вълшебната картина, която ви е позволил да зърнете?... Грешите по отношение на часа, велики поете и велики човече!... Защо стоите при тези, които господ не желае да просвети, а не с тези, които просвещава?... Ако само страхът може да ги раздруса и победи, тръгнете с пролетариите, за да заплашвате, като им препречите на следния ден пътя, за да не допуснете да изпълнят заплахите си...

Балзак, който не витае никога из облаците, преценява без илюзии изгледите на новия режим: „Тъй като републиката няма да трае повече от три години — това е крайният ѝ срок, — трябва да се опитаме да не

пропуснем изгодните случаи...“ Ако имаше пари, той би закупил — като спекулантите от своите романи — ценни книжа и земи на най-ниска цена, ползувайки се от паниката. „За да се установи република — пише той на мадам Ханска, — трябва всичко да се разруши и всичко да се изгради наново. А това е работа, за която липсват хора. Така много скоро ще се върнем отново, струва ми се, към границите на възможното...“ По въпроса за тези граници Балзак не би бил на едно мнение със своята приятелка и другарка Жорж.

Общите избори приближават. Санд прави всичко по силите си да накара народа „да гласува правилно“, с други думи, да гласува за кандидатите, които биха поддържали правителството и революцията. Но цялата провинция, с изключение на няколко работнически града, изглежда също така консервативна, както и Ла Шатр. А Жорж не допуска мисълта да бъде бита. Тя отива дори дотам, че установява едно опасно различие между мнозинство и единодушие: „Идеален израз на общия суверенитет не е мнозинството, а единодушието. Ще дойде ден, когато разумът ще бъде изцяло разбулен, а съзнанието напълно освободено от колебания, и тогава нито един глас в човешките събрания няма да се обяви против истината... Да, във всички исторически епохи има решителни моменти, когато провидението прави опит и санкционира истинския стремеж с наелектризиращото одобрение на масите. Има моменти, когато пред лицето на бога се проявява единодушие и мнозинството вече остава без значение...“

В Бюлетин № 16, който ще придобие неприятна известност, тя заплашва: „Ако не доведат до победа на социалната истина, ако са израз на интересите само на една каста, изтръгнат от доверчивата почтеност на народа, изборите, които би трябвало да бъдат спасение на републиката, ще бъдат несъмнено нейна гибел. Тогава за народа строил барикади, остава само един път към спасението: да прояви отново волята си и да отложи решенията на едно недействително народно представителство. Ще пожелае ли Франция да наложи на Париж това крайно и съвсем нежелателно средство?... Не дай боже!...“

Това е зов към бунт. Мадам Санд не се бои от него. Правителството, печатът, цяла Франция й се струват разделени на чисто политически републиканци, към които се присъединяват монархистите, и на републиканци социалисти, между които се намира

и тя. Съотношението между двата блока може да се определи, според нея, само чрез силата на оръжието. Изборите не ѝ вдъхват доверие, защото ще бъдат насочени против „комунистите“, но против комунисти фантазори, които искат поземлен закон, грабеж и кражби.

„Ако под комунизъм разбирате заговор, склонен да заграби с преврат диктатурата, както заявявах на 16 април, ние не сме комунисти... Но ако под комунизъм разбирате желанието и волята с всички законни и признати от обществената съвест средства да изчезне още днес възмутителното неравенство между крайното богатство и крайната бедност, за да даде място на принципа на истинското равенство; да, тогава сме комунисти и имаме смелост да ви го заявим, щом ни питате откровено, защото смятаме, че и вие сте комунисти като нас.“

Междувременно крайната левица (Бланки, Кабе, Распай, може би Луи Блан, „голямо честолубие в малко тяло“) подготвя удар за неделя, 16 април. Но претърпява тежък неуспех; цялата национална гвардия, цялата буржоазия и голяма част от предградията викат: „Да живее републиката! Смърт на комунистите!“

Жорж Санд до Морис, 17 април 1848:

Трябва да ти кажа как се случи всичко това, защото няма да разбереш нищо от вестниците. Но запази в тайна писаното. От осем дни насам имаше три, или по-точно, четири заговора. Преди всичко Ледрю-Ролан, Луи Блан, Флокон, Коседиер и Албер искаха да принудят Мара, Гарние-Паже, Карно, Бетмон, с една дума, всички от златната среда, да напуснат временното правителство. Биха запазили Ламартин и Араго, които са някъде по средата, и тъй като предпочитат властта пред убежденията (каквито нямат), биха се присъединили към тях и към народа. Този заговор имаше здрави основи... Би могъл да спаси републиката, да обяви незабавно намаление в данъците на бедните, да вземе мерки, които, без да разорят честно придобитите богатства, биха извели Франция от финансовата криза; да променят избирателния закон, който е лош и ще доведе до „комшийски“ избори; би постигнал

най-доброто, възможно за дадения момент, би върнал народа към републиката, от която буржоазията успя вече да го отврати в цялата провинция, и да ни създаде едно народно събрание, което не ще ни се наложи да насилваме...

И така, още отсега, в очакване на лоши избори, напредничавите умове в правителството заговорничат против собствения си режим. Успехът на контраманифестацията засилва крилото на умерените. Много читатели на Бюлетин №16 държат „подстрекателския“ текст на Санд отговорен за безредиците. Питат кой ѝ е разрешил да го обнародва в официален вестник. Естествено, нито Ледрю-Ролен, нито Жул Фавр (главен секретар на Бюлетина) не признават отговорността да са поръчвали тази статия и факт е, че съобразно с най-здравите административни традиции, нито един от двамата не я е чел, преди да я дадат за печат.

Жорж Санд се опитва да обясни в други вестници, че осъжда еднакво и манифестацията, и контраманифестацията, и „кастата и сектата“ както се изразява. Кастата, или така наречените управляващи класи; сектата, с други думи, малката група фанатици, които проповядват насието. Но на дело е насърчила сектата и общественият повик срещу нея е много силен. На 20 април тя получава реванш с празника на Братството.

Жорж Санд до Морис, 21 април 1848:

Един милион души... Този празник беше най-хубавият ден в историята... Той има много по-голямо значение от всички интриги на 16-ти. Доказва, че народът не размишлява по нашите спорове, по отсенките в убежденията ни, но ясно чувства и желае великите неща...

На 23 април се състоят избори и избраното събрание е умерено нападателно. Масите, до които са се допитали за пръв път, се проявяват още по-консервативни от избирателите, посочвани по

имотен или друг ценз. Като издава указа за всеобщото избиращо право, Париж изгубва влиянието си в полза на провинцията. Един парижки бунт би могъл да оспори законността на правителство, избрано с ограничено гласоподаване, но не и правителство, избрано с мнозинство на гласовете в цялата страна. Пале Бурбон побеждава Кметството. Французите приемат политическата революция, но не и социалната. „Ние разчитахме на лоши избори — пише «Ла Реформ»; — трябва да признаем, че събитието надмина очакванията ни.“

Санд все още има свободен достъп до министрите. На 10 май, докато събранието се занимава с избора на директорите, „Ледрю-Ролен лежеше на тревата в Палатата на депутатите заедно с мадам Санд; един часови не пускаше никого да се приближи... Малко по-късно при тях дойде Ламартин...“ Дебелият опортюнист Ледрю, извлякъл поука от изборите, се присъединява към Ламартин и умерените. Луи Блан е изключен от правителството. На 15 май парижките работници правят това, което мадам Санд ги е посъветвала да сторят в Бюлетин № 16. Водени от двама ветерани в парижките бунтове, Барбе и Бланки, те нахълтват в Пале Бурбон, обявяват събранието за разтурено и прогласяват социалистическо правителство. Но законното правителство заповядва да се обяви тревога; националната гвардия от богатите квартали освобождава парламента; Барбе и работникът Албер са задържани. „Демократите надделяха над ретроградите и над демагозите.“ Такова е чувството на Ламартиновите приятели; оскърбителният епитет не се харесва нито на приятелите на Луи Блан, нито на Жорж Санд.

Тя не признава, че е имало проверка на силите, и все още мисли, че народът ще наложи волята си. Монктън Милс (бъдещ лорд Хаутън), член на британския парламент, на минаване през Париж в началото на май дава обед, на който между поканените са и Жорж Санд, Огюст Мине, Алекси дьо Токвил, Карлота Марлиани и Проспер Мериме. „Една от дамите — пише Мериме — имаше много хубави очи, които държеше наведени над чинията си. Тя беше срещу мене и ми се струваше, че тези черти не ми са непознати. Най-после запитах съседа си за името ѝ. Оказа се, че е мадам Санд. Стори ми се много по-хубава от някога. Не си проговорихме, както можете да предположите, но доста много се поглеждахме... След обяда дадох на полковник Д... една пура и той отиде да ѝ я поднесе от свое име. Тя много мило я

прие. Сам аз се държах на една канджа разстояние, както казват моряците. A long spoon to eat with the devil^[2].“ Токвил, който няма лични спомени, се интересува от Санд като от „политик“. Той е силно предубеден към нея; но е очарован от изисканата и естествена простота в държането ѝ и в разговора.

„Бях поразен от това, което ми каза. За пръв път влизах в пряк допир с лице, което можеше и желаше да ми каже какво става в лагера на противниците ни. Партиите никога не се познават взаимно; те се приближават едни към други, сблъскват се, сбиват се, но не се виждат. Мадам Санд ми обрисова твърде подробно и необикновено живо състоянието на парижкото работничество, организацията, числеността, оръжията, приготовленията, мислите, страстите, страхотните му намерения. Смятах, че картината е преувеличена, а не е била; последвалите събития доказаха това. Тя се страхуваше, както изглежда, за себе си при една победа на народа и ни съчувствуваше за съдбата, която ни очаква: «Постарайте се да убедите приятелите си — каза тя — да не тласнат народа към улицата, като го тревожат или дразнят; и аз бих желала да внуша на моите съмишленици търпение. Защото започне ли битка, вярвайте ми, ще загинете всички...»

Тази поразителна вяра в победата на нейните идеи тъкмо когато те са в такава опасност, е последица от преголямата ѝ жизненост. Тъй като се чувствава силна, тя мисли, че и социалната република е силна. В статиите си изразява симпатия към републиканците социалисти и враждебност към един незабавен комунизъм, «който е чисто и просто отрицание на комунизма, защото ще иска да действа с насилие и унищожаване на евангелския, и комунистическия принцип на братство». Тя смята момента толкова сериозен, че не отива на 6 май в Бери за венчавката на своята мила Титин.

За какво мечтае девойката, отдавна влюбена в своя братовчед, когато Морис, като кмет на Ноан, извършва бракосъчетанието ѝ с Бертолди, за когото тя се омъжва по разум? Представяме си тъгата, с която Огюстин напуска къщата, където е преживяла толкова надежди и е имала такива успехи в домашния театър. Тя е страдала понякога тук, разбира се. Но прекрасно се е забавлявала. Да се омъжи за този ужасно превзет стар ерген, да споделя живота на някакъв неизвестен чиновник, това означава за нея да се примири с един скупчен, посредствен живот.

Бурята, която Жорж е предсказала на Токвил, избухва на 15 май. Поводът е една манифестация в полза на поробена Полша, държавата, разпъната като Христос. Ламартин е благоразумен министър и отказва да въвлече Франция в една безнадеждна борба; полските емигранти се обявяват яростно против него. Такава е явната причина на демонстрацията. Всъщност тя цели да изтъкне силата на народа и да наложи нови избори. Много манифестанти вярват наивно в дадените лозунги и викат: «Да живее Полша! Да живее Републиката!» Постепенно започват да се чуват викове: «Да живее Луи Блан!» И Бланки увлича множеството да завземе с пристъп Националното събрание. Ламартин, Ледрю-Ролен, дори Барбе нямат възможност да се изкажат. Бланки и Луи Блан накарват тълпата да акламира демократичната и социална република. Настояват да се изпрати незабавно армия за Полша. В този момент се чува сигнал за тревога. Националната гвардия идва на помощ на Събранието. Всичко пропада. Тълпата се разбягва в паника. Чуват се викове: «Смърт за Барбе!» Арестуват го. И всичко свършва.

Къде е на 15 май Жорж Санд? На улица «дьо Бургон» заедно с тълпата. Там, на един прозорец в приземен етаж, вижда някаква дама, която държи реч, а народът я акламира. Тя запитва коя е тази героиня. Отговарят ѝ, че е Жорж Санд! Морис разказва, че било шега на някакви безделници. Сам той тръгва заедно с бериеца Адолф Дюплон да доведе оръдие от военното училище, но намира там само чаши за бира. «Паметен и безкрайно смешен ден» — пише той. Положително е, че Санд не е вземала дейно участие в него. Въпреки това вестниците я държат отговорна за станалото, защото в Бюлетин №16 е писала, че народът е в правото си да защитава републиката, дори срещу Националното събрание. На това тя отговаря, че Бюлетинът е печатан много преди 15 май и не може да бъде негова пряка причина. Това е вярно.

На 15 май вечерта тя преценява, че каузата на социалната република е загубена, и има само едно желание: да се върне в Ноан. Но все пак чака още два дни, защото се говори, че ще я арестуват. А не желае да изглежда, че е избягала. В очакване на обиск изгаря всичките си книжа и «Интимния дневник». Но никой не мисли да я безпокои и на 17 вечерта тя спокойно заминава.

«Исках да дам на правосъдието време да ме намери, ако смята, че има да урежда сметки с мене.» Този страх на моите приятели не беше никак правдоподобен и аз бих могла да си придам евтино важност, като си дам вид, че бягам, когато никой не ми правеше честта да се сети за мене, като изключим някои господа от националната гвардия, които се възмуцват, че е бил забравен един толкова опасен конспиратор.“

[1] *Шуанство* — организация и дейност на роялистите по време на Първата република. — Б.пр. ↑

[2] *A long spoon to eat with the devil* (англ.) — Който има работа с дявола, трябва да е по-хитър от него. — Б.пр. ↑

IV НОАН, 1848–1850

Няма принципи; има само събития.

Балзак

Когато на 15 май вечерта на улица „Бургон“ си припомня Ноан, той ѝ се струва истинско убежище. Но ще се разочарова. Тя е изложена на по-голяма опасност в провинцията, гдето е прицел за реакционерите, отколкото в парижката суматоха, гдето я забравят. Нейните съседни я обвиняват във всякакви заблуждения и престъпления.

„Тук, в това така романтично, кротко, добро и спокойно Бери, в този край, който така нежно обичам и съм доказала на бедните и прости хорица, че зная задълженията си към тях, мене — именно мене! — смятат за враг на човешкия род и ако републиката не е удържала обещанията си, очевидно аз съм причина за това...“

Разправят, че получила от „господин херцог Ролен“ всички лозя, земи и ливади в окръга и заповядала да затворят във Венсенската кула най-добрите депутати.

Жорж Санд до Карлота Марлиани:

Трябва да респектирам с присъствието си една значителна банда глупци от Ла Шатр, които всеки ден повтарят, че ще дойдат да подпалят дома ми. Те не са храбри нито физически, нито морално: когато идват да се поразходят насам, аз отивам между тях и всички ми свалят шапка. Но щом ме отминат, намират смелост да извикат: „Долу комунистките!“)

Новият кмет на Ноан отец Олар, неин политически противник, но личен приятел, я съветва да напусне Ноан, докато утихнат слуховете и гневът. Тя заминава за Тур и вестниците я подиграват: „Къде се е дянала Жорж Санд?... От Париж научаваме, че Жорж Санд, сразена или сразен от изхода на юнските дни, заповядала да опаковат мебелите, кутията ѝ с пури и лишила Париж от присъствието си, за да се засели в Тур. Просто за да намери работа на преносвачите...“

Делакроа ѝ пише, че е направила добре, като е заминала. „Биха ви обвинили може би, че сте издигали барикади. Съвсем правилно казвате, че в такива времена пристрастието не разсъждава и пушката или щикът са единствените използвани доводи... Вашият приятел Русо, който впрочем е виждал огън само в кухненската печка, хвали някъде, в пристъп на войнствено настроение, думите на един полски дворянин, който казва за своята неспокойна република: *Malo periculosam libertatem quam quietum servitium*. Тази латинска фраза значи: «Предпочитам свобода, изпълнена с опасности, пред едно спокойно робство». Аз стигнах — уви! — до противно мнение, особено като виждам, че тази свобода, изкупена с битки, не е никаква свобода, която би позволила да се движиш свободно, да размишляваш, най-вече да вечеряш, когато поискаш, да имаш още много предимства, каквито политическите вълнения не зачитат. Простете за моите назадничави размишления, мила приятелко, и ме обичайте въпреки непоправимата ми мизантропия.“

След разгрома на въстанието и кървавите кланета през юни има много политически изселвания. Социалната република — а може би изобщо републиката — е победена. Между буржоазията и работничеството е изровена нова кървава бездна. Санд е отчаяна и престава да пише по вестниците.

Жорж Санд до Едмонд Плошу, 24 септември. 1848:

Питате ме в кой вестник пиша. Не пиша никъде, поне засега; не мога да изказвам мислите си при военно положение. Би трябвало да правя на така наречените изисквания на времето отстъпки, на каквито не се чувствавам способна. Освен това душата ми бе сломена и

обезсърчена за известно време. Още е болна, така че ще трябва да почакам, докато оздравее...

Шопен, който е в Лондон, говори с растящо зложелателство за нещастията на бившата си приятелка: „В последно време тя затъна в каква ли не кал и повлече мнозина със себе си. Приписват ѝ отвратителните възвания, подпалили гражданската война...“

Към обществените беди се прибавят мъчителни интимни сътресения. Шивачът Бро, баща на Огюстин, е издал брошурка, озаглавена: „Една съвременница“. „Биография и интриги на Жорж Санд“. Обвинява я, че е привлякла Огюстин в Ноан, за да я направи любовница на Морис, после да омъжи компрометираната девойка за първия попаднал мъж. Това е шантаж, защото като изключим желанието му да изнуди Санд, Бро (който обещава нови брошури по същия въпрос) няма никакъв интерес да петни собствената си дъщеря. Жорж се съветва с големия адвокат Ше д’Ест-Анж. Тя твърди, че между осиновената ѝ дъщеря и сина ѝ е имало само едно братско, неопетнено приятелство: „Те бяха всякога пред очите ми, както живеем на село, в една домашна обстановка“. Ше д’Ест-Анж сплашва шивача и втора брошура не се появява; но Шопен възприема и този път обвиненията: „С една дума, най-гадните обвинения, за които днес говори цял Париж. Това е недостойно от страна на бащата, но е истина. Ето ви благотворителното дело, против което се борих с все сили, когато девойката влезе в къщата!...“ Принц Карол е стигнал дотам, да мрази Лукреция Флориани. На Соланж, останала приятелка с Шопен, от когото получава често карамфили и рози, Санд пише: „Не можах да отплатя с омраза и ярост на омразата и яростта му. Често мисля за него като за болно, озлобено и заблудено дете.“

Работната ѝ маса е отново нейна крепост срещу нападенията на враждебния свят. Тя започва да работи отново върху «История на моя живот», а по съвет на Ролина се връща и към пасторалните романи. Когато започва «Малката Фадет», пише един прекрасен предговор: «Защо се върнахме при овцете си». И предава разговора с Франсоа Ролина, след който се е заела да напише тази книга:

Както разговаряхме за мечтаната от нас република и за тази, която трябва да понасяме, стигнахме до това място на сенчестия път, гдето овчарският босилек приканва за почивка.

— Помниш ли — каза той, — че минавахме отук преди една година и прекарахме цяла вечер? Тук именно ти ми разказа историята на Подхвърления и аз те посъветвах да го напишеш в непринудения стил, с който ми го разказа.

— И който беше подражание на нашия конопар? Припомням си, но ми се струва, че оттогава са минали десет години.

— Обаче природата не се е променила — продължи моят приятел; — нощта е все така ясна, звездите все така блестят, овчарският босилек ухае все така прекрасно... Колкото и да сме огорчени и нещастни, никой не може да ни отнеме радостта да обичаме природата и да си почиваме в поезията. Е добре, щом не можем да дадем нищо друго на нещастните, ще се занимаваме пак с изкуството, както го разбирахме доскоро, с други думи, ще прославим тихичко тази спокойна поезия; и ще я изстискаме като сок на целителна билка върху раните на човечеството.

— Щом е така — казах на приятеля си, — да се върнем при овцете, значи при кошарите си...^[1]

Тази нова пасторална повест ѝ възвръща обичта на публиката. В предговора и в статиите си тя не отрича своите идеи, но се отказва от борческата политика. Отсега нататък, заявява тя, ще признава два вида собственост: известен дял частна собственост, която единствено ще може да осигури съгласие между класите, и друг дял колективна собственост, която би желала да види колкото е възможно по-голяма.

Жорж Санд до Джузепе Мадзини:

Народът трябва да се управлява само с участието на всички — на реакционната буржоазия, демократичната буржоазия и социалистите. За да се просвещава, за него е

потребна мирната и законна борба на всички тези различни елементи...

На Коледа — 25 декември 1848 година — Иполит Шатирон умира в Монживре: «Болен почти от две години, той търсеше изкуствена възбуда във виното. Не ядеше вече, но всеки ден все повече се напиваше... Смъртта настъпи, без да я усети...»

В 1849 година Огюстин дава на Бертолди син, когото кръщават Жорж, както е кръстен и внукът на Мари Дорвал. Остаряла, скъсала всичките си връзки, тя е вече само една пристрастена баба. Дъщеря ѝ Каролина (родена от любовта с Пичини по време на вдовството ѝ на младини) е женена за актьора Рене Люге; тази двойка има малък успех в театъра, но вече три деца за отхрана; парализираният Мерл е пълен инвалид; върху Дорвал тегнат страшни грижи. Тя обикаля смело и неуморно по гастроли, тъй като оскъдващото семейство няма други приходи освен нейните хонорари на странстваща актриса. Малкият Жорж е хилав. За да може баба му да го вземе на юг (когато получава роли в Ним, Авиньон, Марсилия), Санд плаща пътните разноски за детето. Но то умира от мозъчно възпаление. Дорвал го преживява само една година.

Рене Люге до Жорж Санд, 23 май 1849:

Мила мадам Санд, прекрасната и нещастна жена почина! Остави ни безутешни! Съжалете ни!...

Мила мадам Санд, тъй като тя толкова много ви обичаше и почиташе, позволете ми да ви разкажа нещо за нейните страдания... Всъщност тя умря от скръб! От отчаяние! Пренебрежението я уби!... Да, пренебрежението... Всички посредствености, отхвърляни при всеки неин успех от двадесет години насам, се възползуваха от паузата в нейната кариера, сплотиха се, станаха могъщи чрез парите си, чрез страстите и нуждите на повечето директори, завзеха театъра и улицата нахълта на сцената... Когато нещастната жена обикаляше театрите, за да търси работа — със своето дарование! — така наречените директори се ококорваха, сякаш чуват за пръв

път името Дорвал!... Дарованието й? Каква полза от него? Липсват й един-два зъба... Вече е четиридесетгодишна... Облечена е в черна рокля, погледът ѝ е строг... Всичко това няма да привлече в залата нито един от ония безполезни полуденди-полуразсилни, които пълнят театрите ни, щом чуят името Аманда, Фризет или Роз Помпон... И тъкмо в разгара на този провал се случи първото ни голямо нещастие: почина моят Жорж...

Животът на бедната Мари чезнеше от две страни, през две дълбоки рани: смъртта на едно обожавано същество... пренебрежението, неправдата, забравата отвред, нищетата в къщи! Така стигнахме до 10 април тази година. Аз бях в Кан. Тя щеше да дойде там, но преди това искаше да направи последен опит да получи местенце в Театър «Франсе» заедно с петстотин франка месечно: за хляб! Директорът господин Севест ѝ каза пред мене, че за петстотин франка не може и да се мисли, обаче скоро благодарение на разумни сметки той ще успее да спести от осветлението триста франка и ще види дали ще може да победи нежеланието на управителния съвет! Но не поема отговорност и обещание за нищо! И така Мари, пронизана вече два пъти от живота, получава и пестника на този палач!... Трябваше да ме погледне неведнъж с ангелските си очи, за да възпре възмущението ми. Това беше последният удар. Замина за Кан и още с пристигането се разболя. След два часа състоянието ѝ дотолкова се влоши, че трябваше да повикам лекар. Положението ѝ бе преценено като много тежко: злокачествена треска и язва в черния дроб!... Изслушах тази диагноза, както се изслушва смъртна присъда. Не можех да повярвам на очите си и когато поглеждах този ангел на страданието и примирението, който не се оплакваше, а ме гледаше с тъжна усмивка, сякаш ми казваше: «Вие поне сте тук, Люге... и не ще ме оставите да умра...» О, мадам Санд, задушаваш се от мъка! В главата ми бушуваше буря. Проклинах бога!...

При все че лекарите предричаха незабавна смърт, ако се наложи да пътува, аз виждах, че ще умре далеко от Париж, за който денонощно плачеше с мъка, звучаща и досега в ушите ми, и наех пощенско купе... На другия ден тя беше вече в стаята си, между нас, но болестта, малко притъпена по време на пътуването, се усили и в един часа на 20 май тя ни каза: «Умирам, но се примирих... Дъще, мила дъще, сбогом... Несравними Люге...» Това бяха, мадам, последните ѝ думи, последното движение... После издъхна с усмивка... Ах, тази усмивка! Още е пред погледа ми... Мила мадам Санд, сърцето ми е сломено. Вашето писмо съживи всичките ми страдания. Вие бяхте последният поет на нашата очарователна Мари... Четох «Фадет» край нея, после разговаряхме за всичките прекрасни книги, написани от вас. Припомнихме си със сълзи на очи всички трогателни сцени в тях. След това тя ми говори за вас, за вашето сърце... Ах! Мила мадам Санд! Колко обичахте Мари, как умеехте да разбирате душата ѝ! И колко ви обичам! Колко съм нещастен!...

Но виждам, че писмото ми стана дълго. Трябва да го прекратя и да чакам щастливия ден, когато ще мога да ви поговоря за нашата нещастна Мари... Когато науча, че сте в Париж, ще ми отделите един час и тогава ще ви разкажа всички нечувани неща, които този ангел ми каза в тежките и скръбни дни...

Дорвал е помолила да предупредят Дюма-баща и Сандо, че иска да ги види. Дюма идва веднага, успокоява Мари, която се страхува «да не я захвърлят в общ гроб», обещава да намери пет-шестстотинте франка, необходими за закупуване на едно гробно място. Но малкият Жул закъснява за последната среща. На гроба поставят кръст от черно дърво: «Мари Дорвал, загинала от скръб». През целия ѝ живот са я проклинали, изменяли са ѝ, замервали са я с кал, била е «жертва на изкуството и съдбата»; след смъртта ѝ я прославят и обичат, а Жорж Санд се грижи великодушно за внуците ѝ, Жак и Мари Люге, които години подред прекарват ваканциите си в Ноан.

Шопен умира на 17 октомври 1849 година, без да се види с Жорж. Разказват, че прошепнал: «Тя ми бе обещала, че ще умра в ръцете й»; но разказите за последните му дни са така многобройни и противоречиви, че нищо не може да се твърди, Соланж е една от жените, чули графиня Делфина Потоцка да пее край смъртния одър на Шопен, сама задавяна от ридания. Когато научава за смъртта, Жорж поставя в книжна кесийка една къдрица, която той й е дал някога, и написва: «Poch Chopin!^[2] 17 октомври 1849.» Човек си припомня: *Moia bieda*.

Две години по-късно Александър Дюма-син открива на руско-полската граница писмата на Санд до Шопен. Сестрата на Шопен ги е пренесла от Париж в Мисловиц, гдето ги оставя у приятели, защото се страхува от любопитството на митничарите; за да позабавляват младия Александър, приятелите му предават любовната кореспонденция на тази францужойка, която им е свършено непозната.

Жорж Санд до Дюма-син, 7 октомври 1851:

Щом сте имали търпение да прочетете тези писма, твърде незначителни поради повторенията в тях, и ценни, както ми се струва, само за моето сърце, вие знаете сега каква майчинска обич е запълвала девет години от живота ми. Тя не е никаква тайна, разбира се, и аз бих могла по-скоро да се гордея, отколкото да се червя, загдето съм го гледала като дете и съм утешавала неговото благородно и неизлечимо болно сърце...

Това е вярно.

След като е скъсала с Лист, Мари д'Агу живее в Париж. Тя се е помирила с всички свои близки (освен с бившия си съпруг) и има политически салон в своя «розов дом» на Шан-з-Елизе; а под псевдонима Даниел Стерн обнародва сериозни книги: «Очерк за свободата», «Републикански писма», Скици за нравствеността“. Когато пише тритомната „История на революцията от 1848 година“, тя пожелава да се сближи отново с Жорж Санд, която е действащо лице в тази драма и може да й помогне със спомените си. Двете жени са скарани от единадесет години насам.

Мари д'Агу до Жорж Санд, 11 октомври 1850:

Един наш общ приятел^[3] ми каза от ваше име (но дали наистина от ваше име?) думи, които ме затрогнаха. Не смея още да се отдам на радостта от тях. Ако сте сама, бих заминала веднага при вас, за да чуя лично дали наистина прекъсването на нашето прекрасно приятелство е оставило у вас известни съжаления, дали чувствувате като мене, че то беше по същество безсмъртно и не може да се замени. Хората твърдят, че всяка от нас се е провинила тежко пред другата. Аз съм готова да изповядам своята вина, ако намирате, че тя съществува, но всъщност мисля, че и двете трябва да се укорим само в едно: в младостта си. Бяхме млади, следователно доверчиви, взискателни, избухливи. Повярвахме наивно на коварни или най-малко необмислени клюки. Дълбоката ни обич се почувствува измамена, избухна в силни изрази, но аз останах с убеждение, което никой не ще ми отнеме: ако всекичасно, всекиминутно дори през тия тъжни години бихме могли да четем взаимно в душите си, бихме открили зад целия гневен шум една истинска, дълбока, неразрушима обич. И все пак се колебаех, когато вземах преди малко перото. Дали обичта, която съм запазила към вас, ще има някакъв чар за вас? Уви! С годините съм станала може би по-добра, но много по-малко привлекателна. Русата пери е изоставила неизвестно где своите крила; вълшебната Принцеса е свалила лазурната си рокля; божественият лъч е угаснал върху челото на Арабела; от тези видения на вашия гений е останала само една жена, по-скоро смела, отколкото силна, която върви бавно по самотния си път, в дълга, дълга жалеяка: за погиналите надежди... Както и да е, реших да ви пиша. Вие ще почувствувате, че говоря искрено и сериозно; дължах да кажа това заради всичко, което сте били за мене, Жорж; когато пиша това така скъпо име, струва ми се, че младостта ми възкръсва, всичките ми съмнения се разсейват. Един глас ми казва, че нашето

приятелство ще се възобнови все така нежно и още по-крепко. Никога не съм имала по-пламенно желание. А вие, Жорж?

Отговорът на доктор Пифоел разочарова Арабела, която смята, че е постъпила великодушно. Цялото минало се разглежда отново.
Мари д'Агу до Жорж Санд, 23 октомври 1850:

Защо ме принуждавате, мили Жорж, да изказвам недоволства, да припомням, да уточнявам горчиви спомени, когато исках само да залича с едно ръкостискане и последната следа от взаимната ни вина? Защо да настояваме върху това, което вие наричате загадка на поведението ми към вас? Нима не можехте да сте уверена, а ргіогі, че една горда личност, свикнала да владее сърцето си, не би тръгнала към вас, ако не е чувствувала, че има право да прощава толкова, колкото и вие? Изпитвам едно почти непобедимо отвращение да се върна към пътя на взаимните обвинения, който вие поемате, защото чувствувам, че той ни отдалечава, вместо да ни сближи, но най-сетне, щом не си обяснявате нито гнева, нито мълчанието ми, принудена съм да ви посоча поне главния ми повод.

Лицето, което имаше тогава твърде голяма власт над мене^[4], ме бе накарало да се закълна, че не ще ви говоря никога за него. То се страхуваше, както изглежда, от деня, когато ние с вас бихме заговорили с открито сърце по известен деликатен въпрос. Аз сметнах, че проявявам великодушие към него, като дам това обещание; и го удържах, колкото скъпо и да ми струваше.

Много сериозни и много точни обвинения — на които общественото мнение, всички мои, както и някои ваши приятели дори, придадоха значение — предизвикаха в Италия първия гняв, изразен с насмешливост, която не ми беше присъща, противоречеше на чувствата ми и аз не се поколебах да призная колко е несправедлива още щом се

върнах в Париж. Още по времето, когато се опитвахме да се сбlijим, Лист ми показа едно ваше писмо до него. Запазах го... Това писмо ме преценява с жестока и — простете изрази! — коварна строгост, защото беше отправена до човек, когото обичах страстно, и целеше да ми отнеме любовта и уважението му!... Но защо все пак се връщаме към мъчителното минало? Вашето писмо ми доказва, че не сме в едно и също настроение. Вие казвате, че сте ме забравили; аз не съм ви забравила... Изглеждате обзета от аристократическо, бих казала дори (простете ми думата!), духовническо настроение. Много ви се иска да изречете над мене *absolvo te*^[5]. А виждате ли, при все че и до днес се придържам о школата на XVIII век и Френската революция, аз държа за равенството до степен, каквато вие не можете дори да си представите. Не признавам никому правото да опрощава, предимството да раздава милостиня. След юнските дни^[6] аз виждах само една възможност — взаимна амнистия. Тя изглежда невъзможна между нас, защото вие не чувствувате да имате някаква вина, а освен това и никакъв порив не ви тласка към мене... Какво да се прави тогава?

Може би сте права и аз съжалявам, че оказах премного доверие на приятели, изпълнени с доброжелателни илюзии. Те казваха, че вие съжалявате за мене, а аз имах простодушието да намеря това за съвсем естествено. Припомнях ми сърдечността, съвършената любезност, с които Жорж, човекът на изкуството, подал някога ръка на „Принцесата“ бегълка. И стигнах до заключението, че на мене се пада да направя първата стъпка... Знаех страданията ви, различни, но еднакво дълбоки с моите. А ето че съм нарушила неуместно усамотението ви, отначало с ненавременен порив, днес с намусено мъмрене...

Жорж не е против едно полупомирение; но преди да се съгласи на него, иска да изчисти гнойника, да осветлят всички още тъмни

точки.

Мари д'Агу до Жорж Санд, 28 октомври 1850:

Вие сте положително по-добра от мене! Не се сърдите за писмо, което — ако бях на ваше място — щеше да ме разсърди, и ми давате с простота и откровеност, каквито ни подобават, възможността да ви видя отново с радост и доверие.

Не би било съвсем точно да се каже, че съм мислила за някаква ваша двойна игра между Лист и мене. Убедена съм, че всяка друга жена на мое място не би се колебала като мене (и вие ще се съгласите с това, когато ви разкажа някоя вечер, в спокоен разговор насаме край вашата или моята камина, тази дълга история); но един ден вярвах, на следния се съмнявах. В приятелството бях такава, каквато бях така дълго и в любовта: приемах и отхвърлях едновременно най-противоречиви и несъвместими неща. Двете ми писма бяха писани по време, когато вашето положение между Бокаж, Малфий и Шопен, което ми бе обрисувано в най-отвратителни краски, насочваше съзнанието ми да вярвам във вашата измяна; това не оправдава писмата ми, а само ги обяснява. Не съм била нито капризна, нито странна. Не съм имала дори желание да ви напакостя, защото знаех много добре, че пиша на лице, което ви обича (за нищо на света не бих говорила така пред ваши неприятели). Бях уязвена и потърсих необмислена утеха. Двете писма заслужават само едно — да бъдат изгорени.

Влиянието на Лист, на което се позовавате против мене, от тогава изцяло се промени; той се довери така изцяло на особата, в която не желаше да има доверие; така безвъзвратно скъса с нещастната жена, на която даваше съвети, че не виждам в случая причина за угризения на съвестта ми. Като поставям в ръцете ви нишката, която още от първата ни среща през 1835 година минава из цял лабиринт от интриги и недоразумения, мисля, че ще

почувствувате и прецените нещата така, както ги чувствам и аз. И ако приятелството ни няма да се възобнови, за това ще трябва да обвиняваме не миналото, а настоящето и бъдещето. Казах напоследък нещичко по този въпрос на нашия „помирител“. Не ми липсват опасения в тази насока. Между нас има много и прекрасни сходства; мисля, че вашият и моят идеал се различават съвсем малко. Но на дело, във всекидневния живот, във вкусовете, навиците, второстепенните мнения, в обкръжението ни възникват противоречия, на които вие отдавате, струва ми се, много повече значение, отколкото аз. Ако срещнете у дома ми човек, чието изражение ви е неприятно; ако забележите на сребърни лъжици герб, който не съм премахнала от безразличие, икономия или нежелание да се покажа страхлива; ако не одобрявам постъпките и средствата на някои ваши политически приятели, и така нататък, и така нататък... вие се засягате; ако в къщата ми се говорят глупости, държите ме отговорна за тях; ако най-после поради дълга привичка на самотност и съсредоточеност съм понякога не така излиятелна, както сама бих желала, вие предполагате, че съм недоверчива и пресметлива. Ето, драги Жорж, кое ме кара малко да се страхувам, но не толкова все пак, че да не се опитам да завладея обетованата земя...

В действителност приятелство между двете жени вече не е възможно. Премного са приказвали, премного са писали и двете. Всяка от тях знае какво мисли за нея съперницата и противницата ѝ. Прекалената, откровеност не се прощава. Тя оставя в душата на другата страха от една прекалено прозорлива преценка, която е била и може отново да бъде жестока. Не съществува приятелство, без доверие и едно дори престорено уважение е по-благоприятно от суровата искреност, която впрочем е често пъти само израз на лошо настроение или озлобление.

Децата на Санд почти не се променят. Соланж и „каменарят“ ѝ продължават да се люшкат между страстна любов и разрыв. Големият

дом Нарбон е продаден на безценица по съдебен ред, „по искане, преследване и действия“ на кредиторите, поради неплащане лихвите на ипотеката. Тъй като дъщерята е пропиляла зестрата с лудориите си, майката се съгласява великодушно да ѝ дава рента от три хиляди франка, а това е тежко бреме. На 10 май 1849 година в дома на Казимир в Гийери се ражда едно момиченце: Жана Клезенже. Каменарят е получил на изложбата в 1848 година медал, първа степен, а на следната година и орден. Соланж „е понесена от вихъра на парижкия живот“; приема на вечеря писатели, актьори; има коне, кола, английски кочияш. Само бог знае как заплаща всичко това!

Нерешителният и безволев Морис все възнамерява да си създаде семейство. Хвърчащи намерения. „Съвсем не — пише майка му на 21 декември 1850, — никак не съм възприела трагично мисълта, че може да се ожениш... Не мисли, че те упреквам за миналото. Не те упреквам за нищо; само споменавам миналото...“ Тя го съветва, ако наистина си търси съпруга, да разшири в Париж кръга на своите познати и да проникне в съвършено различни среди: „Още една среда: искаш ли да отидеш у мадам д'Агу, която приема цвета на големите умове? Ние разменихме помирителни приказки; при все че аз не искам да я посещавам много, ти можеш да я виждаш. Тя ще те посрещне с отворени обятия, защото гори от желание да се помирим... Тя има дъщери. Сигурно приема млади хора. А едно запознанство води към друго...“ Най-много настоява пред Морис да вземе решение след сериозен избор; въпросът е много важен не само за него, но и за нея; защото, ако не се разбира със снаха си, тя ще трябва да напусне Ноан. Научена от опит, Жорж Санд припомня на сина си, че единственият начин да си щастлив в брака, е да вложиш в него цялата си воля, а не някакви смътни, неустановени мечти. Съветва го да бъде верен — това звучи може би някак странно, — но верен по любов, което всякога е поддържала.

„Брак без любов е пожизнена каторга... Неотдавна чух, като казваше, че не се смяташ способен да обичаш завинаги и не отговаряш за верността си в брака. Не се жени, щом имаш такива разбирания, защото ще бъдеш рога носец, и то съвсем заслужено. Ще имаш до себе си или една затъпяла жертва, или ревнива фурия, или мамена глупачка, която ще презираш. Когато обича, човек е убеден, че ще бъде верен. Може наистина да се мами, но така мисли, заклева се добросъвестно и

е щастлив, докато постоянствува в това убеждение. Ако една изключителна любов не е възможна за цял живот (което не смятам за доказано), да има поне низ, от хубави години, когато, човек я е смятал за възможна... В деня, когато те видя уверен в себе си, ще се успокоя..."

Морис кани в Ноан много свои връстници, другари по живопис, политически приятели. Мнозина между тях: Южен Ламбер, художникът на котки, гравьорът Александър Мансо, журналистът Виктор Бори, юристът Емил Окант живеят дълго време там. Санд ги приобщава към своя живот и завършва писмата си до Южени Дюверне: „Привет и почит на двама ви от Морис, Ламбер и Бори“. Младежите прекарват на смени в Ноан. Санд до Морис: „Ламбер замина тази сутрин и довечера трябва да бъде в обятията ти. Той е много мил, много предан, много внимателен към мене в самотата ми. Сега идва ред на Мансо, който е също прекрасен..."

Четирима младежи си съперничат в усърдието да се понаравят и да бъдат в услуга на своята именита приятелка. Ловкият и гъвкав Окант ще бъде деловият съветник, натоварен с всички преговори с издателите, а впоследствие ще бъде и заплащан за тази длъжност. Дълго време любимец, Ламбер ще загуби това благоволение, след като решава, че кариерата му на художник налага по-продължителни престои в Париж. Мадам Санд изисква Ноан да бъде считан за център на света. Ламбер се оплаква от суровото й държане.

Южен Ламбер до Емил Окант, 30 май 1852:

Мадам Санд завършва писмото си с една жестока дума!... Просто заплаках, приятелю, от този упрек, а при това не съм го заслужил. Напускам за два-три месеца мадам Санд само защото е необходимо за бъдещето ми. Затова ѝ писах в отговор: „Трябва да работя от време на време в Париж — иначе съм загубен!“ Вложих в това писмо цялото си сърце, а тя не намери за потребно да ми отговори! Всичко е свършено значи. Десет години отидоха на вятъра само защото съм отсъствувал малко по-продължително. Може би се мамя, но мисля, че трябва да обичаме хората малко повече за самите тях и малко по-

мъничко за себе си... Внимавай да не остане свършено сама в един прекрасен ден. Никой не умее да обича повече от нея, но никой не разбива по-бързо своята любов...

4 юни 1852:

Ще прекарвам всяко лято в Ноан. Щом ѝ потрябвам за някоя пиеса, ще бъда на нейно разположение... Но преди всичко искам да запазя свободата си... Колкото лек и да беше появилият се облак, той изстуди сърцето ѝ; моето не се е променило; цял живот не ще забравя какво е направила тя за мене...

От 1850 година нататък любимец става — и завинаги остава — Мансо. Той притежава всички качества, за да задоволи у мадам Санд и политическите ѝ предразсъдъци, и стремежа ѝ към двусмислена майчинска любов, защото е тринадесет години по-млад, със слаби дробове, изискан, красив, човек от народа — син на пазач от градината Люксембург. Той е гравьор върху мед и голям художник. Отначало е секретар на Жорж Санд, но скоро става нейно доверено лице. Между Ламбер и него съществува сега един нестабилен мир. Бележник от 1852 година, воден от Мансо: „Мансо и Ламбер искат да се дуелират. Мадам ги заставя да се прегърнат...“ Когато отива в Париж, Санд иска да отсяда у Мансо, но Морис не се съгласява, защото се страхува от клюки въпреки възрастта на майка му.

Жорж Санд до Морис, 24 декември 1850:

Ще отседна, където искаш. У Мансо бих се чувствувала по-добре, отколкото при тебе... Не би имало никакви клюки, ако дойдеш и ти и спиш в ателието му. Няма да има, дори ако не спиш там... Та никой освен портиера няма да знае, че съм там!... Кой млад мъж не дава подслон у дома си на някоя дама от провинцията, особено ако тя е на четиридесет и шест години! Ти би могъл още

утре да отстъпиш твоето жилище на Титин, дори когато сам си в Париж. Никой не може да каже и дума, щом няма да нощуваш под същия покрив...

Семейство Бертолди живее в Риберак, гдето „полякът“ е назначен за особен бирник; но хубавата Титин, която скучае в Перигор, проявява голяма суетност и ходи често в Париж, в хотел „дю Елдер“. В Ноан съжбяват много за нея, главно защото дават театрални пиеси, за които липсват млади артистки.

Жорж Санд до Огюстин дьо Бертолди, 15 януари 1850:

Много съжбяват за тебе и комедиите. Ламбер и Морис виждат, че са загубили бисера на младите артистки. Мадам Фльори е елегантна и изглежда млада, като се гримира, но е много плачлива и превзета... Знаеш, че Мансо, приятелят на Морис и Ламбер, е сега нашият пръв актьор. Играе и сериозни, и комични роли, а за костюмите, за грима, за декорите е първокласен. Пантомимата достига такова съвършенство, каквото не можеш да си представиш; би било идеално, ако имахме една хубава Коломбина като тебе. Но дамите не ги бива за това, и най-после решихме да създадем една комична Коломбина с някой преоблечен младеж...

Така Арлекино и Коломбина заемат в живота на Жорж мястото на Ледрю-Ролен и Луи Блан. Както при всички бури в живота, тя се връща в своето пристанище в Ноан и след като приказките на съседите утихват, намира отново тук спокойни дни, прекрасни перуники и изтравничета, споровете и веселието на младежта. Трябва да се грижи за Мансо, да обича сина си, да управлява къщата и всяка нощ да пише по двадесет страници от някой роман; животът е поел отново обичайния си ход.

[1] Игра на думи: на френски *bergerie* значи и кошара, и пасторална поема. — Б.пр. ↑

- [2] *Poor Chopin* (англ.) — бедният Шопен. — Б.пр. ↑
- [3] Емил дьо Жирарден. — Б.а. ↑
- [4] Франц Лист. — Б.а. ↑
- [5] *Absolvo te* (лат.) — опрощавам те. — Б.пр. ↑
- [6] Потушаването на бунта през юни 1848 г. — Б.пр. ↑

V

МИЛОСЪРДНАТА БОГОРОДИЦА

Междувременно Луи Наполеон Бонапарт е избран за председател на републиката. Вълшебното име е оказало своето въздействие. Новият държавен глава не е непознат за Жорж Санд. На младини е бил либерал и дори карбонаро^[1]. Към 1838 година тя се среща с него в един от парижките салони и двамата споделят общата си ненавист към Луи Филип. Когато заговорите на Луи Наполеон стават причина да бъде затворен в крепостта Ам, младият принц изработва там някаква мъглява политическа доктрина, смесица от порядък и революция, социализъм и благоденствие, либерализъм и силна власт. В 1844 година той издава брошура за премахване на бедността. Луи Блан отива да го посети в затвора и пише за него статия, която Санд обнародва в „Еклерьор Дьо л’Ендр“.

Принцът знае, че мадам Санд се е интересувала за него и казва да ѝ предадат, че за него „напълно отлъчения, би било истински празник, ако би могла да отиде в Ам“. Тя не отива, но му пише, за да потвърди учтиво републиканската си позиция: „Бъдете ни поне малко благодарен, загдето не се поддаваме на обаянието, което характерът, умът и положението ви упражняват върху нас...“ Тя не признава друг властелин освен народа: „Никакво чудо, никакво олицетворение на народния гений в едно-единствено лице...“ Луи Наполеон отговаря със същата, откровеност:

Крепостта Ам, 24 януари 1845:

Вярвайте, мадам, че най-хубавата титла, която бихте могли да ми дадете, е името приятел, защото то означава близост, каквато бих се гордял да видя между нас. Вие, мадам, имате качествата на мъж без недостатъците ни и не можете да сте несправедлива към мене...

Тя се изкусява от мисълта да повярва в искреността на този млад Бонапарт; приятелите ѝ я предпазват; но когато го избират за президент, тя обнародва в „Ла Реформ“ една съвсем не враждебна статия: „Като отхвърли любимеца на Националното събрание^[2], народът се обявява не против републиката, от която има нужда, а против тази, която Събранието му създава. Бъдете уверени, че голямото влияние на Луи Бонапарт се дължи тъкмо на това, че не се е проявил никак при буржоазната република...“ Тя изпитва известно удоволствие, като вижда поражението на умерените, които многократно е предупреждавала. На издателя си Жул Ецел казва:

„Отново съм съвсем спокойна... Това стана, като видях как мнозинството от народа гласува за Луи Бонапарт. Тогава почувствувах примирение пред тази воля на народа, който сякаш казваше: «Не искам още да избързвам и ще поема пътя, който ми се харесва». Затова се върнах към работата си като добър труженик, който се заема отново със задачата си и Спомените ми напреднаха твърде много. Тази работа ми е приятна и не ме уморява...“

През ноември 1851 тя идва в Париж за репетициите на пиесата ѝ „Сватбата на Викторина“, представена в театър „Жимназ“ на 26 ноември 1851. На премиерата присъства и Соланж със своя съпруг и с покровителя си граф д'Орсе. Семейство Клезенже върви от раздели към помирения и от помирения към раздели. През следната (1852) година едно съдебно решение ще сложи край на бурния семеен живот на двамата съпрузи-врагове. Тъй като лейди Блесингтън е починала през 1849 година, Алфред д'Орсе, много влиятелен в новия режим, се привързва към младата Соланж и по рикошет покровителства майката на своята приятелка.

Всички говорят за вероятен преврат. Кой би му се противопоставил? Буржоата ли? Те са монархисти. Работниците? Защо ще подкрепят едно събрание, което е заповядало да се стреля срещу тях? На 1 декември Емануел-Араго казва на Санд: „Ако президентът не извърши по-скоро преврат, не разбира работата си; защото засега няма нищо по-лесно от това.“ Вечерта тя отива на цирк със Соланж и Мансо. Когато минават в един часа след полунощ покрай Елисейския дворец, виждат, че вратата на двора е затворена. На пост е само един часовой. Пълна тишина; уличните фенери осветяват калния, хлъзгав

паваж: „И утре няма да е!“ — казва със смях Санд. И спи спокойно цяла нощ.

На другия ден, 2 декември, Мансо ѝ съобщава: „Кавеняк и Ламорисиер са във Венсен. Събранието е разтурено.“ Това не ѝ прави впечатление. Тази умираща република отдавна вече ѝ е чужда. Хората по улиците са спокойни, но вечерта в „Жимназ“ представят „Сватбата на Викторина“ пред празен салон. „Дотолкова се владее сега — казва Жорж на един приятел, — че нищо вече не ме възмуцава. Гледам на реакционния дух като на сляпа неизбежност, която трябва да се победи с време и търпение.“ Тя прекарва вечерта край камината си, като се вслушва към външните шумове: „Мъртва тишина, от глупост или от страх“. В продължение на няколко дни тя се надява, че новият господар ще се опита да примири французите.

Жорж Санд до Жул Ецел, 24 декември 1851:

Някои мислеха, че между предстоящата, съвсем краткотрайна победа на социализма и това, което стана този месец, е имало и нещо средно: една конституционна република. Виждате, че народът не я иска и това е съвсем просто. Едно изключително страдание иска изключителни мерки, дори ако са само емпирични; предпочита се неизвестното пред известното, магията пред временните облекчения... Ако днешният човек не е безразсъден, ще трябва да разбере, че силата му е в народа. И само той може да бъде днес силен, защото само той може да получи със или без насилие шест, седем или осем милиона гласа, колкото ще събере...

Но началото на новия режим е окървавено и тиранично. Както по времето на белия терор, крайните искат от Принца да забули статуите на милосърдието и състраданието, да бъде „човек от бронз, справедлив и безпощаден“, да мине през века „с неумолим меч в ръка“. Всички верни на републиката са грубо отстранени. Потисничеството се влошава от местни отмъщения. „Половината Франция доносници срещу другата половина“ — пише Жорж Санд. По силата на безапелационни решения, взети по анонимни клевети, нещастни

граждани са хвърляни в затвор, изселвани в Африка, изпращани в Кайен^[3]. В Бери настава паника. Мнозина близки на Ноан са в затвора, други са посочени за изселване. Пиер Лъору, Луи Блан, Ледрю-Ролен, Виктор Бори са емигрирали доброволно. Говори се, че ще бъде арестувана и Санд. Тя не иска да избяга; напротив, поисква да се срещне с Луи Наполеон.

В действителност нищо не я заплашва. Принц-президентът я уважава. Но тя настоява да бъде приета: иска да се застъпи за приятелите си. Полицейският префект Мопа ѝ изпраща открит лист; на 25 януари 1852 година тя идва в Париж и пише на принца:

Всякога съм ви смятала за човек със социалистически дух... Проникната от набожна вяра, бих сметнала за престъпление всред всеобщите приветствия да укоря небето, нацията, човека, посочен от бога и приет от народа...

Той отговаря собственоръчно, върху бланка от Елисейския дворец: „Мадам, ще бъда щастлив да ви приема, в който ден от идната седмица определите, към три часа...“ Тя приготвя дълго писмо, гдето излага това, което се страхува, че не ще може да каже по липса на време. То е зов за милосърдие:

Принце, аз не съм мадам дьо Стал. Нямам нито гения, нито гордостта, която тя вложи в борбата си срещу двуличието на гения и властта... И все пак идвам при вас с твърде смело искане... Принце, мои приятели от детинството и старостта ми, близки като мои братя или синовени деца, са в тъмница или в изгнание: Вашата строгост се стовари върху всички, които са, приемат или са обявени за републикански социалисти... Принце, аз не бих си позволила да разисквам с вас един политически въпрос; това би било смешно от моя страна; но с цялото си незнание и безпомощност се провиквам със сълзи на очи към вас: „Стига! Стига, победителю! Пощади силните,

както и слабите... Бъди благ и човечен, защото и твоето желание е такова. Толкова невинни и нещастни същества се нуждаят от това!“ Ох, принце, думата изселване, това тайнствено наказание, това вечно изгнание под чуждо небе не е измислено от вас; ако знаехте как то съкрушава и най-спокойните, и най-равнодушните!... А предварителният затвор, в който хвърлят болни, умиращи, гдето затворниците са захвърлени върху слама, в задушен въздух, където въпреки това треперят от студ! Ами тревогите на майките и дъщерите, които не разбират нищо от държавни интереси, слисването на мирните работници, на селяните, които казват: „Нима може да се хвърлят в затвор хора, които не са нито убивали, нито крали? Нима ще ни затворят всички? А с каква, радост гласувахме за него!“ Ах, принце, скъпи някогашен принце, вслушайте се в човека, който е във вас, който никога не ще може да се превърне в абстракция, когато управлява. Политиката върши несъмнено велики дела, но само сърцето върши чудеса. Послушайте вашето.

Амнистия, по-скоро амнистия, принце! Ако не ме послушате, има ли значение за мене, че съм направила един последен опит, преди да умра? Но мисля, че бог не ще бъде недоволен от мене, че не ще унизя своето човешко достойнство и главно, че не ще загубя вашето уважение, на което държа много повече, отколкото на спокойни дни и спокоен край...

Луи Наполеон хваща и двете ръце на Санд, изслушва развълнуван молбата ѝ за амнистия, осъждането на личните отмъщения, на които политиката служи само за предлог. Казва ѝ, че високо цени нейния характер и ще направи за приятелите ѝ всичко, което му поиска. Препоръчва я на министъра на вътрешните работи Персиньи, от когото тя добива освобождаването на мнозина берийци. Персиньи признава, че префектът на департамента Ендр се е държал като простак. Лесно е човек да отрича своята вина; а занаятът на изпълнителя не ще бъде никога приятен.

Следва дълъг период, който прави чест на Жорж Санд, защото тя се бори смело и твърдо за помилване на нещастните. Задача двойно неблагоприятна, тъй като настойчивите постъпки могат да раздразнят властта, а връзките с управниците ѝ навличат укорите на приятелите републиканци, макар че тя не се е отрекла от своите убеждения. На министър Персиньи казва: „Аз съм републиканка, но в 1848 година съм настоявала по цели часове в този ваш кабинет за милосърдие пред тия, които вие свалихте от власт“. Пред републиканците твърди, че е останала вярна и продължава да се излага за тези, които я клеветят: „Не ми е дотегнало да изпълнявам дълга си, който, струва ми се, е преди всичко да се застъпвам пред силните за слабите, пред победителите за победените, които и да са те и в който лагер и да се намирам аз...“ Нейната основна теза е: „Можете да преследвате действията, но не убежденията. Мисълта трябва да бъде свободна.“ На тази почва я подкрепя братовчедът на президента, принц Наполеон Жером („Плонплон“), на когото я е представил граф д’Орсе и който ѝ става истински приятел. „Пакостникът“ на рода Бонапарт, „принц от партията на Монтанярите“^[4], този якобинец се застъпва пред Тиер за „недостойните тълпи“ и по този начин си осигурява уважението на напредничавите умове. Близък с братовчед си Луи Наполеон, той си позволява твърде много и подкрепата му е особено ценна за Жорж. Тя го вижда често. Неиздаден бележник, 8 февруари 1852: „Обяд у Наполеон Бонапарт. Мансо запазва угарката от пурата и чашката си, като казва: «Кой знае? Някой ден...» Толкова много прилича на чичо си!“

В продължение на месеци Санд обикаля министрите, принца, префектите, спасява болни затворници, издействува помощи за семействата им, задържа цели групи политически изселници, праща на изгнаници книги и пари, пише молби, като се старее да запази достойнството на молителите, изтръгва от екзекуционния взвод четирима войника, осъдени на смърт. Комунистите я наричат „светицата от Бери“; изселеният Марк Дюфрес — „милосърдната Богородица“; а Алфред д’Орсе ѝ пише: „Вие сте много мила жена, независимо от това, че сте първият мъж в наше време“. Когато среща прекалено много пречки, тя не се колебае да се обърне отново към президента:

Всички трябва да разберат, че това, което ми казахте, е вярно: не преследвам убежденията, не наказвам мисълта... Но в очакване на амнистията, която вашите истински приятели ни обещават, наредете вашето великодушие да се узнае в провинцията; научете какво казва народът, който ви е избрал: „Той би желал да бъде добър, но има жестоки служители и не е господар. Никой не зачете волята ни: ние искахме той да бъде всемоушен, а не е...“

Тя продължава да вярва в добрата воля на бившия затворник от Ам, станал сомнамбул в Елисейския дворец.

Жорж Санд до Жул Ецел, 20 февруари 1852:

Все още съм и ще бъда убедена, че президентът е нещастник, жертва на погрешна и всемоушна цел. Обстоятелствата, с други думи партизански амбиции, го тласнаха във водовъртежа на събитията. Той се надяваше, че ще ги овладее, но е вече наполовина затънал в тях и аз се съмнявам дали в този момент си дава сметка за действията си...

Когато става император с почти единодушния вот на народа, тя престава да го вижда и отсега нататък, ако има нужда от опора или помощ за някой нещастник, се обръща към императрицата, към принц Наполеон или принцеса Матилда. Държането на Санд през тия трудни времена е прекрасно, достойно и великодушно. В продължение на няколко седмици — от март до май 1848 — тя се увлича от политическите страсти; след преврата ги овладява и се отдава само на благотворителност.

Бележник на Мансо, 5 декември 1852: „В Ноан обявяват прогласяването на империята: Наполеон III, император на французите... Цялата къща, в пожарникарски костюми, отива да изслуша съобщението. След това се прибира. Работим. Мадам се качва в единадесет и половина. «Лин»^[5]. Ламбер си заминава утре.“

[1] *Карбонари* — членове на тайни организации в Италия и Франция: в Италия — за обединението на страната, във Франция — против Бурбоните. — Б.пр. ↑

[2] Генерал Кавеняк. — Б.а. ↑

[3] Пристанище на Атлантика във френска Гвиана. Каторга. — Б.пр. ↑

[4] Крайните от времето на Френската революция. — Б.пр. ↑

[5] Битова драма, върху която Санд работи по това време. Представена в театър „Жимназ“ на 13 септември 1853. — Б.а. ↑

VI МАРИОНЕТКИ

Така Жорж Санд пада на нозете си като ловка и щастлива котка. Властта я щади; има доверието на режима; от схватката излиза ако не незасегната, то поне неуязвима занапред. Но е получила тежък удар. И този път търсенето на абсолютното я е довело до тъжно разочарование.

Поражението е време за разцвет на комедията. В смутните години след разгрома през 1848 Жорж Санд дължи спасението си на театъра. Тя го е обичала всякога по родова традиция. Още по времето на Шопен в Ноан се играят пантомими и малки полуимпровизирани пиеси. През 1848 година Морис урежда марионетен театър. Той изрязва куклите от липови стъбла, а майка му ги облича с остроумие и вкус.

Жорж Санд до Огюстин дьо Бертолди, декември. 1848:

Морис и Ламбер направиха марионетен театър, който е наистина нещо удивително. Декори, моментални сцени, перспективи, дворци, дори, лунни ноци и звезди, прозрачност — всичко е наистина прекрасно и много сполучливо. Имат двадесетина актьори, които говорят и действуват много забавно по тяхна заповед. Сами пишат сценариите, които са понякога доста хубави; пишат и мрачни мелодрами... Има цял куп костюми за тия дървени актьори...

Създали са всички актьори от италианските комедии и още стотина други, измислени в Ноан; Баландар, директор на трупата, важен, симпатичен господин с редингот и бяла жилетка; полският пазач Басине; негърката Бамбула; полковник Вертебрал и графиня дьо Бомбрекулан, с огромни гърди. Костюмите са безукорни: плисирани якички, бродерии, шапки с пера. Бюстовете са покрити с кожа, така че

дамите могат да бъдат деколтирани, а мъжете да се борят голи до кръста.

В 1851 година майката изненадва Морис с постройката на истински театър в бившата билиардна на замъка. Съединяват това голямо сводесто помещение със стаята на Соланж и го посвещават на драматичното изкуство. В дъното има сцена за артисти от плът и кръв; в средата е публиката: в една ниша — марионетният театър. Той е обзаведен по-добре от всеки друг. Чрез специална въртележка слънцето и луната следват обичайния си ход. Вали дъжд; светкавици прорязват завесата в дъното. Декорите, рисувани от Морис, създават илюзия за дълбочина. За едно и също действащо лице има няколко фигури с различна големина, така че докато се придвижва откъм дъното на сцената, актьорът израства. Всички кукли са монтирани на толкова чувствителни пружини, че и най-лекият полъх може да ги раздвижи! Когато някой от тях рецитира, другите се размърдват в съответния момент. Отличен импровизатор, Морис обича публиката да задава въпроси на марионетките му, които дават блестящи отговори.

Жорж Санд до Огюстин дьо Бертолди, 24 февруари 1851:

Да, Морис се смая от театралната зала. Той пристигна една сутрин преди близо три седмици. Театърът беше затворен. Вечерта му завързах очите и го заведох в билиардната. Видя, че завесата се вдига, на сцената бяха декорите за „Клавдия“, всичко чисто, прекрасно осветено! Можеш да си представиш изненадата му! Играха само два пъти, откакто се е завърнал. Позволявам да дават представления само веднъж на две седмици, защото трябва и да се работи. Вчера имаше великолепен спектакъл. Пиеса в духа на „Дяволските хапчета“, наполовина с говор, наполовина пантомима, с изненади, дяволи и фойерверки във всяка сцена. Имаше шестдесет души зрители. Тук-там се явиха несполуки. Но всички викаха, тупаха с нозе и актьорите бяха наелектризирани...

28 април 1851:

Играхме най-новата ми пиеса!^[1] Ах! Колко необходима ни беше ти! Сега аз съм принудена да играя първата роля. Лицето как да е става, когато го намажа както трябва, но за мене е непреодолима пречка да се убедя, че съм млада, а като не чувствавам да съм лицето, което представлявам, не мога и да играя добре...

„Никой не знае колко дължа на марионетките на сина ми“ — пише Санд. И това е вярно. Тази игра я отвлича в тежки дни от самата нея, което е всъщност задачата на всяка игра. След половин век опити, от които много са бурни и мъчителни, Жорж започва да вижда ясно нишките, които движат човешките марионетки. Докато вечер, на голямата маса в Ноан, крои и шие костюми за Арлекин и Коломбина, за Баландар и Бамбула, тя мисли за почти същите прости пружини, наричани страсти. Познавала е безброй хора; и може да ги групира за няколко вида амплоа. Виждала е „стари графини“ в детството си, буйни и велики жени от народа, бърбив реформатор, който вечно проси, лиричен опортюнист като Мишел, пламенен и туберкулозен актьор за първи роли, млада артистка, която търси любов. Още щом се появят на жизнената сцена, тя знае вече как ще постъпват. За една разочарована душа, приближаваща петдесетте, е голямо изкушение да се забавлява с човешката машина и след това да се отдели от тази безсмислена комедия. Театърът е пречистване на страстите; но може да бъде и тяхна смърт.

Най-добрите зрители обаче виждат отвъд комедията. От нея те научават „да убиват в себе си марионетката“; след това откриват, че и след като покорят марионетката, остава още нещо. Жорж Санд е търсила идеална любов; не я намира; и не съжалява, че е мечтала за нея. Тя продължава да мисли, че в любовта жената трябва да иска всичко или нищо. Надявала се е на идеална република; вижда крушението на своя блян; и не съжалява, че е мечтала. Все още вярва, че въпреки моменти на низост, в човека има огромни източници на величие и затова е по-добре да му се говори „за свободата, отколкото за робството му“. Вижда злото; и пази вярата си в доброто. Майка Алиша и абат дьо Премор са били прави някога, когато въпреки всичките ѝ грешки са ѝ давали своето доверие; когато започва да старее, тя отива

към едно душевно спокойствие, което всеки от нас трябва сам да си завоюва.

[1] „Нело“ или „Виолонистът“. Няколко пъти поправяна, пиесата е била представена в „Одеон“ на 15 септември 1855 под името „Маестро Фавила“. — Б.а. ↑

ОСМА ЧАСТ ЗРЕЛОСТ

I

ОПАСНА ВЪЗРАСТ

„Опасна възраст“ съществува само за жените, които не са живели като жени. Тъкмо те се отдават при остаряването на тялото на съжаления, които ги отвеждат към безразсъдства. Жорж Санд, познала любовта и славата, няма защо да се пита тъжно, като много други жени, какво би могла да изживее: тя пази спомена за това, което е било. И тя прекарва, разбира се, към 1852 година „неизбежната слабост, предизвикана от промените, свързани с възрастта“, но какво значение има за нея това, че хубостта ѝ повяхва? Престижът ѝ я спасява от изоставяне. За тази, която винаги е отказвала да бъде само една разкошна вещ, ще бъде не безразлично (всяка жена се допитва до огледалото си), но поносимо да признае, когато се наложи, че е изиграла вече своята роля. Въпреки възрастта Санд се чувства повече от всякога притегателен център. Тя властвува в Ноан като всемогъщ матриарх. Приятелите на Морис — Бори, Мансо, Ламбер, Окант — я ухажват благоговейно. Южен Делакроа се изненадва, като вижда настанени у нея толкова много млади хора. Дневник на Делакроа, 21 февруари 1851: „Странно впечатление от положението на тия млади хора около нещастната жена...“ Защото Делакроа, привърженик на традициите, любимец на режима, се отнася към Санд с известно състрадание и дори малко строго. Но за да останеш млада — според нея, — трябва да живееш с младежта: „В моя дом се забавляват и аз съм всякога весела...“

В своите четири албума с карикатури Морис Санд ни е оставил картини от това малко грубо веселие. Там виждаме смешния Ламбер с вирнатия нос, дебеличкия Бори. Мансо е представен по-изискан, с грижливо подрязани мустачки, слаб, зънец на брега на Ендр след ледена баня. Той си остава любимец на мадам Санд. Почтителен, услужлив, принц-съпруг със златно сърце. „Ако го познавахте, щяхте да разберете, че такива хора трябва особено много да се ценят и обичат.“ Морис и Ламбер работят през зимата в Париж; Бори, който се е върнал от Белгия, търси щастието си в банкова служба; Мансо и

„мадам“ (той я нарича всякога така) остават сами. Със своя силен и почтен характер Мансо има върху Санд влияние, каквото не е успял да спечели нито един мъж. Тя не може без него, взема го при пътуванията си и в Париж. Посвещава му пет свои творби. Той я освобождава от материалните грижи. Всяка вечер проверява дали на бюрото ѝ е поставена хартия за писане и чаша подсладена вода. „Все пак — казва Теофил Готие — Мансо чудесно ѝ подреди Ноан за писане! Тя не може да отиде в някоя стая и да не намери там пера, синьо мастило, цигарена хартия, турски тютюн и линирана хартия за писма!...“

Бележник на Мансо, 23 юни 1852: „Ламбер пристигна тази сутрин. Затлъстял е. Има поръчки за картини и къдри мустаците си с тирбушона... Вали; не може да се излиза. Разговори. Работа. Вечеря. Музика. Бродиране. Морис подготвя пиеса. Ламбер отива да спи. Мадам Соланж също. Качваме се в полунощ. Мадам остава да пише писма.“

Бележник на Жорж Санд, 13 януари 1853: „Зеленика, кичеста калина, мъхове, игличини, виолетов и бял шибой. Японската дюля е цъфнала отпреди петнадесет дни. Навсякъде е пълно с виолетки — и в гората, и в градината. Розовият божур е обсипан с едри пъпки. Няма още силен мраз... Продължаваме да четем Балзак. Написах и изпратих много добродетелна бележка за Леон Леони. Прочетох отново «Лукреция», за да напиша утре отзив... 14 януари 1853: Доста студено време. Морис заминава утре. Четохме Балзак и много се смяхме през цялата вечер, за да позабравим неприятната раздяла... 28 януари 1853: Получих най-после писмо от Морис. Времето е прекрасно: рози, зеленики, три вида шибой; двойни, обикновени, многолистни ружи; зюмбюлите скоро ще цъфнат; бадемовите дървета се разлистват. Снощи написах петнадесет страници от моя роман. Тази вечер шиене с вълна. Четем «Айвенхо». Бори спи и хърка; Соланж му връзва хвърчило за косата...

Той се вбесява, ругае и измъква кичура коса заедно с панделката. Крещи и беснее, гони Соланж, говори ѝ глупости, които развеселяват Мансо.“

Бележник на Мансо, 1 февруари 1853: „Мадам Соланж става още в девет часа; вдига на крак цялата прислуга, събужда тези, които още спят, в това число и Мадам! Другите намират, че е много забавно. Но аз не... Мадам бродира по цял ден, за да довърши стола с перуниката.

Тя е много съсредоточена и хубава, когато бродира перуники. Вечер Мансо чете «Пертската красавица». Бори и Емил отиват да спят, другите се прибират в полунощ... 14 февруари 1853: Времето е хубаво. Мадам стана със силна мигрена, която се усилва през целия ден, до осем часа вечерта... Мадам вечеря чай, хляб и масло. Направих всичко възможно да я развличам: заведох я в градината, да сади цветя на острова; постарах се да бъда духовит, глупав, весел — нищо не помогна!...“

Бележник на Жорж Санд, 18 февруари 1853: „Ново писмо от Наполеон, с открит лист от господин дьо Мопа за Патюро...“

Бележник на Мансо, 27 февруари 1853: „Студено, сиво, глупаво време. Мадам е добре. Предговор на «Звънарите» и поправка на романа. Мадам го посвещава на Ламбер. Пита се, дали този суров негодник заслужава такова щастие?...“

Когато къщата в Ноан е пълна с хора или когато идват гости от Ла Шатр, животът запазва въпреки всичко монастирски ред: обяд, разходка, работа, вечеря, домино, най-последно четене „около масата“. Голямата овална маса е изработена от селския дърводелец Пиер Бонен, който познавал Аврора Дюпен, когато е била на четири години, и досега казва на Жорж Санд, която отива да го посети в работилницата му: „Махнете се, пречете ми да работя!“ Вечерната маса има много важна роля в Ноан. Подлагала е търпеливия си гръб на толкова неща:

Безразсъдни или остроумни писания, прекрасни рисунки или разчорлени карикатури, картини с акварел или лепенки, всякакви макети, рисуване естествени цветя на лампено осветление, скици по спомени от утринната разходка, препарирани насекоми, подвързване, правене кутии, преписване ноти, писма или шеговити стихове, разноцветни купчини вълна и коприна за бродерия, декори за марионетния театър, костюми за него, игра на шахмат или на пикет, и какво ли не! Всичко, което човек прави на село, у дома си, сред разговори в дългите есенни и зимни вечери...

„Когато приберат масата на тавана, а мене в гробницата — казва Жорж Санд, — тук всичко ще се промени.“ Около масата се чете на глас. Изпратил ли е Юго своите „Съзерцания“? Дюверне ги чете на глас; разискват за римите; възхищават се от лиризма на поета. Най-често мадам Санд реди мълчаливо пасианс, бродира до полунощ, без да продума, или шие и бродира костюми за марионетките. В полунощ

закрива събранието. Мансо ѝ приготвя лампата и я придружава до кабинета, където тя пише до шест часа сутринта, като хвърля угарките от папиросите в чаша с вода.

Следобед се занимава с къщата и градината си. Това не е малък труд. Прислугата е многобройна: осем-девет души постоянна прислуга освен надничарите, които се наемат, когато замъкът е пълен с гости или когато Мадам приготвя конфитюр от френско грозде, който вари сама и се гордее много с рецептата си. Дърводелецът Бонен и един бояджия са на постоянна заплата. Всички са добре платени; Санд има за правило да дава малко повече от съседите си. Не иска да се говори за господари и слуги. Никой не е господар на един свободен човек. Има „домашни чиновници“, всеки с определена длъжност. Тъй като обича добре изработени неща, Жорж е взискателна. Но не иска никога унижителни услуги. Не признава нито ливреи, нито обръщение в трето лице. Дава нарежданията си по берийски: „Искате ли да направите това и това?“ И обича да ѝ отговарят: „С удоволствие“. Качеството, което цени най-много у прислугата, е мълчанието. Никой не бива да разправя какво става в Ноан. Останка от авантюристичната и потайна младост.

Тази революционерка управлява буржоазно своя дом и макар че е романтичка, има точен „усет за науката“. Странно съчетание от думи, което я характеризира: „Да се научиш да виждаш — казва тя, — ето цялата тайна на естествените науки“; Но добавя, че е невъзможно „да се види“ дори един квадратен метър от градината, ако го разглеждаме, без да имаме понятие от класификация: „Класификацията е нишката на Ариадна в лабиринта на природата“. Тя обогатява своите хербарии още от времето на Дешартр. Той е починал отдавна; бедният малгаш, друг другар в нейните изследвания, е на смъртно легло; тя продължава да търси за храна на своите гъсеници четири вида изтравниче: „Обикновеното, сивото, метляното и четворното, което е, според мене, най-хубаво. Не сме намерили още най-красивото от всички — скитничето...“ Упоена от природата, тя вече не харесва Париж и не чувства нужда от него; отива само когато има пиеси в театъра: „Отърсих от нозете си калта на този проклет град“.

Когато наблюдаваме природата, промените в човешкото тяло стават по-лесно поносими. Жълто-червените есенни листа възвестяват зимата, без да я проклинат, и Жорж посреща равнодушно старостта,

която бързо приближава: „Старата жена — казва един неин герой, да, това е друга жена, друго мое аз, което сега започва и от което не мога още да се оплаквам. Тази жена не знае миналите ми грешки. Не им обръща внимание, защото не може вече да ги разбере и се смята неспособна да ги повтори. Показва се толкова кротка, търпелива и справедлива, колкото другата е била раздражителна, възискателна и рязка... Поправя всички злини, направени от първата, и дори ѝ прощава това, което другата, измъчвана от угризения, сама не може вече да си прости...“

Такова е в най-хубавите ѝ дни държането на Санд пред прага на петдесетгодишнината. Тя би желала за подбуда на постъпките си да замени страстта с добрина. Тази добродетел ѝ е била всякога присъща, но е била забулвана понякога от буйния характер. Била е добра на изблици; сега желае да бъде добра постоянно. Смята, че е завършила своите търсения. Не се е примирила, но последиците от бурните страсти са я отвратили от страстите. Отсега нататък иска да се бори само за щастието на другите, без омраза и злопаметство.

Това настроение не ще бъде неизменно. Старостта прилича на по-ранния живот: има свои приливи и отливи. И Санд се връща към по-ранни страсти, раздражения, желаниа, съжаления, слабости, несправедливост. А от това ще настъпват понякога и изблици на веселост. „Лекомислието е буйство“, шумът заглушава вътрешните гласове. Но тъй като желае да бъде последователна, не само си прощава миналото, а чистосърдечно го преобразява, за да го направи достойно за решението да бъде милосърдна.

Мюсе ли? Та тя му е била просто ангелски предана. Влюбената, впита в жертвата си, няма дори паметта на марионетка. Мистиката на страстта си? Ненавистта към брака? Това е само романтична мода. Укор заслужава епохата, не писателят.

Що се отнася до някогашните ѝ романи, свидетели на това бурно минало, тя ги дава за преиздаване с нови предговори, за да ги приспособи към новата философия. Това дразни някои мърморковци като Барбе д'Орвили, който язвително я пародира:

„Мислили сте, че съм неприятелка на брака... че имам по-волна представа за приличния съюз между мъжа и жената. Е добре, след като поддържах тридесет години тези илюзии, идвам да ви кажа, че не е така. Никога не съм била толкова умна, никога не съм виждала, нито

искала толкова много! Аз съм една наивна гениална жена, която създава романи, както прасковата цъфти с розови цветчета, и всякога е искала само едно — да бъде любезна...“

В новите си книги тя ще представя брака все повече и повече заслужаващ почит. Любовта, угодна богу, се диктува наистина от сърцето, но тя се различава от животинския инстинкт по това, че при избора, който е изключителен и трябва да бъде траен, участва и разумът. „Ами ако любовта умре — пита една героиня от романа «Констанс Верие», актрисата София Модзели, създадена по образа на Мари Дорвал, — не трябва ли да се потърси другаде? — Защо другаде? — възразява героинята. — Използвайте по-добре силата, която приписвате на сърцето си, за да го излекувате от престъпната му отегченост.“ Да убиеш в себе си дивия демон на желанието, да опознаеш по-добре мъжа, с когото си свързана, вместо да търсиш друг, това е тайната на щастливия брак. Балзак се гордее, че е разяснявал някога това на Жорж; но по такива въпроси времето е по-добър учител от приятелите.

Жорж Санд до Сент Бъов, 15 декември 1830:

Аз съм стръмна пътека, която се изкачва или се спуска независимо от желанието ми. Животът ме води, където иска, и от дълги години вече този въпрос така малко ме занимава, че не се отбранявам от нищо; минавам през светли области и благодаря богу, загдето ме е допуснал в тях: но как е станало това, не зная. Може би съм била с добро намерение: *Pax hominibus bonae voluntatis*...^[1]

[1] *Pax hominibus bonae voluntatis* (лат.) — мир на хората с добра воля. — Б.пр. ↑

II СЕМЕЙНИЯТ КРЪГ

Новата философия за брака идва у Жорж твърде късно, та не може да осигури семейно благоденствие за нещастния Казимир, а не изглежда и вероятно бракът им някога да се възобнови. Случва се, че колкото повече жената се стреми да опознае съпруга си, толкова по-малко приятни черти намира у него. В такъв случай напразно би се проповядвало помирение. Санд трябва да знае това по-добре от всеки друг. Обаче старите жени не виждат тези драми от гледището на младите. Те мислят за тях не вече заради себе си, но за своите дъщери, снахи и внуци; а човек е всякога достатъчно силен да противостои на чужди страсти. Майката на Соланж Клезенже не може да преценява и чувствава като съпругата на Казимир Дюдеван.

Соланж и майка ѝ са строги една към друга. Санд и Морис са се обединили срещу лошото момиченце, което разпространява така коварно и правдоподобно своите разобличения, че хората около нея започват най-после да се ненавиждат, без да разбират защо. „Дори петлите ставаха по-войнствени и кучетата по-зли, щом дойдеше Соланж.“ Наблюдавала още от детинство любовните връзки на майка си, тя ги осъжда, а след това ѝ завижда. „Когато ѝ говорех за бога — казва Санд, — тя ми се смееше в очите.“ Трябва да се признае, че Соланж е минала през добра школа за лека любов. Но Жорж не съзнава това. Тя не може да се види така, както я вижда Соланж. „Тя се самоизмамва — пише сурово Сент Бьов, — че хората няма да повярват истината и че приказките в края на краищата ще надделеят.“ Нейното държане е по-искрено, отколкото той е предполагал. Грубият ум на Соланж, дръзкия ѝ цинизъм възмущават мадам Санд едновременно като майка, буржоазка и романтичка. При все че се наричат „дебеланката ми, мъничката ми, миличката ми“, двете жени не се обичат. По времето на Шопен между тях съществува тайно съперничество. Поведението на Соланж тогава е осъдително. По-късно Санд желае да прости и мисли, че е простила. Два пъти ѝ дава зестра — най-напред, като ѝ отстъпва голямата къща Нарбон, след това —

при секвестрирането ѝ — една годишна рента; надява се да закрепи така брака на дъщеря си.

Но това не става. Клезенже е луд и прави за една година толкова дългове, че продажбата на ипотекираната сграда става неизбежна; разорява съпругата и чувствително накърнява състоянието на тъща си; защото Санд се опитва напразно да го спаси. Обаче Соланж, вярна на системата си да клевети своите близки, разказва на приятеля си Баскан, че е преследвана „от кредиторите на майка си“. Тя е потайна и крие от майка си положението в своето семейство. „За нея мога да науча само това, което благоволява да ми каже, а тя казва само това, което смята, че е в нейна полза...“ Раждането на малката Жана Клезенже, наречена Нини, довежда до известно помирение, но не и до сближаване между майката и дъщерята. „От двамата Клезенже е по-луд, но не по-лош“ — казва Санд. През февруари 1851 година Соланж и Нини идват в Ноан.

Жорж Санд до Огюстин дьо Бертолди, 24 февруари 1851:

Между сериозните събития ще ти съобщя, че Соланж пристигна в навечерието на Морисовото завръщане и прекара четири дни с малката, която е много хубава, но твърде мъчна. Сол бе дошла с намерение да бъде любезна и беше много подчертано любезна, като светска дама с кухо сърце. Само това мога да ти кажа, защото подбудите за посещението и истинските намерения на Соланж никой не може да ги знае. Каза, че възнамерява да прекара тук няколко месеца през лятото и търси да наеме жилище; но няма да намери по простата причина, че такова нещо тук не съществува. Не зная дали това не беше просто начин да бъде поканена да отседне у нас. Заявих изрично, че не искам да приема съпруга, прислугата, приятелите, конете и кучетата ѝ; бих приела само нея и детето, но и тях с предпазни мерки срещу възможни бурни сцени; тя отговори, че не е имала намерение да остане у нас, защото има домакинство, което не може да се побере в моя дом. Заяви, че съпругът ѝ печели много. Вярвам. Остава да узнаем дали плащат дълговете си. Тя все още много го защитава, като твърди, че има лош характер, но добро

сърце. Толкова по-добре, ако е доволна. Струва ми се, че за нея щастието се състои само в това да е светска дама; но що се отнася до обществото, в което се движи, жестоко го осъжда и осмива. Лошото е, че не е съвсем здрава, струва ми се, по своя вина. Имала е аборт; още на другия ден излиза на езда и от няколко месеца не може да се оправи. Пише ми превзето нежни писма. Аз имам вече определено отношение към всичко това, не се сърдя, не съжалявам, не могат да ме измамат. Гледам спокойно на нещата, които не могат да се променят...

Ужасът, който двамата съпрузи вдъхват на Санд, е толкова голям, че тя ги смята способни на престъпление. И моли Морис да не вечеря у сестра си.

Жорж Санд до Морис, 2 януари 1851:

Не ми е приятно, че се храниш у тях... Клезенже е луд. Соланж е без сърце. И двамата са безнравствени по начало и в известни моменти способни на всичко... В техен интерес е ти да не съществуващ, а за тях интересът стои над всичко. Ужасна завист е разяждала всякога сърцето на Соланж. Търсят те, Клезенже върви по петите ти... Отивай у тях много предпазливо, но още веднъж — не яж и не пий... Изгори това писмо, но го запомни. Престъплението не е винаги това, което хората си представят. Това не е предварително взето решение, не е съдбоносна наклонност, която бавно узрява у злодеите. Това е неосъзнато действие или най-често пристъп на ярост...

Тя признава най-после, че не изпитва никаква обич към дъщеря си: „За мене тя е къс студено желязо, едно непознато, неразбираемо същество...“ На самата Соланж Санд пише по това време: „Животът ти е твърде фантастичен, мила дебеланке, и колкото повече върви по тоя път, толкова по-малко го разбирам...“ Фантастичен ли? Да, Соланж

постъпва много странно. Известно време отива да живее при баща си в Гийери и горкият Казимир, не напълно уверен дали заслужава честта за това бащинство, поема разходите, но това не пречи на Соланж да се оплаква от него. Възмутена, че Клезенже ѝ изневерява, Соланж иска да последва примера му, и тъй като е добре сложена, с особена красота и блестящ ум, тя намира лесно обожатели. В 1852 година напуска Клезенже, защото „се отнасял с нея като с модел“, оттегля се в манастир и продължава да се оплаква оттам.

Соланж Клезенже до Жорж Санд, 23 април 1852:

Така ли ще преминат най-хубавите години от живота ми? Без родители, без приятели, без дете, дори без куче, което да запълни пустотата?... Самота всред движение и шум, а наоколо хората се забавляват, коне препускат, жени пеят, деца играят на слънце, двойки се любят и са щастливи — това не е скука, а отчаяние! После се чудят, че нещастни девойки без разум и възпитание се отдават на удоволствията и порока! Дали жените със здрав разум и сърце съумяват да се предпазят от тях?...

Жорж Санд до Соланж Клезенже, 25 април 1852:

Много съм преживяла, много съм работила сама, между четири нечисти стени, в най-хубавите младежки години, както се изразяваш ти, и не съжалявам, че съм узнала и приела всичко това. Самотата, от която се оплакваш, е друго нещо... Тя е последица на твоето решение. Съпругът ти не заслужава може би такава ненавист и такава бурно скъсване. Мисля, че бихте могли да се разделите другояче, с повече достойнство, търпение и благоразумие. Така си пожелала, свършено е вече... Но намирам, че не е красиво да се оплакваш от непосредствените последици на решение, което си взела сама, въпреки родителите, приятелите и детето, на които чувствуваш днес отсъствието. Заради детето би трябвало

да проявиш търпение; това биха желали и приятелите; а родителите — имаш предвид мене — настояваха да избереш по-удобен момент, по-добре доказани доводи... Не виждам приятелите, които си създаде в обществото, гдето живееш доброволно далеко от мене, да ти са по-верни от ония, които си наследила от мене... Нито един от моите стари приятели не би отказал да ти прости грешките ти към мене и да те приеме както в миналото... Вярно е, че броят им не е голям и те не са важни, високопоставени личности. Не по моя вина. Не съм се родила принцеса като тебе и си създадох връзки според скромните си вкусове... И така, най-голямото ти нещастие е в това, че си моя дъщеря, но аз не мога да променя нищо в случая...

За да се утестиш, ти трябва пари, много пари. В разкош, леност, развлечения би забравила сърдечната си пустота. Но за да ти дам, колкото ти е необходимо, би трябвало да работя двойно повече, с други думи, да умра след шест месеца, защото и сегашният труд надхвърля силите ми... Не ще бъдеш богата задълго, следователно смъртта ми ще бъде безполезна: наследството не ще обогати нито брат ти, нито тебе. Освен това, дори ако можех да работя двойно и да поживея все пак още няколко години, доказано ли е, че дългът ми към тебе е да живея като каторжник, като товарен кон, за да ти доставям разкош и удоволствия?...

Ще ти давам колкото мога повече. Къщата ми е отворена за тебе, докато не внесеш в нея смут с лудориите си или отчаяние със злината си. Ще задържа дъщеря ти при мене, ще я възпитавам, докогато желаеш, но няма да се вълнувам от безполезна ти оплаквания за негодите и лишенията, които ще трябва да търпиш в Париж. Разсъжденията в писмото ти за жените със здрав разум и сърце, които се проявяват понякога като невъзпитаните девойки неудоволствията и порока, ме карат да мисля, че съпругът ти не е лъгал всякога, когато говореше за твои заплашвания. Ако съпругът ти е луд, ти си два пъти полуда... в известни моменти. Тъкмо в такъв момент си ми

писала този странен парадокс в писмото си... Ако говориш често такива глупости, не се учудвам, че си подлудила Клезенже... Намираш, че е трудно да си бедна, самотна и да не се поддадеш на порок?... Трудно ти е да се държиш както трябва, защото си между четири стени, а чуваш как навън се смеят жени и препускат коне? „Какво нещастие!...“ — както казва Морис. Истинското нещастие е да имаш мозък, в който може да се вмъкне твоето разсъждение: потребно ми е или щастие, или порок... Опитай тогава малко порока и проституцията, ако си способна! Та ти няма да пристъпиш и прага, който води към разкош с отказ от вродената ти гордост... Да загубиш достойнството си не е толкова лесно, колкото си въобразяваш. Трябва да си много по-красива и духовита, отколкото си ти, за да те гонят или дори само да те търсят купувачите. Или да си извратена, да умееш да събуждаш желаниа, да се преструваш на страстна и развратна, да притежаваш още много прекрасни неща, от които, слава богу, нямаш и понятие! Мъжете с пари търсят жени, които умеят да ги спечелят, а тази наука така ще те отврати, че преговорите няма да траят дълго...

Виждала съм млади жени да се борят със сърдечни или чувствени увлечения, да се страхуват от семейни нещастия, ако се поддадат на неволни увлечения. Но не съм видяла нито една, възпитана както си била възпитана ти, живяла в обстановка на достойнство и нравствена свобода, да се оплаква от липса на благоденствие и от самота поради посочените от тебе опасности. Една жена със здрав разум и сърце, колкото и да е силна, може да се увлече от любов, никога от алчност. Знаеш ли, че ако бих била съдия в твоя процес и прочетях днешните ти афоризми, положително не бих оставила на тебе дъщеря ти?...

Соланж сигурно горчиво се е смяла, когато е прочела: както си била възпитана ти, в обстановка на достойнство и нравствена

свобода... Обаче майка ѝ напълно вярва в това, което ѝ пише. Тя би разбрала една красива безкористна любов; но не допуска продажност. На това Соланж отговаря: „Лесно ти е да говориш за безкористие; ти си била всякога богата, аз имам само жалката издръжка, която ми даваш; а трябва все пак да живея.“ Скъсването с Клезенже е придружено с един нереален процес за връщане на зестрата и с разпавии за Нини, която изпращат за щастие в Ноан.

Соланж Клезенже до Жорж Санд, 29 април 1852:

Съпругът ми е луд, какъвто надали е имало... Съгласна съм от сърце детето да бъде предадено на тебе. При тебе или при мене, все едно. Но за нищо на света не искам да му я поверя по два месеца в годината... Още е съвсем малка, за да бъде поверена на такъв човек, при когото ще бъде лишена от всичко. По-късно ще бъде девойка и ще бъде пак така опасно да я оставят на толкова груб и циничен човек...

Жорж Санд има вече опит в отвличане на деца. За да защити Нини срещу каменаря, тя поставя Ноан във „военно положение“; в случай на нужда би мобилизирала пожарникарите на Мансо. Сега, когато ѝ поверяват възпитанието и отглеждането на внучката, тя си възвръща радостта, която е изпитвала някога, когато е живяла с деца. Радва се, че е баба. Чувството за нежно покровителство предхожда всяко друго чувство у нея. Да учи някого — това е истинското ѝ призвание. Нини и тя стават неразделни; украсяват заедно „кукленската градина“, създадена някога от мадам Дюпен за Аврора, която е наричала кътчето свой малък Трианон. Там има миниатюрни планини, мънички хижи, пътечки, покрити с мъх, и водопадчета, които получават вода от цинков басейн, скрит в храстите.

Жорж Санд до Огюстин дьо Бертолди, 28 октомври 1853:

Всеки ден работя в моя малък Трианон; превозвам чакъл с количка; изкоренявам и засаждам бръшлян;

уморявам се в куклената градина и от това се храня и спя чудесно...

Жорж Санд до Соланж Клезенже:

Купих ѝ сламена шапка за в градината, четири утринни рокли, обувки и така нататък. Трябва ѝ само още една шапка, колкото желаш протичка и евтина, но само да не е по ужасния вкус на Ла Шатр... Купих и чорапи. Жилетчиците и панталонките са вече готови. Момиченцето ни е очарователно, сияе от здраве и чете доста внимателно. Неразделни сме от обяд до девет часа вечерта. Сутринта прекарва с Мансо, който я обожава...

„Кралицата на всички Нини“ царува в Ноан. „Тя се съгласява да ѝ направят клизмичка само при условие, че по тръбичката ще има цветя и панделки, а по време на операцията Мансо ще свири с уста някаква мелодийка.“ Когато в покоя на едно временно помирение Соланж взема дъщеря си, „за която е зажадняла“, бабата роптае: „Ще задържа Нини, докато е възможно. Горкото дете не ще бъде никога спокойно и щастливо, докато спорът за него се разреши.“ Санд не желае най-вече постоянните местения насам-нататък: „Имам нещастieto да се привързвам към съществата, за които се грижа, и никак не обичам неочакваните промени... Ако помирението не продължи, ти ще ми доведеш Нини болна, объркана, раздразнителна, мъчно, поносима...“ Тъкмо това наистина става, но чарът на Ноан оказва отново своето въздействие.

Жорж Санд до Соланж Клезенже, 21 септември 1852:

Нини се чувства чудесно, а характерът и е неузнаваем... Към мене Нинет е очарователна... Нервите ѝ се успокояват. Перушинката ѝ се оправи. Станала е още по-хубава. Често говори за тебе, но без тъга и все смята, че ще дойдеш на другия ден. Прави удивителен напредък по

впечатлителност, заема се да описва градината, цветята, слънцето, „наметнало сивия си плащ“, звездите „със златните лапички“, вечерното цвете, което се разтваря нощем, когато ружите се свиват, светулките и така нататък... С една дума, няма по-прекрасно нещо от това девойче...

В необнародваните бележници на Жорж Санд, водени обикновено от Мансо, а понякога и от нея, е запазен споменът за игрите на бабата и внучката, за работата в берийския Трианон, за чудноватите вечери в Париж, където Жорж води Соланж, Нини, Морис и Мансо най-напред да вечерят у Манъи, а след това завлича в „Одеон“ или „Амбигю“ това четиригодишно дете, което нито майката, нито бабата, и двете жадни за театрални представления, не знаят къде да дянат, докато трае спектакълът.

Бележник на Жорж Санд, 19 април 1853: „Слагам последна полировка на моя малък Трианон. Мансо, му направи водопадче. Аз — бакхусова горичка. Емил се слиса; славеите също... Изчитам сама последния том от спомените си... 20 април 1853: Великолепно време, малко облачно, но топличко. Дърветата бързо се разлистват. Издигам планина до Трианон, но Мансо я събори за два часа! На нейно място настани един долмен с невидим резервоар, откъдето се захранва водоскокът в Трианонската пещера. Каква изненада за Нини, а още повече за мене, защото аз съм повече дете от нея!... Водоскокът блика два часа... Днес не съм работила нищо; само уших един нарцис на килимчето. Скитам. Ах! Да можеше да продължава все така!... Изпращам на Дютак първия том от «Звънарите»... 21 април 1853: Градината е напълно подновена и почистена. Стана великолепна. Още няма лалета, но има нарциси, цели килими от виолетки в горичката. Теменугите са прекрасни. Парички, иглика, тръни... Направих второ хълмче в Трианон, за да скрия резервоара... Започвам да бродирам възглавница с птичи гнезда за стола...”

Перото се взема отново от Мансо: „Тя започва също продължението на «Моя живот»: четвърта част, VII том... 13 април 1853: Нини е станала наистина много мила, но все още иска да яде супата си с пръсти, а баба ѝ не позволява... Нини ще стане истински

мила, когато майка ѝ дойде да ѝ прави пещери с розовите си нокти... 16 юни 1853: Мадам Соланж трябва да пристигне утре; следователно няма да пристигне... 17 юни 1853: Мадам Соланж не дойде, разбира се! 18 юни 1853: Мадам Соланж пристигна тази сутрин... Вечерта накара Нини да се нахрани съвсем голичка, а сутринта се оплаква от студа и от селото. Господи!...“

Бележник на Жорж Санд, 29 август 1853: „Дъждовно и студено. Поправям Мемоарите. Показвам се навън едва след вечеря. Времето е хубаво; ясно е; много добре виждам кометата в яркочервения залез... Мансо в ролята на Отшелника, Морис — на Бертран, Ламбер — на Лелия импровизират пиеса в горски декор. Човек може да умре от смях, като гледа костюмите им. Представлението е много хубаво и забавно с патоса и безсмислието си. Много ме развлече, главно защото не очаквах такова нещо... Па-де-дъо и балет от Ламбер (като дяволка) и Мансо (като монах), за да се представи изкушението на свети Антоний; великолепно нещо!... Пиесата се нарича «Вяра и съмнение»...“

Бележник на Мансо, 17 ноември 1853: „Заминаваме от Ноан в три часа сутринта. Морис иска да поспи един час и отказва да хапне от бекаса, който Мансо така хубаво разрязва. В Шатору пристигаме преди шест часа; невъзможно беше да задържат конете! В девет и половина заминаваме за Париж... Вземаме само едно купе! Влакът пристига в Париж в шест часа вечерта. Жан^[1] се занимава с багажа. Вечеряме у Манъи, прибираме се. Мадам подрежда бельото си и си ляга в десет и половина. 19 ноември 1853: Мадам е доста добре... Репетиция на първите шест картини.^[2] Съкращения. Ваез^[3] е разярен от артистите. Вечеряме у Манъи, после с Морис, мадам Соланж и Нини отиваме в «Одеон» да видим «Подхвърления»...“

Бележник на Жорж Санд, Ноан, 19 декември 1853: „Великолепно време. Отивам с кола в гората Мание заедно с Нини и куклата ѝ. На капрата сяда Жан с лопати и кошници. Газим в кал, но донасяме великолепен добив за Трианоните... Нини е много мила, разпитва ме по пътя «какво става с човека, когато умре»... 27 декември 1853: Цял ден вали сняг. Рибите останаха под леда; опитват се да ги освободят. Птиците мълчат. Моят Трианон напомня Швейцария... Пиша писма и преписвам по малко «Теверино»... Отец Олар и черният Петър идват на вечеря. Селянинът не се нахранва добре (защото селянин никога не

вкуса непознато ястие). Емил го убеди да опита портокаловата ракия. Играя на карти с Мансо, след това с Емил сверявам «Даниел». Качвам се в десет часа. Пиша стихове за отец Олар и за Емил, после преписвам «Теверино»...“

Бележник на Мансо, 28 декември 1853: „Много сняг, Мадам е добре, за гимнастика рине снега с лопата, и то така усърдно, че ѝ става горещо като през август! Шараните продължават да мрат. Мансо никога няма да убие дрозд... 29 декември 1853: Нини се върна от мадам Перигоа^[4] с много играчки. Прехласна се от роклите, пристигнали тази сутрин за нея от майка ѝ.“

Както Аврора бе обединявала някога двете дами Дюпен, така и сега внучката обединява за няколко дни майката и бабата. Те се възхищават заедно от приказките ѝ.

Жорж Санд до Соланж Клезенже, 9 февруари 1854:

Тук няма нищо по-интересно от Нини; тя весели цялата къща заедно с Мансо, който дотолкова се вдетинява, че тя често ме запитва: „Бабо, още по-глупава ли съм от него?“ Все така си е очарователна...

Жорж Санд до Огюстин дьо Бертолди, 12 март 1854:

Животът в Ноан си е все същият. Тук е Соланж, но тъй като не се забавлява кой знае колко, няма да се задържи за дълго. Най-умното нещо, което прави, е, че ми оставя очарователната Нини, без която не мога. Мансо се грижи за мене като някоя добра старица. Той е прекрасен младеж и ми прави компания колкото и да съм намусена. Морис има успехи в Париж...

Но между Соланж и нейния кирасир не се постига никаква трайна спогодба. През май 1854 нова катастрофа. Научил за връзката на жена си с граф Карло Алфиери, депутат от Алба в Пиемонтския парламент, Клезенже нахълтва разярен в стаята на Соланж. След

ужасна сцена заграбва всички писма от любовника и ги изпраща на своя адвокат Бетмон със следните редове: „Какво да правим? Намерих сили да не я убия...“ Той напуска семейното жилище, отива в Ноан с „една личност с ордени“, за да вземат Нини, и иска раздяла, този път в своя полза, срещу изневерилата жена. Нещастното дете минава отново от ръце в ръце, поверявано ту на кръстницата си мадам Баскан, ту на баща си, който го дава най-после в пансион. Писмата на Жорж Санд до мадам Баскан показват, че не е знаела цял месец какво става с внучката ѝ.

Тази случка дава съвсем неочаквана последица. Сломена от толкова вълнения, Соланж иска да потърси опора във вярата. Набожният ѝ братовчед Гастон дьо Вилньов „я тласва в ръцете на отец дьо Равиньан“. И тя се оттегля в Сакре Кьор: „Ако не повярвам в бога, не ще бъде по моя вина. Ще ограбя във всеки случай Хенрих IV, като кажа: «Дъщеря ми заслужава една литургия»“^[5]. С надежда да получи подкрепа от небето, за пръв път в живота си тя проявява малко смирение: „Само чудо би могло да върне дъщеря ми. Господ върши чудеса. Но дали съм заслужила да направя чудо за мене? Не...“ Както винаги ловка, Жорж Санд използва веднага случая: „Ако си наистина благочестива, помири се с Огюстин“. Действително преобразена, Соланж се съгласява на това помирение.

Очакваното чудо става на 16 декември 1854 година. Съдът издава решение за раздяла на съпружките и поверява детето на баба му.

Жорж Санд до Соланж Клезенже, 17 декември 1854:

Какво щастие, моето момиче! Ето кое трябва да затвърди вярата ти! Бог ни дойде на помощ и към каквато религия да принадлежим, ние чувствуваме тази помощ, когато я търсим и се молим за нея. Трябва да дойдеш веднага, но заедно с Жана...

Наближава Нова година. Какво тържество ще устроят в Ноан за Нини, ако се върне тъкмо сега! Уви! Трябва да изчакат, докато решението им бъде официално съобщено; Клезенже може все още да го обжалва, а адвокатът Бетмон е неумолим. На 1 януари 1855 година Соланж може само да занесе играчки в пансиона Делиниер, на улица

„Шатобриан“. Самата тя намира под вратата си, както по времето, когато е била дете, четири бездарни стихчета, писани от Жорж — от развълнувана и разтревожена майка:

*Във този ден щастлив на скъпата Соланж
отдавам аз отново моята любов.
Тя вече се старее с разум да блести,
дано намери само в себе си кураж.*

Едно временно постановление оставя детето в пансиона. „Бащата извежда дъщеря си през януари — пише Санд, — без да забележи, че тя е с лятна рокля!“ Вечерта я връща болна и заминава веднага на лов далеко от Париж, неизвестно къде. Санд е неспокойна. 29 декември. 1854: „Gloomy^[6] ден. Мисля само за Нини. Пиша писма. Размислям.“ Уви! Черните предчувствия скоро се потвърждават. Малката се разболява от скарлатина и много бързо умира.

Жорж Санд до Шарл-Едмон, 7 февруари 1855:

Най-ужасното е това, че ми убиха горкото дете... Отидох да го видя; съдът го бе поверил на мене. Бащата упорствуваше от самолюбие... Обжалва решението, което поради това не можеше да се изпълни веднага... Напразно писах на неговия жесток и студен адвокат, че за нещастното дете се грижат зле в пансиона, гдето бащата го бе дал!... Повикаха майката и се съгласиха да я оставят при детето, когато разбраха, че е загубено. То издъхва в ръцете ѝ, като се усмихва и приказва, задушавано от общо подуване: „Не, мамичко, няма да отида в Ноан. Няма вече да изляза оттук!...“

Бележник на Мансо, 14 януари 1855: „Към десет часа нарочен раздавач от Шатору донесе телеграма, че страданията на горката Нини завършили нощес. Мадам е в отчаяние и всички заедно с нея... 16 януари 1855: Пристигнаха Соланж, Ламбер, Емил... и Нини! Оставиха

я веднага в черквата. Урсула^[7], Перигоа, Верн^[8], мадам Десер и мадам Перигоа идват за погребението. В един и половина малката бе погребана от Бонен, Жан, Силвен^[9] и градинаря.“

Бележник на Жорж Санд, 17 януари 1855: „Спах, след като изплаках всичките си сълзи. Непрекъснато мислех за нея и струва ми се, че тя ми отговаряше. Сол е сломена и затова е по-спокойна. Писах няколко писма... Соланж стана за вечеря. Препрочитаме «Лоранс»; тя се старее да слуша. Прибирам се в един часа. Все така съкрушена. 18 януари 1855. Днес нищо ново. Не работя. Разхождам се без цел. Цял ден разговарям тъжно. Всичко е покрито със сняг. Соланж е хремава и болна. Четем Купър. Шия с вълни. Морис и Ламбер рисуват с бои с лепило. «Лоранс»: поправки.“

Бележник на Мансо, 23 януари 1855: „Мадам е доста добре. Снегът започва да се топи... Мадам и мадам Соланж записват бележки из живота на горката Нини (ще пишат: «След смъртта на Жана Клезенже»). Вечеря. Разговори за бъдещия живот. Бродирание с вълни. Купър. Мадам Соланж е хремава; цялата е в синапизми. Мадам ще продължи тази нощ бележките за Нини по всекидневните ни записи.“

Не бива да осъждаме строго потреббата, изпитвана от Жорж Санд, да напише статия за смъртта на внучка си. Най-искрените чувства на един писател се превръщат в думи и фрази. Често пъти той чувства само това, което може да напише. Жорж се опитва да пише, след това гледа куклите на Нини, книжките, ръчната ѝ количка, лейката, мъничките ѝ ръкоделия, градината, която са направили заедно. „Провидението е много жестоко към човека, особено към жената“ — казва тя.

Жорж Санд до Огюстин дьо Бертолди, 18 януари 1855:

Благодаря за писмото ти, миличка. Аз съм съкрушена и сломена. Не съм болна. Имам потребната смелост, не се тревожи. Соланж беше възбудена и следователно колкото е възможно силна. Вчера погребяхме нещастното дете при баба ми и баща ми. Днес всички сме сломени. Не зная още докога мъката ми ще бъде все така силна. Бъди уверена, че ще направя всичко възможно да не ме погуби. Искам да живея за тия, които ми остават. Обичам те и те прегръщам

от все сърце, моя мила дъще. Соланж е много трогната от обичта, която проявяваш към нея. Чувствува я и я разбира...

Има добри души, които не се насищат да гледат чужди нещастия. Те все желаят другите да страдат още малко. Осъждат Санд, загдето въпреки мъката си продължава да гледа как дъждовниците скачат в езерцето; или че още на 23 февруари пита Морис дали на вечерята у принц Наполеон Соланж е била „хубава и добре гримирана“, а през юли възобновяват представленията в Ноан. Но и Жорж Санд като Гьоте не смята, че е похвално да се поддържа скръбта. „Напред през гробовете!“ би бил съвършено приемлив девиз за нея.

След смъртта на Нини нейните „момчета“ — Морис, Окант и Мансо — искат да я заведат в Италия, да я поразсеят. Пътуването е прекрасно, по море от Марсилия до Генуа, „гдето обядвахме на открито под натежалите от плод портокалови дръвчета“; след това по суша, из римската равнина, „наблъскани в нещо като дилижанс“, към Флоренция през Фолиньо, „и Тразименто, гдето Анибал натупа здраво римляните“. Фразата е от Морис Санд, който описва на Титин това пътуване в едно забавно писмо: „Минаваме през владенията на Моденския херцог, гдето всичко е от бял мрамор, като се почне от оградата на селската хижа и се свърши с короната на херцога. Държавата му има дванадесет левги обиколка; войската му се състои от тринадесет души, включително музикантите, а всичките му поданици са каменоделци...“

По „безкрайните шеги“ на Морис се отгатва, че пътуването е било весело, с карикатурни прояви, каквито Санд обича; Мансо подстригва мустаците си и целува ногата на свети Петър, Санд възстановява силите си и се катери по планините с радост, макар че се уморява; намират много непознати растения и насекоми; ловят пеперуди из развалините на Тускулум, с една дума, тонът на този поход из Италия съвсем не е такъв, какъвто го виждаме в „Писмо от Фонтан“. Санд е щастлива, но е решила да не харесва нищо и да съжاليا на всяка стъпка за Франция. Оттук и странни преценки: „Не вярвайте нито дума за величието на Рим и околността му. На този, който е виждал други места, всичко това ще се стори много дребно; но

е възхитително изискано... Рим е в много отношения съвсем празна работа; трябва да си поклонник на Енгр^[10], за да се възхищаваш от всичко... Странно нещо, красиво е, интересно, чудно, но прекалено мъртво... Градът е отвратителен с грозотата и мръсотията си! Един сто пъти по-голям Ла Шатр!...“ Ах, берийке!

Истината е, че тя наблюдава римските гледки с враждебно пристрастие. На приятеля си Луиджи Каламата, който я укорява, загдето не е казала, че редом с просяците и апашите в Рим живеят и почтени хора, и мъченици за свободата, тя отговаря, че императорската цензура не би й позволила да говори за италианските либерали, за Мадзини и Гарибалди, които тя обича. „А като не може да се говори за това, което в Рим е безгласно, сковано, невидимо, трябва да се очерни Рим такъв, какъвто го виждаме, с поддържаните му качества: мръсотията, леността, безчестието... Добре е да се каже какво става, когато един народ попадне под властта на расото и аз постъпих много добре, като го казах, колкото скъпо и да ми струва...“

Този антиклерикален изблик изненадва, особено защото идва толкова скоро след намерението да дадат Нини в манастир и при това по време, когато Санд има за приятели мнозина кюрета от околностите на Ноан. Трябва да го отдадем, от една страна, на дълбоко вкорененото волтерианство, готово всякога да бликне при големи душевни сътресения, от друга страна, на озлобението срещу тези, които са й вдъхвали надежда за чудо, годна да спаси внучка ѝ, и най-вече на ужаса, вдъхван не от верската, а от църковната политика на втората империя. Тя вижда, че свободата на мисълта изглежда застрашена, че млади професори са преследвани; и се смята длъжна да реагира. Книгата, която пише за пътуването си в Италия, „Даниела“ — по-скоро политическа брошура, отколкото роман, — ѝ създава много неприятности. Без малко не спират вестник „Ла Прес“, който я печата като подлистник. Жорж Санд трябва да потърси застъпничеството на императрицата, като я трогва за съдбата на невинните печатарски фактори и работници. Императрицата се намесва — голяма смелост от страна на една набожна испанка; но въпреки това не спечелва благоволенieto на мадам Санд.

[1] Прислужник у Жорж Санд. — Б.а. ↑

[2] „*Мопра*“, драматизация от Жорж Санд по романа ѝ от 1837 година, се репетира в „Одеон“, гдето го представят за пръв път на 28 ноември 1853. — Б.а. ↑

[3] *Гюстав Ваез*, един от двамата директори на „Одеон“ (другият е Алфонс Роайе). От актрисата Беранжер има дъщеря, на която Жорж Санд става кръстница. — Б.а. ↑

[4] *Анжел Неро*, дъщеря на Малгаша, се е омъжила за Ернест Перигоа. — Б.а. ↑

[5] Когато Хенрих IV се отказва от калвинизма, за да получи френската корона, и всички го осъждат за вероотстъпничеството, той отговаря: „Париж заслужава една литургия“. — Б.пр. ↑

[6] *Gloomy* (англ.) — мрачен. — Б.пр. ↑

[7] *Урсула Жос* — селянка, другарка от детинство на Жорж Санд. — Б.а. ↑

[8] *Д-р Верн дьо Борегар*, селски лекар. — Б.а. ↑

[9] *Силвен Брюне*, кочияш на Жорж Санд. — Б.а. ↑

[10] *Енгр* (Жан) — френски художник (1780–1867). — Б.пр. ↑

III КОСАТА НА ВРЕМЕТО

При пътуването си в Италия Жорж научава за смъртта на нещастния Малгаш, когото се е надявала да зарадва с непознати растения. На старини паметта ни се превръща в гробище. И най-любимите, и най-нелюбимите скитат нощем между гробовете. Красивият Ажасон дьо Грансан е починал в 1847, Иполит Шатирон в 1848, Шопен и Мари Дорвал в 1849, Балзак и Карлота Марлиани в 1850, Латуш и леля Люси Марешал в 1851, Плане в 1853, Нини Клезенже и Неро в 1855.

Въпреки това Ноан е препълнен с гости. Мансо не напуска никога поста си; другите момчета идват всякога, когато могат. Морис тревожи майка си със своята изменчивост. Той върши хиляди неща много добре, но нито едно до съвършенство. Карикатурите му са забавни, илюстрациите остроумни и поетични, мелодрамите за марионетния театър много смешни; написал е дори роман. Но не се измъква от невзрачността. Гнети го бремето на майчината слава. При все че го обича от все сърце, Санд говори винаги покровителствено за работата му: „Занеси романа си на Бюло; той ще го вземе, за да ми направи удоволствие“. Така не се насърчава човек на изкуството. Морис приближава четиридесетте; трудно е на тази възраст да си само син на майка си. Тя би желала да го види оженен, но той не е направил избор и в това отношение.

Санд все още съжалява, че не се е оженил за „милата Титин“, с която тя редовно кореспондира. Семейство Бертолди все има какво да иска. И Огюстин, и съпругът все смятат, че не са добре настанени. Ако са в Люневил, искат да се преместят по-близо до Париж. Ако Санд успее да ги премести в Сент Омер, искат да отидат в Антиб заради климата! Огюстин, все още много красива, би желала Жорж Санд да я представи на принц Наполеон, който е могъщ покровител.

Жорж Санд до Огюстин дьо Бертолди:

Не искам да те покажа на принца. Не ми подобава да му представя една толкова красива молителка. Откажи се от това упорство да мислиш, че мога да искам благоволения и покровителства при този режим... Няма да отида с побелелите си коси да вися в чакалнята на едно момче, което може да ми бъде син, и да му се кланям, дори ако се отнасяше до собствения ми живот... Не разчитай също, че ще ти дам препоръчително писмо. Не ми прилича да изпращам млада и хубава жена при, един момък, който обича жените, за да заприличам на сводница... Морис е още тук, но за кратко. И той, и Мансо те прегръщат, при все че вторият няма още бели коси. Страхувам се, че няма и да ги има. Горкото, клетото момче...

Защото Мансо кашля и храчи доста подозрително, а Санд има вече опит в тия неща. Що се отнася до Соланж, тя скита по света като всяка свободна „много красива и не много добродетелна“ жена, която търси мъже. Отива в Белгия, в Лондон, в Торино.

Жорж Санд до Соланж Клезенже, 25 юли 1855:

Смях ме е на твоите хрумвания да пътуваш, които така забавно разказваш; но се страхувам, че зад тази веселост се таи скръб и безумство. Ето че си се загрижила пак накъде да тръгнеш, като че Ноан не е по-добър за тебе и физически, и морално... Но дяволът те тика не зная накъде. Съобщавай ми поне какво правиш. А когато съвсем ти дотегне да се забавляваш, ела поне да поскучаеш с малко изгледи за почивка...

На това Соланж отговаря, че Ноан би бил непоносим за нея без кучетата и конете ѝ: „Откровено ти признавам, че Бери губи за мене много от очарованието си, ако ходя из него пеш... За нещастие съм само на двадесет и седем години и макар да съм често болна, все пак имам младежка кръв и нерви, така че не мога цяла зима да шия

килимчета, да свиря на пиано и да се занимавам с огромната си кореспонденция. Имам нужда от някаква дейност, дори само светска, от театър, разходки и така нататък или поне от езда, която е най-успокоителното занимание.“

Но Жорж не иска да храни коне, а освен това за пръв път в живота си сама желае да се отдалечи от Ноан. За да поддържа своето семейство, да помага на изгнаниците, на внуците на Мари Дорвал и на още толкова други хора, които живеят от нейните пари и перо, тя трябва да работи повече от всякога. Отегчена от всекидневната върволица от гости в Ноан, много от които искат да се застъпва за тях пред принц Наполеон, тя желае да намери по-спокоен кът за работа. И ето че при един излет с Мансо из долината на Крьоз, планинска област, която — според думите на Санд — е малка берийска Швейцария, тя открива селцето Гаржилес, край рекичка със същото име, и е очарована от него. Трябва да признаем, че местността е много хубава. Обрасли с изтравниче стръмни урви обрамчват черни скали, между които текат сините води на Крьоз, пресичани от бели камъни и пенливи водовъртежи. Харесва ѝ се и приветливата външност, и гостоприемната услужливост на жителите. Ловецът на пъстърви Моро ги отвежда от Пен в Гаржилес, село, построено в дъното на една хуния, гдето двадесет извора поддържат прекрасна, почти африканска растителност, толкова топло и затулено е това кътче. То има седемстотин души жители, една римско-византийска черква, един романтичен замък, алжирски пеперуди. „И ние замечтахме — казва тя, — щом не сме принудени да живеем в Париж, да си устроим едно кътче в това село... Всеки художник, който обича полето, мечтае да завърши дните си в едно опростено, почти пасторално съществуване...“

Тя иска да купи веднага къща в Гаржилес. Къщите струват от петстотин до хиляда франка. Мансо моли за позволение да ѝ я подари, намира, каквото търси, край брега на реката, купува го и започва да говори само за своя главен вход, своите ливади и своята кухня. „Верният неразделен другар“ спазарява да му боядисат и мебелират жилището; подрежда го като параход, с миниатюрни, но удобни кабинки. Мадам Санд се влюбва в тази къщица. Щом иска да работи на спокойствие, тя напуска Ноан и идва с Мансо в Гаржилес, гдето и двамата намират идилично щастие. Тук идва Морис, идва и артистката

Беранжер, но Гаржилес е по отношение на Ноан това, което е Марли за Версай: място, запазено само за малцина избраници. Санд почти не съобщава този адрес. По-късно Виктор Юго обезсмъртява рекичката:

*Жорж Санд има Гаржилес,
Както Хораций е имал Анио...*

В 1857 година умират Алфред дьо Мюсе и Гюстав Планш; вторият след ужасна агония, при която за него предано се грижи Бюло. Планш поддържа докрай в статиите си Жорж Санд, която го смята за „единственият сериозен критик напоследък“. Иска да каже: единственият, който се занимава с нея. Сандо го оплаква: „Бедният Планш, бедният Тренмор, както го наричахме тук... Никой не знае колко много го обичах“. Дали и той самият го е знаел, когато другият беше още жив? Що се отнася до Мюсе, сърцето му, „бедното му сърце“, е предивременно изхабено от толкова лудории и прекалявания. Той се опитва да замести Жорж; но никога не я забравя. В 1851 година пътува из Италия; и намира там спомените си:

*О, сляпа участ изменлива!
Упойна мъка ти любовна!
Натраплив спомен, скрий очите,
които виждам все пред мене.*

Той повтаря тези стихове всякога, когато мимо волята си вижда в своите мечти „да минават мрачните и дълбоки кадифени очи“ на невярната, но незабравима венецианска любовница.

През 1834, когато той подготвя „Изповед на едно дете на века“, Жорж му пише: „Невъзможно ми е да говоря за тебе в книга при сегашното ми настроение; но ти можеш да пишеш, каквото искаш: романи, сонети, поеми; говори за мене, както намираш за добре, предавам се с вързани очи...“ След смъртта на Мюсе, когато в 1858 година се помирява с „Ревю де дьо монд“ (след скъсване, траяло седемнадесет години), тя предлага на Бюло един автобиографичен

роман за венецианската трагедия: „Тя и Той“. При все че се мисли безпристрастна, Санд си приписва в този роман една възвишена роля. Героинята, Тереза Жак, се отдава на любовника си само от милосърдие. След като прочита ръкописа, Бюло я съветва да представи Тереза по-малко свършена и да не влага толкова често в устата ѝ свещени изрази. Тъй като любовната ѝ философия се е променила с възрастта, Жорж променя и миналото, за да придаде единство на живота си. Човешка и може би мъдра постъпка. Но романът ядосва Пол дьо Мюсе, който отговаря с „Той и Тя“, една жестока и несправедлива книга. Най-сетне идва ритникът на ослицата: Луиза Коле, колкото бездарна, толкова и темпераментна, написва „Той“ — един преливащ, от злоба памфлет.

Жорж Санд притежава любовните писма, които ѝ е пращал Мюсе, както и своите до него. Към 1860 година тя пожелава да ги издаде, за да възстанови истината. Тази кореспонденция наистина доказва една взаимна любов. Но дали е навременно обнародването ѝ? Санд решава да се посъветва със Сент Бьов, който е бил някога свидетел на техните мъчения. Те не са скарани, но Санд отдавна не го е виждала. Спотаен зад своите шкафове пълни с отрова, Сент Бьов не е никак нежен към нея: „Кръчмарска Христина Шведска“, пише той в тайните си бележници. Но в 1859 година Соланж го среща в академията, когато приемат Жул Сандо. Сент Бьов говори много мило за Жорж на младата жена и я поканва да го посети. Соланж разправя, че има намерение да пише биография на своя прапрадядо Саксонския маршал. Сент Бьов ѝ дава бащински съвети. „Държи се бащински трогателно към мене.“

Сент Бьов до Соланж: „Времето е хубаво. Може да сте ходили вече във Версай. Във всеки случай господин Сулие (уредникът на музея; живее в двореца) е предупреден за милото посещение, което може би ще има. Добре ще сторите да му кажете за работата си върху Саксонския маршал. Той сигурно знае нещичко. Хиляди почитателни нежни привети.“ Сент Бьов приема Соланж на улица „Монпарнас“, в стая в стил Людовик XV — бели стени със златна украса, с два прозореца, пред които растат слива и пълзящ повет. Прекалено хубавата камериерка прилича на мадам Помпадур^[1]. Една котка кърми зад вратата котенцата си. Сент Бьов разкрива пред гостенката неизчерпаемите съкровища на ума и начетеността си. От тези

разговори не се ражда никаква биография на Саксонския маршал (Соланж се насища на работата така бързо, както и на любовниците си), но се създава едно приятелство.

На Жана дьо Турбе, дамата с виолетките, любовница на Ернест Барош, син на всемогъщия министър на правосъдието, Сент Бъов пише: „И така, аз държа безкрайно много на това. Трябва да спечелите напълно нашия приятел господин Бар(ош) за Соланж, очарователната дъщеря на мадам Санд; делото ѝ ще се разглежда във вторник, а засега, като се има предвид възрастта на господата съветниците, изглежда доста несигурно. Но синът на пазителя на държавния печат може да направи много, за да привлече вниманието на тия, които си приказват, когато издават решения. После и на заместник главния прокурор! С една дума, знаете вече всичко, а пък аз зная, че господин Бар(ош) ще бъде осведомен...“

Писмата на Соланж припомнят на Санд времето, когато Сент Бъов я успокоява и ободрява. „Никой не казва по-добре от него хубавите неща; той им придава едновременно приятна и сериозна форма.“ Тя изпраща на улица „Монпарнас“ Емил Окант с препис от кореспонденцията на Мюсе: „И така, драги приятелю, искам ви два часа от вашето ценно време, за да прочетете всички писма, след това един час разговор с приносителя им, за да може той да допълни всички пропуснати «ако» и «но» в настоящото писмо. После един час размисъл, когато ви бъде възможно, и едно окончателно решение, с което ще се съобрази...“ Мнението на консултирания е категорично. Не трябва да се обнародват.

Жорж Санд до Сент Бъов, 3 февруари 1861:

Приятелю, Емил ми разказа последния ви разговор и последното ви мнение. То е добро и аз ще го последвам. Писмата ще бъдат издадени след мене. Впрочем те доказват, струва ми се, че три неща не тежат на съвестта на вашата приятелка: гледката на нова любов пред очите на умирация; заплаха и намерение да иска затварянето му в лудница; желание да си го възвърне, да го привлече отново, въпреки волята му след неговото нравствено излекуване... Такива са гадните обвинения, а писмата доказват само

едно: че в основата на двата романа — „Изповед на едно дете на века“ и „Тя и Той“ — стои истинска случка, която доказва може би лудостта на единия и обичта на другия или лудостта и на двамата, ако желаете, не без никаква гадост и подлост в сърцата им, нищо, което би могло да опетни две искрени души...

Трогнат от доверието на Санд и узнал от Соланж, че ноанското общежитие не процъфтява финансово (според Соланж, Жорж не могла миналата зима да си купи палто и рокля, а това донякъде учудва), Сент Бъов решава да поиска от Френската академия да даде на голямата писателка наградата Гобер от двадесет хиляди франка. Виньи подкрепя предложението; той е достатъчно великодушен и поставя литературните заслуги по-високо от личната си ненавист. Гизо се обявява — с всички възможни похвали и съжаления — против авторката на „Тя и Той“, като цитира „възмутителни“ изказвания за брака и собствеността. Мериме и Сент Бъов възразяват. Въпросът се поставя на гласуване: Санд получава осемнадесет гласа пробив; само шестима рицари са на нейна страна — Сент Бъов, Понсар, Виньи, Мериме, Низар и Силвестър дьо Саси. Жул Сандо не е дошъл! Тъй като ще има и второ гласуване, този път от всички секции на Института, Мериме, който подкрепя много дейно Жорж въпреки смешните спомени, подсеца с писмо малкия Жул. Но Сандо не прощава на тази, която е била причина за неговото крушение на младини, и Тиер запазва наградата.

Дворът, гдето продължават да поддържат мадам Санд по мимо волята ѝ, се ядосва на този неуспех. Императрицата подсказва, че академията би могла да даде ако не награда, то поне едно кресло на академик. По-късно се появява анонимна брошура: „Жените в Академията“; неизвестният автор описва приемането на жена, която не може да бъде друга освен Жорж Санд. Тя отговаря с друга брошура: „Защо пък жени в Академията?“ И заявява, че въпреки почитта си към това събрание и макар да признава дарбите на членовете му, няма никакво желание да принадлежи към една институция, която ѝ се струва остаряла и бездейна. Хората ще кажат „Гроздето е зелено... — Никак — отговаря Санд. — Гроздето е вече съвсем презряло...“

[1] *Помпадур* (Жана, маркиза дьо) — фаворитка на Людовик XV (1721–1764). — Б.пр. ↑

IV ЖЕНИТБАТА НА МОРИС

В 1861 година Морис е тридесет и осем годишен; майка му е на петдесет и седем. Тя чувства, че старее, и настоява пред него да се ожени. Исква да види нови внуци. Красивата Соланж води живот, не особено благоприятен за майчинство: последната надежда е Морис. Той е поискал през 1854 година ръката на Берта Дюверне, но тя се омъжва за Сиприен Жирер. Два нови проекта за женитба, „устроени“ неотдавна чрез Окант, също не се осъществяват.

Жорж Санд до Жул Букоаран, 31 юли 1860:

Не се надявам, че ще успеете да го ожените, ако му търсите жена из набожните среди и легитимистите. Аз бих предпочела много повече някое протестантско семейство. Вижте все пак какво ще ви кажат и ми съобщете. Много желая да се реши и да стане баща на семейство. Ако му намерите очарователна девойка със сериозни вкусове, приятна външност, умна, от почтено семейство, което ще се стреми да привърже младата двойка към своите разбирания и навици само с обич, много ще намалим паричните си претенции...

„Аз бих предпочела много повече някое протестантско семейство...“ Връзките на Жорж Санд с католичеството все повече и повече отслабват. По времето, когато е в английския манастир, тя обича католическите обреди. След това престава да ги изпълнява и запазва едно християнство, което, според собственото ѝ изказване, се ограничава в евангелието на Свети Йоан, в християнството на Савойския викарий, на което Пиер Льору и Жан Рейно са придали нова форма. Неин бог е богът на добрите хора, на Беранже и Виктор Юго. Жорж Санд до Флобер: „Християнството (от 1848 година) беше за мене хрумване и признавам, че то е всякога привлекателно, когато

човек вижда само милостивата му страна... Не се учудвам, че едно великодушно сърце, като това на Луи Блан, е мечтало да го види пречистено и върнато към първоначалния му идеал. И аз имах тази илюзия, но щом направим стъпка към това минало, виждаме, че то не може да се съживи..." И все пак в памет на отец дьо Премор тя е запазила предпочитание към йезуитите, които смята (а в нейните очи това е голяма похвала) еретици, твърде близки до собствената й философия. „Учението на Лойола си остава единствената приложима религия.“

На дело Морис се оженва не за протестантка, а за една двадесетгодишна италианка, която не е вярваща и е израснала пред него, защото е дъщеря на техен отдавнашен приятел — гравьора Луиджи Каламата. „Обичай я или не се жени“, е съветът на майка му. Лина Каламата е очарователна девойка, възпитана отчасти в Париж, много хубава, умна и — нещо важно в очите на Санд — „гореща римска патриотка“. Между свекървата и снахата не ще има политически разпри.

Жорж Санд до Лина Каламата, 31 март 1862:

Миличка Лина, доверете се на нас, довери се на него и вярвай в щастието. То е само едно в този живот — да обичаш и да те обичат... Чувствувам, че ще ти бъда истинска майка; защото чувствувам нужда от дъщеря, а не мога да намеря по-добра от тази на най-добрия ни приятел. Обичай своята скъпа Италия, мило дете, това е доказателство за великодушно сърце. И ние я обичаме, особено откакто тя се разкри в тези героични борби...

В Ноан двете жени се разбират добре. Лина има прекрасен, свеж и мек глас, който е радост за свекървата. „Тя е едновременно индивидуалност и тип: пее възхитително, сърди се и обича нежно, изненадва ни с вкусни сладки и всеки ден за почивка е устроен от нея малък празник..." Малката италианка е изключително нежна: смее се с глас, когато види да хвърчи някоя муха, плаче при представление на марионетния театър, ако краят е трогателен. И тя, като всички в Ноан, се увлича много скоро от геология и изкопаеми, но това не й пречи да

крои ризки и да поръбва пеленки, защото семейството почти веднага очаква дете. Религиозният проблем е разрешен. Санд е готова да се съгласи на католически брак. Както личи от писмото ѝ от 10 април 1862 година, в което казва на годеницата Лина: „Бог ще държи сметка и на трима ни за нашата вяра, защото бракът е проява на вяра в него и в самите нас. Словата на свещеника не добавят нищо към нея... По този въпрос ще се разберем, и в черквата, докато свещеникът мърмори, ще се помолим на истинския бог, който благославя искрените сърца и им помага да удържат обещанията си...“

По този пункт Морис е по-неотстъпчив от майка си и Лина Каламата, дълго потискана от прекалено набожна майка (която след смъртта на съпруга си става монахиня под името сестра Мария-Жозефа Състрадателка), споделя чувствата на своя годеник. Така че бракът остава само граждански; но как ще възпитават децата? Може да се напише цяла книга на тема Жорж Санд търси най-доброто протестантство. Тя кореспондира с пастори, преценява ученията им, търси отстъпници, които да не са съвсем отстъпници, за да могат внуците и все пак да имат един ден заслونا и опората на една организирана църква. Защото въпросът засяга Морис и децата, не самата Жорж Санд, която е вече настанена. Накрай Морис и жена му стават протестанти, сключват черковен брак и пастор Мустон кръщава сина им Марк-Антоан Дюдеван-Санд, наричан „Кокотон“, роден на 14 юли 1863 в деня на превземане Бастилията. Потапят го в купел с вино бордо: „Стреляхме с малкото оръдие (от 1848 година) и един овернски пиферари дойде да изсвири най-първобитна галска песен...“

Раждането на Кокотон минава, както всичко, което става в Ноан, в живописна и малко лекомислена обстановка. В този дом комедията заема повече място от самия живот. Театрални или марионетни репетиции и представления се редуват всеки ден. Мансо е „най-съвършеният“ актьор. Една селска девойка, Мари Кайо — наричана отначало Мари кокошарката, защото се занимава с птиците, после — изучена от Санд, която я намира много даровита и я взема за прислужница — е прибрана от Мансо в трупата и става звезда. Всяка вечер има представление и вечеря: След това „мадам“, както я нарича Мансо, ляга за един час; после Мансо я събужда и тя сяда да работи. През това време Мансо „покашлюва по малко“, а Лина плете повои.

През пролетта и лятото на 1863 година Санд е постоянно на театър в Ла Шатр, гдето кани на гастрол артисти. На 2 юли пристига набожната вдовица Каламата, за да присъствува на освобождаването на дъщеря си. Тя се смайва, като вижда къщата пълна с актьори, които репетират „Замъка Пиктордю“. Мансо (въпреки треската), Мари Кайо, Жорж и дори бременната Лина се къпят в реката; само Морис не се къпе, защото е скован от ревматизъм. Когато срокът на Лина приближава, в Ноан пристига акушерка; завеждат и нея в Ла Шатр да гледа „Сина на Ловеца“ и „Тридесет години или животът на един картоиграч“. Всички от къщи са на театър, когато Лина усеща първите болки; родилката прекарва част от нощта в очакване на своята болногледачка; но това не пречи на Кокотон да се роди великолепно бебе, което Жорж Санд „поема в престилката си.“

Първият приятел, на когото Жорж Санд пише, за да му съобщи раждането на Марк-Антоан, е Александър Дюма-син. Тя изпитва отдавна трайна обич към този „мил син“, който я нарича „мамо“ и е двадесет години по-млад от нея, но има същия великодушен темперамент, същия вкус към „тезисната“ литература, същата пламенност, когато защитава жената и детето. Тя държи да го привлече в Ноан, но успява едва в 1861; защото Дюма е изцяло зает от връзката с една руска дворянка „със зелени очи и дълги кехлибарени коси“, княгиня Надежда Нарискина. Най-после обещава.

Александър Дюма син до Жорж Санд, 20 септември 1861:

Благодаря ви, както би казал господин Прудом, за вашето почитаемо от 15 този месец и вземам в ръка перото, за да изкажа горещата си благодарност. Както узнах, моята хазайка ви е писала... Няма да скрия, че за нея ще бъде празник да дойде в Ноан и да ви види лично... Остава да се уреди само въпросът за дъщеря ѝ, която не иска да остави сама в четиридесет и четирите стаи на голямата барака, и вече е поискала позволение да ви я представи. Тя спи на канапе в стаята на майка си. И е във възторг от това разрешение, в битността си на млада странствуваща московчанка. Така че от тази страна няма защо да се страхуваме от затруднения. Но треперете!... Ето къде е

камъчето за препъване: имам един грамаден приятел, който прилича доста много на вашите нюфаундлендски кучета, нарича се Маршал, тежи 182 фунта^[1] и има ум за четирима. Той ще спи, гдето и да е: в кокошарник, под някое дърво, до фонтана. Може ли да го доведем?...

Дюма се възхищава или поне казва, че се възхищава от марионетките, а вечер, когато са около масата, чете стихове от Мюсе. Изборът му изненадва. Исполинът Маршал има голям успех. „Маршал работи с Морис пиеса за марионетките... Маршал става голямото ми бебе...“ Той остава много време след Дюма, рисува Морис, после Санд, Мансо, Мари Кайо, но огорчава мадам Санд, като не ѝ пише нито едно „дворцово писмо“ след този дълъг престой, когато се е запознал с принц Наполеон и е получил поръчки от него.

Дюма-син до Санд, 21 февруари 1862:

Всякога ще се страхувам да въведа някого в този ноански дом, гдето всичко между приятелите върви така добре, че и най-малката песъчинка би могла да спре цялата машина! Нима нашият приятел Маршал се е оказал вече неблагодарник? Много рано! А би трябвало да ви благодари за поръчката от шест хиляди франка, която е получил от принца само благодарение на вас. Уви! Уви! Страхувам се, че човечеството, не е най-съвършената божия творба...

26 февруари 1862:

Днес съм разярен, а мълчанието на моя мастодонт допринася твърде много за това. И аз зная колкото вас къде се намира. Когато продължава и в зрялата възраст, липсата на възпитание прилича твърде много на липса на сърце. Това нещастно момче още не знае, че когато някой е получил толкова дълго, сърдечно и полезно

гостоприемство от личност като вас, трябва най-малкото да отговори на писмата, които на всичко отгоре е получил!...

Истината е, че мастодонтът е егоист, но има чар. Санд му прощава и дори проявява голяма нежност към него. Пак Дюма завежда Санд у Едуард Родриг, борсов посредник.

Дюма-син до Жорж Санд, 8 март 1862:

Този Родриг е истински художник: твърде музикален, голям приятел на изкуствата (в добрия смисъл на думата). Така например даде четиридесет хиляди франка зестра на малката Ема Фльори от „Театър Франсе“ и я омъжи за един даровит скулптор^[2]. И то без никакво естествено основание, а от чиста благотворителност... Ето един човек, който има към вас твърде мъчно изразимо възхищение, ако сам не бе намерил най-добре израз за това, което ви дължи: „Мадам Санд ме направи по-добър...“ Намерих израза толкова трогателен и така достоен за вас, че си обещах да ви го изпратя и ви го изпращам...

Когато „милата мама“ отива тази зима в Париж, тя приема да вечеря заедно с Дюма у Родриг, в неговото „позлатено кътче“; той обещава да даде материална подкрепа на някои „синове“, които се намират в нужда.

Любимите теми на Санд стават теми на Дюма. И двамата обичат „тезисни“ пиеси. От „Подхвърления Франсоа“ Дюма ще направи пиеса „Извънбрачният син“, една тема, която му е естествено присърце. Клавдия, девойката майка, която заслужава повече от всяка друга жена уважението на мъжете, защото е била измамена, ще му внуши идеята за „Възгледите на мадам Обре“, след това за „Дениза“. Най-последно „Женитбата на Викторина“, възхвала на неравните бракове, изглежда и на двамата толкова хубава тема, че Санд я разглежда в роман — „Маркиз дьо Вилмер“, — а Дюма-син ѝ помага да извлече от този роман втора пиеса. Защото той е театрал и умее да построи сценарий, в което Санд е доста неспособна. Това не пречи на Дюма да се

възхищава безумно от нея. „Тя мисли като Монтен — казва той, — мечтае като Осиан, пише като Жан Жак. Леонардо рисува фразата ѝ, а Моцарт я пее. Мадам дьо Севинье ѝ целува ръцете, мадам дьо Стал коленичи при минаването ѝ.“

„Маркиз дьо Вилмер“ е банална история за една компаньонка, която се омъжва за сина на стопаните, а остроумията, които Дюма-син съживява тази поучителна пиеса, не са особено блестящи. Въпреки това пиесата има невероятен успех. И ето защо: възмутена от религиозната нетърпимост на императорското правителство, разгневена, като вижда заплашена свободата на съвестта и изказванията, Жорж Санд става все повече и повече антиклерикалка.

Жорж Санд до принц Наполеон, 23 февруари 1832:

Императорът се страхува от социализма; така да бъде; от свое гледище, той трябва да се бои от него; но като го удря прекалено силно и прекалено прибързано, той издига върху развалините му друга партия, много по-ловка и по-опасна, партия, обединявана от кастово и съсловно съзнание — благородниците и духовниците, а за нещастие аз не виждам вече противовес в буржоазията. Въпреки всичките си недостатъци буржоазията беше полезна като преобладаваща сила. Скептична или волтерианска, и тя имаше съсловно съзнание, имаше своето тщеславие на парвеню. Съпротивляваше се на свещениците, държеше се с презрение към благородниците, на които завидваше. Днес ги ласкае; титлите са възстановени, властта е много внимателна към легитимистите, с които се огражда; а виждате дали са успели да ги привлекат! Буржоазията желае сега да е в добри отношения с благородниците, чието влияние е възстановено; свещениците служат за помирители. Хората стават набожни, за да имат достъп в салоните на легитимистите. Чиновниците дават пример, хората се поздравяват и усмихват в черква, жените от третото съсловие се втурнаха с жар към легитимизма, защото жените не вършат нищо наполовина...

Тя е антиклерикалка, но не е и не желае да бъде антирелигиозна.
Жорж Санд до Александър Дюма-син:

Аз имам много приятна и дори засмяна представа за смъртта и си въобразявам, че съм заслужила много добра участ в отвъдния живот. Не искам да бъда на седмото небе заедно със серафимите, за да съзерцавам всекичасно образа на всевишния. Преди всичко не вярвам той да има нито образ, нито профил; после, дори ако е голямо удоволствие да си на някое от първите места, за мене това не е необходимост... Оптимистка съм въпреки всички преживени страдания и това е може би единственото ми качество. Ще видите, че и вие ще стигнете до него. На вашата възраст бях също така измъчена и още по-болна от вас и душевно, и физически. Като ми дотегна да се ровя в душите на другите и в моята собствена, в една прекрасна сутрин си казах: „Всичко това ми е безразлично. Вселената е велика и прекрасна. Всичко, което ни се струва важно, е така преходно, че не си струва трудът да мислим за него. В живота има само две-три истински и сериозни неща, а тъкмо тези толкова ясни и прости неща аз не знаех и пренебрегнах, mea culpa! Но бях наказана за глупостта си; страдах колкото е възможно човек да страда; трябва да ми бъде простено. Да се помирим с добрия бог!...“

И така, помирение с бога; но тя не може да вярва нито в дявола, нито в ада. Възмущава я мисълта, че един добър бог може да осъжда на вечни мъки. Никак не си представя обаче доколко самата тя възмуцава по природа мрачните и сурови умове. Нищо не дразни наранените сърца така, както едно оптимистично спокойствие. Бодлер я ненавижда.

Жената Санд е Прюдом на безнравствеността. Тя е била всякога моралистка, само че едно време проповядваше обратния морал. Затова никога не е била

човек на изкуството. Има прочутия гладък стил, обичан от буржоазията. Тя е глупава, тромава, бърлива; нравствените ѝ разбирания са толкова дълбоки и изтънчени, колкото у вратарките и леките жени. Как говори за майка си... Как говори за поезията... А любовта ѝ към работниците... Това, че някои мъже са се влюбвали в тази клоака, е само доказателство за упадъка на мъжете от тоя век.

Да се види предговорът на „Госпожица ла Кентини“, гдето тя твърди, че истинските християни не вярват в ада. Санд е за бога на добрите хора, бога на вратарките и крадливите прислужници. Тя има сериозни основания да желае премахването на ада.

Дяволът и Жорж Санд. Не трябва да се мисли, че дяволът изкушава само гениалните мъже. Без съмнение той презира малоумните, но не пренебрегва сътрудничеството им. Напротив, тъкмо на тях възлага големите си надежди. Вижте Жорж Санд. Тя е главно и преди всичко голяма глупачка; но е и обладана от бесове. Дяволът ѝ е внушил да се осланя на доброто си сърце и на здравия си разум, за да убеди и всички други глупачки да се осланят на доброто си сърце и здравия си разум. Не мога да помисля за това тъпо същество, без да потръпна от отвращение. Ако я срещна, не ще мога да се въздържа да не ѝ запрата по главата някой съд със светена вода.

Жорж Санд е една от ония стари актриси наивки, които никога не искат да слязат от сцената.

Несправедлива, но естествена реакция. Как би могла тревогата да не мрази спокойствието? Жителите от сенчестата и от слънчевата страна никога не могат да се разберат. След пътуването си до Рим Жорж „мисли неотменено за черния призрак“. Черковните камбани, които на младини и дори през 1834 година я успокояват и утешават, звънят сега в ушите ѝ като „злокобна гръмотевица, като зловец там-там“. А ето че в 1862 година романистът Октав Фьойе, седемнадесет години по-млад от Жорж Санд, обнародва в „Ревю“ на Бюло един набожен, сантиментален и посредствен роман: „Сибила“. Това е

историята на една девойка, която е вярвала в детинството си, но изпада в големи съмнения по време на първото причастие. В една бурна вечер тя вижда кюрето, който скача сам в лодка, за да спаси моряци, попаднали в опасност. Тогава преценява религията с оглед на нейните последици, връща се към бога и по-късно, когато се влюбва в един млад скептик, се опитва да върне и него към вярата и умира в една лунна нощ, след като се е върнала от сантиментално богословска разходка.

Тази книга възмуцава Жорж Санд, която отговаря следната година в същото „Ревю де дьо монд“ с романа „Госпожица ла Кентини“. Тя е запазила своята бързина на замисъл и изпълнение. Представила е в романа си положение, обратно на измисленото от Фьойе. Героинята Люси, набожна генералска дъщеря, е ухажвана от свободомислещ, в когото е влюбена. Този човек има четири обвинения против католичеството: ада, отрицанието на напредъка, плътското въздържание и главно изповедта. Жената, казва той, не може да се доверява едновременно на своя съпруг и на ръководителя на съвестта си. Този млад Емил се възмуцава да споделя мислите на съпругата си с някакъв свещеник, който в този роман е представен полузахвърлил расото, опасен и подозрителен. Но Емил успява да освободи съзнанието на съпругата си и да я върне към истинската вяра, с други думи, към вярата на авторката.

Този спор увелича литературните кръгове и Сент Бьов става арбитър в борбата.

„Авторът на «Сибилла» повдига в своя роман големи въпроси, по-големи може би, отколкото е мислил отначало: въпроси богословски и обществени, въпроси от настоящето и бъдещето. Както знаем, това развълнува Жорж Санд: могъщата орлица се разгневи като в деня на първия си полет; спусна се върху белия гълъб, отнесе го във въздушните висини над савойските върхове и урви и държи в тоя миг жертвата си увиснала в ноктите ѝ. Теза срещу теза, богословие против богословие, при това в роман — малко тежичко...“

Санд благодари: „Прочетох една превъзходна статия от вас за Фьойе, която приключва с прекалено блестящи слова за мене. Аз съм много стар орел, та не мога вече да отнасям млади дарования и да ги изяждам на една хапка...“ В една официално клерикална епоха това поведение представя Жорж Санд в очите на младежта като голяма

опозиционерка. Тя става личност и знаме. Когато театър „Одеон“ обявява пиесата по романа „Маркиз дьо Вилмер“ и се заговаря за провокации против Санд, студенти и работници се приготвят да я подкрепят. Тя е съвсем спокойна; зле се чувства само Мансо. Всъщност не стават никакви инциденти. Императорът и императрицата присъствуват на премиерата и ръкопляскаат с наивно показното усърдие на не особено спокойна съвест.

Бележник на Жорж Санд, 29 февруари 1864:

Премиера на „Вилмер“. Отвратително време. Вали. Париж е река от кал. Отивам с кола, заедно с Майар^[3], да купя цветя и ръкавици у Жувен. Посещение у принца... През останалото време на деня приемам студенти, които идват по четирима, с визитни картички на шапката, да искат билети! От десет часа сутринта се редят на площада пред „Одеон“, като викат и пеят... Императорът и императрицата; принцеса Матилда; принцът и принцеса Клотилда^[4]; отивам в тяхната ложа... Нечуван, безумен успех; викове, песни, овации, извикване на актьорите. Почти бунт, защото шестстотинте студенти, които не са могли да влязат, отиват да пеят псалми пред католическия клуб и дома на йезуитите! Разпръсват ги и ги прибират на топло. Излизам всред шпалир от: „Да живее Жорж Санд! Да живее Кентини!“ Придружават ме до кафене „Волтер“, където виковете продължават; успяваме да избягаме... Повече от двеста души идват да ме мляснат във фойето, между другите Дежазе, Улбах, Камий Дусе, Александър Монтиньи, Люзюбор... и така нататък, и така нататък...

Почтената мелодрама „Маркиз дьо Вилмер“ използва своята популярност. Приходите на касата рязко се покачват: 4300 франка, 4500, 5000, 5310, докато „Одеон“ обикновено има сбор до 1500 франка. „Трябва да се види — пише Санд — персонала на «Одеон» около мене... Аз съм господ за тях.“

Между приятелите, които стоят на стъпалата на „Одеон“ от двете страни на Санд, се намира и Гюстав Флобер, „който плаче като жена“. Неразкаян романтик и каещ се реалист, той се е възхищавал всякога от дарованието на Жорж. Виждал я е понякога на вечерите у Маньи с Ренан, Сент Бьов, Теофил Готие, братя Гонкур. Тя сяда до него, оглежда плахо всички и му шепне на ухото: „Само от вас не се стеснявам!“ А при това двамата Гонкур се възхищават все повече и повече от „красивата, очарователна глава“, която от ден на ден все повече заприличва на мулатка, и „чудното изящество на малките ръце, скрити в дантелени маншети“.

Бележник на Жорж Санд, 12 февруари 1866: „Вечеря у Маньи с моите млади приятели. Посрещнаха ме невероятно мило. Всички бяха блестящи. С изключение на великия учен Бертло... Готие е все така ослепителен и любител на парадокси; Сен Виктор — очарователен и изискан; пламенният Флобер ми е по-симпатичен от другите. Защо? Не зная засега. Двамата Гонкур са прекалено самоуверени, особено помладият... Най-приказлив и остроумен си остава чичо Бьов, както го наричат... Плаща се по десет франка на човек; вечерята е средна. Много пушим; говорим, викаме, колкото можем, и всеки си тръгва, когато пожелае... Забравих Луи Буйе, който прилича на Флобер; той се държа скромно... Видях мадам Бори. У дома дойдоха шивачката, след нея Камий и Люсиен Арман. Канена съм на вечеря у Сент Бьов... — 9 април 1866: Вечеря у Маньи с моите млади, приятели: Тен, Ренан, Сент Бьов, Готие, Сен Виктор, Шарл-Едмон, двамата Гонкур... и Бертло, който не продумва. Той и аз мълчим. Синът на Гаварни, хубаво момче, и друг, когото не познавам. Разговорът е разгорещен, блестящ, обсипван с парадоксите на Готие. Тен е разумен, прекалено разумен. Но всичко е много по-долу от веселието и детския чар на актьорите.“

Тъкмо на една вечеря у Маньи, когато Санд е в Бери (на 14 септември 1863), молят Теофил Готие, току-що пристигнал от Ноан, да опише престоя си:

— Забавно ли е?

— Като в манастир на моравски братя. Пристигнах вечер. Далечно е от железницата. Оставиха, куфара ми в един храсталак. Влязох през стопанството, пълно с кучета,

които здраво ме уплашиха!... Нахраниха ме. Яденето беше хубаво, но много дивеч и птиче месо. А пък аз не ги обичам... Там бяха художникът Маршал, мадам Каламата, Александър Дюма-син...

— И как живеят в Ноан?

— Закусват в десет часа. При последния удар на часовника, щом стрелката е точно на часа, всеки сядат на трапезата. Мадам Санд пристига с изражение на сомнамбул и изглежда заспала през цялото време. След закуска излизат в градината. Играят на топка — това я ободрява. Тя сядат и започват да разговарят. Обикновено говорят по въпроси за произношението: как се произнася например *ailleurs* и *meilleur*^[5]. Но разговорът линеет с безинтересни шеги.

— Ами!

— Да. Нито дума например за отношенията между двата пола. Предполагам, че ще ви изгонят, ако си позволите и най-малък намек за това... В три часа мадам Санд се качва да пише до шест часа. След това вечерят, но малко набързо, за да има време да вечерят и Мари Кайо (Sic!). Тя е домашната прислужница, малката Фадета, взета от мадам Санд, за да играе в домашния театър; вечер се явява в салона... След вечеря мадам Санд реди до полунощ пасианс, без да продума...

Такава крепка и могъща старост, изразявана с мълчание и чудновати мании, е признак на сила. Готие наблюдава Жорж Санд, както Хегел планините: „Такива са“.

[1] Един фунт = 454 грама. — Б.пр. ↑

[2] Жул Франкаски (1825–1893). — Б.а. ↑

[3] *Луи Майар*, братовчед на Мансо, инженер в колониите и естественик. — Б.а. ↑

[4] Принц Наполеон се е оженил в 1859 година за принцеса Клотилда Савойска, дъщеря на крал Виктор Емануил II. — Б.а. ↑

[5] *Ailleurs* (фр.) — другаде; *meilleur* (фр.) — по-добър. — Б.пр. ↑

V

ЗАЩО НЕ СЕ ПРЕСЕЛИМ В ПАЛЕЗО?

Жорж Санд до Огюстин дьо Бертолди, 31 март 1864:

Успехът на „Вилмер“ ми позволява да си възвърна малко свобода, от каквата бях напълно лишена през последните години в Ноан, благодарение на добрите берийци; защото, като се почне от полските пазачи на цялата област и се стигне до приятелите на моите приятели — а само господ знае броя им! — всички искаха да се настанят чрез моето голямо влияние. Така животът ми минаваше в ненужна кореспонденция и безполезна услужливост. Освен това гостите никога не искаха да разберат, че вечерите са моето време за почивка, а дните — за работа. Стигнах дотам, че трябваше да работя само нощем и не можех вече да издържам. А разходите в Ноан са много големи, та ме принуждават да продължавам изнурителния труд. Променям този начин на живот; променям го с радост и намирам смешно, че ме съжालяват. Така е по-добре и за децата ми, защото те оставаха като заточеници при посещенията ми в Париж; а сега ще се настаним в Париж близо едни до други и ще се връщаме заедно в Ноан, когато пожелаем да прекараме там някое време. По този повод са се пръснали не знам какви клюки и аз се смея, когато ми казват: „Нима ще ни оставите? А как ще живеете без нас?“ Милите берийци! Отдавна вече те живеят чрез мене...

Жорж не казва всичко на Огюстин. Тя има и други основания да напусне Ноан. Отношенията между Морис Санд и Мансо са отдавна враждебни. За Морис е тежко да вижда свой връстник, при това по негова преценка твърде посредствен, издигнат до ранга на любимец.

Унизително му е да вижда „стария Мансел“, получил като секретар, счетоводител и почти управител една делегирана, но въпреки това фактическа власт в управлението на Ноан. Самият Мансо удивително прилича на героите от простолюдието в романите на Жорж Санд. Безкористието му стига до маниачество; щом има четири петачета, бърза да ги даде. На своята дама е предан като куче; към другите е мрачно надменен. Освен това е даровит. Художествените критици го смятат за превъзходен гравьор, но той проявява и театрален усет. С помощта на Жорж пише малка пиеса в стихове, която е била представена в „Одеон“; ръководи вместо Санд репетициите на пиесите ѝ, чете ги на артистите. Приятелите на къщата — Дюма, Флобер, граф д'Орсе — се държат дружелюбно към него; княгиня Матилда го кани на вечеря; принц Наполеон присъствува на премиерата на пиесата му.

На двамата Гонкур, изненадани от сериозността, безразличието, полузаспалото състояние и монотонния, почти безжизнен глас на мадам Санд, Мансо обяснява донегде като човек, който показва някаква рядкост — нейната изключителна работоспособност: „Няма значение дали я прекъсват... Представете си, че имате отворен кран у вас; някой влиза и вие го затваряте... същото е и с мадам Санд...“ Предаността е взаимна. Жорж хвали Мансо пред Дюма-син: „Ето един човек, когото можете да уважавате, без да се страхувате от разочарование. Какво сърдечно и предано същество! Вероятно дванадесетте години, прекарани от сутрин до вечер с него, ме помириха окончателно с човешкия род...“

През 1863 година напрежението в Ноан става непоносимо. Морис и Мансо се скарват поради Мари Кайо, която — опиянена от успехите си като актриса и жена^[1] — става безсрамно фамилиарна. Както по времето на Шопен, Морис дава ултиматум на майка си: „Той или аз... Един от двама ни трябва да напусне Ноан...“ За момент изглежда, че тя ще пожертвува Мансо...

Бележник на Мансо, 23 ноември 1863: „Като последица от не зная какъв разговор ми се съобщава, че съм свободен да напусна на идния Иванов ден; много сълзи се проляха за мене! Но не продължиха дълго! Ето колко съжालяват за мене след петнадесет години преданост. Предпочитам да го отбележа тук, за да не плача никога по този повод, а да се надявам, че по-късно може и да се усмихвам. Както и да е; жалко нещо са повечето хора... И така, ще си възвърна свободата и ако искам

пак да обичам някого и да му бъда предан — защото в това е моята радост, — ще мога съвсем свободно да го сторя... Свобода! Хубава свобода... Тук послепис с почерка на Морис Санд: Препрочетете «Гартюф»! — Морис.“

Но след една нощ размишления Санд намира, че положението не е такова, каквото е било през 1847 година. Щастливо оженен, баща на едно момченце, Морис може да мине занапред и без постоянното присъствие на майка си; Мансо е сериозно болен и не бива да бъде изоставен. На 24 Жорж избира — Мансо и заминаване.

Бележник на Жорж Санд, 24 ноември 1863: „Не съм тъжна. Защо? Знаехме положението, а то беше лошо. И аз си възвръщам свободата... Но щом ние няма да се разделим и другите са доволни от промяната? Нали и аз сама се стремях за някаква промяна в този живот от огорчения и несправедливост? Да заминем, драги. Да заминем без злопаметство, без сръдни, и да не се разделяме никога... На тях и за тях ще бъде всичко, но не и нашето достойнство, нашата саможертва... Никога. — Тук послепис с почерка на Морис Санд: Препрочетете ролята на бащата в «Гартюф». Пак майка ми е излъгана! — Морис.“

Следват тежки дни. Съкрушена от сериозното решение, мадам Санд се разболява и спи „облечена“. Мансо, „с опънати нерви“ снове между Ноан и Париж, за да търси жилище в някое село. А представленията на марионетките продължават.

Бележник на Мансо, 26 декември 1863: „Изглежда че мадам не е добре днес. Малко нетърпелива е. Следобед спи. Вечер се увлича с костюмите на марионетките. Това не е безумие, а умопобъркване!... Ами когато няма да има марионетки?“

Защото победителят Мансо се тревожи от мисълта, че изтръгва „мадам“ от обичайния ѝ семеен живот. Годината завършва с обикновените празненства.

Бележник на Жорж Санд, 31 декември 1863; „Студено. Не излизам. Разговарям с Морис за снежния човек... Лукулова вечеря: яребици с трюфели, грах, целувки; след това папирози, домино. Лина пее. Удря полунощ. Споглеждаме се. Донасят Кокотон. Събудил се е и е весел като птиче. Раздаваме си подаръците. Ядем бонбони.“

Обичайните парижки приятели се заменят с нови. Санд живее с Мансо на улица „Фьойантин“ № 97^[2]; вижда се с Майарови, братовчедите на Мансо; с борсовия посредник Родриг, бивш

сенсимонист, който продължава да ѝ помага щедро в благотворителността; с Ламберови^[3]; със сътрапезниците от вечерите у Маньи. Поставя си изкуствени зъби, четири пъти седмично ходи на театър и обикаля предградията, за да си намери „къщичка“. Майар, който живее в Палезо, по железопътната линия Версай — Лимур, ѝ предлага една. Неотдавна е починал Делаacroa. Санд има повече от двадесет негови картини („струват 70 — 80 хиляди франка, обзалагам се в това“, пише тя). И решава да ги продаде с изключение на две: „Изповедта на Гяур“, първият подарък на художника, и „Кентавър“ последният му подарък. Тази финансова операция трябва да позволи на Санд да „осигури на Морис една много приятна рента от три хиляди франка вместо едно безплодно богатство“ и да си купи едно малко имение. Родриг улеснява финансовата страна на въпроса. „Вилата Жорж Санд“ е купена на името на Мансо, който се задължава да я завещае на Морис.

Последно отиване в Ноан — за сбогуване. Старият селски кмет, „отец Олар“, се разплаква. Морис и Лина препоръчват на майката, останала много млада по сърце, да бъде благоразумна.

Бележник на Жорж Санд, 25 април 1864: „Въздържание! Въздържание от какво, глупци? Въздържайте се цял живот от злото. Нима бог е създал доброто, за да се лишаваме от него? Въздържайте се да усещате прекрасното слънце и да гледате цъфналите люляци. Аз работя... и съжалявам, че не работя повече. Но скучая и не ми се работи... Тази вечер четем романа на Морис. Днес се учих да правя gnocchi^[4], за да си правя в Палезо...“

Бележник на Мансо, 11 юни 1864: „Последна вечер в Ноан. Мисля, че всички ще я помним. Така че няма какво да се пише за това последно бдение. Но мисля въпреки волята си, че през четиринадесетте години, прекарани тук, повече съм се смял, повече съм плакал, повече живял, отколкото в предишните тридесет и три години... И така, отсега нататък оставам сам с нея. Каква отговорност! А заедно с това каква чест и каква радост! — Тук послепис с почерка на Морис Санд: Какъв самохвалко! Какъв глупак!“

Няма скарване, всичко става с добро. „Затварят Ноан като за продължително отсъствие“, защото Морис и Лина също отказват да носят бремето на голямото жилище: „Милите деца не искат да управляват Ноан; малко грешат от гледище на своя интерес... Но се

стесняват от съображения на доброта и нежност...“ Те решават да отидат в Гийери, при Казимир, който си остава последно убежище за своите деца и е много обичан от Морис и Лина.

Жорж Санд „отлита към Палезо“, придружена от съжаленията на берийците, които и изпращат тъжни приветствия и мили молби. В Ла Шатр говорят за семейна свада. Санд отрича: „Слава богу, живеем си в пълно съгласие; но ако жителите на Ла Шатр не биха ни обвинили, би значило, че са болни...“ Тя харесва новото „парижко жилище, съвсем мъничко, но възхитително, удобно, чисто и с прекрасен вкус“. Палезо я очарова.

Бележник на Жорж Санд, 12 юни 1864: „Възхитена съм от всичко: от местността, от градинката, изгледа, къщата, вечерята, прислужницата, тишината. Омагьосано кътче! Добрият Мансел е помислил за всичко; истинско съвършенство. 13 юни 1864: Дълбок сън. Изглежда че духа и гърми. Не съм усетила... Деня прекарваме в разопаковане и нареждане. Забавно е да нареждаш вещите си в съвсем нови мебели, в толкова чисто помещение. Люси^[5] ни приготвя вкусна вечеря, поднесена с апетитна чистота. Ядем ягоди от нашата градина, риба, яйца и кафе. Мансел ли печели всичко?... Чудесно!“

Жорж Санд до Морис, 14 юни 1864:

Един зелен поднос с воден елмаз по средата, всред великолепен пейзаж — същински Рюисдал... Много добре се спи; и денем, и нощем е тихо като в Гаржилес... Дърветата са величествени, нивите и ливадите великолепни, но прекаленото обработване на почвата не пречи покрай пътеките и потоците да има много растения. Тази сутрин направих малка разходка и набрах розови, сини и лилави зарасличета, каквито няма у нас. Бих искала да изпратя една розова спирея от моята градинка, едно прелестно дръвче.

Жорж едва се е настанила в Палезо, когато получава ужасна вест: Малкият Марк-Антоан, Кокотон, се е разболял в Гийери.

Бележник на Мансо, 19 юли 1864: „Получаваме ужасната вест, че Марк е на умирање: «Много по-зле, малка надежда». Изпращаме

младежите да кажат на Майар да ни чака на гарата в Со. Приготвяме куфарите и заминаваме. Бихме могли да вземем още тази вечер влака от Бордо, но нашият влак закъсня, а другия от Орлеан пропуснахме с пет минути! Можем да заминем едва утре. Нощуваме на улица «Фьойантин». Добре направихме, че взехме Люси... 20 юли 1864: Нова телеграма: «Ако искаш да го видиш, тръгвай!» Посещение от Майар... и Камий, които увещаваме да ни придружат. Обядваме сами у нас, на улица «Фьойантин», и заминаваме от гарата в седем и четиридесет и пет. В отделно купе сме... 21 юли 1864: Закусваме в купето, между Перигьо и Ажан. В Ажан, в десет и половина, намираме пощенска кола, която ни чака, и тръгваме за Гийери, гдето от селския пощальон научаваме, че сме закъснели: детето е починало тази сутрин. Първият човек, когото виждаме, е Морис; след това господин Дюдеван и мадам Далиа^[6]; най-после мадам Морис...

Това е последната среща на Санд със съпруга ѝ. На Казимир е неприятно да я приеме под своя покрив, но все пак казва: „Не мога да ѝ попреча да види внука си“. Когато съобщават „Колата на госпожа баронесата“, Дюдеван излиза пред входа със своите приятели. Аврора е довела доктор Льоклер и Мансо. Тя прошепва: „Казимир. — Мадам — отговаря той, — знаете стаята си; никой не я е заемал след вашето заминаване.“ Конкубинката придружава учтиво законната съпруга, която ѝ казва: „Поверявам ви стария си съпруг“.

Жорж Санд е с чудновата рокля, от която се подава алена долна фуста; пуши огромни папириси. На трапезата не продумва. Гостите в Гийери забелязват сломения ѝ вид, закръглеността, увисналите бузи. Тя си заминава на следния ден. „Какво е впечатлението ви от тази последна среща с вашата съпруга?“ — обръща се д-р Селси към Казимир. „О! — отговаря баронът — нямах желание да я нарека Аврора^[7]; защото приличаше повече на залез...“

Морис и Лина се прибират в Ноан, Санд в Палезо. И при тази скръб тя учудва своите приятели с незабавната си душевна устойчивост. „Какво нещастие! Но въпреки това искам, заповядвам ново дете, защото човек трябва да люби, да страда, да плаче, да се надява, да създава...“ Вечери у Маньи, водевили, театър „Жимназ“ и „Одеон“ — животът подновява затворения си кръг. Мансо кашля, подрежда Палезо, а вечер играе безик със своята „дама“.

[1] Актьорът Едуард Кадол (1831–1898), прекарал осем години в Ноан, се влюбва в Мари Кайо, но — въпреки твърденията на Владимир Каренин — не се оженва за нея. В 1868 година тя ражда дъщеря Люси, за която никой не признава бащинство. — Б.а. ↑

[2] След смъртта на Мансо Санд наема жилище в мецанина на същата сграда. — Б.а. ↑

[3] Южен Ламбер е сключил блестящ брак в 1860. — Б.а. ↑

[4] *Gnocchi* (ит.) — кнедли. — Б.пр. ↑

[5] *Люси* е готвачката, наета от Мансо. — Б.а. ↑

[6] *Жени Далиа*, икономка на Казимир Дюдеван и майка на дъщеря му Роза. — Б.а. ↑

[7] *Аврора* (фр.) — зора. — Б.пр. ↑

VI БОЛЕДУВАНЕ И СМЪРТ НА МАНСО

1865 година е тъжна. Мансо кашля, има треска, гасне поразително бързо. И Жорж се оплаква от хиляди болки, но все пак пъргаво тича из калта в градината да сади лук, изпратен от Ноан; ходи всеки ден на театър в Париж; изтощава Мансо и уморява Майар с поръчки и покупки. На 23 януари Майар умира внезапно от перитонит; „мадам е много добра и мила към всички.“ Но само след няколко дни завлича Мансо в Палезо, за да види някаква панаирска пиеса: „Спомените на дявола“. Тя не може да устои на изкушението на марионетния театър.

Всъщност има моменти, когато не може да устои на никакво изкушение. В Париж е срещнала отново през 1864 година младия художник Маршал мастодонта, станал чрез нея близък на принцеса Матилда. Дюма-син ги сближава повторно, като моли Санд да издействува от принца орденска лента „за дебелия Апелес^[1], който обича червеното“. Във връзка с тази постъпка дебелият Апелес идва да изкаже благодарността си в Палезо, гдето безнадеждно болният Мансо е вече напълно отчаян. Грижите за него са много мъчни. Уморената Санд решава да отиде за няколко дни в Гаржилес заедно с Маршал.

Бележник на Мансо, 29 септември 1864: „Маршал е нахален като слугата на палача“.

Но това бягство е последно. През 1865, като вижда, че Мансо е загубен, тя се заклева да не го оставя вече и сдържа думите си. Той „се запъхтява като куче“ и храчи по малко кръв. А тъй като става все по-мрачен, Жорж решава да пишат заедно роман: „Щастието“, за да го свърже по-тясно с живота си. „Мадам работи върху нашия роман.“ Междувременно го изпраща в Париж да купи помпа и други неща. Той се връща изтощен: „Милата дама бе дошла да ме чака на гарата, като че тя — това съм аз, а аз — това е тя! Много мило...“ 30 май 1865: „Мадам е тъжна, като ме вижда така. А при това аз правя всичко възможно да я разсмивам, щом треската пожелае да ме забрави...“

Тя се грижи за него с предаността на милосърдна сестра, като прави сама фрикциите, миенето, обвиването във влажни чаршафи. Дневника води сега само тя, но тъй като Мансо всеки ден го чете, трябва да запазва мъчно равновесие между един неправдоподобен оптимизъм и едно отчаяние, което би изплашило болния.

Бележник на Жорж Санд, 18 юни 1865: „Тази сутрин ми каза: «По-малко се потя и съм положително по-добре». След закуската заспа дълбоко; толкова по-добре. Нощният му сън е с постоянни прекъсвания! Работи по малко и ми прочете няколко страници, без да се закашля. Би желал да излезе с кола, ако беше топло, но е много студено... Аз вече не живея! Каква мъка да го виждам, че страда така! Довечера след фрикциите ще вземе две хапчета... Студено му е и след фрикцията... 25 юни 1865: Тъжен ден. Той е обезсърчен, раздразнен, отчаян. Аз само плача, без никаква полза. Сърди ми се, че не оздравява, че лекарите не се отнасят сериозно към болестта му! Цял ден има треска, кашля по два часа преди вечеря; след това е крайно раздразнителен. Кара се на доктор Морен, на приятелите си, на всички... 6 юли 1865: Бурен ден. Тропическа горещина, която го изтощава. Към един часа настъпва цял час успокоение и той се провиква от горния етаж, за да ми съобщи. Горкият приятел! Но това не трае дълго. Треската го измъчва, той все слабее и слабее. А се храни. Но как би могъл в сегашното си състояние да се бори с горещината, която сломява здравите? Виждам с каква смелост се бори, а вместо да го насърчавам, аз не мога да сдържа сълзите си. Той беше за мене силата и животът ми. Колкото повече той слабее физически, толкова повече аз слабея душевно... 8 юли 1865: Все по-слаб и по-раздразнителен. Ужасен ден. Вечерта пристига доктор Фюстер^[2] със секретаря си и Камий. Идва и доктор Морен. Фюстер го преглежда и прислушва. Все същото: единият дроб съвършено здрав, другият леко засегнат. Нищо сериозно няма, но треската, нервите, раздразнителността!... Докторът иска болният да се излекува с усилие на волята си и режим, който трябва най-строго да спазва. Необходими са измивания със студена вода; трябва да започнат веднага, неуклонно. Каза ми, че е излекувал така много по-тежко болни, затова не бива да отстъпвам, дори ако болният ме намрази заради тях... Бедното дете! Вика сърцераздирателно при това измиване. Идва ми да се самоубия.

Но не! Трябва да го лекувам, да го спася... Да го спася въпреки волята му.“

18 август 1865: „Кашля непрекъснато през цялата нощ и целия ден. Четиридесет и осем часа! Ужасно, но все пак е много по-спокоен, отколкото досега. Изглежда че все пак си почива за някое време, защото се учудва, когато му кажем колко е часът и не си дава сметка за изминалото време... 19 август 1865: Уви! Той четеше всичко писано дотук. Аз ту се страхувах да не го разсърдя, като намалявам значението на болестта му, ту се страхувах, че може да разбере непоправимо колко е сериозна. Повече от месец вече, откакто я зная; каква борба водех, за да я скрия от него! Сега е съвсем зле. Заспал е, изнурен от треската, задушава се, дори не кашля вече. Последният сън ли?...“

Понеделник, 21 август: „Почина тази сутрин в шест часа, след една наглед съвсем спокойна нощ. Когато се събуди, каза със замиращ глас няколко несвързани думи, като насън. Направи усилие да си поеме дъх, пребледня и... нищо! Надявам се, че не беше в съзнание. В полунощ ми говори ясно и твърдо. Говори за отиване в Ноан!... Преоблякох го и го наредих в леглото. Затворих очите, сложих му цветя. Хубав е, изглежда съвсем млад. О, боже! Няма да бдя вече край него!... 22 август 1865: Нощта прекарах сама край спящия! В леглото си е, вече напълно спокоен. Нито е грозен, нито е страшен. Никаква лоша миризма. Поставих пресни рози... Сама съм сега; но той е тук, до мене, в малката стая. Не се вслушвам вече в дишането му, а утре вечер не ще има нищо, ще бъда още по-сама! Този път завинаги...“

Малко са в живота на Жорж Санд по-трогателните моменти от тези продължителни грижи край леглото на болния, от тази храбра лъжа, от тази дейна обич. Цели пет месеца тя не оставя нито един ден умирация. Веднага след смъртта му пише на Морис:

Жорж Санд до Морис, 21 август 1865:

Бедният ни приятел престана да страда. Заспа в полунощ, в пълно съзнание... Съвършено съм сломена, но след като сама го облякох и подредих на смъртния му одър, все още имам достатъчно силна воля да не плача. Бъдете спокойни, няма да се разболея, не искам такова нещо; искам да дойда при вас, щом направя всичко необходимо за

тленните му останки и туря в ред неговите и моите работи, които са и ваши...

Защото, при все че има живи родители и една неомъжена сестра, Лора, Мансо е завещал всичко, каквото притежава, на Морис Санд.
Жорж Санд до Морис, 22 август 1865:

От две ноци съм сама край бедния заспал, който няма вече да се събуди. Каква тишина в малката стая, гдето влизах на пръсти по всяко време на деня и нощта! Струва ми се, че все още чувам сърцераздирателната кашлица; сега е заспал дълбоко; лицето му е спокойно; покрит е с цветя. Сякаш е от мрамор; а беше толкова жив, толкова неударим! Никаква лоша миризма. Вкаменил се е. Глупавата му сестра дойде тази сутрин, но не поиска да го види, като каза, че много ще се разстрои...

След погребението, „ден на вълнения и сълзи“, Морис я отвежда в Ноан. Дневник на Жорж Санд, 23 август: „Син ми е собствената ми душа. Ще живея за него, ще обичам доблестните сърца. Да, да, а ти... ти, който толкова ме обичаше!... Бъди спокоен, твоят дял е ненакърним!...“ Намира Лина бременна на четири месеца, „свежа, закръглена, къщата чиста и подредена... Обикалям градината, животните, навсякъде. Добре поддържано, много хубаво.“ Морис и Лина като че се привързват все повече и повече към Ноан. Снахата е работлива, кротка, покорна. Санд прекарва тук няколко седмици, но при откриването на театралния сезон я виждат отново в Париж, в театър „Франсе“, в „Одеон“. Понася мъката, не ѝ се предава. За друга жена казва: „Тя поддържа детинските прояви на скръбта, които засилват болката, но не събуждат чувството за дълг. Прекарва по няколко часа на ден при гроба на сина си не за да се моли или да размишлява за безсмъртието на човека, а да съзерцава това кътче земя, гдето от него е останало само тленната обвивка на нетленната му същност... Времето затваря раните, ако раненият не упорствува да ги разранява.“

Едно писмо до Флобер, който е бил при това изпитание предан приятел и гост, показва много искрено душевното ѝ състояние.

Жорж Санд до Гюстав Флобер, 22 ноември 1865:

Ето ме съвсем сама в къщичката... Тъжно ми е все пак тук. Тази пълна самота, която е била всякога за мене почивка и приятно разнообразие, се споделя сега от един смъртник, угаснал като догарящ светилник, и останал завинаги тук. Не смятам, че е нещастен там, гдето се намира сега; но неговият образ, витаещ наоколо, или по-скоро отражението на този образ, се оплаква сякаш, загдето не може да разговаря с мене. Както и да е! Скръбта не ни вреди: не ни позволява да закостенеем. А вие, приятелю, какво правите сега? Трудите се, също сам, защото майка ви сигурно е в Руан. И при вас трябва да е хубаво нощем. Припомняте ли си някога за „стария трубадур от кръчмарския часовник, който все още възпява и всякога ще възпява съвършената любов“? Да, ще кажа аз... Въпреки всичко! Вие не признавате целомъдрието, монсеньор, ваша работа. Но аз ще кажа, че то има и добри страни. С тия думи ви прегръщам от сърце и ще се постарая да се занимая, ако мога, с хора, които се обичат, както хората са се любили едно време. Не е задължително да ми пишете, когато не ви се пише. Не съществува истинско приятелство без пълна свобода. Идната седмица в Париж, след това отново в Палезо, после в Ноан.

Докъде е стигнала тя в своите размишления при това уединение в Палезо, пред прага на старостта? По отношение на религията признава незнанието си. Човек няма възможност да определи бога, а не е възможно да твърди това, което не може да определи. И все пак тя иска да вярва.

Жорж Санд до Депланш, 25 май 1866:

Настоящият век не може нищо да твърди, но бъдещето ще може, надявам се! Да вярваме в напредъка; да вярваме в бога още отсега. Чувството ни отвежда към него. Вярата е свръхвъзбуда, въодушевление, състояние на интелектуално извисяване, което човек трябва да пази като съкровище, а не да го разпилява по пътищата в медни петачета, в празни приказки, в неточни, педантични разсъждения... Да оставим времето и науката да разрешат въпроса. Векове са потребни да доловят божие дело във всемира. Човек не знае още нищо: не може да докаже, че бог не съществува; още по-малко може да докаже, че съществува. Достатъчно е, че не можем да го отричаме безусловно. Нека се задоволим с това, драги, ние, хората на изкуството, което значи хората на чувството... Да вярваме въпреки всичко и да кажем: вярвам! това не значи: твърдя! Да кажем: надявам се! Това не значи: зная. Да се обединим в това разбиране, в това пожелание, в тази мечта на добрите души. Ние чувствуваме, че за да съществува милосърдие, е необходимо да има надежда и вяра, както за свободата и равенството е необходимо братство.

И така, „тя обича бога“, както е предсказала майка Алиша; но като остава сама спиритуалистка, не отлъчва от църквата материалистите: „Място за атеистите! Нима и те не гледат като нас към бъдещето? Не се ли борят като нас с мрака на суеверието?“

В политиката, макар и по-скептична към незабавна дейност, тя все още се надява. Въпреки доброто отношение на двора към нея, империята не ѝ се струва нещо ценно и тя не вярва в либерализма, с който Наполеон III започва да се перчи. В романа „Господин Силвестър“, който е писала по това време, двама души спорят в диалог, воден фактически от Санд срещу Санд. Старият отшелник господин Силвестър, участник в революцията от 1848 година, не вярва вече в никакъв вид обществено устройство, защото от опит е научил, че правдата никога не тържествува; неговият събеседник, младият Пиер Соред, не се съгласява, че човек трябва да стане скептик само защото не е създал рай на земята. Защо ще се опитвате да налагате на народа

съвършени закони? „Това е учението на тероризма: «Братство или смърт». И на инквизицията: «Извън църквата няма спасение». Предписани добродетел и вяра не са вече вяра и добродетел; те стават омразни. На хората трябва да се даде възможност да разберат предимствата на обединението и правото да го създадат сами, когато му дойде времето.“

Така мистичната и романтична революционерка придобива постепенно критично съзнание. Тя мисли, че го дължи на занимаването с науката. Във „Валведр“, друг роман от същото време, Санд описва с обич и уважение един и същ учен. „Не ми говорете, че изучаването на природните закони и търсенето на първопричините изстудяват сърцето и забавят полета на мисълта; няма да ви повярвам.“ Като Ренан и Бертло, и по същото време, мадам Санд минава от популярния към научния романтизъм. Еволюирайки със своето време, тя остава „като звучно ехо“ в центъра на новите мисли.

Книгите, които пише сега, не са много хубави и тя го знае. Те са идейни романи, гдето се противопоставят едни на други не живи същества, а vyplътени учения. Изкуството трябва да бъде по-конкретно. Истинският гений на Санд е свързан с любовта ѝ към земята; и сияе с последен блясък в някои писма:

Жорж Санд до Морис, 1 февруари 1866:

Пътуването беше много хубаво: вълшебен, възхитителен изгрев над Черната долина: всички отблясъци на златото — бледи, студени, топли, червени, зелени, жълти, алени, виолетови, сини, от палитрата на великия творец на светлината; цялото небе, от зенита до хоризонта, блестеше в сияние и багри над прекрасната местност, над цъфналите храсти, около локвички светлорозова вода...

Валведр е едно разсъдъчно същество, герой на тезисен роман, лишен от лудориите на живота. Но Санд продължава да върви с наведена глава като берийски вол, и да оре всеки ден своята бразда. Щастлива ли е? Да, защото желае да бъде щастлива.

Жорж Санд до Шарл Понси, 16 ноември 1866:

Човек създава сам щастието си, когато умее как да постъпи. Да има прости вкусове, малко смелост, малко себеотрицание, трудолюбие и преди всичко спокойна съвест. Щастието не е следователно измамна мечта, вече съм сигурна в това; с опитност и разсъдливост човек може да получи много нещо от себе си; с желание и търпение може да поправи дори здравето си... И така, да живеем живота такъв, какъвто е, без неблагодарност...

Това е философията, която някога, по времето на големите бури, ѝ е проповядвал Сент Бьов. Затова тя му изпраща „Господин Силвестър“ със следното посвещение „На Сент Бьов, нежното и ценно светило в моя живот“. Но в това омъдряване, дошло с опита и възрастта, няма нито извинения, нито съжаления. В 1866 година е модерно да се осмива „болестта на века“, от която е страдала някога заедно със своите писатели романтици. Тя вдига отново това овехтяло, продрано знаме. „Нашата болест струваше може би повече от реакцията, която дойде след нея; от жаждата за пари, наслади без идеал и честолубия без спирачка, които не са, според мене, много благородна отлика за здравето на века.“

[1] *Апелес* — най-прочутият гръцки художник от IV в. пр.н.е. — Б.пр. ↑

[2] *Д-р Фюстер*, професор от Медицинския факултет в Монпелие, е смятал, че е открил начин за лекуване на туберкулозата. И тъй като вестниците хвалят „чудотворното лечение“, Жорж Санд влиза във връзка с него и налага на Мансо да изпълнява съответния режим, като не се колебае и да повика Фюстер от Монпелие в Палезо. — Б.а. ↑

ДЕВЕТА ЧАСТ

ИЗКУСТВОТО ДА БЪДЕШ БАБА

*Въпреки толкова изпитания напредналата
възраст и великодушието ме карат да смятам,
че всичко е прекрасно.*

Софокъл

I

МОЯТ ТРУБАДУР

Смъртта на Мансо сближава Жорж Санд с Ноан. Но поради странния си вкус към много жилища тя запазва къщичката в Палезо и апартамент в Париж. Любовта към театъра, вечерите у Маньи, репетициите на пиесите ѝ я заставят често да остава там. В Театър „Франсе“ тя отива да види една пиеса от Мюсе: „С любов шега не бива“. „Стара история, очарователна пиеса“ — отбелязва тя. Да, стара история, гдето намира собствените си изрази и спомена за угаснали страсти. Понякога води със себе си в цирка или в театър „Жимназ“ исполина Маршал.

Жорж Санд до Шарл Маршал:

Слуша ли „Дон Жуан“ в лирическия театър? Поръчах две места за вторник. Искаш ли едното? Ако го искаш, да вечеряме някъде заедно. Ако не, определи ми някъде среща да те млясна и благословя, преди да замина за Ноан. В четвъртък заминавам от Париж, а преди това, в понеделник, от Палезо. Постарай се да намеря в понеделник бележчица от тебе на улица „Фьойантин“, за да дам второто място за „Дон Жуан“ на някой приятел, ако не си свободен да го използват. Как си, тлъсти зайо? Аз съм добре. Само източният вятър ме дразни. Целувам те...

Но този приятел е отчайващ, „обсебен“ от красивите си модели и мъчно може да бъде съблазнен с вечеря от десет франка у Маньи или Бребан.

Къщичката в Палезо се поддържа добре от Жак и Каролина, набожно и плодовито семейство, което живее постоянно там, „всичко е в ред, часовниците навити, календарът точно на деня“, както по времето на Мансо, така че Жорж може, когато пожелае, да прекара тук сама, не много натъжена, спокойни вечери в размисъл и тишина. Но

всъщност си остава берийска селянка и винаги предпочита скъпия си Ноан.

Като дете, като девойка, като жена, нарядко е прекарвала година, без да се върне да поскита из габъровите пътеки, да възстанови връзката си със своите мъртви и със своята земя. Това буренясало гробище, тия стари брястове, тази камбанарийка с керемиден покрив, тази вратня от нерендосано дърво, „всичко това става мило и скъпо за съзнанието, когато човек е живял дълго в спокойното и тихо кътче“. Селските къщички наоколо са на нейни другарки от детинство, на децата и на внуците им. Звънарят гробар е стар приятел. Може би някога кастеланката е възмущавала селото. Някои хора мислят, че са виждали дяволи в парка, чували са странни музики, гледали са маски, бергамаски^[1], полонези и мазурки, но всичко е свършено. Мадам Санд е сега добрата дама от Ноан, легендарна покровителка „прославила хармоничния Бери“.

С нея живеят не само Морис и Лина, но и внучката Аврора, защото „поръчението“, след смъртта на Кокотон е изпълнено. Аврора, наричана „Лоло“, е хубава, свежа и весела; има черните кадифени очи на баба си, „очарователни ръце и нозе, винаги сериозен поглед, дори когато се смее“. Аврора IV „иска непременно да говори и прави необикновени усилия да произнася съгласни с носа и гърлото си“. В 1868 година ще навърши две години и за рождения ѝ ден баба ѝ ще ѝ подари Трианонската градинка заедно с букет бели примули.

Къщата си остава както и досега „божи дом“, всякога отворена за приятелите. Само че те са се променили. Бори, всемогъщият директор на сконтовата банка, печели сега по двадесет и пет хиляди франка годишно^[2] за голямо възмущение на Жорж. Ламбер, преуспял художник, награден с орден, сключил сполучлив брак, живее нашироко: „Ето че той е по-богат от мене, по-добре настанен, по-добре облечен, по-добре нахранен — казва Санд. — Няма значение. Той влиза в живота, аз излизам.“ Около нея се създава постепенно ново поколение „синове“. Между тях е Едмон Плошу^[3], с когото тя кореспондира от години, защото този голям пътешественик разказва, че след едно корабкрушение е бил спасен на остров Боа Виста, при Зеления нос, от възхищението си към Санд. Той носел всякога със себе си албум с автографи от Южен Сю, Кавеняк и Жорж Санд. Малтретиран от негрите, изгонен от някакъв мним френски консул,

той бил приет много по-добре от един културен португалец, комуто показал своя албум талисман. Световната слава на дамата от Ноан го запазила. През 1861 година той се явява в Тамарис с нос на пират и брада на конквистадор и веднага е приет. Между тях е и Шарл-Едмон^[4], председател на управителния съвет на вестник „Тан“. И Хенри Харис, американецът от вечерите у Маньи, голям авторитет в своята страна по всичко свързано с Христофор Колумб и Жорж Санд; и цяла група берийци от второто поколение, като Максим Плани и Анжел Неро, или от третото, като внуците на Иполит Шатирон: Рене, Едм и Бебер Симоне. Но големият приятел на Санд на старини е Гюстав Флобер. Той спечелва окончателно сърцето ѝ, когато идва в Палезо след смъртта на Мансо, за да не я оставя съвсем сама. Санд му връща посещенията, като отива в Кроасе, и това „свързване“ има огромен успех.

Дневник на Жорж Санд, 28 август 1866: „В Руан пристигам в един часа. Намирам Флобер на гарата, с файтон. Развежда ме да видя града, хубавите паметници, катедралата, кметството, Сен Маклу, Сен Патрис; чудесно. Стара костница, стари улици; много интересно. Пристигаме в Кроасе... Майката на Флобер е очарователна старица. Местността е прекрасна, къщата удобна, хубава и добре подредена. Добра прислуга, чистота, вода предвидливост, всичко, каквото пожелаеш! Чувствувам се великолепно!... Флобер ми чете вечер своето прекрасно «Изкушението на Свети Антоний». Бъбрим в кабинета му по два часа. Сряда, 29 август: В единадесет часа заминаваме с парахода, заедно с госпожа Флобер, племенницата му^[5], приятелката му госпожа Влас и дъщеря ѝ, госпожа дьо ла Шосе. Отиваме в Ла Буй. Отвратително време. Дъжд и вятър. Но аз оставам вън да гледам водата... В Ла Буй стоим десет минути и се връщаме с прилива. Прибираме се в един часа. Запалват огън, сушим се, пием чай... Тръгвам отново с Флобер да обиколя имението му: градина, тераси, овощна и зеленчукова градина, стопанство, «крепост», много интересна стара дървена къща, която му служи за винарска изба. «Моисеевата пътечка», Горе изглед към Сена... Чудесен заслон на върха. Почвата е суха, отгоре бяла. Всичко е очарователно, много поетично. Обличам се. Вечерята е много хубава. Игра на карти с двете възрастни дами. След това разговарям с Флобер и си лягам в два часа. Превъзходно легло; много добре се спи. Но пак започвам да кашля;

хремата ми е недоволна; нейна работа! Париж, четвъртък, 30 август: Заминаваме от Кроасе по обяд заедно с Флобер и племенницата му. Оставяме я в Руан. Обикаляме отново града, моста; просторен, великолепен. Красив параклис за кръщавки в една йезуитска черква... Във възторг съм от Флобер.“

Санд до Флобер:

Истински съм трогната от добрия прием, който ми оказахте във вашата монастирска среда, гдето скитащо животно като мене може да бъде неприятна рядкост. А мене ме приеха като член от семейството и аз видях, че това рядко внимание идваше от сърцето. Не ме забравяйте при много любезните приятелки... А ти си славно и добро момче, при все че си велик мъж, и аз те обичам от все сърце...

През ноември 1866 тя идва отново в Кроасе.

Дневник на Жорж Санд, 3 ноември 1866: „Заминаваме от Париж в един часа с Флобер. Бърз влак, прекрасно време, очарователен край, хубав разговор... На гара Руан намираме госпожа Флобер и другия ѝ син, лекаря. В Кроасе разходка из градината, разговор, вечеря, отново разговор и четене до един и половина. Хубаво легло. Дълбок сън. 4 ноември 1866: Великолепно време. Разходка из овощната градина. Работа. Много добре се чувствавам в стаичката си; топло е. На вечеря племенницата, съпругът ѝ и старата госпожа Крепе... Тя си отива утре. Пасианси. Гюстав ми чете след това феерията. Изпълнена с великолепни, очарователни неща, но е много дълга, много разкошна, много претрупана. В два и половина още разговаряме. Аз огладнявам, слизаме да търсим студено пиле в кухнята. Показваме се в двора, да вземем вода от помпата. Приятно е като напролет. Похапваме. Качваме се. Пушим. Отново разговаряме. Разделяме се в четири часа сутринта... 5 ноември 1866: Все същото прекрасно време. След закуска излизаме да се разходим. Тренирам Гюстав, който се държи геройски; облича се и ме води в Кантльо. На две стъпки, навръх склона. Какъв великолепен край! Каква спокойна, просторна, красива гледка! Донасям цял товар полипи по кремък. Нищо друго няма.

Връщаме се в три часа. Работя. След вечеря отново разговор с Гюстав. Чета му «Кадио». Разговаряме отново и похапваме — по един грозд и филия с конфитюр... 6 ноември 1866: Вали. Заминаваме в един часа с параход за Руан заедно с майката. Отивам с Гюстав в кабинета по естествена история. Посреща ни господин Пуше, глух като пън, болен, но полагащ невероятни усилия да бъде любезен. Невъзможно е да се размени нито дума с него; той ни обяснява от време на време някои неща и е интересен... Гнездо с осемнадесет метра окръжност и изоставени яйца... Малки, излюпени с перушина... Колекция от великолепни раковини. Кабинет на господин Пуше: живият му паяк, който яде птици; крокодилът. Слизаме в музея на ботаническата градина. Останки от вратата на Корней... Вечеря у госпожа Каролина Команвил (Sic). После менажерията Смит. Великолепни животни, опитомени като кучета. Зародиши. Жена с брада. Пантомима. Панаир Сен Ромен. В дванадесет и половина през нощта се прибираме в Кроасе с майката, която е много издръжлива и направи дълга разходка пеша. Пак разговаряме до два часа...“

Започва прекрасна кореспонденция. Той я нарича „скъпа маестро“ или „скъпа любима маестро“; тя него — „бenedиктинецо“ или „трубадуре“; защото обича да повтаря, че те „припичат нозете си пред огъня“, като двама стари трубадури от старинни часовници. Ако се съди само по външността, тази взаимна обич е изненадваща, защото надали е имало някога две по-различни същества. Тя има цигански нрав; обича да ходи, да пътешествува. Той не се отлъчва от своя павилион Кроасе, от ръкописите и удобствата си.

Гюстав Флобер до Жорж Санд, 12 ноември 1866:

Всички тук ви обичат. Под какво съзвездие всъщност сте родена, за да обединявате така различни, многобройни и редки качества? Не зная какво е чувството ми към вас, но изпитвам някаква особена обич, каквато не съм чувствувал към никого до сега. Добре се разбираме, нали? Много е мило... И аз се питам защо ви обичам. Дали защото сте велик човек или очарователно същество? Не зная... 27 ноември 1866 г. Много приятни бяха нашите нощни

беседи. Имаше минути, когато трябваше да се сдържам и да не ви млясна като някое дебело дете...

Жорж Санд до Гюстав Флобер, 12 октомври 1867:

Ти нямаш като мене неспокоен крак, всякога готов да тръгне. Живееш в халата си, големия враг на свободата и дейността...

Флобер не се интересува от нищо друго на тоя свят освен от литературата. Санд пише, за да си изкарва прехраната, но и други занятия я привличат: „Обичам да правя класификации; имам донегде данни на педагог. Обичам да шия и да гледам деца; имам данни за слугиня. Разсеяна съм, следователно съм донегде идиот...“ И по-нататък: „Пресветата литература, както я наричаш, е за мене нещо второстепенно в живота. Всякога съм обичала някого повече от нея, а семейството си повече от този някой...“ Флобер не пише тезисни или автобиографични романи: „Романистът няма право да изказва мнение по какъвто и да е въпрос. Казвал ли е някога господ мнението си?... Първият срещнат е по-интересен от господин Гюстав Флобер, защото е по-обобщен и следователно по-типичен...“ Санд отговаря: „Мисля, че художникът трябва да живее колкото може по-съобразно с природата си...“ Флобер се поти по цяла нощ за една дума; Санд надрасква за същото време по тридесет страници и започва нов роман една минута след като е завършила работения дотогава.

Жорж Санд до Гюстав Флобер, 29 ноември 1866:

Вие всякога ме учудвате с това, колко мъчно работите. Кокетство ли е? Съвсем не прилича на кокетство?... Що се отнася до стила, не си давам толкова труд, колкото си давате вие. Вятърът свири с вехтата ми арфа, както му е угодно. Взема високи и ниски тонове, груби звуци и замирания; всъщност всичко това ми е съвсем безразлично, стига да успея да развълнувам, но не

намирам нищо в себе си. Другият пее както си иска, зле или добре, и когато се опитвам да помисля по този въпрос, се изплашвам и си казвам, че съм нищо, кръгло нищо... Оставете и вие вятъра да докосне малко струните ви. Струва ми се, че се измъчвате повече, отколкото трябва, и би трябвало да оставите другия малко по-често да се проявява. Пак всичко ще върви, и то без умора...

Понякога тя е така самоуверена: „Когато виждам как старият се труди над романите си, аз се обезсърчавам от лекотата, с която работя, и си казвам, че правя скърпена литература...“ Флобер отговаря скромно: „Мисълта тече у вас широко, непрекъснато, като река. У мене тя е тънка струйка. Потребен ми е тежък художествен труд, докато получа водопад.“

Те разискват често за чувствеността на артиста. Санд остава страстно заинтересувана от тази проява на хората.

Жорж Санд до Гюстав Флобер, 21 септември 1866:

А ти, бенедиктинецо, си все така съвършено сам в очарователния си манастир, работиш и никога не излизаш?... Вие сте особено създание, тайнствено, и при това кротко като агне. Имах голямо желание да ви поразпитам, но преголямата ми почит към вас не ми позволи. Аз мога да се забавлявам със собствените си злополуки, обаче тези, които един голям ум е преживял, за да бъде в състояние да твори, ми се струват свещени неща, които не можем грубо или леко да докосваме. Сент Бьов, който при това ви обича, твърди, че сте ужасно порочен. Но той гледа може би с малко замърсени очи... Аз предполагам, че един умен човек може да бъде необикновено любопитен. Аз не бях по липса на смелост.

Признание, което изненадва след младежките ѝ преживявания, но многобройност не е разнообразие; Жорж знае по-добре от всеки

друг, че художникът запазва за своето изкуство най-добрите си сили и е често пъти негоден да изпитва насладите, които описва.

Санд до Флобер, 30 ноември 1866:

Аз не вярвам на донжуани, които са едновременно и байроновци. Дон Жуан не пише поеми, а Байрон, както казват, не умее да люби. Трябва да е имал понякога — в живота могат да се наброят такива вълнения — цялостен захлас на сърцето, ума и чувствата; изпитвал го е достатъчно, затова е станал и поет на любовта. За такива лесно отзвучаващи инструменти като нас повече не трябва. Непрекъснатият полъх на дребните стремежи би ги разбил...

Флобер я препраща към една глава от „дядо Монтен“: За няколко стиха от Вергилий.

Флобер до Санд, 27 ноември 1866:

Неговото изказване за целомъдрието съвпада напълно с моята мисъл. Красиво е усилието, не самото въздържание. Иначе би трябвало да прокълнем плътта като католиците. Господ знае къде би отвело това!... Великите хора, които са и най-добрите, са преди всичко щедри и не се скъпят, когато се раздават. Човек трябва да се смее и да плаче, да работи, да се радва и да страда, с една дума, цял и непрестанно да трепти, доколкото може. Ето, струва ми се, истинския човек...

Разискват случая със Сент Бъов, който и на старини е останал сластолюбив и изглежда „отчаян, загдето не може да скита из горите на Киприда“^[6]. Санд го осъжда: „Той съжالياва за това, което заслужава най-малко съжаление, така, както го разбираше“. Флобер е много понизходителен: „Каква строгост към дядо Бъов, който не е нито йезуит, нито девственица!... Мъжете ще смятат всякога, че насладата е най-

сериозното нещо в живота им. За всички ни жената е възход към безкрая. Това не е благородно, но такава е истинската същност на самецата...“ Тъкмо с това тя отказва да се съгласи.

Санд до Флобер, 13 февруари 1867:

Не, не съм католичка, но отричам безобразията. Аз заявявам, че когато един грозен старик си заплаща млади девойчета, не става дума за никаква любов, Киприда, възход и безкрай, нито за самец и самка. Тук има само нещо противоестественно; защото никакво желание не тласка девойчето в обятията на грозния старик, а там, гдето няма свобода и взаимност, се върши насилие върху светата природа...

Тъй като работи по това време върху „Сантиментално възпитание“, Флобер отрупва със стотици въпроси участницата в събитията от 1848 година. Флобер е строг към хората от 1848; върнатата му приятелка Санд ги защитава: „Нима не тъпчем на място от 89 година^[7]? И не трябваше ли да тъпчем на място, за да стигнем до четиридесет и осма, когато още повече затънахме, но за да стигнем до това, което трябва да бъде?...“ Тя се страхува, че Флобер може да бъде несправедлив: „Тревожиш ме, като ми казваш, че твоята книга ще обвини родолюбците за цялото зло; наистина ли? Ами победените? Достатъчно е да си победен по собствена вина, няма нужда да ви изхратят в лицето всичките ви глупости. Имай милост. Толкова прекрасни души съществуват въпреки всичко!“

Колко различия и дори противоположности! Но те са „двама стари трубадури, вярващи в любовта, в идеала, и пеят дори тогава, когато светът ги освирква и дрънка. Ние сме младите лудетини на това поколение. Нашите заместници са се погрижили да бъдат стари, отегчени, скептици вместо нас...“ А Флобер: „О, да! с готовност бих ви последвал на друга планета; в близко бъдеще парите ще направят нашата необитаема. И за най-богатия ще бъде невъзможно да живее, без да се занимава с имота си. Всеки ще трябва да прекарва по няколко часа на ден да брои капиталите си: прекрасно занимание!“

Те имат и общи омрази: „Скъпи маестро, мила господня приятелко, да режем против господин Тиер! Не, нищо не може да даде представа за гаденето, което ми вдъхва тази стара дипломатическа тиква, подхранваща глупостта си от буржоазното бунище!...“ Всякога е по-лесно да се съгласите против някого, отколкото за нещо. Тя би желала да привлече Флобер в Ноан. Там именно човек става напълно неин „син“. Но Флобер трябва да довършва книга и не си дава отпусък: „Ето защо не идвам в Ноан. Като амазонките: за да стрелят по-добре с лък, си премазват гърдата. Дали средството е наистина добро?...“ Санд го намира съвсем лошо. Въпреки „войнишките рединготи и мъжки панталони“ тя не е била никога амазонка. Напротив, опитвала се е да бъде художница и жена, художница като жена. Много повече, отколкото Флобер, тя обяснява към 1868 година това свое поведение на една млада и красива довереница.

[1] Италиански танц от Бергамо. — Б.пр. ↑

[2] Около 5 милиона франка; курс 1951 г. — Б.а. ↑

[3] *Едмон Плошу* (1814–1909) е погребан в семейното гробище в Ноан. — Б.а. ↑

[4] *Шарл Едмон Хойеци* (1822–1899), библиотекар на Сената, е престанал да носи полското си име и е известен само с двете кръстни имена. — Б.а. ↑

[5] *Каролина Команвил*, по-късно госпожа Франклен-Кру. — Б.а. ↑

[6] *Киприда* или *Венера*, богиня на любовта (гр. мит.). — Б.пр. ↑

[7] 1789 — първата френска революция. — Б.пр. ↑

II „МИЛО ДЕТЕ...“

Към 1860 година Жулиета Ламбер е приятна начинаеща писателка, свързана с непоносим съпруг. Баща ѝ, доктор Жан-Луи Ламбер, ѝ е дал идеалистично-напредничаво възпитание, като това на мадам Санд; съпругът ѝ, адвокатът Ла Месин, позитивист консерватор, лош като любовник, я отчайва. Когато идва в Париж, тя печели симпатии, защото е жизнерадостна и очарователна. Не само политическите ѝ приятели, републиканците, но и привърженици на империята, като Мериме, я посрещат много добре. Жулиета започва с една книжка, в която защитава жените срещу нападките на Прудон и главно хвали пламенно Жорж Санд и Даниел Стерн (Мари д'Агу), загдето са се осмелили да водят свободен живот. И веднага е поканена от графиня д'Агу, която има политически салон и бюро за духовитости. Жорж Санд пише на младата есеистка, за да ѝ благодари, но не пожелава да я види, след като е узнала, че Жулиета ходи у неприятелката ѝ. Случката с Карлота Марлиани я е научила да се страхува от общи приятелства и злоезични клюки. Откровено скъсване е, според нея, по-добро от злословия зад гърба. „Когато се скарате с мадам д'Агу, знайте, че Жорж Санд е ваша приятелка и можете да отидете при нея...“

Младата Жулиета намира мадам д'Агу елегантна и мъжествена. „Възмъжах вече“ — казва Даниел Стерн. Това не е вярно; тя е запазила женските си нерви. Когато твърди, че е демократка и приема Греви, Пелтан, Карно, хората се усмихват — дотолкова короната от бели коси, покрита с черна дантела, е аристократична. Тя не устоява на изкушението да погуби Жорж Санд в съзнанието на неофитката: „Мило дете, позволете да ви дам един съвет.

Не се запознавайте с мадам Санд. Ще се разочаровате от нея. Като жена, извинявам се, като мъж, тя е незначителна. Никаква дарба да разговаря. Преживно животно, сама признава това. Има и същия поглед, много хубав впрочем.“ Мари не признава никаква добродетел на Жорж. Тя почти презира тия, на които е правила добро...

Любовниците ѝ са парче тебешир, с което пише на черната дъска. Като свърши, захвърля тебешира под нозете си и от него остава скоро само бързо разпилян прах. Младата жена си позволява да изкаже съжаление: „Колко жалко назидание за малките, когато две големи като Даниел Стерн и Жорж Санд не могат да се помирят!“ „Голямата“ проявява нетърпение: „Никога!“ — казва тя.

Когато Жулиета Ла Месин напуска съпруга си, мадам д'Агу одобрява постъпката ѝ и я подкрепя. Но при разходките им се връща винаги към Санд: „Тя е от голям род и аз не мога да ѝ простя липсата на добро държане, начина, по който се облича, просташките лудории в Ноан и чирашките ѝ обноски на тази възраст... Произхожда от добро семейство; не може на стари години да се държи като хлапак.“ „Приказки на стара графиня“, би казала София-Виктория Дюпен.

В 1867 година Ла Месин умира. За Жулиета това е неочаквана радост и тя решава да се омъжи колкото е възможно по-скоро за човека, когото обича, общественика и журналиста Едмон Адам. Всички нейни приятели, с изключение на мадам д'Агу, ѝ честитят: „Нещастieto на вдовиците — казва Мари — е, че изпитват глупавото желание да се омъжат повторно. Предполагам, че няма да извършите тази глупост. Една мислеща жена трябва да бъде свободна.“ Когато научава за новия брак, тя избухва невъздържано, нарича Жулиета провинциалка, глупачка и ѝ предсказва, че няма да минат и две години и тя ще престане да пише, за да гледа домашните сметки. Сцената напомня пристъп на полудяване: и наистина, следната година мадам д'Агу трябва да постъпи за известно време в клиниката на доктор Бланш.

Скарването с Мари д'Агу позволява най-после на Жулиета да се срещне с Жорж Санд. Тя иска позволение да я посети и получава покана да отиде на улица „Фьойантин“ № 97. Влиза развълнувана в салона. Вижда една съвсем дребна жена, която си свива папираса и ѝ прави знак да седне до нея. Жорж запалва папиросата си; изглежда че прави усилие да заговори, но не успява. Гостенката се разплаква; Санд разтваря майчински обятия. Жулиета се хвърля в тях и тази безгласна прегръдка е начало на дълго приятелство.

По преценката на Жулиета Ламбер Жорж Санд стои много по-високо от Даниел Стерн по изтънченост на чувствата, благородство на сърцето, пълното разбиране на живота и спокойствието, заплатено с

жестока школовка. Жорж Санд обсебва веднага тази духовита млада жена. Тя иска да заведе Жулиета на вечерите у Маньи, за да я представи на приятелите си. Хубавата жена възбужда сътрапезниците, които започват да говорят непристойни приказки. Санд се сърди: „Знаете, че ненавиждам такива разговори и се отвращавам от тях!“ Дюма-син хвали красотата на Жулиета: „Надявам се, че няма никаква дарба. Защо с такава фигура и лице ще се опитва да става учена жена? — Александър Младши — казва мадам Санд, — моля те да съдържаш пренебрежението си към учените жени!... Убедена съм, че ще проповядваш на Жулиета любов. — Разбира се. Човек не става писател с такава външност. — Дете мое — казва Санд, — не слушайте тия хора. Трябва само да прочетете какво правят те с влюбените жени, с дамите Бовари, Обре, Жермини, Ласертъ; те са неспособни да дадат добър съвет. — Вие — казва Дюма — сте обичали само бъдещите герои на романите си... Марионетки, които обличате стилно, за да ги накарате да повтарят пиесата ви. Нима това е любов?“

Понякога, палейки папироса след папироса, които хвърля във ваза с вода, след като е всмукнала само веднъж-дваж от тях, Жорж се опитва да извлече за Жулиета поука от своя бурен живот. „С постепенното ни опознаване ще ви разказвам по какви все по-тежки пътища — при все че търсех най-леките — се изкатерих по живота... Добрината, която трябва да бъде прозорлива и спокойна добродетел, беше у мене бурна, поройна стихия, търсеца само начин да се разлее. Всеки, който ми вдъхваше състрадание, ме завладяваше. Аз се втурвах към възможността да направя добро със заслепение, което най-често ме тласкаше да върша зло. Когато се изследвам, виждам, че двете единствени страсти в живота ми са били майчината любов и приятелството. Приемах предлаганата любов, без да я търся, без да я избирам, и така внасях в нея и изисквах съвсем не това, което тя ми даваше. Бих могла да намеря приятели и синове в лицето на тия, които получаваха от мене любов. След първите два избора нямах вече право да налагам приятелство. За това е необходим нравствен авторитет. Мъжете обичат неохотно като приятели. Тъй като могат да изпитват наслада с първата срещната жена, те желаят да използват за чувствеността си изпитваните нежни чувства...“

Този така верен самоанализ би изненадал враговете на Жорж Санд, които са виждали в нея жена, до полуда влюбена в тялото си. А

всичко казано е вярно. Тя се отдава отначало от милосърдие; по-късно, както казва сама, „защото вече няма нравствен авторитет да налага приятелство“; още по-късно по навик и от нужда да не е сама. Епохата налага поведението. Аврора Дюдеван е била млада по време, когато цяло поколение хора на изкуството желае да обича, да чувства не като обикновените буржоа. „Ние губехме почва всеки миг, но пренебрегахме брега, искахме да плуваме в открито море, над бездни. Далечно от тълпите, от бреговете, все по-далечно! Колцина загинаха телом и духом? Тези, които се мъчеха, които не искаха да се удавят, и се бореха, биваха изхвърляни на брега, стъпваха на нозе и чрез допира със земята, главно с подкрепата на смислени и смирени хора, ставаха като тях. Колко пъти съм се опомняла между селяните? Колко пъти Ноан ме е лекувал и спасявал от Париж?...“ И заключава: „Голямата ни грешка беше, че смесвахме плътта със сантименталните вълнения“.

Към това време Александър Дюма-син при едно къпане със Санд в Шер я пита насмешливо: „А какво мислите за Лелия? — Лелия ли? — отговаря Жорж, продължавайки да плува. — Не ми говорете за нея. Исках да я препрочета преди някое време и не можах да стигна до края на първия том.“ После добавя: „Все едно! Бях искрена, когато я писах!...“ Но кой би казал, че Лелия ще завърши живота си в замъка на своята баба, като пише приказки за внуците си?

Друг ден, след като е обяснила за стотен път на Жулиета, че Мюсе е бил „най-доброто дело в живота ѝ“, и тя не е имала „друга мисъл, освен да го спаси от самия него“, Жорж моли своята „избрана дъщеря“, ако я обвиняват някога пред нея в невярност, да отговори така: „Ако е загубила правото да я съдят като жена, Жорж Санд има правото да бъде съдена като мъж и в любовта е била по-вярна от всички вас. Никога не е мамила, никога не е поддържала две любовни връзки едновременно! Истинската ѝ вина е, че в живот, при който изкуството заема най-голямо място, е предпочитала хората на изкуството и морала на мъжете пред този на жените. — И бързам да ви се изповядвам, Жулиета, че за една жена е принижаване да се откаже да е жена. Запомнете добре това, защото и вие живеете обкръжена от мъже, както бях аз; обичана и сигурно обожавана от мнозина между тях, от първите във вашето време; запомнете добре: когато мъжът стои по-високо, той е желан приятел за една изключителна жена; за всички жени е еднакъв любовник, а може би дори най-съвършен по

отношение на най-недостойната и глупавата. Аз познавам — уви! — много добре любовта в единствено и множествено число. Ако би трябвало да започна отново живота си, бих била целомъдрена!“

Жулиета и дъщеря ѝ Алис, наричана Топаз, са вече обичайни другарки на мадам Санд, която пътува с тях до Фекал, Диеп, Жумиеж. С Жулиета и „годеника“ ѝ Едмон Адам, републиканец с глава на добро куче, Жорж посещава изложението от 1867 година.

Дневник на Жорж Санд, 22 септември 1867: „Вчера намерих прекрасен кочияш, който дойде да ме вземе и днес. Отивам у Жулиета, настанена много високо! Но има чудесен изглед и очарователно гнезденце. Посещаваме изложбата с Адам и Тото. Китайският великан е великолепен, татарски Аполон. Отвратително китайско джудже. Некрасива китайка, отегчена от глупостите, които ѝ говорят. Колко глупава и груба е сегашната публика!... Обезглавен железен шлем, който прилича на чудесен човек. Салвиати. Румънски костюм. Ям банани. Вземаме сладолед. Връщам се да вечерям много приятно у Жулиета. Прибирам се в десет да поправам «Кадио».“

Жулиета отива да прекара зимата в Голф Жуан. Вила Брюйер, подарена от родителите ѝ, е съседна на Гран Пен, собственост на „добрия пес“. Мадам Санд приема поканата да ѝ гостува и престоят е много приятен. Времето е великолепно; вилата удобна и весела. Едмон Адам, когото Санд нарича „добрият ми бау-бау“ е предан като бъдещата си съпруга към именитата им стара приятелка. Санд е довела цялата си свита: Максим Плане, Едмон Плошу, който разказва всяка вечер своето корабкрушение и спасяването чрез албума с автографи; тук е и Морис, с „възхитително бащинско държане към майка си, за която се грижи, забавлява и я закриля“. Бременна за трети път, Лина е останала сама в Ноан. „Тя очаква всеки миг детето — казва Санд; — но за да не може Соланж да ми провали престоя тук, защото тя се страхува само от Морис, Лина настоя съпругът ѝ да ме придружи.“ Соланж по това време „се забавлява в Кан“ с някакъв чуждестранен принц, а мадам Санд държи да не ги срещне. Морис се харесва много на стопаните, които го намират даровит и весел. Кръщават го Сарджънт^[1], защото е наследил от Саксонския маршал страстта към военното изкуство. Обеди на открито, излети до Валори, „много интересно голямо грънчарско село“; разходки с лодка, събиране растения; изучаване на цисти, сакъзово дърво, мирти, къпини,

анемони, лов на насекоми; игра на крокет или на топка в градината; вечер игра на поща, разказване на най-невероятни приказки, музика; всеки ден носи своите прости развлечения.

Веселата компания прави малки пътешествия до Ница, Кан, Мантон, Монако. В казиното в Монте Карло Морис се преструва на простодушен бериец, спира хората, разправя им, че е селянин, дошъл да играе на рулетката, но не знае как трябва да постъпи. Едни го наричат глупак; други му дават съвети; другарите му умират от смях. Най-после полицията ги изгонва от игралната зала. Мадам Санд се забавлява: „Тя обича все още младостта на другите, а обожава собствената си старост, щастливата възраст, когато една жена е вече само приятелка, майка и баба“. С такова удоволствие живеят заедно, че замислят и в бъдеще да продължат: да основат Телемско абатство^[2], да обикалят Франция с товарна кола. Компанията се превръща във войска. Жорж Санд е полковничка, Морис — сарджънт, Плошу и Плане — стрелци, Адам — гражданин, Жулиета — лавкаджийка. В края на престоя Морис повишава лавкаджийката в подполковник, с което мадам Ламбер много се гордее. Разделят се изпълнени с весели, приятни спомени и с обещание да се видят в Ноан, гдето Жорж бърза да прегърне най-новата си внучка, родена в нейно отсъствие — Габриела Санд.

[1] *Сарджънт* (англ.) — сержант. — Б.пр. ↑

[2] *Телемско абатство* — волно младежко общежитие, описано от Рабле в „Гаргантюа“ — Б.пр. ↑

III НОАН ПРЕДИ ВОЙНАТА

Вече женени, Адам и Жулиета отиват в Ноан през юли 1868. Вземат със себе си и американеца Хенри Харис, който ги дразни, защото е педантичен чичероне и като „обратен“ Христофор Колумб си въобразява, че е открил Бери. Те обикват поетичния дом. Вечер, отворили прозорец към звездното небе, с нахлуващи откъм градината ухания, те слушат Санд да изпълнява прекрасно наизуст Моцарт и Глюк. Гледат на стената Саксонския маршал, рисуван от Ла Тур, в лъскава броня и напудрена перука, и красивата Аврора Кьонигсмарк, на която прилича Морис: „Прадедите ви правят впечатление“ — казва той със смях на Жулиета. Тя признава, че е така. Кралската кръв, слята в семейство Санд с толкова скромност, учудва тази републиканка.

На другия ден е празник на „баба“. Морис дава топовен салют; всеки поднася букет полски цветя. Вечерта има представление на марионетките. Жулиета, отдавна любопитна да ги види, ги е описала по-добре от всеки друг:

Познаваме по име, още преди да сме ги видели, Баландар, Дървения петел, капитан дела Спада, Изабела, Роза, Селеста, Ида, всички... Облечени сме като за премиера, в деколтирани рокли. Навсякъде са окачени програми. Марионетките ще играят. „Алонзи Алонзо Незаконния“ или „Разбойниците от лас Сиерас“. Морис работи двадесет ноци, за да достави един час развлечение на обожаваната си майка... Настъпва най-последва тържествената минута. Минаваме важно, по реда, който мадам Санд ни определя. Влизаме в театралния салон, който е блестящо осветен; не сме го виждали досега. Вляво голяма сцена, гдето се играят пиеси; насреща театърът на марионетките с поразителна завеса, рисувана, разбира се, от Морис. Завесата се вдига, в дъното необикновени

декори. Ето ни пренесени в испанските сиери. Предупреждават ни, че може да задаваме въпроси на артистите, че действието и дори развръзката могат да бъдат променени от зрителите, тъй като Морис допуска само такъв вид всеобщо гласуване.

Директорът на трупата, Баландар, се явява на сцената и ни съобщава това, което току-що казах; този важен и симпатичен актьор добавя: „Ще се повеселим“. О! Този Баландар! Със своя редингот, с безукорната бяла жилетка, с огромната шапка, която държи с такова достойнство на главата или в ръка! Негов шивач е Жорж Санд и той непрекъснато се хвали от нея...

... Постоянните посетители на театъра, които познават актьорите, така да се каже, извън ролите им или във всичките им роли, знаят характера им, който Морис много уважава, особения им жанр — защото всеки си има определено амплоа и не играе никога роля, неотговаряща на дарбите му, — нравствеността или порочността им, тези постоянни посетители посрещат актьорите като живи, още щом ги видят. Всеки има свои предпочитания, дори свои слабости към един или друг от тях. Знае се, че Плошу посреща с особен възторг госпожица Олимп Нантуйе. Лина обича Баландар. Мадам Санд има подчертана слабост към венецианския дож и Гаспардо, най-добрия рибар по Адриатика. Плане ухажва госпожица Ида. Налага се и аз да си избира някого. Дървеният петел никога не е обичал. Той презира женския пол и често проявява незачитанието си. Но между нас се поражда любов от пръв поглед. Аз я признавам пред всички, той ми отговаря...

— Как, и ти ли, Дървен петльо, верен досега на името си, и ти ли, нещастнико, допусна да те пипнат! — се провиква Лина.

— Какво да правя? Жулиета ми се харесва.

Адам се възмущава и вика:

— А, не може! Да ги нямаме такива!

Всички прихваме да се смеем. Възхитената мадам Санд заявява, че Адам се е хванал в уловката и това е един

от големите успехи на Морис...

Семейство Адам открива, че Санд се проявява такава, каквато е, само в Ноан. „Отдалечавам се отгук само поради скитническите си вкусове“ — казва със смях тя. С все по-голямо удоволствие мисли, че нейните „кавалкади“ са били случайни изплъзвания от единствения живот, който е обичала. Гости на Ноан по това време са Дюма син (който се е оженил през 1864 година за зеленооката княгиня); Готие — добрият Тео, помислил при първото си посещение, че Жорж е зле настроена към него, защото го гледа, без да продума; Флобер, когото са убедили с голяма мъка да пътува; той дразни мадам Адам, като я уверява, че бъдещата република ще бъде тържество на завистта и глупостта; Тургенев, доведен от Полина Виардо. Санд е във възторг от романите му („Той се учудва, когато му казват, че е велик художник и велик поет“); един ден идва дори цялата трупа от „Одеон“, да гастролира с „Комичен роман“, с песни, смехове и шампанско, до три часа сутринта.

Програмата на дните е неизменна. Санд до Флобер: „Всеки ден се потапям до брадичката в реката и възстановявам напълно силите си в това студено сенчесто поточе, което обожавам, гдето съм прекарала толкова часове от живота си да се освежавам след прекалено дълги беседи насаме с мастилницата...“ Лятно време къпане в тази рекичка, всякога хладна, защото е засенчена. В дванадесет часа общ обяд, после разходка из парка, разглеждане на цветята, работа или уроци с Аврора; Санд намира време да дава уроци по свирене с тръба и тръбача от пожарната команда.

Жорж Санд до Жулиета Адам, 10 януари 1869:

Ето ви занимание! Но колко добре владее вече занаята! Събуждане, утринна проверка, сбор, тревога, маршируване, сбор, ускорена маршировка, обикновен ход и така нататък... Използват скучая да дам елементарни понятия по музика на момчето, което е мелничар и неграмотно; но е умно, ще се научи...

В шест часа вечеря. След нова разходка в градината се прибират в синия салон, гдето Санд свири на пианото класици, испански мелодии или стари берийски песни. Децата се качват да спят; всички се събират около масата. Санд реди пасианси или крои рокли за внучките си; Морис рисува карикатури; други играят на карти или домино; понякога някой чете на глас. Флобер, Тургенев, самата Санд проверяват пред тази публика свои още неиздадени трудове. Но най-често се шегуват, смеят се като деца. При все че сама мълчи, Жорж Санд обича този шум около себе си; „Веселието — казва тя — е най-добрата хигиена за тялото и духа“. И тя желае това веселие да е *hepaupme*^[1], както казва приятелят ѝ Флобер. Шестдесетте години не са я излекували от вкуса към шегите. С помощта на Морис тя внася един петел в дървения сандък в стаята на семейство Адам и нещастният Едмон не може да мигне. Жулиета си отмъщава, като подкупва звънарят гробар да звъни с все сила за вечерня и да разбуди всички в къщи. Флобер се муси. Както може да се предположи, той е „непоносим в марионетния театър, защото критикува всичко и не приема глупостите“. Като приятелско наказание Санд му посвещава „Търкалящият се камък“, като превръща ноанските марионетки в герои на роман.

Защото тя все още пише романи, макар да не вярва много в тях. „Но човек свиква да ги смята за бойно задължение и тръгва към огъня, без да се запитва ще го убият ли или ще го ранят... Вървя напред, тъпа като зелка и търпелива като бериец...“ Всяка нощ, след като гостите са си легнали, тя изпълва двадесет листа с твърдия си почерк. Не преписва никога, поправя съвсем малко: „Пиша, както човек копае в градината“ — казва тя. Не е много хубаво, но „старият запасен трубадур пее от време на време някой мъничък романс на луната, без много да се грижи хубаво ли или лошо пее, стига само да изпълни песента, която му се върти в главата...“ Тя си е останала олицетворение на скромността. Това, което истински я възхищава, не са собствените ѝ творби, а „Сантиментално възпитание“. Отчаяна е, когато неприязнени статии огорчават Флобер. Хората нямат представа, казва тя, за артистичната почтеност на Флобер, за добросъвестната му работа; но прави една хитра уговорка: „Той не знае поет ли е или реалист и тъй като е и едното, и другото, се чувствава неудобно.“

Такъв верен критичен усет прозира и в писмата, които изпраща по това време на младия писател Иполит Тен, когото е срещнала на вечерите у Маньи: „Вие дадохте на Балзак истинското място, което не бе получил приживе. Големи умове го отричаха и той страдаше от това. Колко пъти съм му казвала: «Бъдете спокоен! Ще си останете на върха!»“ И когато Тен и изпраща „Тома Грендорж“, тя хвали умната творба и даровития автор, но прави уговорки.

Жорж Санд до Тен, 17 октомври 1867:

Не ми харесва фикцията, която е рамка за размишленията на господин Грендорж. Не ми харесва името му, педикюрът му, не харесвам соленото свинско, мазнините, а най-вече танцовачката му. Всичко това ми се струва допълнително, изкуствено прибавено, с английски, тоест чудноват и невесел хумор. Френският ум обича правдоподобните неща. Логично мислещият Молиер е негов изразител за всички времена. „Тристрам Шенди“ ни учудва, без да ни забавлява много, и ние харесваме истински само сантименталната, красива страна на творбата. Човек не разбира защо господин Грендорж, първокласен художник, тънък критик, изискан човек на изкуството, е обсипан с чудачества и смешни страни, още по-малко защо е порочен. Авторът е имал някакво намерение; то не се долавя; загадката огорчава или дразни...

Една напълно френска, великолепно изказана преценка.

Що се отнася до дамата от Ноан, тя избира своите теми около себе си. Сюжет за „Госпожица Меркем“ ѝ дава животът на дъщеря ѝ Соланж. Тя я рисува под името Ернеста Блосе, „надменен, своенравен характер, склонен към противоречия, понякога странен, понякога практичен, но способен да извлече всички изгоди от своето положение“. Както Соланж е развалила годежа си с берийския дворянин Фернан дьо Прео, за да се омъжи за Клезенже, така и Ернеста разваля годежа си с дребния благородник господин дьо ла Тороне, за да се омъжи за Монроже. Изглежда че след двадесет и една

година Санд се връща към отдавнашни писма, които е запазила или са й били върнати. Соланж си остава грижа за майката. Красива четиридесетгодишна жена, тя има богати любовници с добро име и получава от тях значителни издръжки; но това не й пречи да взема пари от баща си и майка си.

Всички равносметки са направени, всички страсти са угаснали, Жорж е щастлива: „Ще оплаквам ли развалините на Палмир? Не, ще мине, както казва Ламбер. Нещастieto на моите съвременници е, че желаят да се върнат към миналото. Но човек не се връща; и той отминава; като водата, която ромони и тече; а не е ли текъл и ромонил достатъчно, когато е отразявал, обичал и възпявал прекрасни неща? Би се отегчил да продължава, би се страхувал да започне отново. Всеки остарява сам, тъжен и примирен, но спокоен, все по-спокоен!...“ Тя се чувствува великолепно; загоряла е от слънцето като тухла; все още може да ходи по цял ден и на връщане да се окъпе в ледните води на Ендр.

Жорж Санд до Жозеф Десауер, 5 юли 1868:

Днес навърших шестдесет и четири лета. Не съм усетила още товара на годините. Все толкова работя, все толкова ходя, все така добре спя. Зрението ми е уморено; но толкова отдавна нося очила, че трябва само да им сменя диоптрите. Когато не ще мога вече да действувам, надявам се да съм загубила и желанието за дейност. Пък и хората се боят от напредналата възраст, сякаш са сигурни, че ще я достигнат. Не мислят за керемидата, която може да падне от покрива. Най-добре е да сме всякога готови и да се радваме на старостта повече, отколкото на младостта. Толкова време губим и така пропиляваме живота си на двадесет години! Зимните ни дни се смятат двойни: това ни е възнаграждението...

С течение на годините челният взвод все повече оредява. През 1869 година умира Сент Бъов, първият й духовен наставник. Към края на живота си той отвращава Флобер с възхвалите си към Наполеон III: „Да, на мене! Ще хвали Баденге^[2]! И при това насаме!“

Гюстав Флобер до Жорж Санд, 14 октомври 1869:

Ще се видим в събота на погребението на бедния Сент Бьов. Оредява малката ни група! Изчезват редките корабкрушенци от сала на Медуза!... — 29 юни 1870: Бяхме седем души, когато започнахме вечерите у Маньи, а останахме вече трима: аз, Тео и Едмон дьо Гонкур! От осемнадесет месеца насам си отидоха един след друг: Гаварни, Буйе, Сент Бьов, Жул дьо Гонкур и колцина още!...

Казимир е още жив. Жена му продължава да го следи отдалеко и предупреждава Соланж и Морис за опасността баща им да направи завещание в полза на извънбрачната си дъщеря, която може да им отнеме Гийери. Подтиквани от нея, двамата завеждат дело срещу баща си във връзка с тълкуване завещанието на баронеса Дюдеван. Жорж Санд води преговорите с „пристрастието на майка, хитростта на жена и ловкостта на юрист“. Тази постъпка огорчава Казимир, подкопава съня и здравето му. Той не е имал никога сили да се бори с Аврора. Заставят го да продаде Гийери. От получената сума запазва за себе си сто четиридесет и девет хиляди франка; Морис и Соланж си поделят остатъка (сто и тридесет хиляди). Казимир се оттегля в село Барбаст, на шест километра от Гийери, гдето умира на 8 март 1871 година. Нещастията са засегнали разума му; през май 1869 година той изпраща до императора чудновато писмо, с което „барон Дюдеван, бивш офицер от първата империя“ иска да бъде награден с Почетния легион:

Мисля, че е дошло време да се обърна към сърцето на ваше величество, за да получа почетната награда, която смятам, че съм заслужил. В залеза на моите дни мечтая за кръста на Почетния легион. Това е последното благоволение, за което се обръщам към императорското ви великодушие. Като искам тази награда, аз се опирам не само на заслугите си от 1815 година насам към страната и към установената власт, заслуги, съвсем не блестящи и

може би незначителни, но и на големите заслуги на баща ми от 1792 година до завръщането от Елба. Нещо повече, позволявам си да се позова и на семейните нещастия, които принадлежат на историята. Женен за Люсила Дюпен, известна в литературните среди под името Жорж Санд, аз бях жестоко засегнат в моите чувства на съпруг и баща и съм убеден, че заслужавам съчувствено внимание от всички, проследили мрачните събития, отбелязали този дял от съществуването ми...

Наполеон III не смята, че съпружеските несполуки, дори когато са исторически, заслужават кръста на Почетния легион, но навярно е намерил писмото за забавно и го е показвал, защото е било намерено на бюрото му след абдикацията в 1870 година.

На Жорж и през ум не ѝ минава да съжалява Казимир. След толкова преживени несгоди, тя се радва на могъща, почитана, победоносна старост. Като гледат нейния живот, приятелите ѝ си припомнят как е описвала старостта на една от своите безразсъдни някогашни героини, Метела: „Все още се възхищавах от нея в една възраст, когато любовта не е уместна, а в почитта, с която я поздравявах, заобиколена от очарователните деца на Сара, се чувствувах вълнението, пробуждано в душата пред чисто, хармонично, спокойно небе, току-що напуснато от слънцето...“ Един ден тя отваря албума си *Sketches and hints*^[3] с романтична подвързия, гдето по времето на Мюсе и Мишел е запечатала толкова пламенни чувства. Но се изненадва от съществуването, което е била, и не го одобрява.

Септември 1868:

Препрочитам случайно всичко това. Бях влюбена в тази книга, исках да пиша прекрасни неща в нея. Но съм писала само глупости. Всичко това ми се струва днес превзето. А при това мислех, че съм съвсем искрена. Мислех, че давам кратка преценка за себе си. Може ли човек сам да се прецени? Може ли да се опознае? Може ли да бъде някой? Не зная вече. Струва ми се, че всеки ден се

меним и след няколко години ставаме съвършено ново същество. Колкото и да ровя в себе си, не мога да намеря вече нищо от онази разтревожена, неспокойна личност, недоволна от себе си, раздразнена от другите. Сигурно съм мечтаела за величие. Такава беше модата на времето, всеки искаше да бъде велик и като не беше, изпадаше в отчаяние. Не малко ми струваше да остана добра и искрена. Ето ме вече съвсем остаряла, минавам приятно шестдесет и петата си година. По някаква странна съдба съм много по-здрава, по-яка и по-пъргава, отколкото на младини; ходя по-продължително; стоя по до късно; събуждам се без усилие след отличен сън... Напълно съм спокойна, с целомъдрени мисли и постъпки, без да жаля за младостта, без славолубие, без жажда за пари, освен колкото да оставя малко на децата и внуците си.

Никакво недоволство от моите приятели. Само една скръб — човечеството върви зле, обществото обръща сякаш гръб към напредъка, но знаем ли какво се крие зад това бездействие? Какво пробуждане тлее зад този унес?...

Дали ще живея дълго? Дали тази чудна старост, настъпила у мене без недъзи и умора, означава дълъг живот? Ще падна ли изведнъж? Какво значение има да зная, щом човек може всеки момент да загине от някоя злополука? Ще бъда ли все още полезна? Ето какво можем да се запитваме. Струва ми се — да. Чувствувам, че мога да бъда по-лично и по-пряко полезна от всеки друг път. Неизвестно как помъдрях. Бих могла да възпитавам деца много по-добре, отколкото някога. Вярваща съм, вярваща в бога. Във вечния живот. В победата на науката над злото. Наука, озарена от любов. А символите, образите, култовете, човешките божества? Сбогом! Отминах всичко това... Погрешно е да се мисли, че старостта е нанадолнище: напротив. Изкачвам се с изненадващи крачки. Умственият труд върви така бързо, както физическият у детето. Приближаваме се, разбира се, към края на живота си, но този край е наша цел, а не гибел...

-
- [1] *Henaurme* — пародия на enorme (фр.) — огромно. — Б.пр. ↑
- [2] Прякор на Наполеон III, по името на дърводелеца, който уж му дал дрехите си, за да избяга от крепостта Ам. — Б.пр. ↑
- [3] *Sketches and hints* (англ.) — скици и бележки. — Б.пр. ↑

IV ВОЙНАТА И КОМУНАТА

На 1 юли 1870 Жорж Санд навършва шестдесет и шест години. „Бодра, здрава, дейна, годините не ми тежат“ — отбелязва тя. В Ноан е непоносима жегата; термометърът показва 45°C на сянка; нито стръкче трева; дърветата жълтеят, листата им капят; африканска горещина придава на всичко наоколо зловещ вид — като пред свършека на света. И бедствия — горски пожари, замаяни вълци, които скитат около къщите, епидемии. „Никога не е имало толкова тъжно лято, а на всичко отгоре е обявена и война...“

На всичко отгоре! Тази допълнителна беда ѝ се вижда по-скоро безсмислена, отколкото страшна. Жорж Санд би разбрала война за освобождението на Италия, но между Франция и Прусия „в този момент съществува само въпрос за самолюбие — да се разбере чия пушка е по-добра“. Плосу, голям шовинист, ѝ пише от Париж, че народът „реве от възторг“. Тя отговаря тъжно: „Не е така в провинцията. Хората са съкрушени; виждат само една игра на владетелите...“ На Флобер: „Намирам тази война позорна... Мълбъръ тръгва на война... Какъв урок за народите, които искат абсолютна монархия!“

Началото на август е ужасно. Никаква вест от армията. Това мрачно очакване става тревожно. Вестниците са с вързани уста и не казват нищо. Жорж Санд наблюдава яростта на селяните против императора: „Няма човек, който да не казва: Ще му запратим в главата първия си куршум! Няма да го направят; ще бъдат много добри войници... но това недоверие, тази ненавист, това решение да го накажат при бъдещото гласуване!“ На Жулиета Адам: „Трябва да изгоним едновременно и прусаците и империите.“ Морис би желал да постъпи във войската, но навсякъде владее безредие. „На оръжие! А къде е оръжието?“ Липсват пушки, храни, всичко. „Трима прусаци могат да завземат Ла Шатр; нищо не е предвидено срещу възможно нашествие.“

Към края на август започват да проникват известия за катастрофата. Дневник на Жорж Санд, 4 септември 1870: „Най-последна официална телеграма. Зло-кобна!... Единствена утеха: императорът е взет в плен. Но нещастните войници! Колко трябва да са избитите, щом четиридесет хиляди са се предали... Това е краят на империята, но при какви, условия...“ 5 септември 1870: „Морис ме събужда с новината, че в Париж е провъзгласена република, без да пукне пушка; огромен факт, единствен в историята на народите... Бог да пази Франция! Тя стана отново достойна за неговия взор...“ На Едмон Плошу: „И все пак, да живее републиката!...“

През септември в Ноан върлува епидемия от вариола. Трябва да отдалечат девойчетата. Цялото семейство заминава за Крьоз. Лоло и Титит играят на прусаки с пушки от тръстика. По селските площади момчетата се обучават с тояги. Жорж страда и като французка, и като миролюбка. Германците ѝ вдъхват тъжна изненада: „Пристигат студени и сурови като снежна буря, неумолими в своето пристрастие, жестоки, ако потрябва, при все че в обикновения живот са най-кротки хора. Изобщо не мислят, не е време за мислене; размишленията, състраданието, угризенията ги чакат в къщи. В похода са несъзнателни и ужасни бойни машини...“ И Санд, като Жул Фавр, желае мир, но не позорен мир.

Когато се връща в Ноан, узнава, че два балона, наименувани Арман Барбес и Жорж Санд, са излетели от обсадения Париж. Барбес оставя в Тур младия депутат Леон Гамбета, известен със своето красноречие; той поддържа, че Франция може все още да бъде въоръжена и да спечели войната. Жорж не вярва в това: „Нашите диктатори от Тур се самозаблуждават с опасен оптимизъм.“ Импровизираните армии на Гамбета не вдъхват доверие на селското благоразумие на мадам Санд. Тя мечтае за истинска република, узаконена с избори, но се ужасява от продължителната диктатура, която дори военните успехи не биха оправдали. Дневник на Жорж Санд, 7 декември 1870: „Нищо не разбирам, просто да полудееш. Затворени в самотата си, ние сме като пътници в кораб, блъскан от противоположни ветрове, който не може да мръдне...“ — 11 декември 1870: „Правителството напуска Тур за Бордо. Гамбета отива при лоарската армия. Лично ли смята да я командува? Или трябва да бъде консулт Бонапарт, или рискува всичко, за да загуби всичко. Навлезе

вече в петото действие. Трябва да сполучи или да загине... Аз продължавам да работя и дори с растящо увлечение от приближаването на опасността. Като че бързам да завърша някаква задача, за да умра със задоволството, че съм работила докрай...“

Привържениците на отделните партии се сблъскват в разгара на войната. Червените заплашват в Париж. Санд, която има между тях отдавнашни приятели, като Феликс Пиа, професионален революционер от 1830 година насам, не се страхува от тях. Повече се бои от монархистите, бонапартистите или от диктатура. Чистките на Гамбета я възмуцават: „Виждам със съжаление, че смяната на чиновниците и съдиите взема колосални размери“. Особено незаконно и вредно ѝ се струва желанието да се мине без избори. Крайните от Париж, както и правителството от Бордо, твърдят, че се опират на „дейни малцинства“. Тя забравя, че сама е поддържала тази теза в 1848 година и я осъжда: „Презрението към масите — ето кое е престъпно в настоящия момент“. Когато бомбардировката на Париж става опасна за приятелите ѝ Жулиета Адам, Едмон Плошу, Южен и Естер Ламбер, Едуард Родриг, — тя беснее срещу Гамбета: „Гибелна грешка беше да се вярва, че храбростта е достатъчна там, гдето е необходим дълбок усет за практическия живот... Бедна Франция! Трябва все пак да си отвориш очите и да спасиш, каквото е останало от тебе!“ Тя смята Гамбета за честен и убеден, но съжالياва, че е напълно лишен от здрав разум: „Голямо нещастие е да се мислиш годен за неимоверна задача...“ Осъжда речите, завършващи с припев на химн: „И така, търпение! Смелост! Дисциплина!“ „Като завърши с много удивителни телеграмите си, господин Гамбета мисли, че е спасил родината.“

Когато примирието позволява на парижкото правителство да вземе в ръцете си Франция, у Жорж Санд остава впечатлението, че Гамбета се стреми да отлага изборите, за да поддържа диктатурата на Бордо и да се противопостави за сключването на мира. Тя застава решително на страната на Париж: „Много нещо бих дала да науча, че диктаторът е подал оставка. Започнах да го мразя, загдето причини толкова страдания и излишни жертви. Неговите поклонници ме ядосаха с повтаряните приказки, че е спасил честта ни. Нашата чест щеше да се спаси и без него. Франция не е толкова страхлива, за да ѝ бъде необходим учител по смелост и себеотрицание пред лицето на врага. Всички партии дадоха герои в тази война; всички бойни части

дадоха мъченици. Ние имаме право да проклинаме този, който се представи способен да ни отведе към победа, а ни отведе до отчаяние. Имахме право да изискваме от него поне малко гениалност, но той нямаше дори здрав смисъл.“ И добавя: „Бог да му прости!“

Дневник на Жорж Санд, неделя, 29 януари 1871: „Ах!... господи, най-после... Най-после! Подписано е примирие за двадесет и един ден. Свикват събранието в Бордо. Там ще отиде и член от парижкото правителство. Нищо друго не се знае. Гамбета изглежда разярен. Ще се задави от диктатурата си... Ще има ли снабдяване на Париж с храни?... Ще настъпи ли мир след примирието? Ще можем ли да влизаме във връзка с Париж? Помощник-префектът, който ни донесе телеграмата в два часа, мисли, че Гамбета ще се съпротивява. Нима ще има гражданска война? Той е способен да предпочете нея, вместо да се отлепи от властта!“

Както и в 1848 година, изборите се оказват претоварени с последици. Партията на мира побеждава навсякъде освен в Париж. Дневник на Жорж Санд, 16 февруари 1871: „Герой на положението в Париж е Луи Блан, най-ненавиждан и най-непопулярен през май 1848. О, превратна човешка съдба! В провинцията герой на деня е господин Тиер, избран в двадесетина департамента. Двама историци на съвременността. Две джуджета, но ръстът няма значение. Големи умове, които ще се разберат може би, ако не си завиждат прекалено много...“ Огорчена от тежките мирни условия, Санд все пак е съгласна, че войната трябва да свърши:

Жорж Санд до Едмон Плошу, 2 февруари 1871:

Не скърби и не скърбете: всички изпълнихте дълга си... Нещастieto не опетнява и ако Франция е окървавена, не е окаляна... Сега трябва да се склучи мир, колкото е възможно по-добър, да не се упорствува да воюваме от яд или за да отмъстим за нещастията...

Санд знае, че Франция ще се съвземе бързо. Берийска селянка, тя познава неограничените възстановителни възможности и способности на страната. Самата тя, стигала неведнъж до самоубийство и всеки път

излизала от тия сътресения, за да започне нова младост, е почти символ на Франция.

Тиер, когото толкова е презирала някога, става сега в очите на мадам Санд най-малкото зло. Той се примирява с републиката, след като ѝ е станал вожд. Смята, че тя ще бъде „режим, който най-малко ще ни разединява“, стига той да бъде председател. Предстои огромно дело: освобождаване на територията, възстановяване на страната, нова конституция. Тиер се чувства способен да изведе всичко на добър край. Но патриотичният Париж не приема договора; социалистическият Париж не приема едно реакционно събрание; столицата Париж не приема правителството да се намира във Версай. Санд гледа с тревога как предградията въстават.

Дневник на Жорж Санд, 5 март 1871: „Прусаците, влезли на 1 март в Шан-з-Елизе, го напуснаха (sic!) на 3 сутринта без никаква връзка с населението. Париж се държа благоразумно и достойно, но хората се страхуват, особено след заминаването им, да не настъпи нещо като повторение на юнските дни. Изпращат войски в Париж. Ще избегнем ли изпадането на партиите в отчаяние?... 8 март 1871. Харис ми пише, че градът възстановява привидната си елегантност: има отново газ, кокошките се появяват. Но той вярва, че «денят» приближава; аз още не вярвам в това... — 19 март 1871: Вълнения повече от всякога. Париж е обзет от безумие. Нощес са се опитвали да вземат оръдията от Монмартр с войска, която обгражда Авентинския хълм, но е била на свой ред оградена от въоръженото население на Белвил и отказала да воюва. Говорят за няколко набързо разменени изстрела, веднага прекратени поради нежеланието на войниците да стрелят срещу народа... През деня правителството съобщава с телеграма, че е в пълен състав във Версай и всички са длъжни да изпълняват само неговите заповеди; а това доказва, че народът е завзел Кметството и в Париж е взела връх революцията, бунтът или заговорът. Нови юнски дни ли? Антоан и дьо Васон^[1] идват на вечеря. Всички сме тъжни...“

Обявена е Комуна. Париж се покрива с барикади, оръдия, картучници. Този път Санд е настроена враждебно към въстаниците. Дневник на Жорж Санд, 22 март 1871: „Тълпата, която ги следва, е отчасти измамена и безразсъдна, отчасти съставена от негодници и злосторници...“

Четвъртък, 23 март 1871: „Ужасната авантюра продължава. Налагат откупи, заплашват, задържат, съдят. Пречат на съдилищата да действуват. От банката искат един милион, от Ротшилд петстотин хиляди франка. Хората се боят и отстъпват. Започват битки по улиците; на Вандомския площад стрелят и убиват няколко души от една противникова манифестация. Завзели са всички кметства, всички държавни учреждения. Грабят припаси, храни. Държавният им вестник е гаден. Те са смешни и груби, чувствува се, че не знаят вече как да продължат своя преврат. Версайското събрание е глупаво, реакционно. Не иска помирение. Жул Фавр е по-реакционен и от него. Той го насъсква срещу Париж. Тиер е по-ловък, повече се владее, макар да се чувствува, че е дълбоко оскърбен. Събранието упорствува да е против него и не му позволява да се изкаже...“

Тя укорява своите приятели, парижките републиканци, допуснали бунтът да свали правителството. „Писмо от Площу. Той е от хората, които оприличавам на наемател, оставил да изгори къщата, и сам той заедно с нея, за да върви напук на собственика...“

Така върви от март до юни, когато Тиер се налага.

Дневник на Жорж Санд, 1 юни 1871: „В Париж всичко свърши добре. Събарят барикадите; погребват труповете; явяват се нови, защото има много разстрели и масови арести. Много невинни или полувиновни ще заплатят за най-виновните, които ще избягат. Александър^[2] казва, че успява да спаси мнозина, като се позовава на своята наука за физиономиите, която е учил от доктор Фавр. Писмото му е странно, не виждам как успява да накара военните съдилища да приемат опитите му в това отношение. Юго е съвсем побъркан. Печата безразсъдни неща, в Брюксел има манифестации против него... — 7 юни 1871: Подробности за разрушенията в Париж. Те са огромни, намерението е било да се опожари всичко. Царство на Таманго. Никой не знае какво става. Страхливият буржоа, преживял всичко, би желал сега всички да избие. Дали продължават разстрелите без присъда? Навярно...“

Изстъпленията при репресиите, жестоки като по време на Комуната, карат Жорж Санд, както се случва често с почтените хора, да се обяви против всички. Нейните политически приятели я укоряват, че не разбира вече необходимостта от барикади; враговете ѝ — че ѝ липсва твърдост. Но тя остава вярна на учението, което нарича

християнство според евангелието на свети Йоан: „Няма защо да се питам къде са приятелите и къде неприятелите ми. Те са там, гдето ги е запратила вихрушката. Заслужилите да бъдат обичани от мене, макар и да не виждат с моите очи, са все така скъпи. Необмисленият укор на тези, които ме изоставят, не ме кара да се отнасям към тях като към врагове. Всяко несправедливо отнето приятелство си остава непокътнато в сърцето, незаслужило обидата. Такова сърце стои над самолюбието; и умее да изчака завръщането на правдата и обичта.“

Насилията и низостите на привържениците от двата лагера наливат своята замърсена вода във воденицата на песимиста Флобер: „Романтиците ще има да отговарят, както им се полага, за своята безнравствена сантименталност... Грижат се за бесните кучета, а не за ухапаните от тях...“ Жорж Санд се опитва да го вразуми.

Жорж Санд до Гюстав Флобер, 1872:

Не бива да боледуваме, не бива да мърморим, стари ми трубадуре. Трябва да кашляме, да се секнем, да оздравяваме, да казваме, че Франция е обезумяла, човечеството оглупяло, а ние сме несъвършени животни; трябва въпреки всичко да се обичаме — себе си, породата си, най-вече приятелите си... Всъщност това хроническо възмущение е може би твоя органическа нужда; мене то би ме убило... Може ли човек да живее спокойно, ще кажеш, когато човешкият род е толкова безразсъден? Аз се примирявам, като казвам, че и аз съм може би също така безразсъдна и е време да помисля за поправянето си...

А това е истинска мъдрост. Ако, вместо да укорява своята епоха, всеки се заеме да измете пред вратата си, улицата би била малко по-чиста. Минават месеци, но ядът на Флобер не минава. Събранието се люшка сега между монархия и република.

Флобер до Санд:

Общественото мнение ми се струва все по-ниско. До каква дълбока глупост ще слезем? Франция затъва полека,

като прогнил кораб, а мисълта за спасение изглежда невероятна дори на най-силните... Не виждам възможност да се установят днес никакви нови начала, нито да се зачитат старите... Междувременно си повтарям това, което ми каза един ден Литре: „Ах, приятелю, човек е крайно неустойчиво същество, а земята една твърде жалка планета...“

Всъщност преценката не е много умна. Жалка планета ли? В какво отношение? Нима работите вървят по-добре на Сатурн или Марс? Санд е съгласна с Ренан, че от една мъдра република може да се очаква относително спасение. „Тя ще бъде твърде буржоазна и съвсем не идеална, но трябва да се започне от самото начало. Ние, хората на изкуството, изобщо нямаме търпение. Искаме веднага Телемско абатство; обаче преди да се каже: «Прави, каквото искаш!», трябва да се мине през: «Прави, каквото можеш!»“ А едно връщане към авторитарно управление би било, според нея, катастрофа.

„Всеобщото гласоподаване, с други думи, изразът на общата воля, все едно добра ли е или лоша, е предпазната клапа, без която ще имате само взривове на гражданска война. Нима като имате този чуден залог за сигурност, като е намерен този велик обществен уравнилител, ще искате да го ограничите и съветете?“

Това не е вече революционното настроение от 1848 година, а мъдростта на третата република. В нея има нещо добро.

[1] Антоан Людр-Габийо — син на адвоката на Жорж Санд. Полен дьо Васон живее в замъка Варен, близо до Ноан. — Б.а. ↑

[2] Александър Дюма-син. — Б.а. ↑

V
NUNC DIMITTIS^[1]

Жорж Санд до Гюстав Флобер, 6 ноември 1872:

А защо да не се ожениш? Да си сам, е отвратително, гибелно, освен това и жестоко към тези, които ви обичат. Всичките ти писма са отчаяни и ми свиват сърцето. Не обичаш ли някоя жена, няма ли някоя, която с радост би те обичала? Вземи я при себе си. Няма ли някъде някой малчуган, на когото можеш да предположиш, че си баща? Възпитай го. Зароби се за него. Забрави себе си за него... Какво да ти кажа още? Да живееш само за себе си е лошо...

Тя живее така, както съветва. Преди всичко, през годините, последвали войната, Жорж Санд е любеща баба. Тя учи Титит да чете, преподава на Лоло география, история, стилистика — каква радост за тази родена учителка! Любимка си остава Аврора. „С нея се занимавам много. Тя схваща много бързо и трябва, тройно да препускаме. Увелича се да разбира нещата, но не обича да ги учи.“ Светът става отново интересно зрелище, когато човек може да го открие с очите на дете. Внучките тичат като зайчета из храстите около баба си. „Господи, колко хубав е светът, когато всички, които обичате, живеят и шумят около вас!“

Тя продължава да се радва заедно с внучките си на пътуванията, на природата, на слънцето и цветята. А работата над романите? Не, не я обича и сега, както някога. Изкарва по два-три романа на годината, защото трябва да изпълнява договора с Бюло, към който се е прибавил и договор с Шарл-Едмон за вестник „Тан“, и защото семейството и приятелите ѝ имат нужда от пари. Справя се доста добре, овладяла е

занаята, но темите не се сменят вече: селска идилия („Мариана Шеврьоз“), отвличане на дете („Фламаранд“ и продължението ѝ — „Двамата братя“). Ако би имала възможност да избира, би предпочела да си почива и да бродира с вълни. Флобер я подтиква да четете младите: Емил Зола, Алфонс Доде. Тя харесва донегде книгите им, но ги намира много мрачни.

Жорж Санд до Гюстав Флобер, 25 март 1872:

Животът не е изпълнен само със злодеи и негодници. Честните хора не са малцинство, щом в обществото съществува известен ред и няма много безнаказани престъпления. Вярно е, че глупците преобладават; но има една обществена съвест, която тежи над тях и ги задължава да зачитат правото. Хубаво е, нравствено е дори, да се посочват и бичуват негодниците, но трябва да ни се показва и разказва и другата страна; иначе простодушният читател, какъвто е читателят изобщо, се отвращава, огорчава, ужасява и ви отрича, за да не се поддаде на отчаянието...

Критиците са престанали отдавна да говорят за нейните нови романи; и Юго дори не и посвещава нито една статия, при все че тя би го сторила за него; и Санд се чувства много изолирана в литературата. Но все пак някои от новото поколение започват да хвалят идеализма ѝ. И литературните среди, както и обществото, се въртят около определена точка. *Itus et reditus*^[2]. Махалото се връща на мястото си. Някой си Анатоли Франс се изказва с почит за прекрасния гений на мадам Санд, за великодушните увлечения, за смътните страсти на тази велика и наивна любителка на света.

Тен пише: „Ние бяхме реалисти; наблягахме прекалено върху животинското у човека и върху извратеността на обществото“, и уверява Санд, че повече от всякога ѝ се пада да играе голяма роля, че французите очакват много от нея.

Иполит Тен до Жорж Санд, 30 март 1872:

Пазете се за дълги години още заради нас; дайте ни не само това, което е в сърцето и главата ви, но и по-популярно и блестящо творчество, каквото исках от вас; то ще бъде проповед, призив към наранените и сломените, зов и насърчение, каквито французите очакват; те не искат да слушат нито обществени, нито нравствени, изобщо никакви тези, а откровени и великодушни гласове, като гласовете на Майстор Фавила, на Подхвърления, на Вилмер, за да отнесат у дома си увереността, че поне като възможност съществува един героичен свят, а като се понадигне малко, и сегашният ще може да заприлича на него...

Накратко казано, той я хвали, че спасява вярата, надеждата и милосърдието. Тя е възхитена и изненадана, „защото Флобер, който лично ме обича от все сърце, не ме обича толкова като литераторка. Той не мисли, че съм на прав път, и не е единственият от приятелите, които ме смятат по-скоро добър човек, отколкото художник...“

Горкият Флобер не може да се отърве от гнева си. Политиката „предизвиква гадене“. Една „Олбаховска клика“ го преследва и комедиите му „Кандидатът“, „Слабият пол“ „са първокласен провал“. На тоя свят няма вече място за хората с вкус. Но той все пак продължава да вярва в изкуството за самото изкуство, в най-уместно подбраната дума, в ритъма на фразата, в изящно завършената творба. Малко му важи какво е казано, стига да е казано красиво. Санд го мъмри нежно: „Ти търсиш само добре оформената фраза, тя е нещо, но не е цялото изкуство, не е дори половината.“ Моли го да дойде в Ноан, да се потопи отново в семейното веселие и обич:

„Какво важи, че имаме сто хиляди врагове, ако ни обичат две-три добри същества!“

Но през 1872 година той не отстъпва. Напразно Полина Виардо, която вижда често, се старее да го отвлече; той я оставя да замине за Ноан с „Полинките“ — Мариана и Клавдия Виардо. Кратко, но прекрасно гостуване. Музиката царува, както по времето на Лист и Шопен.

Дневник на Жорж Санд, 26 септември 1872: „Какъв ден, какво вълнение, какво музикално проникновение! Полина пее и през деня, и вечерта... Тя е все по-възвишена и несравнима. Аз плача като теле... Лоло поглъща музиката с големите си очи. Девойчетата Виардо пеят прекрасно... Кристални гласове. Но Полина, Полина, какъв гений!... — 1 октомври 1872: Полина кара девойчетата си да пеят и пее заедно с тях «Фра Галина», нагласена от нея за трио; прекрасно! След това пее «Алцест», «Божества на Стикс»... Хубаво, прекрасно. Трепет, вълнение, което може да ви сломи. Опиянена съм. Не мога да мисля за нищо друго... — 2 октомври 1872: Полина пее малко и обещава да пее пак довечера. След вечеря устройваме шаради. И Лоло участва в ролята на куче... Много е мила и напуска играта в разгара, без да каже «уф!»... Продължаваме до десет часа, после Полина пее «Панчито» и пет-шест очарователни испански мелодии, «Пролет» от Шуман, след това «Лейди Макбет» от Верди, от която не съм във възторг, но тя го изпълнява толкова хубаво? И финала от «Сомнамбула», и «Орфей».^[3] Идеал в два тона — и радост, и страдание...“

Най-последно, за Великден 1873 година, достопочтения дядо Крюшар^[4] отива на поклонение в Ноан, гдето към него се присъединява и Тургенев. Въвеждат го в обредните лудории на къщата. Лудешки танци. Всеки променя по три пъти костюма си. Флобер се маскира най-последно като андалуска танцьорка и танцува фанданго: „Много е смешен, но се задъхва след пет минути. Много повече е остарял от мене!... Все същият прекалено бодър дух за сметка на тялото. Нашата връва го оглушава...“

Дневник на Жорж Санд, 17 април 1873: „Скачаме, танцуваме, пеем, викаме, досаждаме на Флобер, който настоява да прекъснем всичко, за да разговаряме за литература! Той е възмутен. Тургенев обича шума и веселието. Дете като нас. Танцува, валсира; какъв добър и прекрасен гений! Морис ни чете чудесно «Балада към нощта». Има голям успех. Във всяко отношение смайва Флобер... 18 април 1873: Оживен и забавен разговор с Флобер. Но той иска да говори сам и Тургенев, който е много по-интересен, не смогва да каже нито дума. Вечерта битки до един часа. Най-последно се сбогуваме. Заминават утре сутринта... 19 април 1873: Човек живее с нрава повече, отколкото с ума и величието си. Уморена съм, пребита съм от милия ми Флобер. Все пак го обичам, той е прекрасен, но прекалено излиятелен. Смазва

ви... Тази вечер вдигаме врява, свирим, с удоволствие вършим глупости. Съжаляваме за Тургенев, когото познаваме по-малко и обичаме по-малко, но той притежава чара на истинската простота и добродушие...”

След като се прибира у дома си, Флобер благодари от все сърце.
Гюстав Флобер до Жорж Санд, 23 април 1873:

Само пет дни са минали, откакто се разделихме, а като глупак скучая по вас. Мъчно ми е за Аврора, за цялата челяд, включително за малкия Фаде^[5]. Да, така е: у вас човек се чувства толкова добре, вие сте така мили и духовити!... Двамата ви приятели, Тургенев и Крюшар, умуваха по това из целия път от Ноан до Шатору, много приятно настанени във вашата кола с два чудесни коня. Да живеят кочияшите от Ла Шатр! Но останалата част от пътуването беше много неприятна поради спътниците във вагона ни. Утешавах се със силни напитки, защото милият московец имаше цяла манерка с превъзходна ракия...

През лятото тя отвежда малките. Предлага Швейцария; децата предпочитат океана. „Така да бъде! Щом ще пътуваме и ще се къпем, полудявам от радост... Приличам на внучките си, които са предварително опиянени, без да знаят защо...” Когато е в Ноан, тя остава вярна на реката. Отива да се къпе там с Плошу и докато стои във водата, си припомня цяло шествие от изчезнали сенки.

Дневник на Жорж Санд, 21 юли 1873: „Докато лежа във водата, мисля за тия, които се къпеха някога заедно с нас: Полина, и майка ѝ, Шопен, Делаacroa, брат ми... Къпехме се и нощем дори. Идвахме и си отивахме пеш. Всички са покойници освен мадам Виардо и аз. Това жалко полско кътче е виждало толкова знаменитости, без дори да подозира.“

Политиката не я занимава вече. Понякога се страхува от Хенрих V^[6]: „Усещам да нахлува мирис на дарохранителница“. Трябва да споменем, че парижкият генерал-губернатор забранява пиесата, извлечена от „Госпожица ла Кентини“, под предлог да не се смуги

общественият ред. На своя приятел принц Наполеон Санд изпраща честитки за Нова година, но без пожелания за бонапартистка реставрация.

Жорж Санд до принц Наполеон-Жером, 5 януари 1874:

Казвате, че дори в политиката бихме се разбрали; не зная дали е така, защото не виждам вашето днешно схващане за събитията и не зная какво очаквате от тях за Франция; дали не желаете да потърсим лекарство за нещастията си в личността на едно дете.^[7] Не, не може да желаете такова нещо. По-добре бих разбрала едно лично честолюбие; но при все че у вас то би било оправдано поради големия ви ум, бихте имали като пръв враг партията на вдовицата^[8] и детето. И най-после никак не виждам сега и за неопределено бъдеще империалистите да съберат достатъчно избиратели...

Тя очаква спасение само от една скромна република. През 1875 година тази република най-после се установява с един глас мнозинство. Такава е Франция.

От 1873 година насам Соланж живее близо до Ноан, в замъка Монживре, който е купила с твърде нечистото си богатство от своята братовчедка Леонтин Симоне, дъщеря на Иполит Шатирон. В 1871 година поради войната се е помирила за някое време с майка си и Морис. Един ден я виждат да пристига с молба да я приютят. Добрата Лина се застъпва за нея; укротена от опасността, Соланж е скрила ноктите си и тъй като е наследила дарбите на София-Виктория, прави големи услуги, като крои и шие рокли за Лина и малките. След настъпването на мира всичко пропада отново. Санд не е съгласна за покупката на Монживре, защото не иска „тази кукумявка“ да я дебне от кулата си. Когато Соланж не обръща внимание на това желание и купува замъка чрез подставено лице, под името мадам Бретийо, прекратяват издръжката ѝ и Ноан е почти напълно затворен за нея, защото тя критикува всичко, каквото се върши там. Но от време на

време се втурва някоя сутрин като вихрушка. Малките изпитват ужас от нея и бдят пред вратата на баба си, за да не пускат леля Соланж.

Някогашните приятели, някогашните неприятели продължават да изчезват. На 5 март 1876 година умира принцеса Арабела. Възстановила е към края разума и гордостта си. В своя съживен салон приема новото поколение републикански държавници. Доживяла е да види Лист абат, а Анри Леман председател на Академията на изящните изкуства.

Жул Сандо е много отпаднал. С годините е напълнял, „оплешивял“, натежнял от леност и обезсърчение, но все още се отгатва, че е бил навярно очарователен на младини. В кабинета му е окачен негов портрет, нарисуван някога с въглен от Аврора Дюдеван: „Само оплешивелите са могли да имат някога, толкова коса“ — казва той. Когато сядат в Пале Роял, в кафене „Ротонда“, минавачите казват: „Погледни го, това е Сандо, първият любовник на Жорж Санд“. Единственото му основание за слава.

Мастодонтът Маршал вдъхва тревоги на Санд и Дюма. А при това след войната има големи възможности за успех. Една негова картина, „Елзас“, наградена на изложбата, е незабавно отпечатана в хиляди екземпляри. След това го натоварват да илюстрира съчиненията на Еркман-Шатриан. Поръчват му декори за патриотична пиеса. Но той е ленив, нехаен, неточен. Никога не предава навреме гравюри или макети. Повечето поръчки биват анулирани. Загубил е двамата си могъщи покровители, принц Наполеон и принцеса Матилда, които живеят в чужбина след падането на императорския режим. Той е изпаднал до жалко бохемство, живее, както смогне, със заеми. „Виното и леките жени ще го погубят“ — пише Санд; в този израз прозвучава позната нотка. На друго място сякаш чуваме извлечение из писма на Санд, гдето говори за Мюсе: „Десет години не сполучиха — пише тя — да прогонят двата жестоки демона — леността и разврата“. Жените се менят наистина много малко; както и мъжете.

Ортанс Алар, цинична приятелка на романтичната Жорж, също старее. Тя е написала една смела книга за своите любовни преживявания: „Чаровете на Прюданс“. Санд е „очарована от тези чарове“. „Току-що прочетох тази чудна книга. Вие сте наистина велика жена.“ Велика ли? По-скоро откровена, но Жорж, не така откровена,

цени тази смелост. Дневник на Ортанс Адар, 6 април 1873: „Току-що получих писмо от кралицата^[9] в отговор на две мои, второто против разбирането, че съществуват паднали жени. Санд казва наистина, че падналата жена е част от едно минало, което тя отрича: както ада и лицемерните попове... Според нея, всичко това се е променило. Казва, че никак не съм остаряла и ще умра съвсем жизнена...“

Самата Жорж Санд, вече седемдесет и две годишна, не чувства да старее и започва да смята, че ще доживее до дълбока старост. Довършва една съвсем празна книга — „Персмонската кула“, започва друга — „Албина Фиори“, писмовен роман, история за извънбрачната дъщеря на голям благородник и актриса. Прадедите — Саксонският род и Ренто — ще бъдат отново от полза. Но най-вече пише приказки за Лоло.

Бележник на Жорж Санд, сирният вторник, 29 февруари 1876: „Имам намерение да работя, но никаква възможност... Обикалям градината, гдето всичко е нацъфтяло: виолетки, кокичета, минзухар, анемони. Кайсията при цветарника е цъфнала. Приготвям си карнавален костюм, след това девойчетата идват да ги глася и да им се възхищавам: Титит като фея, Лоло като влахкия, и двете много хубави. Рене^[10] се облича като Пиеро, Морис е китаец, Плошу — бебе, Лина индианка... Танцуваме, аз свиря на пианото до девет часа, когато децата си лягат. Тогава всички се преобличаме; само Плошу нахлузва една рубашка, поставя си фалшив нос и отива на селския бал...“

От пролетта на 1876 година тя започва от време на време да преболедува. Цял живот се е оплаквала от черния си дроб и от нередовни черва. Но се е примирила със своите болести и много повече се тревожи от невралгията на Морис.

Бележник на Жорж Санд, 19 май 1876: „Болките на Морис се усилват от пет до седем и половина. Аврора стои при него и го чака за вечеря. Вечерят весело заедно, болките не се подновяват през цялата вечер... Моите болки продължават цял ден. Предадох урока на Лоло, писах писма и четох. Довърших книгата на Ренан: «Философски диалози и откъси»...“

На 20 май Морис и Лина повикват от Ла Шатр доктор Марк Шабна под предлог да се посъветват с него за невралгията на Були^[11], а всъщност защото младото семейство се безпокои от болките на майката. Санд заявява на лекаря, че „от петнадесет дни страда от

упорит запек, но мисълта ѝ е ясна както винаги; а има и добър апетит“. Добавя, че това състояние е по-скоро неудобство, отколкото болест и тя не се тревожи от него. На 23 май пише на парижкия си лекар, доктор Фавр:

Въпреки възрастта (скоро ще навърша седемдесет и две години) не усещам недъзите на старостта. Краката са добре, зрението е по-добро, отколкото преди двадесет години, сънят ми е спокоен, ръцете уверени и сръчни като на младини. Когато не ме измъчват тези ужасни болки, се чувствавам по-силна и по-подвижна от всякога... Имах лека астма: не я усещам вече. Изкачвам стълбите пъргаво като кучето ми. Но тъй като една част от жизнените функции е почти напълно прекратена, питам се накъде отивам и дали няма някоя близка утрин да си замина внезапно...

Смъртта е смирена и скромна гостенка. Влиза безшумно. Последните записки на Жорж Санд не издават никакъв страх:

29 май 1876: „Прекрасно време. Не страдам много. Направих хубава разходка из градината. Давам урока на Лоло. Препрочитам една пиеса на Морис. След вечеря Лина отива на театър в Ла Шатр. Играя безик със Сание^[12]. Рисувам. Лина се връща в полунощ.“

С тези думи приключва дневникът на Жорж Санд, но имаме този на съседката ѝ Нанси дьо Васон.

„В неделя, 28 май — пише мадам дьо Васон, — отидох да прекарам деня в Ноан с Нини, докато Полен беше у родителите си в Кудре. Обядвахме без мадам Санд; тя беше както винаги малко неразположена, но нищо особено; отдавна усещаше доста силни болки, които почти не вдъхваха вече безпокойство. След обяда се разхождахме с Лина из зеленчуковата градина и дълго разговаряхме за едно, за друго... След малко слезе и мадам Санд. Походихме и с нея, като се възхищавахме от полските цветя, които тя така много обичаше, изпъстрили моравата; заведе ни дори до една кръгла полянка в горичката, за да ни покаже някакъв рядък вид салеп. После се върнахме да седнем пред къщата. Мадам Санд заговори за

предстоящото си отиване в Париж. Разговорът линееше; той не беше никога много оживен с мадам Санд, която мислеше едновременно за хиляди неща. Тя каза нещо, което ме порази: възхищаваше се от едно птиче, което ситнеше пред нея, и добави: «Странно, зрението ми се възстановява, сега виждам много по-добре, отколкото с очила...»

През следващите дни мадам Санд много се измъчва. „Самият дявол е в корема ми“ — казва тя. Ужасните болки на чревното задръстване я карат да вика. Приятелят ѝ, доктор Папе, казва на Морис: „Загубена е“. Само една незабавна операция би могла да я спаси. Но Санд иска да повикат от Париж доктор Фавр, в когото има доверие; а той е „лъжеучен, бърбив, без медицинска практика“. Поръчват му да доведе със себе си някой известен лекар. Той идва сам и заявява още преди да е видял болната: „Това е херния, ще я разнеса с масаж“. Първият театрален успех на Аврора Дюпен на седемнадесет години, в английския манастир, е една постановка на „Мнимият болен“. Тя умира, заобиколена от Молиерови лекари, които предпочитат да погубят нея, но не и самолюбието си.

Най-после местните диафоруси^[13] се решават да повикат хирурга Жул Пеан, но той намира една операция на червата невъзможна и прави само коремна пункция. Мадам Санд се мъчи още шест дни, като призовава страстно смъртта и се чувства унижена от болестта си. На 7 юни иска да види внучките си: „Колко ви обичам, милички! — казва тя. — Целунете ме. Бъдете послушни.“ През нощта на 7 срещу 8 казва няколко пъти: „Смърт, господи, смърт!“ При нея са сега Соланж и Лина. Морис е пратил бележка в Монживре: „Майка ни е болна, положението ѝ е тежко... Ела, ако искаш.“ Соланж е в Париж; прислугата я предупреждава с телеграма и тя отива у майка си, след като иска смирено да ѝ определят час.

Край леглото бдят само Соланж и Лина, когато чуват „Сбогом, сбогом, умирам“. После някаква неразбираема фраза, завършила с: „Оставете зеленина“. След това в погледа, в ръкостискането ѝ се чувства все още добрина и нежност, но тя не продумва, изглежда унесена. „Сбогом, Лина, сбогом, Морис. Сбогом, Лоло, сбо...“ са последните ѝ думи. Умира в шест часа сутринта. На обяд Соланж е заела на трапезата мястото на майка си и заповядва на всички, защото Морис е потиснат от мъка.

Погребват я в Ноан, в малкото гробище на парка, близо до бабата, родителите и внучка ѝ Нини. Вали ситен, студен дъжд; шумоленето на вятъра във възлестите тисове и чемшири се слива с песнопението на стария псалт. Всички селянки от околността шепнат молитви, коленичили във влажната трева. За голяма изненада на приятелите ѝ Санд е погребана по католически. По искане на Соланж; Морис отстъпва; абат Вилмон, кюрето от Вик, иска позволение от монсеньор дьо ла Тур д’Оверн, буржки архиепископ, който разрешава без колебание. „Постъпи правилно — казва Ренан, — не биваше да смути мисълта на простите женици, дошли да се молят за нея, пребрадени, с броеница в ръка. Що се отнася до мене, аз бих съжалявал, ако би трябвало да мина покрай вратата, скрита под големите дървета, и да не вляза.“

От Париж са дошли петнадесетина близки: принц Наполеон, получил в 1872 година разрешение да се установи отново във Франция, Флобер, Ренан, Дюма-син, Ламбер, Виктор Бори, Едуар Кадол, Хенри Харис и Калман Леви. Забелязва се отсъствието на исполина Маршал; той е бил всякога голям егоист. По поръчение на Виктор Юго Пол Мъорис прочита писмо от него:

Оплаквам покойницата и приветствувам безсмъртната... Загубихме ли я? Не. Великите образи изчезват, но не се загубват. Напротив: бихме могли почти да кажем, че те се възсъздават. Станали невидими под една външност, те стават видими под друга. Величествено преобразяване. Човешкият образ е покров. Той прикрива истинския божествен образ — мисълта. Жорж Санд беше мисъл; тя напусна плътта, освободи се; почина и оживя. „Patuit dea^[14]...“

Литераторите не могат да слушат текст — дори пред гроб — и да не го преценят от професионално гледище. Флобер намира речта на Юго много хубава; Ренан казва, че е низ от изтъркани фрази. И двамата са прави, защото изтърканите изрази на Виктор Юго го превръщат във велик писател. Но ненадейно запява славей и при тази прелестна песен мнозина си казват: „Ето истински подходящата реч...“

Флобер до Тургенев, 25 юни 1876:

Смъртта на горката майка Санд безкрайно ме наскърби. Плаках като теле на погребението ѝ, и то на два пъти: когато прегърнах внучка ѝ Аврора (чиито очи напомняха дотолкова нейните, сякаш беше възкръснала), и втория път, когато минаха покрай мене с ковчега ѝ... Горката, милата велика жена!... Човек трябва да я е познавал, както я познавах аз, за да знае колко женствен беше този велик мъж, каква безгранична нежност имаше в тази гениалност... Тя ще остане една от френските знаменитости, единствена по своята слава.

Дали би могла да пожелае по-добро надгробно слово от сълзите на своя стар трубадур?

[1] *Nunc dimittis* (лат.) — нине отпущаеши... (черковна молитва). — Б.пр. ↑

[2] *Itus et reditus* (лат.) — отиване и връщане. — Б.пр. ↑

[3] „*Алцест*“ и „*Орфей*“ — опери от Глук; „*Сомнамбула*“ — опера от Белини. — Б.а. ↑

[4] *Дядо Крюшар* — прякор, който Флобер си е дал. — Б.а. ↑

[5] Кучето на Жорж Санд. — Б.а. ↑

[6] Внук на Карл X; при все че не е заемал престола, роялистите го наричат Хенрих V. — Б.пр. ↑

[7] Синът на Наполеон III. — Б.а. ↑

[8] Императрица Евгения, Съпруга на Наполеон III. — Б.а. ↑

[9] Прякор, даден от Ортанс Алар на Жорж Санд, след като Беранже я е нарекъл „кralица на новото литературно поколение“. — Б.а. ↑

[10] Рене Симоне. — Б.а. ↑

[11] Прякор на Морис. — Б.а. ↑

[12] *Шарл Санте от Ним*, от 1871 г. един от гостите в Ноан. — Б.а. ↑

[13] *Невежи лекари, баща и син*, от Молиеровата комедия „*Мнимият болен*“. — Б.пр. ↑

[14] *Patuit dea* (лат.) — богинята се появи. — Б.пр. ↑

VI

Консуело, какво странно име! — каза графът.

— Прекрасно име, светлейши — възрази Андзолето. — Значи утеха.

Жорж Санд

„Юго стои много по-ниско от епископ Биенвеню. Зная това. Но този земен син беше все пак способен да създаде от смесицата на своите страсти един светец, който се извисява над човека. Точно така и Жорж Санд съумява от собствения си посредствен, обезобразен живот, пропилян като всеки живот, да създаде тази Консуело, този неповторим образ, в който всяка жена ще намери на какво да подражава, а всеки мъж — какво да разбере и за какво да обича жената.“

Жорж Санд е като всяка жена земна дъщеря. Повече от всяка друга може би, поради неспокойното детство, поради борбата на две класи и два века в нейната душа, поради много ранната свобода и мъчителния брачен опит с човек, недостоен за нейната гениалност. Да, животът ѝ е пропилян като всеки друг. Но блестящо.

Тя отдава малко значение на своето творчество; истинският ѝ стремеж е стремежът към съвършеното, най-напред в човешката любов, след това в любовта към народа, най-послед в любовта към внуците ѝ, към природата и бога. И все пак от това творчество, за което тя говори с такава скромност, голяма част живее и досега. „Жорж Санд е безсмъртна чрез «Консуело», една пасхална творба“; да, но и чрез личния си „Дневник“, чрез „Писма на пътешественика“, чрез огромната си кореспонденция, така непринудена, с правдив тон и установена мисъл, чрез непоклатимата истинност на своите разбирания. Много от тезите, които тя е защищавала, учудвали на времето читатели без въображение, са днес политика на най-добрите. Равенството, което иска за жените, те вече получават; равенството, което иска за народа, всеобщото избирателно право, по-справедливото

разпределение на богатата — няма честен човек, който да не е съгласен по тези въпроси с нея.

Много са я укорявали за любовните ѝ приключения, но задъханата ожесточеност на търсенето ѝ се обяснява с недостижимостта на съвършенството, към което се стреми. Животът на Санд напомня романите на Греъм Грийн, гдето в продължение на триста страници един нещастен герой върши всякакви прегрешения и читателят открива едва в последните редове, че именно грешникът, а не фарисеят ще бъде спасен. Пламенните души, станали велики светци, са имали често бурни младини.

Всеки живот се направлява от скрита метафизика. Философията на Санд е проста. Светът е бил сътворен от един добър бог. Силата на любовта в нас идва от него. Единственият непростим грях е да се внасят премълчания и лъжа в любовта, която трябва да бъде пълно общение. Не твърдя, че Санд е живяла всякога според тези начала; никой от нас не живее всекичасно според всичките си разбирания; но трябва да преценяваме хората по надхвърлените, не по недостигнатите цели.

Потомството не се мами. Припомняме си суровите присъди срещу Аврора Дюдеван, които малкото берийско градче край Ноан издава към 1830 година. А какво виждаме днес в центъра на Ла Шатр? Статуя на Жорж Санд. Отхвърлената грешница е днес покровителка на този край. Приятелите ѝ Неро, Папе, Дюверне, Фльори живеят в паметта на хората редом с нея. Где са тия, които я осъждаха? Кой ще знае в бъдеще имената и отрицателните им добродетели?

През 1949 година, по случай стогодишнината от смъртта на Шопен, цялото Бери си дава среща в Ноан. Почитатели на Жорж Санд идват от далечни страни. Еднодневните гости се възхищават благоговейно от остроумните и смешни марионетки, които са танцували пред Дюма и Флобер; от ателието, гдето е рисувал Делакроа, ливадата, гдето нощем се е развявал белият воал на Мари д'Агу; отиват да помечтаят в тъжната и мрачна горичка, гдето надгробните паметници разказват с тържествената краткост на смъртта тази необикновена, прекрасна история.

Мари-Аврора Саксонска, графиня дьо Орн, вдовица Дюпен дьо Франкьой, 1748-1821... Морис Дюпен, подполковник от I хусарски полк, 1778-1808... Антоанета София-Виктория Делаборд, надписът

покрит с мъх, не може да се прочете... Амантина-Люсила-Аврора-Дюпен, баронеса Дюдеван, Жорж Санд, родена в Париж на 1 юли 1804, починала в Ноан на 8 юни 1876... А наред с великото поколение други покойници: Марк-Антоан Дюдеван (Кокотон); Жана-Габриела (Нини. Омразното име Клезенже не е издълбано на паметника); после Морис Санд, барон Дюдеван (1823–1899); Лина Санд, родена Каламата (1842–1901); Соланж Клезенже-Санд, майка на Жана (1828–1899); и най-сетне Габриела Санд, по мъж Палаци (1868–1909), някогашната Титит.

Що се отнася до Лоло, станала мадам Аврора Лаут-Санд, дейна, и пъргава въпреки своите осемдесет и три години, тя се движи със ситни крачки по алеите, качва се тичешком по старата стълба, показва голямата овална маса на дърводелеца Пиер Бонен, малкото бюро, гдето е била написана „Индиана“, пианото, докосвано от пръстите на Лист и Шопен, и поглежда почтителните гости с черните кадифени очи на баба си. Когато се смрачава, всички сядат на терасата, обляна в лунна светлина, срещу черните кедри и плачущите върби. От прозорците на синия салон, отворени към парка, долитат фрази от Шопен, Прелюдии и Ноктюрни, писани в този дом, докато ръката на приятелката почива върху рамото на поета. Шепот на неуловими, тъжни изповеди, промълвени с лека въздишка. Всеки си припомня неусетно своите нещастия. После се извисява победната нота и надеждата заедно с нея. Два велики гласа казват сякаш на това множество: „Имайте вяра, о неверници! Разприте между влюбените угасват; творбите, вдъхнати от любовта, остават. И на този свят може да има нежност и красота.“ Консуело възтържествува над Лелия. Такава е безгласната присъда на поколенията.

БЕЛЕЖКИ ЗА РОЖДЕНИЕТО НА СОЛАНЖ ДЮДЕВАН-САНД

По това рождение съществуват две противоположни тези. Мадам Аврора Лаут-Санд мисли, че Соланж е законна дъщеря на Казимир Дюдеван. Това законно рождение ѝ се струва напълно очевидно, тъй като порасналата Соланж е била добре приемана и великодушно приютявана в Гийери. Там именно тя ражда двете дъщери от брака си с Клезенже. Баронът не проявява никога особено предпочитание към Морис. „Положително е — казва мадам Аврора Лаут-Санд, — че през 1827 — 28 година баба ми е направила последен опит за пълно помирение със съпруга си.“

Сегашният граф дьо Грансан, автор на „Кратка история на рода Грансан“, е на противно мнение. Той се позовава на поразителната прилика между собствената му дъщеря виконтеса дьо Маноар и портрета на Соланж от Шарпантие. В своя генеалогичен труд, след като споменава законния син на Стефан (Пол-Емил-Танкред Ажасон дьо Грансан, починал в 1902 година), той добавя: „Стефан е имал от Жорж Санд извънбрачна дъщеря, по мъж мадам Клезенже, умряла без потомство.“

Пол-Емил Ажасон дьо Грансан (1842–1902), син на Стефан, е бил професор по математика в колежа „Шаптал“, след това главен редактор на „Монитор дьо ла гер“. В 1876 става отговорен директор на „Монитор женерал“, официално издание на градоустройствения отдел на парижката община. В това издание има колона: „Кореспонденция и въпроси“. Там, в броя от 6 януари 1900 година, можем да прочетем следния отговор на един по-рано „зададен въпрос“:

„Както вече казахме, ние притежаваме 123 необнародвани писма от Жорж Санд, писани от 1820 до 1838 година... до човека, който е бил всичко за нея; този, на когото дължи част от знанията си и огромния си писателски дар. Всички в Бери знаят, че още от шестнадесет-седемнадесетгодишна възраст Аврора Дюпен е била много близка приятелка на Стефан Ажасон дьо Грансан, създател на народните

читалища (...) Въпросните писма са много интересни, но много странни и не е удобно да се обнародват. Ако станат известни, те биха направили преврат в общоприетите оценки за характера и живота на тази достойна жена, една от прославените личности на нашия век (...). Можем все пак да кажем, че в тази кореспонденция неведнъж става дума за Соланж, дъщерята на Жорж Санд, омъжена за скулптора Клезенже...“

Изглежда очевидно, че горната бележка е била писана от Пол-Емил дьо Грансан, директор на вестника, гдето тя е обнародвана. Той е бил представен на Жорж Санд през 1858 година. Чичо му Жул дьо Грансан го завежда в Ноан при един престой в Бери. (По това време Пол-Емил е шестнадесетгодишен). По-късно той вижда отново Санд в Париж и дори в Палезо. „Тя изказа неведнъж желание кореспонденцията ѝ със Стефан да не стане обществено достояние“, добавя бележката в „Монитор женерал“.

Ето още някои данни по въпроса: на 13 декември 1827 година, с други думи, точно девет месеца преди рождението на Соланж, родена на 13 септември 1828, Аврора Дюдеван е в Париж, отгдето пише на Казимир, останал в Ноан: „Париж, 13 декември 1827. — ... Утре ще видя Бруссе, ако Стефан удържи думата си (...). Тъй като Стефан ще дойде тази сутрин, ако може да замине в понеделник, може би ще изоставя останалите си намерения...“

„По обяд. Стефан е принуден да прекара тук понеделника; настоятелно ме моли да замине във вторник; така че съм заставена да отложам заминаването си...“

След девет години, при процеса за раздяла на съпружките Дюдеван, Казимир пише изложение, в което се намират следните многозначителни редове: „Ноември 1827. — Отиване в Париж със Стефан Ажасон дьо Грансан под предлог на лечение!“

Друго сведение, дадено от Луиза Венсан в докторската ѝ теза (на стр. 122): „В Нерак още помнят, че през 1837 година, когато отива в Гийери да си вземе Соланж, отвличена от Дюдеван, Жорж Санд казва: «Най-забавното е, че настоява да вземе дете, което не е негово»“.

И Иполит Шатиرون изглежда е чувал да се говори в Бери, че Соланж е извънбрачно дете. В едно писмо до зетя си той намеква за този факт. Документът се намира в Шантийи. Иполит до Казимир, 28 юни 1836: „Що се отнася до възпитанието на Соланж, ще трябва

наистина да се примириш. Без да задълбавам много... според всичко, което съм чувал да разправят, ще ти бъде лесно да се примириш!“

Най-после, при липсата на писма от Санд до Стефан, Луиза Венсан е успяла да се запознае с други документи за тяхната връзка, защото пише: „Писмата не са в колекцията Спелбер. След като скъсва с Мюсе, Жорж Санд оплаква нещастията си... Още преди Жул Сандо тя е имала любовник, неизвестен на Жул. В друго неиздадено писмо тя се извинява пред мадам дьо Грансан. Моли я да ѝ прости страданията, които ѝ е причинила, като е обичала мъжа ѝ. Разчита на великодушието ѝ, за да ѝ бъде простено стореното зло...“



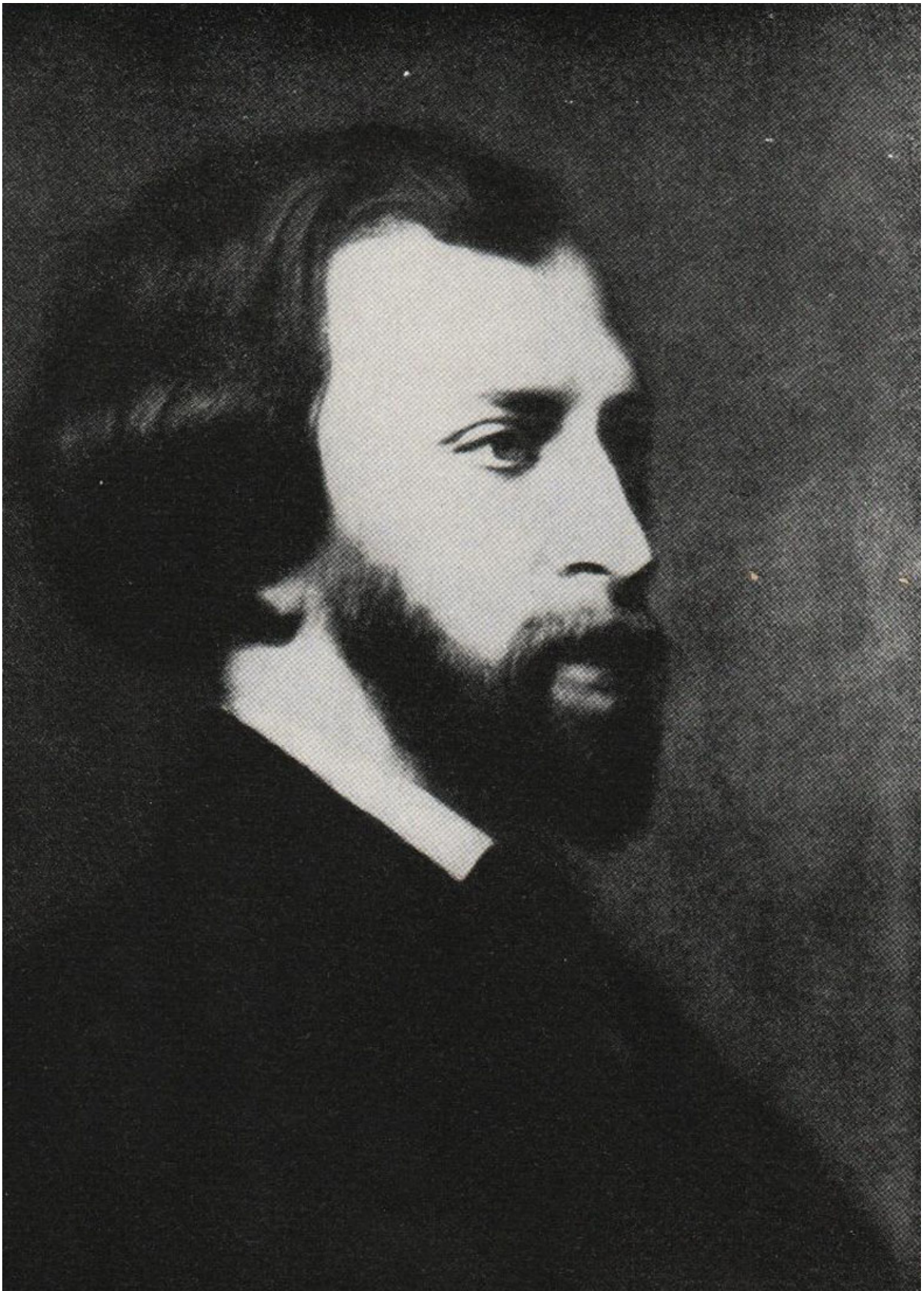
Морис Саксонски, портрет от К. дьо Латур



Мадам Дюпен със сина си Морис



Аврора Дюпен на седем години



Алфред дьо Мюсе, портрет от Ландел



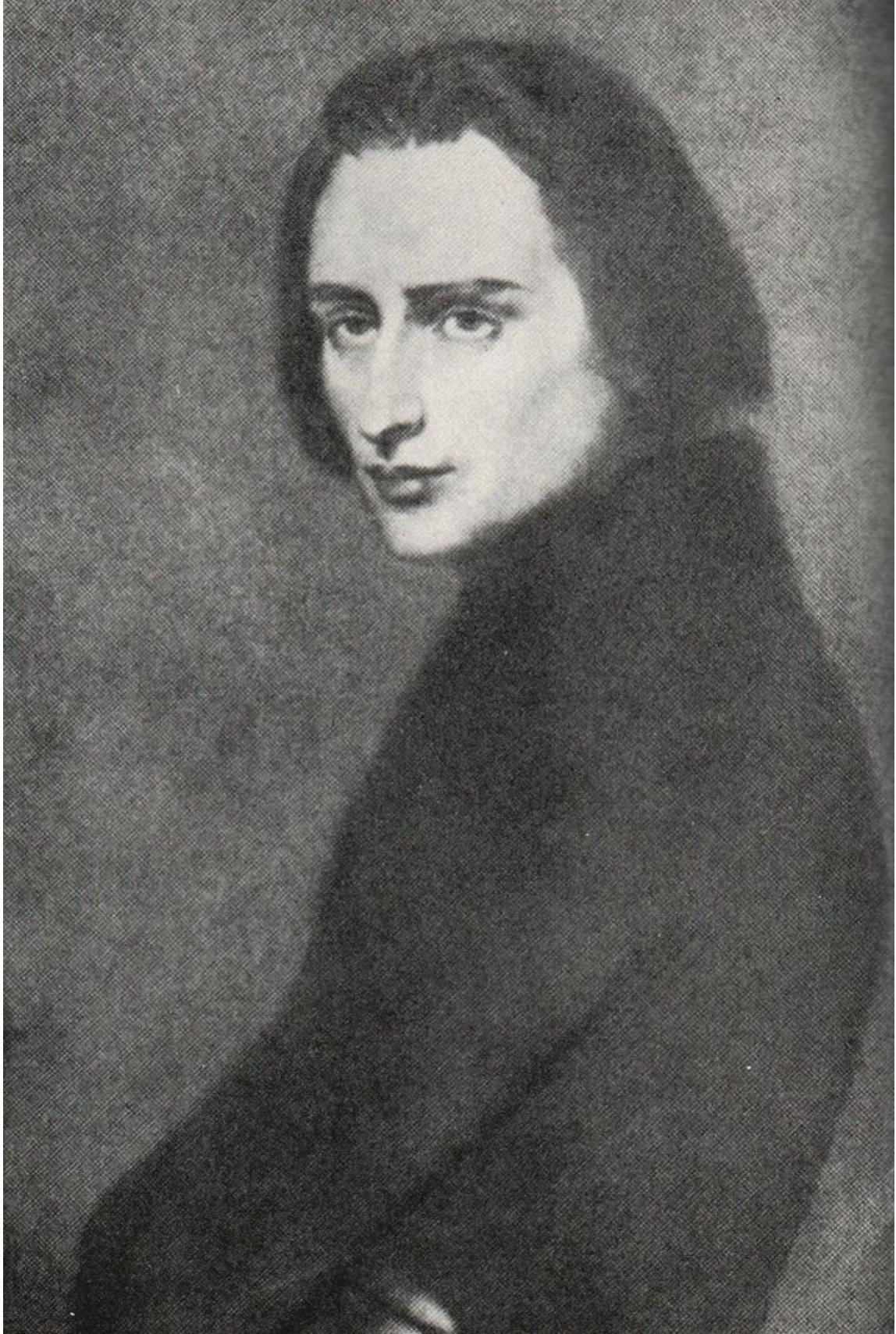
Алфред дьо Мюсе в костюм на паж, рисунка от Девериа



Жорж Санд, рисунка от Алфред дьо Мюсе



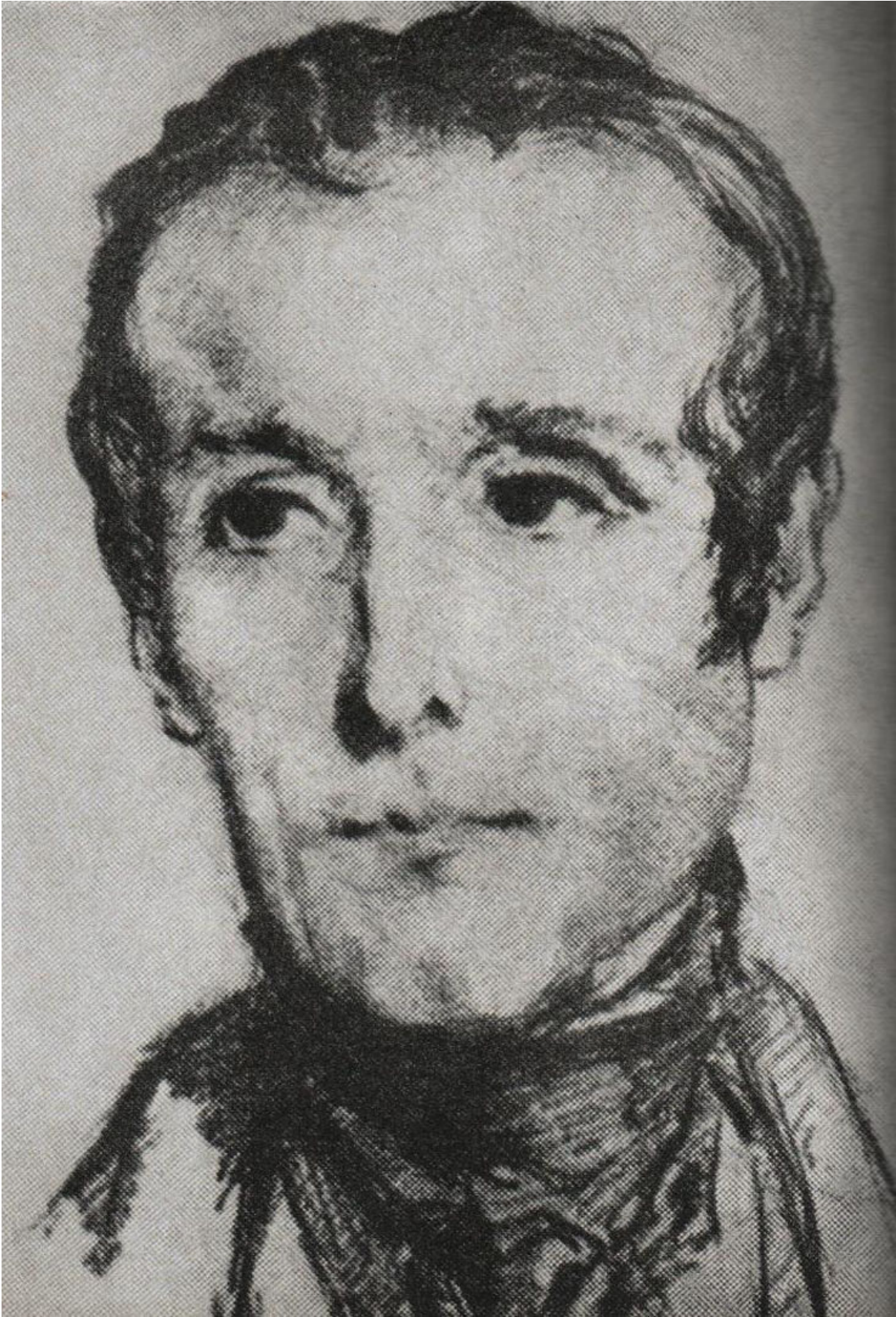
Фредерик Шопен през 1844 година



Франц Лист



Жорж Санд, портрет от Жюлиен



Ламартин, рисунка от Шомоно



Хайнрих Хайне



Жорж Санд, портрет от Дьолакроа



Жорж Санд



Дъо Ламене



Беранже, от литография на Алеф



Флобер

Издание:

Андре Мороа. Жорж Санд

Биография

Редактор: Вера Филипова

Издательство „Народна младеж“, 1970 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.